

præparavit; quod et archiepiscopis essent delectationi et honori; et pauperibus hominibus, qui archiepiscopis domos æcipissime præparabant, essent [in] tanti laboris sublevationem. Ecclesiam etiam Roffensem a fundamentis incepti, inceptam honesto perfecit, quam multis et honestis decoravit ornamentis. Insuper et reverendam inibi monachorum religionem instituit. Terras de Ecclesia longo tempore ablatas acquisivit; quas monachis ad victum et vestitum habere permisit. Nec non ecclesiam S. Albani suscitavit et fere consummavit; quam etiam multa et pretiosa ornamentis ampliavit.

Semper legatur obitus Lanfranci in ordine suo, licet in hebdomada Pentecostæ contigerit. Pronuntiatio Anniversario domini Lanfranci archiepiscopi in capitula, omnes simul fratres procedant in eccle-

A siam canentes verba m. a, interim sonantibus omnibus signis. Post cœnam pulsato signo ad vigiliis, omnes solito more convenient; ipsas vigiliis festive peragant; duo tertium, tres sextum, quatuor nonum responsorium canant. In crastino quisque sacerdos missam unam pro eo celebrare debet; et qui missam non cantant quinquaginta psalmos cantet [i. content.]. Missa in conventu in albis festive celebretur; ad quam cantor et cum eo duo alii fratres sint, cappis induti; tres ad responsorium, quatuor ad tractum, similiter in cappis. Ad pauperes pascendos ipso die thesaurarii debent dare quadraginta solidos. Servitium refectorii festive fieri debet, sicut in festivitate unius apostoli. Ecclesia parata permaneat, sicut in festivitate S. Augustini, donec peragatur servitium.

BEATI LANFRANCI

PHIORIS BECCENSIS, DEIN PRIMI ABBATIS S. STEPHANI CADOMENSIS,

AC TANDEM

ARCHIEPISCOPI CANTUARIENSIS

IN OMNES PAULI EPISTOLAS COMMENTARIUM

CUM GLOSSULA INTERJECTA.

Prodeunt nunc primum in lucem ex codice manu antiqua exarato monasterii Sancti Melanii Redonensis congregationis Sancti Mauri.

3 INCIPIT ⁽⁵⁰⁾ PRÆFATIO

IN OMNES EPISTOLAS SANCTI PAULI.

Primum quaeritur quare post Evangelia, quæ supplementam legis sunt, et in quibus nobis exempla et præcepta vivendi plenissime digesta sunt, voluerit Apostolus has Epistolas ad singulas Ecclesias destinare? Hac autem causa factum videtur, ut scilicet initia nascentis Ecclesie novis causis existentibus præveniret, et ut presentia atque orientia reseraret vitia: et post futuras excluderet questiones, exemplo prophetarum, quæ, post editam legem Moysi, in qua omnia Dei mandata legebantur, nihilominus tamen doctrina sua rediviva semper populi compressere peccata, et propter exemplum vivendi libros ad nostram etiam memoriam transmisserat. Deinde quaeritur cur non amplius quam decem Epistolas ad Ecclesias scripserit: decem sunt enim cum ea quæ dicitur ad Hebræos; nam reliquæ quatuor ad discipulos specialiter sunt porrectæ. Ut ostenderet Novum non discrepare a Veteri Te-

stamento, et se contra legem non facere Moysi, ad numerum primorum Decalogi mandatorum suarum Epistolas destinavit [ordinavit], et quot ille præceptis a Pharaone instituit liberatos, totidem hic Epistolis a diaboli et idololatriæ servitute edocet acquisitos. Nam et duas tabulas lapideas, duorum Testamentorum figuram habuisse viri eruditissimi tradiderunt. Epistolam sane quæ ad Hebræos scribitur, quidam Pauli non esse contendunt, eò quod non sit ejus nomine titulata, et propter sermonis stylique distantiam, sed aut Barnabæ juxta Tertullianum, aut Lucæ juxta quosdam, vel certe Clementis discipuli apostolorum et episcopi Romanæ Ecclesie post apostolos ordinati (TERTUL. lib. *De pudicitia*, cap. 20. EUSEB. lib. iv Hist. c. 8, Epistola ad Hebræos quia Pauli sit.). Quibus respondendum est: Si propterea Pauli non erit quia ejus non habet nomen, ergo nec alicujus erit, quia nullius

(50) Hæc et sequens Præfatio in codice ms. adscribuntur D. Hieronymo.

nomine titulatur. Quod si inconueniens absurdum-quo est, ipsius magis esse credenda est, quæ tanto doctrinæ suæ fulget eloquio. Sed quoniam apud Hebræorum Ecclesias quasi destructor legis falsæ suspicione habebatur, voluit tacito nomine de figuris legis et veritate Christi reddere rationem, ne odium nominis in fronte prætitulati utilitatem excluderet lectionis. Non est sane mirum si eloquentior videretur in proprio, id est, Hebræo, quam in peregrino, id est, in Græco, quo cæteræ Epistolæ sunt scriptæ, sermone. Movet etiam quosdam, quare Romanorum Epistola in primo sit posita, cum eam non primo scriptam ratio manifestet. Nam hanc se proficiscentem Hierosolymam scripsisse testatur, cum Corinthios et alios jam ante, ut ministerium quod secum portaturus erat, colligerent, litteris B adhortatus sit. Unde et intelligi quidam volunt ita omnes epistolas ordinatas, ut prima poneretur, quamvis posterior fuerit destinata, ut per singulas epistolas gradibus ad perfectiora veniretur. Romanorum namque plerique tam rudes erant, ut non intelligerent Dei se gratia et non suis meritis esse salvatos, et ob hoc duo inter se populi conflictarent. Idecirco illos indigere asserit corrigi, vitia gentilitatis priora commemorans. Corinthiis autem jam dicit scientiæ gratiam esse concessam, et non tam omnes increpat, quam cur peccantes non increpaverint reprehendit, sicut ait : *Audiat inter vos fornicatio (1 Cor. v, 2)*. Et iterum : *Congregatis vobis*

A cum meo spiritu tradere hujusmodi Satanæ (ibidem). In secunda vero laudantur, et ut magis ac magis proficiant commonentur. Galatæ vero jam nullius criminis arguuntur, nisi hujus tantum quod callidissimis pseudoapostolis crediderunt. Ephesii sane nulla reprehensione, sed multa laude sunt digni, quia fidem apostolicam servaverunt. Philippenses etiam multo magis collaudantur, qui nec audire quidem falsos apostolos voluerunt. Thessalonicenses nihilominus in duabus epistolis omni laude prosequitur, eo quod non solum fidem inconcussam servaverint veritatis, sed etiam in persecutione civium fuerint constantes inventi (*II Thes. ii, c.*). Colossenses autem tales erant, ut cum ab Apostolo visi corporaliter non fuissent, hæc laude digni haberentur : *Etsi corpore, inquit, absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens et videns ordinem vestrum (Col. ii, a.)*. De Hebræis vero quid dicendum est? quorum Thessalonicenses qui plurimum laudati sunt, imitatores facti esso dicuntur. Sicut ipse ait : *Et vos fratres imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Judæa. Eadem enim passi estis et vos a contribulibus vestris, quæ et illi a Judæis (I Thes. ii, c.)*. Apud ipsos quoque Hebræos eadem commemorat dicens : *Nam et vincitis compassi estis, et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam (Heb. x, 31)*.

INCIPIT PROLOGUS SPECIALIS IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

ROMANI sunt qui ex Judæis et Gentibus crediderunt. Hi superba contentione volebant se alterutrum superponere. Nam Judæi dicebant : Nos sumus populus Dei, quos ab initio dilexit et fovit. Nos circumcisi ex genere Abraham, sancta descendimus ex stirpe, et notus retro apud Judæam tantum Deus (*Psal. LXXV, 2*). Nos de Ægypto signis Dei et virtutibus liberati, mare sicco pertransivimus pede, cum inimicos nostros gravissimi fluctus involverent (*Exod. xiv, 22*). Nobis pluit manna Dominus in deserto, et quasi filiis suis celeste pabulum ministravit. Nos die noctuque in columna nubis ignisque præcessit, ut nobis in invio iter ostenderet (*Exod. xiii*). Atque ut cætera ejus circa nos immensa beneficia taceamus, nos soli digni fuimus Dei legem accipere, vocem Dei loquentis audire (*Rom. iii*), ejusque cognoscere voluntatem. In qua lege nobis promissus est Christus, ad quos etiam ipse se venisse testatus est, dicens : *Non veni nisi ad oves quæ perierunt domus Israel (Matt. xv)*; cum vos caues potius quam homines appellaverit. Equumne ergo est ut, idola hodie deserentes, quibus ab initio deservistis, nobis comparemini : et non potius proselytorum locum ex legis auctoritate et consuetudine

C deputemini? Et hoc ipsum non merebamini : nisi quia larga semper Dei clementia voluit vos ad nostram imitationem admittere.

Gentes etiam e contrario respondebant : Quanto majora erga vos Dei beneficia narraveritis, tanto majoris vos criminis reos esse monstrabit. Semper enim his omnibus extitistis ingrati. Nam ipsis pedibus, quibus aridum mare transistis, ludebatis ante idola quæ fecistis : et in ipso ore quo paulo ante ob necem adversariorum Domino cantaveratis, simulacra vobis fieri poposcistis : illis oculis, quibus venerando Deum in nube vel igne conspiceretis solubatis (*Exod. xxxii*), simulacra intuebamini. Manna quoque vobis fastidio fuit (*Ibid.*), et semper in deserto contra Dominum murmurastis, ad Ægyptum, unde vos manu valida ejecerat, redire cupientes. Quid plura? Ita patres vestri crebra provocatione Dominum irritaverunt, ut omnes in eremo morerentur, nec plus ex senioribus eorum quam duo homines terram repromissionis intrarent (*Num. xiv*). Sed quid antiqua replicamus, cum etiam si illa minime fecissetis, de hoc soto nemo vos dignos veniam judicaret, quod dominum Christum, prophetarum semper vobis vocibus repromissum,

non solum suscipere nolistis, sed etiam mortē pessimā peremistis? Quem nos ut cognovimus, statim credidimus, cum nobis de eo antea non fuerit prædicatum. Unde probatur quod [si] idolis servivimus, non obstinationi mentis, sed ignorantiae deputandum. Qui enim cognitum illico sequimur, olim utique sequeremur, si antea cognovissemus. Sic autem vos de generis nobilitate jactalis, quasi non morum imitatio magis quam carnalis natiuitas filios vos faciat esse sanctorum. Denique Esau et Ismael cum de stirpe sint Abraham, minime tamen in filiis reputantur.

Ihs taliter altercantibus, Apostolus se medium in-

terponens, ita partium dirimit questiones, ut neutrum eorum sua iustitia salutem meruisse confirmet, ambos vero populos et scienter et graviter deliquisse. Judæos quidem, quod per prævaricationem legis Deum inhonoraverint: Gentes vero, quod, cum cognitum de creatura creatorem ut Deum deberant venerari, gloriam ejus in manufacta mutaverint simulacra. Utrosque etiam similiter veniam consecutos, æquales esse verissima ratione demonstrat, et præsertim cum in eadem lege prædictum sit et Judæos et gentes ad Christi fidem vocandos esse ostendat. Quamobrem vicissim eos humilians, ad pacem et concordiam cohortatur.

B. LANFRANCI in *Epistolas D. Pauli Commentariorum* meminit **S. ANSELMUS** lib. 1. *exist. 57, in fine, scribens eidem Lanfranco.*

Epistolas B. Pauli vestro mandato libenter parentes vobis mittimus: sed quoniam quod in eodem codice de vestro opere est, allibi non habemus, satis scire potestis quid vos aliquando factum ire desideremus.

PETRUS LOMBARDUS IN EPISTOLAM ad *Hebræos, cap. VIII, citat B. Lanfrancum.*

Ad hæc verba (si ergo esset super terram, nec esset sacerdos, etc.). Quasi dicat: Et quia omnis sacerdos offert; ergo si esset aliquis super terram, id est si esset aliquis terrenus sacerdos, qui posset mundare genus humanum; nec esset aliquis sacerdos secundum ordinem Melchisedech; cum satis essent qui offerrent munus secundum legem, id est, qui offerrent legalia. Sed quia illi mortales erant, et peccatores, et ideo mundare humanum genus non valentes, venit Christus qui sufficeret. Velita; Si ergo, etc. Quasi dicat: Et quia Christus constituitur ad offerendum: ergo vel est terrenus, vel cœlestis sacerdos; sed terrenus non, quia si esset super terram, id est: si terrenus esset pontifex, ut Aaron, nec esset utique sacerdos in æternum se-

condum ordinem Melchisedech; nec necesse foret, Cum esset, etc. Sed Christus est Sacerdos in æternum, non Aaron: Aaron enim, quia mortuus est, non est sacerdos: Christus vero, qui vivit, sempiternus est sacerdos, non talis quales sunt umbratile sacerdotium gerentes. Vel ita: Si ergo, etc. Ratio hic ostenditur cur Christus se obtulerit: Quasi dicat: Necesse est Christum aliquid offerre, ergo seipsum, et vere necesse est ut offerat: quia etsi esset super terram, quod pro peccato totius mundi digne posset offerri, non esset tamen sacerdos offerre dignus.

Item eodem capite paulo post:

Ad hæc, Cum essent qui offerrent munera secundum legem. Restat ergo ut ipse se offerat, et sic introeat in interiora cœli. Qui, etc., essent qui offerrent munera, dico, quid tales deserviant, id est, plene serviunt, exemplari id est figuræ. Et, pro id est, umbræ cœlestium mysteriorum. Cœlestia dicit Ecclesiam, cujus pars in cœlis regnans, pars secutura peregrinatur in terris. Exemplar autem, et umbras dicit figuras, quæ exemplar sunt, et exemplum respectu diversarum rerum.

7 EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD ROMANOS; GLOSSULA INTERJECTA B. LANFRANCI EXPLANATA.

CAPUT PRIMUM.

1. Paulus servus Jesu Christi. 2. vocatus apostolus. 3. segregatus in Evangelium Dei (commendat Evangelium). COMMENTARIUS.

LANFRANCUS. Epistola hæc ponitur prima, propter honorem civitatis, in qua primatum totius Ecclesiæ voluit esse Deus.

CAP. I. — 1. **AUGUSTINUS** (ex sermone De conversione S. Pauli; cap. 4, tom. X). Paulus servus Christi Jesu. Erat Saul rex pessimus, persecutor sancti cervi Dei David, et ipse, si meministis, de tribu Benjamin. Inde iste Saulus ducto secum tramite sæviendi, sed in sævitia non permansurus. Postea si Saulus a Saule, Paulus unde? Saulus a rege sævo. Cum superbus, cum sæviens, cum cædes anhelans. Paulus autem unde? Paulus, quia modicus, Paulus

humilitatis nomen est. Paulus postquam adductus est ad Magistrum, qui ait: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* Cum Paulus proconsul per ejus militiam debellata superbia, sub leni jugo Christi missus esset, regis magni provincialis effectus, ipse quoque ex priore Saulo Paulus vocari amavit ob tam magnum insigne viciorum.

2. **LANFRANCUS.** Vocatus. Vel ab hominibus, vel a Deo

3. **Segregatus.** A cæteris apostolis, sicut in Actis apostolorum dicit Spiritus sanctus: *Segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod assumpsi*

gelium quasi repentinum) quod promiserat per prophetas suos, in Scripturis sanctis *prolati* de Filio suo, qui factus ei *ad honorem suum* ex semine David *in eo quod secundum carnem*, 4, 5. qui *prædestinatus* est Filius Dei in virtute, 6. secundum Spiritum *sanctificationis sanctificantem*, *probat*, 7. ex resurrectione *mortuorum morientium* Jesu Christi Domini nostri, (*commendato datore officii*, *commendat officium*) per quem accepimus *gratiam remissionem peccatorum*, et apostolatam ad obediendum *ut obediat* fidei, in omnibus gentibus *ex omni genere gentium* pro nomine ejus, *non merito*, *vel ad laudem nominis ejus*, in quibus estis et vos vocati, *ut sitis* Jesu Christi; omnibus qui sunt Romæ, *dilectis Dei*, 8. vocatis sanctis 9. *Gratia remissio peccatorum* vobis, et, 10, 11. *pax a Deo*, *reconciliatio apud Deum*, Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Primum quidem gratias ago Deo meo 12. per Jesum Christum pro omnibus vobis quia fides vestra annuntiatur in universo mundo. Testis enim mihi est Deus, cui servo in spiritu meo, *non tantum ore*, in Evangelio Filii ejus, quod sine intermissione memoriam vestri facio semper in orationibus meis, obsecrans si quomodo tandem aliquando (*ad effectum*) prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos. *Causa veniendi*. Desidero enim videre vos, (*remotio suspicionis lucri*) ut aliquid 13. impertiar vobis gratiæ spiritualis, *prædicationis vel miraculorum* 14. ad confirmandos vos. *Jam enim crediderant*, id est, *desidero simul consolari in vobis per eam quæ invicem est*, 15. fidem vestram atque meam, *per doctrinam fidei, quam communem habemus*. Nolo autem vos ignorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos (et 16. prohibitus sum a Satana, *vel insidiatoribus* usque adhuc) ut aliquem fructum habeam et in vobis, sicut et in cæteris gentibus. Græcis, ac Barbaris, sapientibus et insipientibus debitor sum *prædicationis*, ita (quod in me) promptum est et in vobis, (*scilicet debitor sum*) qui Romæ estis evangelizare. Non enim erubescio Evangelium. *Causa cur non erubescat ipsum Evangelium*. 17. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, 18. Judæo primum, 8, 9 *quia primum credidit*, et Græco. 19, 20. *Justitia Evangelium* enim Dei in eo credente revelatur *revelans ex fide in fidem, in salutem ut vivat*, sicut scriptum est :

COMMENTARIUS.

eos. Et propheta Jeremias dicit : *Ecce dies veniunt, A dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Juda novum testamentum. Joel* quoque : *Exsultate, filie Sion, et lætamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem justitiæ.*

4. *Prædestinatus*. Cæteri homines prædestinati sunt ut filii Dei essent per gratiam. Hic autem Christus ut Filius Dei esset, in virtute divinitatis Dei qua assumptus est : quæ virtus Filius Dei est, id est Verbum Patris.

5. AUGUSTINUS (*De præd. sanctorum*, c. 15, t. VII). *Qui prædestinatus est*. Prædestinatus est Christus, ut qui futurus erat secundum carnem Filius David, esset tunc (*al.*, tamen.) Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, quia natus est de Spiritu sancto et virgine Maria.

6. LANFRANCUS. *Secundum spiritum sanctificationis*, secundum quod placuit Spiritui omnia sanctificanti.

7. *Ex resurrectione*. Per hoc evidentissime probatum est, Christum Jesum verum Deum, et vere Dei Filium esse, quia multa corpora surrexerunt in ejus resurrectione. Nisi enim verus Deus esset, tam magnum et inauditum miraculum facere non posset.

8. *Vocatis*. Id est, ad hoc vocati, ut sitis sancti. Et sic in cæteris hujusmodi accipiendum est.

9. *Gratia*, remissio peccatorum.

10. *Et pax*, qua reconciliamur Creatori, vel observantia bonorum operum, per quam pax est inter Deum et hominem.

11. AUGUSTINUS (*lib. 1 Retract.*, c. 24). *Gratia C vobis et pax*. Gratia Dei est, qua nobis donantur peccata, ut reconciliemur Deo; pax autem Dei est, qua reconciliamur Deo. Tamen sciamus utramque ad generalem Dei gratiam pertinere.

12. *Per Jesum Christum*. Per ipsum enim sunt gratiæ Deo oblationes operum nostrorum.

13. *Impertiar gratiæ*. Hæc est gratia spiritualis quam cupiebat ille impertire, ut eandem fidem, quam Apostolus habebat in Christo, et ipsi haberent quam nondum perfecte crediderant.

14. *Ad confirmandos*. Jam enim ab aliis apostolis doctrinam Evangelii ex parte audierant.

15. *Fidem vestram atque meam*, id est per doctrinam fidei quam communiter habemus.

16. LANFRANCUS. *Et prohibitus sum*. Quasi aliquis diceret : Si Deum rogas ut venias; si incessanter venire desideras, cur non venis? *Prohibitus sum*, inquit, *usque adhuc*.

17. *Virtus enim*. Causa cur non erubescit Evangelium, videlicet, quia virtus Dei est omni credenti Evangelio; per quam et peccata remittuntur, et cum res exigit, miracula fiunt.

18. *Judæo*. Per Judæum et Græcum omnes gentes intelligere, a parte totum voluit.

19. AUGUSTINUS (*Quæst. evang. lib. 11, quæst. 39*). *Justitia Dei revelatur in eo ex fide in fidem, ex fide verborum in fidem rerum, ex fide in qua ministratur Deo in illam ubi fruatur Deo, (lib. De spirit. et sic., cap. 11, tom. III), ex fide administrantium [al., annuntiantium] in fidem obedientium.*

20. LANFR. *Justitia*. Alia causa cur non erubescat, quia in eo revelatur qualiter Deus justos faciat credentes ex fide Veteris Testamenti, qua unus Deus credebatur, proficiente in fidem Novi Testamenti, qua Pater, et Filius, et Spiritus sanctus, unus et trinus Deus creditur, ut ex fide annuntiantis proficiente in fidem credentis, vel ex fide verborum in fidem rerum.

21. Justus autem ex fide vivit. 22. Revelatur enim ira Dei de cœlo, (*justitia revelatur in credente; nam ira in non credente*) super omnem impietatem et injustitiam hominum (*emphasis*) eorum, qui veritatem Dei, quod vere dicitur de Deo, in injustitia detinent attribuentes idolis, quia quod 23. notum, scibile, est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestavit. 24. Invisibilia enim ipsius, *invisibilitas ipsius*, a creatura mundi, *solem, lunam et alia*. Per ea quæ facta sunt intellecta, *in intellectu*, conspiciantur, 25. Sempiterna quoque, *scilicet*, ejus virtus et divinitas *conspicitur*: ita ut sint inexcusabiles. Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, *se illi subjiendo*, aut gratias egerunt, 26. sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, 27. dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Et mutaverunt gloriam Dei *cultam ad idola transtulerunt* incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis 28. corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum et serpentium. Propter quod tradidit *permisit* illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, ut contumeliis afficiant corpora sua in semetipsis. 29. Qui commutaverunt 30. veritatem Dei in mendacium, et coluerunt et servierunt creaturæ potius quam Creatori, qui est, *qui non est idolum*, benedictus in sæcula. Amen. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiae. Nam feminae eorum immutaverunt naturalem usum in eum qui est contra naturam. Similiter autem et masculi, relicto naturali usu feminae, exarserunt in desideriis suis in invicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, et mercedem quam oportuit erroris sui, in semetipsis, *ut illud peccatum (pœnam peccati)*, recipientes. 10. Et sicut non probaverunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, ut faciant ea quæ non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, rapina, fornicatione, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, clam susurrone, palam detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedientes, insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. Qui, cum justitiam Dei prius cognovissent, 31. non vœste intellexerunt quoniam qui talia agunt digni sunt animæ morte, et 32. non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiant facientibus.

CAPUT II.

1, 2. Propter quod inexcusabilis es, o homo omnis, qui judicas et facis. In quo crimine enim (*consequens a genere, de potestatibus enim judiciariis agitur,*) judicas alterum, teipeum faciendo condemnas; eadem

COMMENTARIUS.

21. *Justus autem*. Hoc in Habacuc, cap. ii, reperitur: *Justus autem in fide sua vivit*. Hoc testimonium et alia plurima, quæ in contextu Epistolarum suarum Apostolis ponit, a translatione veritatis Hebraicæ qua nunc utimur ideo discordare videntur, quia aliquando auctoritates sunt a translatione septuaginta Interpretum. Aliquando non curans verba, tantummodo exsequitur sententias.

22. *Revelatur*. Justitia revelatur in credente; nam ira in non credente. Et est alia causa; prædicatores enim Evangelii revelant iram Dei venturam super omnes impios, id est infideles; et super injustos, id est, credentes et non facientes quæ credunt.

23. *Quod notum est Dei*, id est de Deo nosci potest.

24. *Invisibilia enim*, Exponit modum quo manifestaverit eis, videlicet dans eis acutissimum ingenium.

25. *Sempiterna quoque*. Hic quæ sint invisibilia ostendit, et est quoque completa conclusio.

26. *Sed evanuerunt*, id est cogitaverunt se cogitationem veram a se habere; unde factum est ut cogitationem Dei perderent.

27. *Dicentes enim*. Ostendit quomodo superius intellexerit evanuerunt in cogitationibus suis.

28. *Corruptibilis*. Moris fuit Romanorum ab antiquis temporibus, adorare simulacra hominum, ut

A Romuli, Jovis et aliorum. fere innumerabilium, et maxime ab adventu Æneæ in Italiam; volucrum autem et serpentium et quadrupedum, ex quo Alexandria ab Augusto victa Romæ est subjugata.

29. *Qui commutaverunt*, id est, prius de Deo senserunt, falsa ex eo postea credere cœperunt.

30. *Veritatem Dei*, id est, quam de Deo habebant, falso imputantes idolis quod vere solius est Dei.

31. *Non intellexerunt*, id est, non solum de Deo falsa senserunt, sed etiam cognitionem bonarum ac malarum rerum amiserunt.

32. AMBROS. *Non solum qui faciunt ea, sed qui consentiunt facientibus*. Sunt quidam qui se reos non putant, si non operantur quæ mala sunt, assentiunt autem facientibus. Assentire autem est, si, cum posset reprehendere, taceat, aut hæc audiens aduletur.

CAP. II. — 1. AMBROS. *Propter quod inexcusabilis es, o homo, qui judicas*. Invectio in rectores. Dicit enim: Cum omnes facientes et consentientes sunt perituri, etiam et hi qui alios judicant, si eodem peccato tenentur impliciti.

2. AMBROS. *Propter quod inexcusabilis*. Ne forte qui facit, et qui consentit facientibus excusare se posse putaret, docet hujusmodi inexcusabilem fore.

enim agis quæ judicas. 3. Scimus enim quoniam iudicium Dei est 4. Secundum veritatem in eos qui talia agunt. 5. Existimas autem hoc, o homo, qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, quia tu effugies iudicium Dei? 6. An divitias bonitatis ejus, et patientiæ et longanimitatis contemnis, *volendo respicere*? ignoras quoniam benignitas Dei ad patientiam te adducit? Secundum autem duritiam tuam et impunitens cor, thesaurizas *auges* tibi iram, in die iræ 7. et revelationis justi iudicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus, 8. iis quidem qui secundum patientiam boni operis, *quæ patienter bonum opus perficiunt*, 9. gloriam, *carnis commutationem* et honorem, *quia filii Dei vocabuntur* 10. et incorruptionem quæerunt, vitam æternam, *non laudem temporalem* : **¶** 11. Iis autem qui sunt *vivunt* 12. ex contentione, et qui non acquiescunt veritati, 13. credunt autem iniquitati, 14. ira et indignatio. Tribulatio et angustia *reddetur* in omnem animam hominis operantis malum, 15, 16. Judæi primum *maxime* et Græci; 17. gloria autem et honor et pax *a concupiscentiis* omni operanti bonum *reddetur*, 18. Judæo primum et Græco. 19. Non enim est acceptio personarum apud Deum. 20. Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege *crimine prævaricatæ legis* peribunt; et quicumque in lege peccaverunt, 21. per legem *per prævaricationem* damnabuntur, iudicabuntur. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, 22. sed factores legis *sive in lege, sive sine lege* justificabuntur. *Responsio*. 23. Cum enim gentes, quæ legem non habent, naturaliter ex quæ legis sunt faciunt, ejusmodi legem *scriptam* non habentes, ipsi sibi sunt lex, qui ostendunt opus legis, scriptum

COMMENTARIUS.

3. LANFR. *Scimus autem quoniam iudicium Dei est*. Auctoritate sua confirmat peccatores supradictorum scelerum generaliter esse damnandos.

4. *Secundum veritatem*, id est, secundum justitiam, sine acceptione personarum.

5. *Existimas autem hoc, o homo omnis qui judicas*. Putare posset aliquis imperitus quod tanto liberius peccare liceret, quanto diligentius alios a peccato compesceret.

6. AMBROS. *An divitias bonitatis ejus et patientiæ et longanimitatis?* Hæc dicit ut non jam se putet evasisse, si patitur illum diu peccantem.

7. *Et revelationis justi iudicii Dei*. Revelabitur quod modo futurum negatur. Cum enim ostendit quod non esse creditur, revelatur. His enim ostenditur, quia [al., qui] negant quia credentibus manifestum est.

8. *Iis quidem secundum patientiam boni operis*. Quibus dedit Deus fiduciam fidel, ne diu hic positi damnium incurrant promissæ vitæ.

9. *Gloriam et honorem*. In præsentem enim vitam, gloria vel honor frequenter amittitur, quia corruptibilis est.

10. LANFR. *Et incorruptionem quæerunt*, id est, si in intentione quæerunt vitam æternam. Multi enim bona operantur propter favorem hominum.

11. AMBROS. *Iis autem qui ex contentione*, id est, qui Dei contemnunt patientiam, contendunt evadere iudicium Dei.

12. LANFR. *Ex contentione*. Ex cœtu contentioso, qui christianam religionem esse inutilem contendunt.

13. AMBROS. *Credunt autem iniquitati*. Iniquitas est negare quod Deus futurum esse promisit [al., prædixit].

14. *Ira et indignatio*, ut spiritualement, non corporalem poenam intelligas.

15. *Judæi primum et Græci*. Judæum semper anteponebat, ut aut coronetur primus aut damnetur, quia

diffidens pejus tractandus est, quia Patribus [al., donum] promissum refutavit.

16. LANFR. *Judæi*. Per Judæos, infideles intelligit, qui maxime punientur si præcepta Dei non observant; per Græcos gentes, id est infideles: a parte totum.

17. AMBROS. *Gloria autem, et honor et pax*, ut honorem geminum habeant, quasi Filii Dei. Gloria autem sit pro immutatione; pax vero, eo quod bene viventes quieti erunt in futuro, nulla perturbatione commoti.

18. LANFR. *Judæo*. .uaxi primum operati sunt bonum, postea Græci.

19. *Non enim est personarum*, etc. Hoc ad superiora respicit, ubi ait: *Ira*, etc. Et *in omnem animam operantis malum*. Et paulo post: *Gloria*, etc., *omni operanti bonum*.

20. AMBROS. *Quicumque enim sine lege peccaverunt, sine lege peribunt*, id est, sine iudicio. Qui enim non credit, jam iudicatus est; nec ante tribunal Christi stabit, sed resurgens ducetur ad gehennam.

21. *Per legem iudicabuntur*. Peccatis eorum addetur peccatum prævaricationis.

22. AMBROS. *Sed factores legis justificabuntur*. Credere in Christum quem lex promisit, hoc est, facere legem et opus legis scriptam in cordibus vestris, fides est.

23. AUGUST. (*lib. De spir. et lit.*, cap. 26, tom. III.) *Cum enim gentes quæ legem non habent*. Gentes quæ naturaliter quæ legis sunt faciunt, profecto ad Evangelium pertinent, quibus lex in cordibus scripta est. Nec moveat quod naturaliter eos dixit quæ legis sunt facere, non Spiritu Dei, non gratia; hoc enim agit Spiritu gratiæ ut imaginem Dei, in qua naturaliter facti sumus, instauret in nobis. Vitium quippe contra naturam est, quod utique sanat gratia, proinde homines naturaliter quæ legis sunt, faciunt.

in cordibus suis, 24. testimonium reddente illis conscientia ipsorum, et 25. inter se 26. invicem cogitationibus accusantibus aut etiam defendentibus; in die, cum judicabit Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum, per Jesum Christum. 12 Si autem 27, 28. tu Judæus cognominaris, et requiescis *delectaris in lege*, et gloriaris in Deo, et nosti voluntatem ejus, et probas utiliora, instructus 29. per legem, confidis te ipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, 30., eruditorem legis insipientium, magistrum infantium, habentem 31. formam *exemplar scientiæ et veritatis in lege*. 32. Qui ergo alium doces, te ipsum non doces; 33. qui prædicas non furandum, furaris; qui dicis non mœchandum, mœcharis; qui abominaris idola 34., sacrilegium facis, *te ipsum, qui sacer esse debueras, divino cultui subtrahendo*; qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum inhonoras. 35. Nomen enim Dei per vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est (in Isaia LII; Ezech. LVI). *Responsio*. Circumcisio quidem prodest, si legem observes; si autem prævaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. *Non plaris est præputio gentilium*. Si igitur præputium justitias legis custodiat, nonne præputium illius 36. in circumcisionem reputabitur, *illius collatione damnaberis*, et judicabit id quod ex natura est *naturaliter intelligitur* præputium, legem consummans, *perficiens* te, qui per litteram et circumcisionem *non observatam* prævaricator legis es? *Responsio*. Non enim qui in manifesto, Judæus est; neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio; sed qui in abscondito, Judæus est *laudandus est*: et, *sed qui habet hanc circumcisionem*, circumcisio cordis, *amputatio vitiorum* in spiritu, non littera; cujus laus non ex hominibus sed ex Deo est, *quia etiam homines nonnunquam vituperant*.

13 CAPUT III.

1. *Objectio*. 1. Quid ergo amplius Judæo est? aut quæ utilitas circumcisionis? *Responsio*. Multum per omnem modum. 2. Primum quidem, quia credita sunt illis eloquia Dei. *Responsio*. Quid enim, si quidam

COMMENTARIUS.

24. AMBROS. *Testimonium reddente*. In die judicii, A hoc est, tu qui gentiles arguis quod sine lege et Deo sola hominis conscientia sufficiat sibi ad testimonium, quia nemo tunc judicabit nisi quod verum erit.

25. AMBROS. *Inter se cogitationibus accusantibus*. Gentilis conscientia accusabitur, quia non sibi suavitatem esse quod et virtutum testimoniis viderat confirmari, et multos sequi. Eundem excusabit, quia debere credere non putavit, neque tamen sine pena erit. Vel hæreticum bona cogitatio, quando veram esse et catholicam intellexit. Mala autem accusabit, quia, ne emendatus videretur, superbiendo contradixit veritati.

26. *Invicem*. Non dicit quod eadem cogitationes accusent et defendant, sed vicissim quædam accusent, quædam defendant contra malignorum spirituum accusationem. Et attende ablativos pro genitivis more Græcorum, qui ablativis carent. Potest hoc modo audiri: et conscientia cogitationum.

27. *Tu autem Judæus cognominaris*. Non valde magnum videri vult si Judæus credat, quippe cum sit instructus per legem. Periculosum autem valde si non credat; ducem enim habet legem.

28. LANFR. *Tu autem Judæus cognominaris*. Judæos humiliare conatur; qui ex accepta lege superbiebant, et gentes quasi peccatrices despiciebant.

29. AMBROS. *Per legem confidis te ducem cæcorum*. Legis documentum est, erudire imperitos, et Deo subijcere profanos, et ab idololatria ad fidem revocare.

30. *Occulta hominum*. Occulta judicabantur. Publica per humilem confessionem non judicabuntur.

31. LANFR. *Formam scientiæ*. Si quis velit scientiam et veritatem habere, in te possit formam et exemplar aspiceret.

32. AMBROS. *Qui alium doces, te ipsum non doces*,

qui hoc est, tu qui gentiles arguis quod sine lege et Deo sint, te ipsum non arguis, diffidens de Christo in lege promisso.

33. *Qui prædicas non furandum, furaris*. Facis quod prædicas fieri non debere, dum fidem Christi a lege per malam interpretationem subripis; et legem adulteras, cum, ablata veritate, mendacium ponis; et sacrilegus es, dum Christum, quem propheticus sermo significat, negas.

34. LANFR. *Sacrilegium*. Sacrilegium enim est culturam Dei auferre, et dæmonibus dare.

35. *Nomen enim Dei per vos blasphematur*. Credendum est aliquos ex Judæis Christianos esse tales; non tamen omnes, ne sit contrarius sibi ipsi in superioribus, ubi ait: *Fides vestra annuntiatur in universo mundo*. Non enim fides sine operibus laudanda est. Et in subsequentiis, eos cum cæteris plenos dilectione esse. Est autem scriptum in Ezechiele: *Et ingressi sunt ad gentes, ad quas introierunt, et polluerunt nomen sanctum meum, quod polluistis in gentibus*.

36. *In circumcisionem*, id est, tantum prodest sibi qui gentilis est, quantum si Judæus esset. Et judicabit, id est comparisonem sui judicabilem faciet et damnabilem.

CAP. III. — 1. AMBROS. *Quid ergo amplius est?* Quoniam Judæis incredulis nihil proficere testimonium generis ostendit, ne credentes male tractasse videretur, docet multum utile esse credentibus, quia filii Abraham sunt. Nam eis sunt credita eloquia Dei.

2. LANFR. *Primum quidem*, id est, quidam Judæorum crediderunt Evangelium Christi, instructi a prædicatoribus Novi Testamenti, verbum legis et prophetarum, quod facilius factum est in illis quam in eis qui Veteris Testamenti penitus expertes erant.

illorum non crediderunt? 3. Nunquid incredulitas illorum 4. fidem Dei qui ex Judæis quosdam prædixit credituros evacuabit? Absit! Est autem Deus verax; omnis autem homo mendax, sicut scriptum est, 5, 6. Ut justificeris verax appareas in sermonibus tuis 7. et vincas cum judicaris. *Objectio ex persona male intelligentium psalmi versum.* 8 Si autem iniquitas nostra justitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus, qui infert iram? (secundum hominem dico humanitus intelligentem) Absit! 9. alioquin quomodo judicabit Deus hunc mundum? 10. Si enim veritas Dei in meo mendacio abundabit in gloriam ipsius, quid adhuc et ego tanquam peccator judicor? 11. et non (sicut blasphemamur, et sicut aiunt quidam nos dicere) 12. faciamus mala, ut veniant bona, quorum damnatio justa est. Quid ergo? 13. præcellimus eos? Nequaquam. 14, 15. Causati enim sumus Judæos et Græcos omnes sub peccato esse, sicut scriptum est: Quia non est justus quisquam, non est intelligens, non est requirens Deum. Omnes declinaverunt; simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, non est usque ad unum. Sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agebant. Venenum aspidum sub labiis eorum. Quorum os maledictione et amaritudine plenum est. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Contritio et infelicitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt. Non est timor Dei ante oculos eorum. 16. Scimus autem quoniam 17. quæcunque lex loquitur, iis qui in lege sunt loquitur 18., ut omne os obstruatur, et subditus fiat omnis mundus Deo, quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo. 19. Per legem enim cognitio peccati. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis. Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes et super omnes qui credunt in eum; non enim est distinctio. Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei. Justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Jesu, 20. quem proposuit Deus propitiationem, per fidem in sanguine ipsius, 21, 22. ad ostensionem justitiam.

COMMENTARIUS.

3. AMBROS. *Nunquid incredulitas illorum, etc.* A venirent bona, id est, ut Deus remittendo, bonus videretur.

Nunquid perfidia eorum negabit reliquis credentibus vitam æternam, quam promisit Deus futuram per fidem Christi?

4. LANFR. *Fidem Dei evacuabit?* id est, efficit ut Deo non debeat credi, qui prædiximus Judæos esse credituros, (totum pro parte ponens). Jeremias propheta dicit: *In diebus salvabitur Juda.* Et alias: *Ego ero vobis in Deum; et ipsi erunt mihi in populum.* Et alia plurima.

5. *Ut justificeris.* David peccavit in causa Uriæ, sciens quia promissio peccatoribus non prodest. Orat ut Deus judicium, quo judicatur peccatoribus nihil dare, vincat; et se poenitentem sanctificet, ut dans sibi quod justis daturum se promisit, justificetur in sermonibus suis.

6. LANFR. *Ut justificeris.* Probatio quod Deus verax est; justitia enim sermonum, est veritas.

7. *Et vincas.* Ex abundantia hoc inferitur nihil ad superior argumentum pertinens. Vicit Christus homo Deus, cum judicatus est, quia propter ipsam humilitatem, *dedit ei Deus nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, etc.*

8. *Si autem iniquitas.* Hoc ideo subinfert, quia dicens: *Ut justificeris in sermonibus tuis*, visus est causam reddidisse cur omnis homo esset mendax. Et vocat iniquitatem mendacium.

9. AMBROS. *Alioquin quomodo judicabit.* Quia non erat justum ut judicaret mundum, si peccata illius ipsi proficerent.

10. LANFRANC. *Si enim veritas.* Iterum hoc subinfert ex persona male intelligentium.

11. *Et non sicut.* Ordo: et sicut blasphemamur, et sicut aiunt quidam nos dicere: quid non faciamus mala, ut veniant bona, sicut, etc.

12. AMBROSIVS. *Faciamus mala.* A perversis dicebatur hoc apostolos dicere: peccandum esse ut

13. LANFR. *Præcellimus eos*, id est, an nos Judæi excellentiores et digniores sumus quam gentiles?

14 *Causati enim.* Quasi diceret: Qui pares, præcellentes esse non possumus. Nec hoc superius in hac Epistola dixit; sed credendum est in sermone quem ad populum habebat eum dixisse.

15. AMBROS. *Causati enim sumus*, id est, ostendimus, redditis causis superius, Judæos et Græcos esse reos.

16. *Scimus autem.* Hoc dicitur, quia Judæis constrictis omnis mundus subditus sit Deo. Nulli enim dubium est paganos impietatibus obratos.

17. LANFR. *Quæcunque lex loquitur.* Legem hic B vocat psalmos, sicut in Evangelio: *Nonne in lege vestra scriptum est: Ego dixi: Dii estis.* Et est sensus: superiores psalmi versus ad vos pertinent etiam, o Judæi!

18. *Ut omne os obstruatur.* Hoc conjungitur superiori sententiæ, qua ait: *Causati enim sumus omnes sub peccato.*

19. AMBROS. *Per legem enim.* Videmus veteres non ignorasse peccatum, cum pincerna et pistor Pharaonis causa peccati in carcerem missi sunt. Sed lex ostendit apud Deum imputari peccatum et futurum judicium, quod prius ignorabatur.

20. *Quem proposuit Deus*, id est, in Christo disposuisse propitium futurum humano generi, si credat et hoc in sanguine ipsius, quia morte illius liberaui sumus.

21. *Ad ostensionem*, hoc est ut promissum palam faceret quo nos a peccatis liberaret, sicut ante promiserat, qui diutissime sustentavit, ut nostro tempore ostenderet quod olim decreverat, et sit justus, dans quod promisit justificare se credentes in Christo.

22. LANFR. *Ad ostensionem.* Ad hoc Deus aliquid

tiae suae. 23. Propter remissionem praecedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiae ejus in hoc tempore, ut sit ipse justus, 24. et justificans eum qui est ex fide Jesu Christi. Ubi est ergo gloria tua? Exclusa est. Per quam legem? 25. factorum? Non, sed 26. per legem fidei. 27. Arbitramur enim justificari hominem per fidem 15 sine operibus legis. An Judaeorum Deus tantum? Nonne et gentium? Imo et gentium, quoniam quidem unus est Deus, 28. qui justificat 29. circumcisionem ex fide, 30. et praepitium per fidem. 31, 32. Legem ergo destrui per fidem? Absit! sed legem statuimus.

CAPUT IV.

1. Quid ergo dicemus invenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? 2. Si enim Abraham ex operibus justificatus est, 3. habet gloriam, sed non apud Deum. 4. Quid enim dicit Scriptura? 5. Credidit Abraham Deo; et reputatum est illi ad justitiam. 6, 7. Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum. 8. Ei vero qui non operatur, credenti autem in eum, qui justificat impium, reputatur fides ejus ad justitiam secundum propositum gratiae Dei. Sicut et David dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert justitiam sine operibus: Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata; Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum. Beatitudo ergo haec in circumcissione tantum manet, 16 an etiam in praepitio? Dicimus enim quia reputata est Abraham fides ad justitiam. Quomodo ergo reputata est? In circumcissione an in praepitio? Non in circumcissione, sed in praepitio. 9.

COMMENTARIUS.

sum mundo praedicari fecit, ut ostenderet quod A daorum sit Deus gentium. *Ipsae enim gentes justificat.* Dei autem solius est justificare.

23. *Propter remissionem praecedentium delictorum.* Ordo, praecedentium delictorum in sustentatione Dei. Patienter enim Deus sustinuit praecedentia delicta mundi, ut ostenderet qui vera justitatio est in hoc tempore, id est, in fide Jesu Christi. Si enim omnes peccatores punisset, non esset qui in hoc tempore justificari posset.

24. *Justus et justificans*, id est, verax, complens ea quae promisit.

25. *Factorum*, id est, an alia lex prolata est, habens alias observationes, per quas observationes tuae annihilentur.

26. *Per legem fidei.* Legem fidei vocat legem Christi, in quo asseritur salvari hominem per solam B fidem dum dicitur: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit.*

27. *AUGUST. (De fide et operib., cap. 14, tom. IV).* *Arbitramur enim.* Cum ergo dicit Apostolus arbitrari se hominem justificari per fidem sine operibus legis, non hoc ait ut, praepita ac professa fide, opera justitiae contemnantur; sed ut sciat se quisque per fidem posse justificari, etiamsi legis opera non praecesserint.

28. *Qui justificat circumcissionem (lib. De spirit. et lit., c. 29, tom. III).* Non ad aliquam differentiam dictum est, tanquam aliud sit ex fide, aliud per fidem; sed ad varietatem locutionis. Alio quippe loco, cum de gentibus diceret, hoc est de praepitio: *Praeviciens*, inquit, *Scriptura quia ex fide iustificat omnes gentes Deus.* Itemque cum de circumcissione loqueretur (unde erat): *Nos*, inquit, *natura Judaei, et non ex gentibus peccatores, scientes quia non iustificabitur homo ex operibus legis, nisi per fidem Jesu Christi; et nos in Christo Jesu credimus.* Ecce et praepitium dixit justificari ex fide, et circumcissionem per fidem.

29. *LANFR. Circumcisionem ex fide*, id est ex fide, et per fidem.

30. *Et praepitium.* Hinc probatur quod Deus In-

daorum sit Deus gentium. *Ipsae enim gentes justificat.* Dei autem solius est justificare.

31. *Legem destruimus.* Quia carnales observationes legis destruimus, an putandum est nos, praedicatores Evangelii, etiam moralia praepita destruere? Quid ergo? ordo: quid secundum carnem, id est, quid carnalium observationum? Probat quod sine carnali observatione legis justificari potest homo per fidem. Abraham enim sine carnalibus observationibus justificatus est, Scriptura testante: *Credidit Abraham Deo*, etc.

32. *AMBROS. Legem vero.* Non utique lex inanitur per fidem, sed adimpletur, quando quod futurum dixit fides, istud advenisse testatur.

CAP. IV. — 1. *AMBROS. Quid ergo dicemus invenisse?* Carnem dicit circumcissionem, qua Abraham non invenit justitiam, nec quaesivit.

2. *LANFR. Si enim.* Si, inquit, Abraham sine fide ex sola carnali observatione justificatus creditur, justificatio illa in sola opinione hominum est, non apud Deum.

3. *Habet gloriam*, quia qui fecerit legem vivet in ea, id est non morietur ut reus. Nec tamen apud Deum ex hoc habet meritum.

4. *Quid enim Scriptura.* Quasi diceret: audiamus quid super hoc Scriptura testetur.

5. *AMBROS. Credidit Abraham Deo.* Credidit se habiturum semen, in quo benedicerentur gentes.

6. *Ei autem qui operatur.* Ei qui operatur opera legis, meritum non imputatur ad mercedem. Nam debitor est facere legem.

7. *AUGUST. Ei qui operatur*, id est qui de operibus praesumit, et merito dicit sibi datam gratiam fidei. His non imputat mercedem secundum gratiam, sed secundum debitum.

8. *LANFR. Ei vero qui non operatur.* De eo intelligendum est hoc qui post acceptam fidem statim moritur.

9. *Et signum accepit.* Quasi diceret: cur ergo, si justificatus erat, circumcissionem accepit? Circumcissionem, inquit, accepit, non quia fieret, sed quia

Et signum accepit circumcisionis, signaculum justitiæ fidei, quæ est in præputio, 10. ut sit pater omnium credentium per præputium, ut reputetur et illis ad justitiam; et sit pater circumcisionis, non iis tantum qui sunt ex circumcisione, sed et iis qui sectantur 11. vestigia fidei, quæ est in præputio patris nostri Abrahamæ. 12. Non enim per legem 13. promissio Abrahamæ aut semini ejus ut hæres esset mundi; sed per justitiam fidei. Si enim qui ex lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio. 14. Lex enim iram operatur. 15. Ubi enim non est lex, nec prævaricatio. Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio 16. omni semini, non ei qui ex lege est solum, sed et ei qui ex fide est Abrahamæ, qui pater est omnium nostrum (sicut scriptum est: Quia Patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui vivificat mortuos, et vocat ea quæ non sunt tanquam ea quæ sunt: qui contra spem in spem credidit ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum; et non infirmatus est fide, nec consideravit corpus suum emortuum, cum jam fere certum esset annorum, et emortuam vulvam Saræ. In repræmissione etiam Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo, plenissime sciens quia quæcunque promisit, potens est et facere. Ideo et reputatum est illi ad justitiam. Non est autem scriptum tantum propter ipsum, quia reputatum est illi ad justitiam, sed et propter nos, quibus reputabitur credentibus in eum qui suscitavit Jesum Christum Dominum nostrum a mortuis, qui traditus est propter delicta nostra, 17. et resurrexit 18. propter justificationem nostram

CAPUT V.

17. 1. Justificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem et habemus accessum per fidem 2. in gratiam istam, in qua stamus et gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei. Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem, 3. spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis. Ut quid enim Christus, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est? Vix enim pro justo quis moritur; nam pro bono forsitan quis audeat mori. Commendat autem charitatem suam Deus in nobis, quoniam cum adhuc peccatores essemus, 4. secundum tempus Christus pro nobis 5. mortuus est; multo igitur magis nunc justificati in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Si enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus; multo magis, reconciliati, salvi erimus in vita ipsius. Non solum autem, 6. sed et gloriamur in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 7. Propterea sicut per unum hominem peccatum in hunc mundum intravit; et per peccatum

COMMENTARIUS.

ostenderetur ea justitia quam sola fides contulerat illi. A dere; non autem omnes legem impleto.

10. AMBROS. *Ut sit pater circumcisionis.* Hoc dicit ut sit pater circumcisionis cordis, non tantum eorum qui sunt ex ejus origine, sed et eorum qui similiter credunt ex gentibus.

11. LANFR. *Vestigia fidei.* Ordo: vestigia fidei patris nostri Abrahamæ, quæ est in præputio, id est, quam habuit in præputio.

12. *Non enim per legem.* Quasi aliquis diceret: cur dixisti vestigia fidei, et non dixisti vestigia legis? Si enim ad inconveniens ducit adversam partem, non autem simul esse, solam legis observantiam hæreditatis esse causam et fidem, aut soles Judæos esse hæredes et gentes.

13. AMBROS. *Promissio Abrahamæ.* Christus qui hæres est gentium, ut David canit: *Et dabo tibi gentes hæreditatem tuam; et possessionem tuam terminos terræ.* Ipsi enim morimur et vivimus cum eo. Ideo ex fide. Sub lege promissio dari non potest, aut ex fide, qua omnes purificati, sunt digni dici filii.

14. LANFR. *Lex enim iram operatur.* Causa cur per legem non sit promissio hæreditatis. Iram enim Dei ex prævaricatione non implentium potius operatur.

15. *Ubi enim non est lex.* Et hoc, inquit, videri potest quia lex iram operatur, quod ubi lex non est, nec prævaricatio, quæ est causa iræ.

16. *Omni semini,* id est, omni imitatori fidei, sive Judæo, sive gentili. Omnes enim possunt facile cre-

17. AMBROS. *Et resurrexit propter.* Post resurrectionem enim acceptus Spiritus, ad cumulum nobis justificationis provenit.

18. LANFR. *Propter justificationem,* id est, ut credentes enim resurrexissent justificarentur. Et a parte tota fides designatur.

CAP. V. — 1. AMBROS. *Justificati igitur.* Pacem habere cum Deo, fides facit, non lex. Hæc enim nos Deo reconciliavit.

2. *In gratiam istam.* Prius enim jacuimus; credentes autem erecti sumus.

3. *Spes autem non confundit.* Spes non confundit, dum stulti et hebetes a perfidis judicantur, credentes quæ mundana carent ratione. Pignus enim charitatis quæ habemus in nobis per Spiritum sanctum nobis.

4. *Secundum tempus.* Ad tempus enim mortuus est, quia tertia die resurrexit. Vel huic tempori mortuus est, ubi sol oritur et occidit. Excessit enim e corpore ad inferos (ubi tempus non est, vel ætas) pro salute animarum.

5. LANFR. *Mortuus est.* Cum adhuc temporalia diligeremus, nisi nobis spem bonam daret, quæ nos confunderet.....

6. *Sed et gloriamur,* id est, sperantes nos habituros gloriam, quam habent filii Dei.

7. *Propterea sicut.* Pendet sententia usque..... legitur: sicut per unius delictum, etc.

mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt. 8. Usque ad legem enim peccatum erat in mundo. 9. Peccatum autem non imputabatur, cum lex non esset. Sed regnavit mors ab Adam usque ad Moysen: etiam 10. in eos qui non peccaverunt 11. in similitudinem prævaricationis Adæ, 11, 12, 13. qui est forma futuri, 14. Sed 15. non sicut delictum, ita et donum; si enim unius delicto multi mortui sunt, 16. multo magis gratia Dei et donum 17. in gratia unius hominis Jesu Christi 18. in plures abundavit. 19. Et non 20. sicut per unum peccatum, ita et donum; nam iudicium quidem ex uno in condemnationem; 21. gratia autem ex multis delictis in justificationem. Si enim unius delicto mors regnavit per unum, multo magis 22. abundantiam gratiæ et donationis et justitiæ accipientes, 23. in vita regnabunt per unum Jesum Christum; igitur sicut per unius delictum, in omnes homines in condemnationem, sic et 24. per unius justitiam in omnes homines in justificationem vitæ. *Ita misericordia Dei per unius justitiam in omnes homines processit.* 25. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores

COMMENTARIUS.

8. *Usque ad legem enim.* Peccatum quidem in his A etiam qui legem acceperant, fuit, sed non tantum, quantum prius; per legales enim observantias multi salvabantur.

9. *Peccatum enim.* Aliter hic peccatum intelligit quam superius. Peccatum enim hoc in loco significat prævaricationem legis, quæ non imputabatur cum lex non esset.

10. AUGUST. (*De peccatorum meritis et remis., deque Sap. parv. lib. 1, cap. xi, tom. VII.*) *In eos non peccaverunt*, id est, qui nondum sua et propria voluntate, sicut ille, peccaverunt, sed ab illo origine peccatum traxerunt.

11. LANFR. *In similitudinem*, id est, qui prævaricati sunt præcepta Dei, sicut Adam.

11. *Qui est forma futuri.* Adam forma Christi fuit. Quia sicut ille pater omnium secundum carnem, sic Christus pater fidelium secundum fidem. Et sicut ex latere Adæ, formata est Eva, sic ex latere Christi profluxerunt sacramenta, per quæ salvatur Ecclesia.

12. AUGUST. (*Ibid.*) *Qui est forma.* Quia in 18 illo constructa est forma condemnationis futuris posteris qui ejus progenie crearentur.

13. AMBROS. *Qui est forma futuri.* Decrevit enim Deus per unum (Christum) emendare quod per unum (Adam) peccatum est, sicut in Apocalypsi Joannes inquit: *Agnus qui occisus est a constitutione mundi.*

14. *Sed non sicut delictum.* Hoc dixit, quia formam unius Christi dixit unum Adam.

15. LANFR. *Sed non sicut delictum.* Ordo: Quasi diceret: quamvis Adam forma fuit Christi, majorem tamen vim habet donum Christi. Plus enim est vivificare quam occidere.

16. AUGUST. (*Ibid.*) *Multo magis gratia.* Non magis multos, et multo plures homines. Neque enim plures justificantur quam condemnantur. Adam quippe ex suo delicto reos genuit. Christus autem etiam quæ homines delicta propriæ voluntatis ad originale in quo peccaverunt [*al.* nati sunt], addiderunt; gratia sua solvit atque donavit.

17. LANFR. *In gratia unius hominis.* In gratia, id est, propter gratiam. Gratiam autem hic vocat perfectionem virtutum quam homo ille, a Verbo Patris assumptus, per gratiam Dei habuit.

18. *In plures.* Plures dicit, non ad numerum, sed quia in vitis plures. Adam enim per originale dedit mortem, Christus vero de actualibus et originalibus liberavit.

19. AUGUST. (*ibid.*, cap. 15.) *Et non sicut per unum.* Ab Adam, in quo omnes peccavimus, non omnia nostra peccata, sed tantum originale traduximus. A Christo vero, in quo omnes justificamur, non illius tantum originalis, sed etiam cæterorum quæ ipsi addidimus remissionem consequimur. Ideo non sicut per unum peccantem, ita et donum. Nam iudicium quod [*al.*, quidem] ex uno delicto (si non remittatur) id est originali, in condemnationem jam potest ducere. Gratia vero ex multis delictis remisit, hoc est, non solum originali, verum etiam omnibus cæteris, ad justificationem perducit.

20. LANFR. *Et non sicut.* Aliter: etsi sicut peccatum, ita et donum, id est, utraque paria non sunt.

21. *Gratia autem ex multis.* Ordo est: Gratia autem in justificationem ex multis delictis.

22. AUGUST. (*ibid.*) *Abundantiam gratiæ et justitiæ accipiunt*, nisi quod non eis tantum peccatum in quo omnes peccaverunt, sed etiam quod addiderunt, gratia remissionis datur?

23. *In vita regnabunt.* Et quid est, multo magis in vita regnabunt; cum mortis regnum multo plures in æternam poenam trahat? Nisi intelligamus eos in ipsis [*al.*, eos ipsos] in utroque dici, qui transeunt ab Adam ad Christum, id est a morte ad vitam, quia in vita æterna sine fine regnabunt, magis quam in eis mors temporaliter et cum fine regnabit [*al.*, regnavit].

24. LANFR. *Per unius justitiam.* Per justitiam et obedientiam Christi, vita omnium credentium justificata est. Quia inde factus est hostia acceptabilis Deo pro peccatis omnium, quia justus et immaculatus sine peccato, et obediens fuit usque ad mortem.

25. *Sicut enim.* Comprobatio et expositio superioris versus: omnis enim inobedientia, si tantum mala est, delictum; et omnis obedientia, si tantum bona est, justitia.

constituti sunt multi, ita et 26. per unius obedientiam iusti constituentur multi. 27, 28. Lex autem subintravit, ut abundaret delictum. Ubi autem abundavit delictum, 29. superabundavit gratia, 30. ut sicut regnavit peccatum in mortem, ita 31, 32. et gratia regnet 33. per iustitiam in vitam aeternam, per Jesum Christum Dominum nostrum.

CAPUT VI.

Quid ergo dicemus? Permanebimus in peccato, ut gratia abundet? Absit! Qui 1. enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc vivemus in illo? An ignoratis quia quicumque baptizati sumus in Christo Jesu, 2, 3. in morte ipsius baptizati sumus? 4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem, ut quomodo Christus surrexit a mortuis per gloriam Patris, ita et nos 5. in novitate vitae ambulemus. 6, 7. Si enim complantati facti sumus 8. similitudini mortis ejus, 9. simul et resurrectionis erimus. Hoc scientes 10. quia vetus homo noster simul crucifixus est, 11. ut destruat 12. corpus peccati, et ultra non serviamus peccato. 13. Qui enim mortuus est, justificatus est a peccato. 14. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam vivemus cum Christo, scientes quod Christus resurgens ex mortuis jam non moritur, mors illi ultra non dominabitur. 15. Quod 19 20 enim mortuus est, peccato, mortuus est semel, quod autem vivit, vivit Deo. 16. Ita et vos existimate vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo, in Christo Jesu Domino nostro. 17, 18. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediat concupiscentiis ejus. Sed 19. neque exhibeatis membra vestra 20. arma iniquitatis peccato; sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viventes, et membra vestra arma iustitiae Deo. Peccatum enim

COMMENTARIUS.

26. *Per unius obedientiam.* Per obedientiam Christi, iusti sunt multi; vel quia obedientiam commendavit. Vel quia obedientia ad mortem Christum perduxit. Fides autem mortis ejus, justificavit.

27. *Lex autem subintravit.* Moris est divinarum litterarum, ubi plures causae sunt, unam tantum saepe enumerare, sicut in hoc loco: data est enim lex, ut praedestinati ad vitam per legales observantias salvarentur; praedestinati autem ad mortem, per legis praevagationem magis punirentur. Sed illius causae hic tantum mentionem facit, per quam Judaeos ex accepta lege superbientes humiliare possit.

28. *AMBROS.* *Lex autem subintravit.* Apostolus ostendit quid provenerit data lege, non quid lex fecerit.

29. *LANFR.* *Superabundabit gratia.* Quasi diceret; o Judaei! vos putatis quod Christus gentibus plus dimiserit, sed quibusdam vestrum plus dimisit, quos praevagatores legis invenit.

30. *Ut sicut regnavit,* id est, praevaleuit.

31. *Ita et gratia regnet,* id est, praevaleat

32. *AMBROS.* *Gratia regnet.* Regnat gratia per iustitiam, si accepta remissionis, iustitiam sequamur.

33. *Per iustitiam,* scilicet Christi.

CAP. VI. — 1. *LANFR.* *Qui enim mortui sumus peccato,* scilicet, in baptismo; *in Christo Jesu,* id est, in fide Christi Jesu.

2. *In morte ipsius,* id est, sicut ille mortuus est semel, et semper vivit, ita et nos semel peccato moriamur, et in bene factis semper vivamus.

3. *AMBROS.* *In morte ipsius.* Cum baptizamur, commemoramus Christo; hoc est in morte ejus baptizari. Illic enim peccata moriuntur.

4. *LANFR.* *Consepulti enim.* Designatio, quando et cur in morte Christi baptizemur.

5. *In novitate,* id est, a vitiis resurgamus.

6. *AMBROS.* *Si enim complantati.* Tunc nos feliciter dicit posse resurgere, si similitudini mortis ejus fuerimus complantati, id est, si in baptismo omnia vitia deponentes, in novam vitam translati, de cetero non peccemus.

7. *LANFR.* *Si enim complantati.* Alia ratio cur in morte ipsius baptizemur, *complantati,* id est, affixi, vel adherentes.

8. *Similitudini,* id est, si semel peccato morimur, similem resurrectionem habituri sumus.

9. *Simul et resurrectionis,* subaudis; similitudini ejus.

10. *Quia vetus homo,* id est, nos in eo quod more veteris hominis peccamus.

11. *Ut destruat corpus peccati,* id est, corpus nostrum in eo quod peccat.

12. *Corpus peccati.* Omnia peccata simul appellat, corpus peccati.

13. *Qui enim mortuus est.* Ratio cur non servandum sit peccato. Peccato enim iustificatio perit.

14. *Si autem mortui sumus,* id est, si revera Christus secundum carnem mortuus est: nos peccatis omnibus mortui sumus, credimus, etc.

15. *LANFR.* *Quod enim mortuus est peccato,* subaudis: humani generis delendo.

16. *Ita et vos,* pro itaque.

17. *Non ergo regnet peccatum,* id est, concupiscentia peccati.

18. *AMBROS.* *Non ergo regnet.* Mortale corpus dicens, totum hominem signat, quia qui obediunt peccato mortales dicuntur. Anima enim quae peccat, ipsa morietur, id est totus homo.

19. *Neque exhibeatis.* Non dicit corpora, sed membra. Membris enim ministratur, non toto corpore.

20. *LANFR.* *Arma iniquitatis,* id est, concupiscentiae.

vobis non dominabitur; 21, 22. non enim sub lege estis, sed suo gratia. Quid ergo? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit! Nescitis quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis, sive peccati ad mortem, sive obeditionis ad justitiam? Gratias autem Deo quod fuistis servi peccati; obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, 23. in quam traditi estis. Liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ. 24, 25. Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ; 26. sicut enim exhibuistis membra vestra servire immunditiæ et iniquitati ad iniquitatem, *scilicet implendam*, ita nunc exhibete membra vestra servire justitiæ in sanctificationem, *id est, ut sanctificati sitis*. Cum 27. enim servi essetis peccati, liberi, *id est, expertes* fuistis justitiæ. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est. Nunc vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, *id est, fructus vestri operis est sanctificatio*, finem vero vitam æternam. 28. Stipendia enim peccati, mors. 29, 30. Gratia autem Dei, vita æterna in Christo Jesu Domino nostro.

CAPUT VII.

1. An ignoratis, fratres, (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur, quanto tempore vivit? Nam quæ sub viro est mulier, vivente viro, alligata est legi: si autem mortuus fuerit vir ejus, soluta est a lege viri. Igitur, vivente viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro; si autem mortuus fuerit vir ejus, liberata est a lege viri, ut non sit adultera si fuerit cum alio viro. Itaque, fratres mei, et vos 2. mortificati 3. estis legi per corpus Christi, ut sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit, ut fructificemus Deo 4. Cum enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ per legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructificarent morti. Nunc autem soluti sumus 5. a lege mortis, in qua detinebamur,

COMMENTARIUS.

21. *Non enim sub lege estis*. Evidenter ostendit quod concupiscentiæ peccatorum majorem vim habebant in Judæis quam in Christianis.

22. AUGUST. (*lib. De grat. et lib. arbit.*, cap. 12, tom. VII.) *Non enim sub lege estis*. Non quia lex mala, sed quia sub illa sunt, quos reos facit jubendo, non adjuvando.

23. LANFR. *In quam traditi estis*, id est, in quam tradidistis vos Deo in die conversationis vestræ.

24. *Humanum dico*, id est, vile quiddam vobis præcipio, quod vim humanitatis nostræ non excedit.

25. AMBROS. *Humanum dico*. Dum infirmitatem carnis memorat, minus se significat exigere ab homine quam dignum est circa Dei culturam.

25. AUGUST. (*ex epist. ad Anast.* 144, tom. II.) *Humanum dico*, quia plus dicendum aliquid fuit, si jam illi facere [*al.*, ferre] potuissent. Plus quippe servitutis debetur justitiæ quam peccato. Nam pœnæ corporis revocant ab opere peccati. Justitia vero sic amanda est ut ab ejus operibus etiam pœnæ corporis nos cohibere non debeant.

26. (*Ibid.*) *Sicut enim exhibuistis*. Quid est, sicut illud, ita et hoc? nisi: quemadmodum ad peccandum nullus coebat timor, sed ipsius libido voluptasque peccati; sic ad juste vivendum non vos supplicii metus urgeat, sed delectatio justitiæ urgeat.

27. LANFR. *Cum enim servi*. Ratio cur servire justitiæ eos oporteat. Aut enim justitiæ, aut peccato servire necesse est. Sed cum servitur peccato, abest justitia. Acquiritur fructus unde erubescitur; quod est inconveniens. Justitiæ igitur serviendum est.

28. *Stipendia*. Causa cur liberati sint a peccato, et cur servi facti Deo. Et est sensus: peccatum hoc stipendium, id est, hanc retributionem dat, mortem scilicet.

29. *Gratia autem Dei*, id est, virtus quæ per gratiam Dei datur, vita æterna est, id est, vitam

æternam dat.

30. AMBROS. *Gratia autem Dei*. Hoc rationibus his Apostolus demonstrare videtur. Aut est in Christo, aut in lege. Mortificata est enim lex per corpus Christi, ut illius sitis, qui a mortuis resurrexit. Nam in aliis legibus idem videtur. Moritur enim 21 homo alicui legi, ut jam alii vivat. Nam quando vivit priori, alii vivere non potest. Prior enim adhuc dominatur. Mulier enim, vivens maritali lege viri sui, non potest vivere legi alterius viri. Alligata est enim viro suo. Nam si moriatur legi prioris viri, alterius potest vivere legi. Igitur vivens maritali legi (scilicet vivente viro) non potest [*sc.*, vivere] alterius legi viri. Si enim tunc fuerit cum alio viro; vocabitur adultera.

B. CAP. VII. — 1. LANFR. *An ignoratis, fratres*. Probare videtur quod lex Judæorum fidelibus non est observanda. Non est enim data nisi ad adventum Christi. Et est responsio. Quasi aliquis diceret: cur dixisti in Christo Jesu, et non in observantia legis?

2. *Mortificati estis legi*. Quasi diceret: nihil debetis legi. Lex enim data est usque ad adventum Christi.

3. AMBROS. *Mortificati estis legi*. Quoniam Salvator corpus suum diabolo crucifigere permisit. Idcirco per corpus Christi, salvos nos dicit factos.

4. LANFR. *Cum enim essemus in carne*. Quasi aliquis diceret: cur dixisti, ut fructificemus Deo, quasi non fructificaremus, cum legem carnaliter observaremus? Ita, inquit, cum essemus in carne, id est, in carnali observantia, etc.

5. *A lege mortis*, id est, quæ sine ulla miseratione, peccantes interfici jubebat. Vel, quæ passiones peccatorum, quæ mors animæ sunt, [*per. Ed. P.*] prohibitionem augebat.

ita ut serviamus in novitate spiritus, id est, innovando spiritum fide et operibus bonis, et non in vetustate litteræ, id est, carnali observatione. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? scilicet quia superius dixit a lege mortis, vel passiones peccatorum, quæ per legem erant. Absit! Sed 6 peccatum non cognovi, nisi per legem; nam concupiscentiam, scilicet esse peccatum, nesciebam, vel non eram expertus nisi lex diceret: Non concupisces. Occasione, id est, opportunitate, autem accepta, peccatum, id est, fomes peccati, per mandatum 7. operatum est in me omnem concupiscentiam. 8. Sine lege enim peccatum mortuum erat. 9. Ego autem vivebam sine lege aliquando. 10. Sed cum venisset mandatum, peccatum revixit. 11. Ego autem mortuus sum, et inventum est mihi 22 mandatum, id est, cognitio mandati, quod erat ad vitam, scilicet servati, hoc esse ad mortem, scilicet non servati. 12. Nam peccatum, id est, fomes peccati, vel diabolus 13. occasione accepta per mandatum, seduxit me, et per illud occidit. itaque lex quidem sancta, et mandatum sanctum, et iustum et bonum. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors? Absit! Sed peccatum, ut appareat, scilicet in opere, vel quia diabolus est, peccatum, per bonum operatum est mihi mortem: ut fiat 14. 15. supra modum peccans peccatum, id est, per prævaricationem peccati, per mandatum. 16. Scimus enim quia lex spiritualis est, id est, spiritum nutriens; ego (causa cur peccatum operatum sit in eo mortem) autem carnalis sum, 17. venundatus sub peccato. 18. Quod enim operor, 19. non intelligo; 20. non enim, expositio superioris versus, quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, illud facio. Si autem 21. quod nolo illud facio, consentio legi, quoniam bona est. Nunc autem jam non ego operor illud, sed quod habitat, inseparabiliter inhæret, in me peccatum, id est, concupiscentia peccati. 22. Scio enim, quia non habitat in me, hoc est, in carne mea, bonum. 23. Nam velle adjacet mihi; perficere autem

COMMENTARIUS.

6. Peccatum non cognovi, id est, tantam vim A concupiscentiæ antea non eram expertus, quantum postea; quod cognovi esse prohibitum. Vel, nesciebam concupiscentiam esse peccatum.

7. AMBROS. Operatum est in me. quæ et legem transcendit.

8. AUGUST. (Contra duas epist. Pelag. ad Bonifac. lib. 1, cap. 9, tom. VII.) Sine lege enim. Peccatum mortuum est, non intelligimus nisi tanquam non sit; latet, non apparet; penitus ignoratur, tanquam inuencio quibus ignorantia tenebris sepultum.

9. AMBROS. Ego autem vivebam, sine timore, securus quod non esset Deus judicaturus.

10. AUGUST. (De Verb. Apost. serm. 5, cap. VII, tom. X.) Sed cum venisset. Quid est, revixit peccatum? apparere cœpit, rebellare adversus me cœpit.

11. (ibid.) Ego autem mortuus, id est, prævaricator factus sum.

12. (Quæst. 83 lib., quæst. 66, tom. IV.) Nam peccatum. Quod autem ait: Fefellit me peccatum, occasione accepta per mandatum; sive quia suasio delectationis ad peccatum vehementior est, cum adest prohibitio, sive quia etiam si quid homo fecerit secundum jussa legis, si adhuc non sit fides, quæ integra est, vult sibi retribuere, non Deo, et superbiendo plus peccat.

13. AMBROS. Occasione accepta. Peccatum dicit diabolus, qui invidens homini, quem habebat provisum per legem exarsit, ut illi legem inverteret, qui ante legem quasi mortuus erat, quia ab illusione cessabat.

14. AUGUST. (Beda. in cap. 8, ad Rom.) Supra modum peccans. Quia etiam et prævaricatio. Quando enim delinquebat sine mandato, minus erat. Quando deliquit per mandatum, excedit modum.

15. LANFR. Supra modum, id est, valde. Ordo: ut peccatum, scilicet, auctum per peccatum, fiat supra modum. Peccans, id est, peccans ei, locutionis modo quo qualitas vocatur quale, eo quod faciat quale.

16. Scimus enim. Probatio quod lex bonum est. Omne enim spirituale, id est, spiritum nutriens, bonum est.

17. AUGUST. (ib. LXXXIII Quæst., quæst. 66, tom. IV.) Venundatus, id est, peccans pretio temporalium voluptatum.

18. LANFR. Quod enim operor. Probatio quod venundatus est sub peccato. In tantum enim peccatum dominatur, ut operetur quod non vult.

19. Non intelligo. Acceptum non habeo, sicut in psalmo: Intellige clamorem meum.

20. AUGUST. (lib. Serm. de temp., serm. 45, cap. 6) Non enim quod volo, id est, nolo concupiscere, et concupisco.

21. LANFR. Quod nolo. De concupiscentia hoc intelligendum est. Quasi diceret: vellem cavere concupiscentiam, et non possum.

22. Scio enim. Per ablationem unius contrarii more suo probat alterum. Quia in religione christiana, immediata sunt bonum et malum. Omnis enim homo, secundum religionem christianam, aut bonus, aut malus est.

23. Nam velle adjacet. Probatio quod bonum non habitat in carne sua. Omne enim bonum quod in homine est, aut bona voluntas, aut bona operatio. Sed velle, inquit, bonum non est in carne mea. Ex vicinitate enim animæ adjacet, id est vitium sibi est. Perficere autem bonum, id est operatio nem bonam non invenio in ea habitare. Non igitur bonum mihi, id est carni meæ; non enim quod volo. . . . : Quasi diceret: bonum non invenio habitare, sed malum quod ago.

bonum, non invenio. Non enim quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago. 24. Si autem quod nolo, illud facio; jam non ego operor illud, 25. sed quod habitat in me, peccatum. 26. Invenio igitur 27. legem, 23 28. volenti mihi facere bonum, (*causa cur dixerit volenti,*) quoniam mihi malum adjacet: 29. condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem: video autem 30. aliam legem in membris meis, repugnantem 31. legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. 32. Infelix ego homo! quis me liberabit de corpore mortis hujus? Gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse me teneo legi Dei; carne autem, legi peccati.

CAPUT VIII.

Nihil ergo nunc, *id est, in hoc tempore gratiae*, damnationis est iis qui sunt in Christo Jesu, *id est, in fide et memoria ejus*, qui non secundum carnem ambulant 1, 2. Lex enim spiritus vitae in Christo Jesu, *id est, in gratia Christi Jesu, et memoria ejus*, liberavit a lege, *id est, suasionem*, peccati et mortis. 3. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, 4, 5. et de peccato damnavit peccatum, *id est, vim concupiscentiae*, in carne, *scilicet fidelium*, ut justificatio legis impleretur in nobis, *id est, quia lex promittebat*, qui non secundum carnem *id est, carnales observantias, vel desideria carnis*, ambulamus, sed secundum spiritum, *id est, spiritualem intelligentiam, vel opera spiritus*. 6. Qui enim secundum carnem sunt, quae carnis sunt sapiunt; qui vero 7. secundum spiritum sunt, quae sunt spiritus sentiunt. (*ratio cur non ambulent secundum carnem, sed secundum spiritum*) Nam prudentia carnis, mors est; prudentia autem 24 spiritus, vita et pax. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo: 8. Legi enim Dei non est subjecta, nec enim potest. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus. Si autem Christus, *id est amor Christi*, in vobis est, 9. corpus, *id est concupiscentia corporis, scilicet vestrum*, quidem mortuum est propter peccatum, *in se deletum*, spiritus vero vivit propter justificationem, *id est, propter opera justitiae quae exercet*. Quod si spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit

COMMENTARIUS.

24. AUGUST. (*lib. contra duas epist. Pelag. ad A Bonif., q. 1, c. 10, tom. VII*) Si autem quod nolo. Ideo consentio legi quod non vult.

25. AMBROS. Sed quod inhabitat. Ipsa enim peccati corruptio, per conditionem offensionis manet in corpore.

26. LAMBR. Invenio ergo. Concludit quod superius querebatur et probatum est, legem esse bonum, si tamen bonum vult.

27. Legem Ordo: invenio legem bonum, mihi volenti facere bonum. Quasi diceret: si bona ago, lex mihi bona est; si vero mala, lex mihi mors est.

28. Volenti mihi. Voluntas animae est, quae in Deo bonum vult facere, ut malum expellat, quod sibi adjacet ex vicinitate carnis.

29. Condelector. Hic aperte exponit quae superius B multis modis obscure dixit, et maxime superiorum versum

30. Aliam legem. Aliam legem hic vocat, hortamenta concupiscentiae; quae quasi imperat homini peccare.

31. Legi mentis meae. Mens jubet a malis discedere et bona facere, et haec est lex ejus.

32. AUGUSTINUS. (*De verb. apost. serm. 6, c. 12, tom. X.*) Infelix ego homo! Sic, sic liberaberis a corpore mortis hujus, ut mortale hoc induat immortalitatem, et corruptibile hoc induat incorruptionem.

CAP. VIII. — I. AMBROS. Lex enim spiritus. Quia prior lex ab errore malo imbuat. Haec autem cum nec in corde peccare dicit debere, lex spiritus vocatur, ut totam faciat hominem spiritualem.

2. LAMBR. Lex enim spiritus. Causa cur non secundum carnem ambulant. Memoria enim legis Dei;

quae est spiritus vitae, per gratiam Jesu Christi et per memoriam ejus liberabit eos a lege peccati et mortis, id est, ne secundum carnem ambulent.

3. Nam quod impossibile. Ratio cur dixerit in Christo Jesu. Quasi diceret: impossibile erat legi per carnales observationes liberare a suasionem peccati et mortis; sed misit Deus Filium suum in similitudinem humanae carnis, quae peccati concupiscentiis saepe vexatur, ut memoria incarnationis ejus, suasionem peccati a fidelium carne repelleret.

4. De peccato damnari. Peccatum hic vocat corpus Christi, quod fuit hostia pro peccato, sicut alias eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit.

5. AMBROS. De peccato. Christus cum a peccato, quod est Satan, crucifigitur, peccavit in carne Salvatoris, quo peccato damnatus est, amisso dominio retentorum animarum.

6. AUGUST. (*De verb. Apost. serm. 7, c. 9*) Qui enim secundum carnem. Secundum carnem ambulare, est carnalibus concupiscentiis consentire.

7. (*ibid.*) Secundum spiritum. Secundum spiritum ambulare, est adjuvari in mente spiritu, et concupiscentiis carnis non obedire.

8. (*ibid.*, cap. 10) Legi enim Dei. Hoc non potest, sed prudentia carnis non potest; vitium non potest, non natura. Quomodo si diceres: claudicatio rectae ambulationi non est subjecta. Neque enim potest, pes potest [sed], claudicatio non potest.

9. (*August. ex Fract. in psal. 85, sub med., tom. C VIII*) Corpus quidem. Corpus nostrum comparatum illi quod futurum est, invenitur mortuum, quavis adhuc habens animam.

Jesum Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra, propter inhabitantem spiritum ejus in vobis. Ergo, fratres, *spiritui* debitores sumus non carni; ut secundum carnem vivamus. Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis. 10. Quicumque enim Spiritu Dei aguntur, ii sunt filii Dei. 11. Non enim accepistis, *sicut Judæi in monte Sina*, spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, 12, 13. in quo clamamus : Abba (Pater). Ipse enim spiritus testimonium reddit spiritui nostro quod sumus filii Dei. Si autem filii, et hæredes; 14. hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si tamen compatimur, *id est, adversa in Christo sustineamus, sicut ipse pro nobis*, ut et conglorificemur. Existimo enim quod non sunt condignæ passionibus hujus temporis ad futuram gloriam, *scilicet obtinendam*, quæ revelabitur in nobis. 15. Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat, 16, 17. Vanitati enim creatura **25** subjecta est, non volens, 18. sed propter eum qui subjecit eam in spe, quia et ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Scimus enim quod 19. omnis creatura ingemiscit, *scilicet pro vanitate quam patitur, id est, cum magno conatu operatur id boni quod operatur, et parturit usque adhuc*. Non solum autem illa, sed et nos ipsi primitias spiritus habentes, *id est, qui primi Spiritum sanctum accepimus*; et ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, 20. redemptionem corporis nostri. 21. Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes; nam quod

COMMENTARIUS.

10. LANFR. Quicumque enim. Probatio quia facta A carnis mortificantes vivant. Filii enim Dei sunt, quos vivere haud dubium est.

11. Non enim accepistis. Probat eos qui spiritu Dei aguntur esse filios. Non enim, inquit, spiritus, quem accepistis, servos vos fecit. Omnes namque cultores Dei, in quocumque tempore, aut servi fuerunt, ut Judæi, aut filii, ut Christiani. Unde in Evangelio Dominus dicit : *Jam non dicam vos servos; sed amicos, etc.*

12. AUGUST. (De verb. apost., serm. 13, cap. 14.) In quo clamamus : Abba, (Pater). Ipse huic voci et animo, quo clamamus : Abba, Pater, spiritus Dei testimonium dat, dum manet in nobis hærens.

13. AUGUST. In quo clamamus : Abba, Pater. Utrumque voluit Apostolus dicere, quia videbat lapideum angularem, quem, reprobaverunt, qui recipit utrumque parietem etiam de diverso venientium [al., venientem]. Hinc circumcisio, hinc præputium; inde Abba, inde Pater.

14. (lib. LXXXIII quæst., q. 75, tom. IV.) Hæredes quidem Dei. Si quæretur quomodo simus hæredes Dei, cum hæreditas morte decessoris firma teneatur, respondetur : *Cum venerit quod perfectum est*, auferetur quod ex parte est. Ita nobis quodammodo moritur Pater in ænigmate, et idem ipse sit hæreditas, cum facie ad faciem possidetur [al., videtur].

15. LANFR. Nam expectatio. Probat gloriam filiorum revelandam ab auctoritate totius Ecclesiæ, quam creaturam hic vocat, sicut alias : *Si qua nova creatura in Christo*. Et Jacob : *Ut simus initium ali-quod creaturæ ejus*. Quasi diceret : Ecclesia Christi expectat revelari sibi gloriam filiorum Dei, id est, societatem habere cum angelis Dei.

16. Vanitati enim. Quasi quis diceret : Ecclesia quæ tantam expectationem habet, cur vana cogitat? Cur vana nonnunquam desiderat? Ad hoc respondet : non volens hoc patitur. Sed ita placuit Deo, quia vanitati eam subjecit, dans eis spem quia quandoque liberabitur a servitute vanitatis et corruptionis; cum data sibi fuerit libertas gloriæ quam filii Dei habent.

17. AUGUST. (lib. LXXXIII quæst., quæst. 67) Vanitati enim. Homo quippe sponte peccavit, sed non sponte damnatus est. Peccatum itaque spontaneum fuit; contra, præceptum facere, veritatis. Peccati autem pœna, subjecit fallaciæ. Non enim [al., ergo] sponte vanitati creatura subjecta est.

18. (Ibid.) Sed propter eum. Propter eam qui subjecit eam in spe, id est, propter ejus justitiam atque clementiam, qui nec impunitum peccatum relinquit [al., reliquit], neque insanabilem voluit esse peccantem.

19. AUGUST. (Contra Priscill. et Origen., ad consult. Oro. c. 8, tom. VI.) Omnis creatura. In unoquoque homine omnis creatura intelligi potest, quia rationalis in illo est, quam angeli habere creduntur; sensualis, cum bestiis; vitalis privata sensu, cum arboribus. Nam in nobis sine sensu nostro sunt corporis incrementa.

20. LANFR. Redemptionem corporis. Vere expectamus redemptionem corporis, quia speramus quod est. Ubi dicit per patientiam expectamus, speramus, quia spe salvi facti sumus, et hoc probat, quia quod non videmus, speramus, scilicet a Deo promissum; sed redemptio corporis est promissa. Probat, quod non videmus speramus, quia quod videmus non speramus. Et hoc probat, quia visio nostra non est spes. Et hoc probat, quia spes quæ videtur non est spes, quia nulla visio, spes est. Et hoc probat, quia quod videt quis, quid sperat? Quia nullus videns sperat. Vel ita : utrum expectemus redemptionem? Respondetur, vere, quia speramus quod spe salvi facti sumus. Ita explicat : si speramus, expectamus quod est : Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus (assumptio) sed speramus quod non videmus. Et hoc probat quia quod videtur, non speratur quod est; spes autem quæ videtur, non est spes. Et hoc probat; nam nullus videns sperat quod est; nam quod videt quis quid sperat?

21. Spe enim. Quasi aliquis diceret : nonne qui Deo serviunt, etiam in hac vita a vanitate et corruptione liberantur? Huic objectioni respondet Apostolus, dicens : Spem habemus ut in æterna vita

videt quis, quid sperat? Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam exspectamus. 22. Similiter autem et Spiritus adjuvat infirmitatem nostram; nam quid oremus sicut oportet, nescimus: 23. Sed ipse Spiritus postulat, *id est, postulare nos facit*, pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, *id est Deus*, scit quid desideret, *id est desiderare faciat*, Spiritus, quia secundum Deum postulat pro sanctis, *id est, postulare facit sanctos*. Scimus autem quoniam diligentibus Deum 24. omnia cooperantur in bonum, *scilicet spiritus*, iis, qui secundum propositum, *id est prædestinationem Dei*, vocati sunt sancti. 25. Nam quos præscivit, *scilicet Deus Pater*, et prædestinavit 26. conformes fieri imaginis 26 filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Quos autem 27, 28. prædestinavit, hos et vocavit; et quos vocavit, hos et justificavit; quos autem justificavit, illos 29. et glorificavit. 30. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos? 31. Qui etiam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donavit? Quis accusabit adversus electos Dei? Deus qui justificat, quis est qui condemnet? Christus Jesus, qui mortuus est, imo qui et resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis. Quis ergo nos separabit a charitate Christi? Tribulatio? An angustia? An fames? An nuditas? An periculum? An persecutio? An gladius? 32. (Sicut scriptum est: 33. Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oves occisionis.) Sed in his omnibus superamus, propter eum 34. qui dilexit nos. Certus sum enim quia neque 35. mors, neque 36. vita, neque angeli 37. neque principatus, *scilicet malus*, neque virtutes, *scilicet mala*, neque instantia, *scilicet bona, vel mala*, neque futura, *id est bona, vel mala*, neque fortitudo, *id est vis*, neque altitudo, *id est promissio altitudinis*, neque profundum, *id est comminatio humilitationis*, neque 38. creatura, *bona, vel mala*, alia poterit nos separare a charitate Dei, quæ est, *scilicet quam habemus per Christum*, in Christo Jesu Domino nostro.

CAPUT IX.

1. Veritatem dico (*ne quis diceret deprimere se legem, quia inimicaret Judæis*. In Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea 2. in Spiritu sancto, quoniam tristitia mihi magna est, et continuus 27 dolor cordi meo. 3. Optabam enim ego ipse anathema esse a Christo pro fratribus meis, qui

COMMENTARIUS.

liberemur, sed nondum in hac vita liberati sumus. A

22. *Similiter*. Quasi diceret: sicut spes roborat pusillanimitatem nostram, ita et spiritus adjuvat infirmitatem nostram, insinuans nobis quid facere debeamus.

23. AUGUST. (*Lib. 1 contra Maxim., fere initio, tom. VI.*) *Sed ipse spiritus postulat*. Sic dictum est gemitibus interpellat, ut intelligeremus, gemitibus interpellare nos facit. Adest enim nobis [*al., vobis*], et infundendo charitatem in nobis, facit interpellare nos gemitibus.

24. LANFR. *Omnia cooperantur*. Quasi diceret: non solum orationis cooperatores est Spiritus sanctus in his qui diligunt Deum, sed etiam honorum quæ sunt ab eis.

25. *Nam quos*. Responsio cur dixerit propositum. B Et est ordo: nam quos præscivit conformes fieri imaginis filii sui, id est futuros imitatores vestigiorum Jesu Christi, et prædestinavit; ita ut ipse primogenitus sit in multis fratribus, id est, principatum habens in collegio sanctorum.

26. AUGUST. (*Lib. De dono persever., cap. 14.*) *Prædestinavit*. Hæc est prædestinatio sanctorum, præsentia [*al., præscientia*] scilicet, et præparatio beneficiorum Dei.

27. AUGUST. (*Lib. xxii De civit Dei, cap. 15.*) *Conformes fieri*. Potest secundum hominem interiorem intelligi. Unde nobis alio loco dicit: *Reformamini in novitate mentis vestræ*. Potest et sic accipi ut nos illi efficiamur immortalitate conformes. Quod ad ipsam resurrectionem pertinet, secundum quod C primogenitus utique a mortuis est.

28. AUGUST. (*De verb. apost., serm. 16, cap. 1, 10.*) *Prædestinavit*. Prædestinavit nos Deus, antequam essemus; vocavit autem, cum aversi essemus; justificavit, cum peccatores essemus; glorificavit, cum mortales essemus.

29. LANFR. *Glorificari*. Hæc nondum factum est, sed fiet in futura vita.

30. *Quid ergo dicemus*, id est, quas dignas gratias referemus Deo pro his tantis bonis?

31. *Quid etiam Filio*. Quasi dicat; non solum dat nobis Deus non timere adversarios, sed etiam dat nobis omnia, sicut illum dedit nobis.

32. *An gladius?* Subaudis, nihil horum.

33. *Sicut scriptum est*. Et hoc probat.

34. *Propter eum*, id est propter ejus amorem.

35. *Mors*, id est comminatio mortis.

36. *Vita*, id est promissio vitæ.

37. *Angeli*, scilicet, mali.

38. AMBROS. *Neque creatura*. Nec si arte et sublimitate astutiæ suæ, aliam fingat creaturam ad horam, sicut fluxerunt Jamnes et Mambres coram Pharaone.

CAP. IX. — 1. LANFR. *Veritatem*. Quasi quis diceret: qui quondam Ecclesiam Dei persequeris, quomodo nunc ita loqueris? Incessanter, inquit, doleo quod fecerim.

2. *In Spiritu sancto*, id est, per Spiritum sanctum, quem in se habet, a quo sibi veritas inspiratur.

3. *Optabam enim*. Exponit cur doleat, videlicet quo tempore persequeretur Ecclesiam Christi, ostendebat esse alienus a Christo: et hoc bono zelo fecisse

sunt cognati mei secundum carnem, qui sunt Israelitæ, quorum adoptio est filiorum, *id est qui est adoptati sunt in filios*, et 4. gloria, et testamentum, et legislatio, et obsequium et promissa: quorum patres, et ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen. Non 5, 6. autem quod exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israel sunt, *scilicet secundum carnem*, ii sunt 7. Israelitæ, neque qui semen sunt Abraham, 8. omnes filii, *scilicet secundum carnem*; 9. sed in Isaac vocabitur tibi semen, *scilicet hereditatis*, id est, non qui filii carnis, hi filii Dei; sed qui filii sunt promissionis, æstimantur in semine, *scilicet spirituali*, id est, *quales promisisti, sunt justi videlicet*. Pro missionis enim verbum hoc est; secundum hoc tempus futuri anni, *hac die veniam*, et erit Saræ filius. 10. Non solum autem illa, 11, 12. sed et (*hoc probat quia non omnes filii carnis, filii sunt Dei*) Rebecca ex uno concubitu habens, Isaac patris nostri. Cum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, (ut secundum electionem, *id est gratiam*, propositum 28 Dei maneret, *propositum Dei fuit Jacob præferre Esau fratri suo.*) non ex operibus, sed ex vocante, *id est ex gratia vocantis*, dictum est ei: Quia major serviet minori, sicut scriptum est: Jacob dilexi, Esau autem odio habui. *Hoc testimonium est in Malachia propheta*, cap. 1. Quid ergo dicemus? 13, 14. Nunquid iniquitas apud Deum? Absit! 15. Moysi enim dicit: 16. Miserebor, cujus misereor; et misericordiam præstabo, cujus miserebor. Igitur non volentis, neque

COMMENTARIUS.

indicat pro fratribus suis; quorum legem in præiudicatione Evangelii destruere videbatur.

4. AUGUST. (ex lib. XII cont. *Faus. Manicheum* cap. 3, in med.) *Et gloria* Et quæ gloria eorum, nisi præcipue illa quia credita sunt illis eloquia Dei. Jam vero testamenta cur dixit ad Israelitas [*ad., præcipue pertinere*], nisi quia et Vetus Testamentum illis est datum, et Novum in Vetere figuratum?

5. LANFR. *Non autem quod exciderit*. Superius dixit quia promissa æternæ hereditatis facta sunt Judæis. Sed quia Judæi magna ex parte Christo non crediderunt, videbatur verbum Dei non esse completum. Ad hoc respondet: Non autem excidit verbum Dei. Verbum Dei excidere, vel excedere est, non implere promissa.

6. AUGUST. *Nunquid exciderit verbum Dei*. Quoniam dixerat dolorem habere se cordis continuum, causa incredulitatis eorum; nunc consolabatur se,..... enim lege inventi, quia non omnes qui ex Israel vel Abraham sunt credituri. Minuit ergo dolorem inveniens hoc olim prædictum. Quorum adoptio ad Galatas dicitur: *Cum venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum ut adoptionem filiorum reciperemus*.

7. LANFR. *Israelitæ*. Non omnes fuerunt Israelitæ qui fuerunt sub cultura Dei et observantia legis. Quidam enim transierunt in ritus gentilium et culturam idolorum; sicut tempore Jeroboam maxima pars eorum, hoc significante Deo, quod in adventu Christi quidam essent credituri, et maxima pars eorum in infidelitate remansuri.

8. *Omnes filii*. Filios vocat liberos ex legali conjugio procreatos, sicut ad Hebræos: *Ergo adulerini et non filii estis*. Hi soli Patris hæredes sunt.

9. AUGUST. (lib. XVI *De civ. Dei*, cap. 32) (*Set in Isaac*) Exponens Apostolus quid sit in Isaac vocabitur semen, inquit: *Non filii sunt carnis, hi sunt filii Dei. Sed filii promissionis deputantur in semine*. Ac per hoc filii promissionis, ut sint semen Abraham in Isaac, in Christum vocante gratia congregantur.

10. LANFR. *Non solum autem*. Vel non solum illi

A sunt electi, alii reprobi; nam neque ex operibus patris, aut matris, quia ex uno concubitu sunt; et suis non, quia nondum aliquid fecerant, quia nati non erant.

11. AUGUST. (*epist. 105 ad Sixtum presbyt.*, sub suum, tom. II) *Sed et Rebecca*. Quo pertinet [*al., pertinuit*] ut abderet ex uno concubitu, nisi ut non solum de suis, neque de parentum meritis, sed nec de ipsius, id est, unius patris mutata forte in melius voluntate glorietur [*al., gloriaretur*] Jacob dicens ideo a creatore se dilectum, quia pater ejus quando cum seminavit melioribus laudabilior moribus fuit? Ex uno, inquit, concubitu fuit unum tunc ad eos seminandos meritum patris, unum ad concupiscendos [*al., concipiendos*] matris meritum; ut cum eodem [*al., B ex eodem*] patre, eadem matre, uno concubitu antequam aliquid egissent boni aut mali, alterum Deus elegit, alterum odit. Intelligat Jacob ex illa massa iniquitatis originalis, ubi fratrem, cum quo habuit omnem causam, videt per justitiam meruisse damnari, non nisi per gratiam se potuisse discerni.

12. LANFR. *Sed et Rebecca*. Ordo: Rebecca habens filios, ex uno concubitu Isaac.

13. *Nunquid iniquitas*. Iniquitatis videbatur esse Esau non peccantem reprobasse. Neque tamen hanc magnam et arduam quæstionem solvit

14. AUGUST. (*ibid.* paulo ante) *Nunquid iniquitas*. Cum enim dixisset, absit ut sit iniquitas apud Deum! Itaque [tanquam] ei dicemus: Unde hoc ostendis, cum asseras Non ex operibus, sed ex vocante dictum est; *Major serviet minori?* Moyses enim, inquit, dicit.

15. LANFR. *Moysi enim*. Non respondet quæstioni; sed superiori sententiæ, qua dictum est *Jacob dilexi*, etc.

16. *Miserebor*. In Jacob, inquit, potest videri, quia neque voluntas, neque vita salvat hominem; sed misericordia Dei, qua bona voluntas et bona opera inspirantur

16. *Miserebor*, etc. Probat quia dilexit Jacob, quia omnes diligit secundum propositum, id est, gratiam; nam dicit: *Miserebor*, etc.

currentis scilicet ut salvetur, sed miserentis est Dei. Dicit enim 17. Scriptura Pharaoni : Quia in hoc ipsum excitavi te, ut ostendam in te virtutem meam : et ut annuntietur nomen meum in universa terra. *Conclusio utriusque questionis.* Ergo cuius vult miseretur, et quem vult indurat. Dicis itaque mihi : 18, 19. Quid adhuc queritur ? voluntati ejus quis resistit ? 20. O homo, tu qui es, qui responderis Deo ? Nunquid dicit figmentum ei qui se fixit : Quid me fecisti sic ? An non habet potestatem Agulus lutu ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud vero in contumeliam ? 21. Quod si Deus volens ostendere (scilicet in futuro sæculo) iram, et notam facere potentiam suam, sustinuit in multa patientia vasa iræ apta in interitum, ut ostenderet divitias gloriæ suæ in vasa misericordiæ, quæ præparavit in gloriam. Quos et vocavit nos non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus. *Probat quia vocavit ex gentibus, sicut in Osee dicitur. c. 1.*, Sicut in Osee dicit : 22. Vocabo non plebem meam, plebem meam ; et non dilectam, dilectam ; et non misericordiam 29 consecutam, misericordiam consecutam. 23. Et erit, in loco, ubi dictum est eis : Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filii Dei vivi. *Probat quod ex Judæis vocavit, quia testatur Isaias, c. 1.* Isaias autem clamat pro Israel, pro conversione Israel : 24. Si fuerit numerus sicut arena maris, 25, 26. reliquæ salvæ fient. 27, 28. Verbum (vel verbum Christum brevium, sicut illud ; *Minuisti eum paulo minus ab angelis*) enim consummans, et abbrevians, id est præcepta legis, in æquitate, quia verbum brevium faciet, scilicet jubebit observari, Dominus super terram, et sicut prædixit Isaias : 29. Nisi Dominus sabaoth reliquisset 30. nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, id est penitus periclitati, et sicut Gomorrha similes fuisset. Quid ergo dicemus ? *Conclusio quod dicit : Ex gentibus vocavit, quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam ; justitiam autem, quæ ex fide est.* Israel vero sectando legem justitiæ, id est carnales observationes, quæ per fidem justificantur, in legem justitiæ non pervenit. Quare ? Quia non ex fide, scilicet putabant hominem justificari, sed quasi ex operibus : 31. offenderunt enim in lapidem offensionis, 32. sicut scriptum est : Ecce pono in Sion lapidem offensionis, et petram scandali, et omnis qui credit in eum, non confundetur.

COMMENTARIUS.

17. *Scriptura.* Quamdam tantum utilitatem ex A induratione infidelium provenire ostendit ; neque probat tamen quod iniquitas non fuerit Esau reprobasse.

18. *AUGUST. (ibid.)* Quid adhuc queritur ? Hoc est enim dicere : Quid de nobis sit querela quod Deum offendimus male vivendo ; cum illius voluntati nemo possit resistere, qui nos obduravit misericordiam non præstando ?

19. *LANFR.* Quid adhuc queritur ? Audito hoc verbo, quem vult indurat, interrogare poterat carnalis homo, et voluptatibus vivens, adversus Deum murmurans, et divinæ voluntati non vitio suo deputans quod talis sit : Quid adhuc disputatur ? Intelligo quod sequitur. Nihil valet contra vitia labor meus, inutilis est industria mea. Talis ero qualem me Deus voluerit esse. Voluntati enim ejus quis resistet ?

20. *AUGUST. (ibid.)* O homo, tu quis es. Satis sit interim ex Christiana fide [al., Christiano ex fide], adhuc viventi, et nondum cernenti quod perfectum est, sed ex parte scienti nosse vel credere ; quod neminem Deus liberet nisi gratuita misericordia per Dominum nostrum Jesum Christum ; et neminem damnet nisi æquissima veritate per eundem Dominum nostrum Jesum Christum. Cur autem potius illum quam illum liberet, scrutetur qui potest judiciorum ejus tam magnum profundum ; verumtamen caveat præcipitium.

21. *LANFR.* Quod si Deus volens. Causam reddit cur infideles obdurentur, videlicet ut, per patientiam tribulationis ab illis illatæ, fideles coronentur, retribuente Deo in futuro.

22. *Vocabo non plebem.* Probatio quod vasa misericordiæ ex gentibus vocaverit Deus. Gentes enim non plebs Dei ante fidem erant.

25. *Et erit in loco.* Judæi per multas nationes etiam ante adventum Christi sparsi erant ; a quibus dicebatur sæpe gentibus quia plebs Dei non essent.

24. *Si fuerit.* Probatio quia vasa misericordiæ ex Judæis a Deo vocata sunt, fuerit ; inusitata translatione ita reperitur : Si fuerit populus tuus Israel quasi arena maris, reliquæ convertentur ex eo ; consummatio abbreviata mandavit justitiam ; consummationem enim et abbreviationem Dominus Deus exercituum faciet in medio omnis terræ.

25. *Reliquæ,* id est, viles pauci, qui de numero infidelium impiorum regnabunt.

26. *AMBROS.* Reliquæ salvæ fient. Recedentibus Judæis a merito et promissione patrum, hi reliquæ sunt, qui in fide persistent.

27. *Verbum enim.* Quoniam, sublatis omnibus carnalibus legis observantiis, sola fides est posita ad salutem.

28. *LANFR.* Verbum enim. Verbum consummans vocat dilectionem Dei, et proximi, per quam salvati sunt plures sine legalibus observationibus.

29. *AMBROS.* Nisi Dominus sabaoth. Salvatorem relictum nobis dicit ad suffragium vitæ, quem ab initio Dominus nasci decrevit ; quem idcirco semen dicit, quia per ipsum reparatum est genus humanum.

30. *LANFR.* Nobis semen. Semen vocat apostolos et primitivam Ecclesiam.

31. *Offenderunt.* Causa cur non pervenerunt in legem justitiæ, et cur non credant hominem justificari ex fide.

32. *Sicut scriptum est,* subaudis, in quo fida æmulatione. Zelo bono nos æmulantur, si nesciunt quid faciunt, justitiam Dei quæ per fidem Christi est.

CAPUT X.

*Fratres, voluntas quasi quod dico, non dico pro odio Judæorum, quia pro eis oro Deum quidem cor-
mei, et obsecratio ad Deum, sit pro illis in salutem. Testimonium enim perhibeo illis, quod æmulationem
Dei habent, ideo obsecratio, quia æmulationem Dei habent; sed non secundum scientiam. Ignorantes enim
justitiam Dei, quæ est per fidem Jesu Christi, 1. et suam 30 quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt
subjecti; probat quia Christo non sunt subjecti. Quare non legi? quia Christus ad implementum legi:
est. 2, 3. Finis enim legis, Christus, ad justitiam omni credenti. 4. Moyses enim scripsit quoniam justitiam,
quæ ex lege est, qui fecerit homo, vivet in ea. 5. Quæ autem ex fide est justitia, sic dicit: 6. Ne
dixeris in corde tuo: Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere; 7. aut quis descendet in aby-
sum? hoc est Christum a mortuis revocare. Sed quid dicit Scriptura, scilicet Moyses? prope est, id est
prope esse debet, dicit Moyses: verbum in ore tuo, et in corde tuo, hoc est verbum fidei quod prædicamus.
Ratio cur in ore, non in corde debeat esse verbum Dei. Quia si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et in
corde tuo credideris quod Deus illum suscitavit a mortuis, salvus eris, quia omnis credens, confiteus.
Corde enim creditur ad justitiam, scilicet servandam; ore autem confessio fit ad salutem scilicet conse-
quendam. Dicit enim Scriptura: Omnis qui credit in illum, non confundetur. Non enim est distinctio Ju-
dæi et Græci; nam idem Dominus omnium, 8. dives in omnes 9. qui invocant illum. Omnis enim,
quicumque invocaverit nomen Domini, salvus erit. Quomodo ergo vocabant in quem non crediderunt?
Aut quomodo credent ei, 10. quem non audierunt? Quomodo autem audient sine prædicante? 11, 12. Quo-
modo vero prædicabunt, nisi mittantur? 13. Sicut scriptum est: 14. Quam speciosi pedes evangelizan-
tium pacem, evangelizantium bona! Sed non omnes obediunt Evangelio. Isaias enim dicit: Domine,
quis credidit auditui nostro? Ergo fides ex auditu, 15. auditus autem per verbum Christi. Sed dico;
Nunquid non audierunt? conclusio superiorum versuum ubi dicit: Quomodo credent ei, quem non audierunt,
et quomodo audient sine prædicante? Et quidem in omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis
terræ verba eorum. Sed dico: 31 16. nunquid Israel non cognovit? cognovit, quia Moyses et Isaias
dixerunt. Primus Moyses dicit: 17, 18. Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem, in gentem ini-*

COMMENTARIUS.

CAP. X. — 1. Et suam quærentes. Quam putant esse per caruales observationes.

2. Finis enim legis. Exponit quæ sit justitia Dei, videlicet credere in Christum; in quem credere etiam legales observationes spiritualiter intellectæ suadebant. Et est sensus: Intentio legis, ut justitiam habeat homo, est; id est fides Christi:

3. AMBROS. Finis legis. Quoniam perfectionem legis habet qui credit in Christo.

4. LANFR. Moyses enim. Exponit legis justitiam, per quam Judæi sine fide Christi justos se esse putabant.

5. Quæ autem ex fide est. Ordo: sic dixit Moyses justitiam, quæ justitia est ex fide.

6. Ne dixeris. Cum audieris, inquit, prædicari Christum post resurrectionem suam ascendisse in cælum, noli dicere in corde tuo: Mendacium est; quis enim ascendit in cælum? Hæc enim tua infidelitæ, quantum in te est, Christum de cælo ad terram deducit.

7. Aut quis descendit. Similiter cum audieris prædicari descendisse eum in infernum, ne dicas in corde tuo: Mendacium est; quis enim descendet in abyssum? Hæc enim infidelitas tua, quantum in te est, Christum ex mortuis revocat.

8. AMBROS. Dives in omnes. Non dixit credentibus, sed invocantibus; fide enim sola datur remissio, præcibus datur quod promisit Deus toto corde vigilantibus.

9. LANFR. Qui invocant eum. Huic invocationi adhibenda est fides, quia si non creditur, non invocabitur.

A 10. Quem non audierunt. Et fidei adhibendus est auditus et auditui prædicatio, et prædicationi missio.

11. AMBROS. Quomodo vero prædicabunt. Nisi enim a Christo mittantur, nulla his signa virtutum perhibent testimonium.

12. LANFR. Quomodo vero prædicabunt. Hic auctoritatem suam et aliorum Evangelium prædicantium commendat, ex eo quod sicut de Christo, ita et de his a prophetis prædictum erat.

13. Sicut Scriptum est. Hoc totum commendatio Evangelii est, ut ei credatur.

14. AMBROS. Quam speciosi pedes. Pedes vocando, adventum designat apostolorum circumeuntium mundum.

B 15. LANFR. Auditus autem. Quasi diceret: non ex omni auditu fit salubris fides; sed ex eo tantum in quo auditur verbum Christi.

16. AMBROS. Nunquid Israel non cognovit? Hoc est, cognovit me? Quia arguerat eos incredulitatis, de omnibus videretur queri. Non negat Israel assecutum esse quod illi promissum fuerat in lege, sed eum qui spiritu Israel est.

17. Ego ad æmulationem. Æmulatio illis data est invidentiæ; dum vident gentem, quæ prius sine Deo fuit, Deum suum appellare qui fuerat Judæorum.

18. LANFR. Ego ad æmulationem. Ad æmulationem dicuntur Judæi, videntes gloriam et exaltationem sanctæ Ecclesiæ; quæ ante seipsum non gens De-

C erat.

pietem; in iram vos mittam. 19. Isaias autem audet, et dicit: Inventus sum a non querentibus me; palam apparui iis qui me non interrogabant. Ad Israel autem dicit: Tota die 20. expendi manus meas ad populum non credentem, et contradicentem.

CAPUT XI

Dico ergo: Nunquid Deus repulit, scilicet ex toto, populum suum? Absit! Nam et ego Israelita sum, ex semine Abraham, de tribu Benjamin, et non repulit plebem suam: non repulit Deus plebem suam, scilicet creaturam, quam praecevit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura, id est ubi loquitur de Elia, quemadmodum interpellat Deum adversum Israel? Domine, prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, et ego relictus sum solus, et querunt animam meam. Est scriptum in tertio lib. Regum. Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua ante Baal. Sic ergo, et in hoc tempore, reliquiae secundum electionem gratiae salvae factae sunt. Si autem gratia, jam non ex operibus; alioquin gratia jam non est gratia. Quid ergo? Quod querebat Israel, hoc non est consecutus: 1. electio autem consecuta est; caeteri vero excacati sunt, sicut scriptum est: Dedit illis Deus 2. spiritum compunctionis, oculos ut non videant, et aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, et in captionem, et in scandalum et in retributionem illis. Obscurentur oculi eorum ne videant, et dorsum eorum semper incurva. Dico ergo: 3. Nunquid sic offenderunt, ut caderent? Absit! Sed illorum delicto salus est gentibus, 4. ut 32 illos aemulentur, 5. Quod si delictum illorum divitiae sunt mundi, et 6, 7. diminutio eorum divitiae gentium, 8. quanto magis plenitudo eorum? Vobis enim dico gentibus: Quandoquidem ego sum gentium Apostolus, 9. ministerium meum honorificabo, 10. si quo modo ad aemulandum provocem carnem meam, 11. et salvos faciam aliquos ex illis. 12. Si enim amissio eorum, reconciliatio est mundi; 13. quae assumptio, nisi vita ex mortuis? Quod si 14. delibatio sancta est, et massa; et si radix sancta, et rami. Quod si aliqui ex ramis fracti sunt, tu autem cum

COMMENTARIUS.

19. *Isaias auget.* Isaias, inquit, pro Judaeis non A dimisit quid bonum gentibus, quod futurum erat, et malum quod Judaeis futurum erat, praediceret.

20. *Expandi manus meas.* Vel manus in cruce extensas dicit, vel potius opera quae inter Judaeos Dominus operatus est.

CAP. XI. — 1. LANFR. *Electio autem.* Non secundum merita.

2. *Spiritus compunctionis.* Malam compunctionem hic significat, qua saepe fit ut etiam bonum homini sit molestum.

2. *Fiat mensa eorum in laqueum.* In laqueum et in caetera quae sequuntur facta est Judaeis Scriptura ipsorum, quam male intellexerunt. Scriptura autem mensam vocat, quia intelligentibus panis est animae.

3. *Nunquid sic offenderunt?* An, inquit, peccatum eorum. tantummodo operatum est casum animae eorum?

4. *Ut illos aemulentur.* Hoc saepe factum est, et plenius fiet in fine saeculi quando Judaei Christianos persequuntur in fide Christi. Potest etiam intelligi ut gentes Judaeos aemulentur, id est ut credant, sicut et ipsi credebant. Vel ut Dei aemulatione circa opera eorum mala moveantur.

5. *Quod si delictum illorum.* Delictum Judaeorum ditavit mundum, quia nisi ipsi Dominum crucifixissent, crux Christi, et resurrectio, et ascensio ejus praedicata et credita in mundo non esset.

6. *Annos. Diminutio eorum.* Diminutio vel amissio eorum est, damnus promissionis, per quod C gentes lucratae sunt vitam aeternam.

7. LANFR. *Diminutio eorum.* Diminutionem Judaeorum vocat apostolos, quia illis discedentibus ab infidelitate eorum; populus ille in sua infidelitate persistens, ex quadam parte mansit diminutus.

8. *Quanto magis plenitudo.* Plenitudo Judaeorum qui in fine mundi credituri sunt, maxime ditavit gentes, quia exemplo eorum provocatae convertentur ad Christum.

9. *Ambros. Ministerium meum.* Ministerium suum, quo Apostolus gentium est, honorificat; si et illes ad quos non est missus, lucretur ad vitam.

10. LANFR. *Si quomodo ad aemulandum.* Quasi diceret: Judaeos quos praedicando ad Christum convertere non possum honore saltem quo vos honore, ad credendum Christo invitare conabor.

11. *Salvos faciam aliquos.* Quid ad te de Judaeis, cum Apostolus gentium sis! Volo honorare ministerium meum; quod quidem honoraretur, si Judaei crederent; qui in lego sapientes erant. Gentes autem B quasi stulti reputabantur et mobiles, quia tam cito credebant; quod illis non exprobraretur, si Judaei crederent qui stabiles et sapientes esse putabantur.

12. *Si enim amissio.* Repetitio superioris sententiae. Quod enim superius vocavit diminutionem, hic vocat amissionem.

13. *Quae assumptio.* Assumptio Judaeorum, cum ad fidem Christi in fine mundi assumpti fuerint, vita erit ex mortuis. Vel quia multos mortuos peccatis, exemplo illorum provocatos, invenit in fide Christi, quia paulo post certe erit resurrectio mortuorum, id est finis mundi.

14. *Delibatio sancta.* Admonet gentes ne superbiant, et ne Judaeos despectui habeant, dicens: Quia si apostoli sancti sunt, certum est etiam quod in ipso populo multi sancti sunt; et si nondum re, spe tamen et praesentia divina. Est autem delibatio prava ex aliqua re assumptio, ut ex pomis, vel ex cibo, vel ex potu.

oleaster esses, insertus es in illis, et socius radicis et pinguedinis 15. olivæ factus es; noli gloria i adversus ramos. 16. Quod si gloriaris: non tu radicem portas, sed radix te. Dices ergo; fracti sunt rami, ut ego inserar. Bene: propter incredulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas: noli altum sapere, sed time. Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit: ne forte nec tibi parcat. Vide ergo bonitatem et severitatem Dei; in eos quidem qui ceciderunt, severitatem; in te autem bonitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioquin et tu excideris. Sed et illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, et contra naturam insertus es 17. in bonam olivam, quanto magis ii qui secundum naturam inserentur suæ olivæ? Nolo enim 33 vos ignorare fratres 18. mysterium hoc, 19. (ut non sitis vobis ipsis sapientes) *sibi sapientes essent, si Judæis non amplius posse putarent*; quia cæcitas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo gentium intraret, et sic omnis Israel salvus fieret, sicut scriptum est: 20. Veniet ex Sion, 21. qui eripiat, et avertat impietatem a Jacob. Et hoc illis a me, *scilicet complebitur*, testamentum, cum abstulero peccata eorum. 22, 23, 24, 25. secundum Evangelium quidem, inimici propter vos; secundum electionem autem, charissimi, propter patres, 26, 27. sine pœnitentia enim sunt dona et vocatio Dei. 28. Sicut enim aliquando et vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis propter incredulitatem illorum, ita et isti nunc non crediderunt in vestram misericordiam, ut et ipsi misericordiam consequantur. 29. Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur. 30. O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei! Quam incomprehensibilia sunt judicia ejus, et investigabiles viæ ejus! Quis enim cognovit sensum Domini? Aut quis consiliarius ejus fuit? Aut quis prior dedit illi, et retribuatur ei? 31. Quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia: ipsi gloria in sæcula. Amen.

34 CAPUT XII.

1. Obsecro itaque vos, fratres per, misericordiam Dei, 2. ut exhibeatis corpora vestra hostiam viventem,

COMMENTARIUS.

15. *Olivæ.* Olivam vocat populum Judæorum; ra- A dispositione venisse, quam [al., qui] uti bene novi dicem, fidem; pinguedinem, bona opera.

16. *Quod si gloriaris.* Audi quid tibi dicam: Non tu radicem portas, sed radix te, id est, populum Judæorum a te fidem non accepit, sed tu ab eo.

17. *Ambros.* In bonam olivam. Olivam fidem per quam Abraham justificatus est, accipiamus. Oleastrum vero, quia agrestis est, et infructuosa natura, perfidiam significat.

18. *LANFR.* *Mysterium hoc*, id est, quo Judæi excæcati sunt ex parte.

19. *Ut non sitis vobis ipsi*, id est, ut non videamini vobismetipsis sapientes.

20. *Veniet ex Sion.* Posteriores sententiam profert ex auctoritate prophetica, et sic omnis Israel salvus fieret.

21. *Qui eripiat.* Et hæc ereptio non secundum corpus erit; sed hoc testamentum, id est, quod testor eripiendos illos, erit auferendo peccata eorum. Vel quia dixerat ne quis putaret hoc ab alio fieri, dicit: Quod testor a me factum erit.

22. *Secundum Evangelium.* Propter Evangelium, inquit, quod prædico propter vos salvandos, inimici mihi sunt Judæi. Electi tamen eorum charissimi mihi propter patres; id est patriarchas et prophetas, quorum fidem imitantur.

23. *Secundum Evangelium quidem inimici*, etc. Ne quis diceret Judæos in corde odio habuisse, foris autem verbis eis placere, et ita adulari, dicit: Secundum Evangelium, quod est contrarium.

24. *AUGR. (De præd. sancti lib. 1, cap. 16 tom. VII).* *Secundum Evangelium.* Quid est secundum Evangelium quidem inimici propter vos, nisi quod inimicitia qua occiderunt Christum, Evangelio, sicut videmus, sine dubitatione profecit? Et hoc ostendit ex Dei

etiam malis; non ut eis [al., ei] prosint vasa iræ. sed ut ipso illis bene utente, prosint vasis misericordiæ.

25. *AMBROS.* *Secundum Evangelium.* Causa incredulitatis inimici sunt Evangelii, ut error et delictum eorum gentibus aperiret viam intrandi ad fidem.

26. *Sine pœnitentia.* Gratia in baptisate non quaerit gemitum aut planctum.

27. *LANFR.* *Sine pœnitentia.* Ratio cur dixerit secundum electionem. Quibus enim Deus fidem suam inspirat; sine præcedente pœnitentia eorum inspirat; seu quos ad vitam æternam elegit, sine mutatione sui consilii elegit.

28. *Sicut enim aliquando.* Sic iterum exponit mysterium cur Judæi ex parte excæcati sunt.

29. *AMBROS.* *Conclusit enim Deus.* Hoc est omnia conclusisse in incredulitate, ut tunc decretum donum a Deo veniret; quando omnes diffidentia laborarent, ut gratia muneris esset gratissima.

30. *LANFR.* *O altitudo.* Ne quis profundiora in superioribus quereretur, occurrit, dicens: *O altitudo!* etc.

31. *AMBROS.* *Quoniam ex ipso.* Quia omnium creator Deus est. Ex ipso sunt omnia (Patre) et quia ipse operatur per Filium, per ipsum sunt omnia; et quoniam quæ ex Deo, per Deum sunt, post renata in Spiritu sancto sunt, in ipso sunt omnia, quia Spiritus sanctus de Deo est Patre.

CAP. XII. — 1. *AMBROS.* *Obsecro itaque vos.* Post tractatum legis et fidei, Judaicum populum et Gentiles ad bonam vitam agendam hortatur.

2. *Ut exhibeatis corpora vestra.* Corpora enim subjecta peccatis. non viva habentur, sed mortua.

sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum. Et nolite conformari, *similes fieri sapientibus in rebus*, huic sæculo, sed reformamini in novitate sensus vestri, ut probetis 3. quæ sit voluntas Dei bona, et bene placens et perfecta. *Ideo dicit hoc, quia superius dixerat quasdam insolubiles quæstiones.* 4. Dico enim, per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos : Non plus sapere quam oportet sapere, 5. sed sapere ad sobrietatem, 6. et unicuique, sicut Deus divisit mensuram fidei. 7. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent, ita multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra. Habentes autem donationes secundum gratiam, quæ data est nobis, 8. differentes *secundum rationem fidei, scilicet habemus differentes, et cætera eodem modo*, 9. sive prophetiam secundum 10. rationem fidei, sive ministerium in ministrando, sive 11. qui docet in doctrina, 12. qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate. Dilectio sine simulatione. Odientes (*scilicet sitis*) malum, *vel digressio fuit de hoc quod dicit, dico enim per gratiam*, adhærentes bono : charitate fraternitatis invicem diligentes; honore invicem prævenientes; 13. sollicitudine **35** non pigri, 14. spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, *id est aliquid largientes*, hospitalitatem sectantes. Benedicite persequentibus vos; benedicite, et nolite maledicere. Gaudere, *scilicet idipsum, id est eandem rem*, cum gaudentibus, flere cum flentibus, idipsum invicem sentientes, *id est volentes*, non alta sapientes *superbientes*, sed humilibus consentientes. 15. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos, 16. nulli malum pro malo reddentes, 17. providentes bona non tantum coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus, 18. si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus pacem habentes, non, *subaudis sitis*, vosmetipsos defendentes, charissimi, sed 19. date locum iræ; scriptum est enim: Mihi vindicta, *subaudis servate vindictam*, ego retribuam, dicit Dominus. Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum da illi. Hoc enim faciens 20. carbones ignis congeres super caput, *id est mentem ejus*. Noli vinci a malo, *id est vitio*, sed vince in bono, *id est virtute*, malum.

COMMENTARIUS.

3. LANFR. *Quæ sit voluntas Dei bona*, id est, facti- A tradendam ex fide adjuvatur.
ciens bonos, et beneficientes et perfectos.

4. *Dico enim*. Per gratiam, inquit, qua me Deus Apostolum vestrum fecit, omnibus præcipio non plus investigare opera Dei quam oportet.

5. *Sed sapere*. Sapere, id est intelligere, debetis secundum differentias donorum Dei, quia omne donum Spiritus sancti differens est: quod est, *habentes donationes*, etc., infra.

6. *Et unicuique*. Ordo: sic Deus divisit unicuique mensuram donorum suorum; quæ fides credentium promeretur.

7. *Sicut enim*. Exponit qualiter dona Dei divisa sunt fidelibus, videlicet sicut diversa officia diversis unius corporis partibus sunt distributa, ut humilitas in omnibus conservetur.

8. *Differentes*. Vel donationes differentes, vel nos differentes.

9. AMBROS. *Sine prophetiam*. Prophetia pro modo fidei datur. Minister ad obsequium fraternitatis præbendum, in quantum credit, firmatur.

10. LANFR. *Rat onem fidei*. Fides, et prophetiam et cætera quæ sequuntur facit habere credentes. Nisi enim crederent, non haberent. Et in cæteris secundum rationem fidei subintelligi debet. Et est sensus: prophetiam habentes debemus esse singuli membra; sive habentes mysterium, debemus ministrando esse alter alterius membra, et cætera eodem modo.

11. AMBROS. *Qui docet*. Ad disciplinam cœlestem

12. *Qui exhortatur*. Similiter qui exhortatur ad bonum. Similiter qui simpliciter largitur, et qui præest, juxta fidem accipit vigilantiam, eo modo qui lætus misericordiam facit, secundum fidem ro' oratur.

13. *Sollicitudine non pigri*. Hoc est quod dicit Jeremia: *Maledictus qui facit opera Domini negligenter*. Ideo subiecit:

14. *Spiritu ferventes*. Hoc est, exercitio divini operis aut legis non sint tepidi.

15. LANFR. *Nolite esse prudentes*. Nolite, inquit, prudentiam vestram apud vosmetipsos tantum excedere, sed magis apud proximos.

16. *Nulli malum*. Malum vitium, videlicet ut vii- B dicet se.

17. AMBROS. *Providentes bona*. Providere bona est futura ante oculos habere, ut ea gerantur quæ laudis sive apud Deum sint, sive apud homines.

18. *Si fieri potest*. Quod si non fuerit amator pacis, tu tamen velis esse pacificus, quantum ad te pertinet. Si autem irreverens et blasphemus quis sit, et pacem cum illo habere non possis, non utique tibi ascribendum erit.

19. LANFR. *Date locum iræ*. Dat locum iræ, qui adversarium permittit facere quod vult.

20. *Carbones ignis*, id est, fervorem charitatis, vel Spiritus sancti, ut tuo exemplo provocatus, et ipse bonum faciat.

CAPUT XIII.

Omnis anima potestatibus sublimioribus 1. subdita sit; (*hoc dixit ne subirent, quia dixerat filios Dei liberos esse*) non est enim potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ sunt 2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt; nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac et 3. habebis laudem ex illa: Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, 4. time; non enim 36 sine causa gladium portat. 5, 6. Dei enim minister est, 7. vindex in iram ei qui malum agit. Ideoque necessitate subditi estote, 8. non solum propter iram, *scilicet vitandam*, sed etiam propter conscientiam, *scilicet vestram in bono servandam, vel a malo liberandam*. Ideo enim et tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, 9. in hoc ipsam servientes. Reddite ergo omnibus debita; cui tributum, (*tributum vocabant, quia subditi domi solvebant, quæ ipsi subditi ad domos seniorum vehebant*) tributum; cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem. 10. Nemini quidquam debeatis, nisi ut invicem diligatis; *quemcumque diligitis, intelligite vos plus debere diligere*. Qui enim diligit proximum, legem implevit. Nam: Non adulterabis: Non occides: Non furaberis: Non falsum testimonium dices: Non concupisces: et si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Dilectio proximi, *id est, qui diligit proximum*, malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. Et hoc scientes tempus: Quia hora est tam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, (*et quanto quisque propior est morti, tanto propior salutis*) quam cum credidimus. 11. Nox præcessit, dies autem appropinquavit. 12. Abjiciamus ergo opera tenebrarum, 13. et induamur arma lucis. Sicut in die, honeste ambulemus, non in comessionibus et ebrietatibus, non in cubilibus et impudicitis, non in contentione et æmulatione; sed induimini Dominum Jesum Christum, et carnis curam ne feceritis in desideris.

CAPUT XIV.

f, 2. Infirmum (*quia erant quidam suilla carne viventes, quidam non, modificat eos Apostolus, infirmum vocat, qui debere cura [f., carnem] edere non credebat*) 37 autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. Alius enim, *id est iste perfectam fidem habet, credit se manducare omnia; qui autem infirmus, scilicet in hac fide, est, olus manducet, id est permittatur abstinere*. Is qui manducat, *scilicet omnes cibos, non manducantem non spernat* 3. et qui non manducat, *id est* COMMENTARIUS.

CAP. XIII. — 1. LANFR. *Subdita sit*. Subdi debet, A quia non debet resistere. Nam si resistat, Dei ordinationi resistit; potestas enim Dei ordinatio est, quia omne quod a Deo est, Dei ordinatio est, potestas autem a Deo est; non est enim potestas nisi a Deo.

2. *Itaque qui resistit potestati*. In his scilicet quæ ad potestatem pertinent, id est, tributis, vectigalibus, et cæteri hujusmodi.

3. *Habebis laudem*. Laus habetur ex potestate, qualiscunque sit. Aut enim bona est, et bonum laudat; aut mala, et bonum persequitur; et sic per patientiam illatæ tribulationis, servus Dei laudatur.

4. *Time; nam non sine causa gladium portat*. Et hoc probat, quia cum causa: et hoc probat, Dei enim minister est.

5. *Dei enim*. Causa cur timeri oporteat.

6. *Dei enim minister*. Alia causa cur qui resistunt, damnationem sibi acquirunt.

7. *Vindex in iram*. Subaudi: in eum qui male agit. Ideo enim a Deo ordinati sunt, vel propter iram et conscientiam.

8. AMBROS. *Non solum propter iram*. Id est, propter præsentem ultionem, sed propter futurum iudicium, ubi, accusata conscientia, punientur.

9. LANFR. *In hoc ipsum*. Ut boni laudentur, mali puniantur. Potest et per parentes intelligi *ministri enim Dei sunt*, ut sit continuatio sensus *præstatis, in hoc ipsum servientes, scilicet Deo placentes*.

10. AUGUST. (*epist. 135 ad Severum abbat. tom. II*), *Nemini quidquam*. Charitatem tanto magis debemus, quanto apprehenderit [at., quanto amplius impenderit], *cujus nos perpetuos debitores ostendit Apostolus dicens: Nemini quidquam debeatis nisi ut invicem diligatis*.

11. AMBROS. *Nox præcessit*. Noctem veterem hominem significat; hunc præterisse dicit: diem autem appropinquasse, id est Christum, *cujus lumine veritas nobis apparuit*.

12. *Abjiciamus ergo*. Id est vitia carnis, quæ occulta sunt, et digna sunt tenebris.

13. *Induamur*. Boni actus, arma lucis sunt, impugnantes opera tenebrarum.

CAP. XIV. — 1. AMBROS. *Infirmum autem*. Ex B Judæis erant qui Romanos ad fidem assumpserant. His videbatur carnem prohibitam edere non debere; quos ideo infirmos vocat. Aliis contra videbatur; quos hic disputantes Apostolus, concordie consulens revocat.

2. LANFR. *Infirmum autem*. Perfectæ fidei Christianorum est, nullum cibum immundum putare, quia omnia munda mundis. Quidam tamen in hac fide infirmi, a quibusdam cibis censebant abstinendum. Cujusmodi hominem præcipit Apostolus non spernendum, sed cum charitate assumendum ita ut nec in cogitationibus judicaretur reus.

3. AUGUST. (*De Agone Christiano, c. 27, t. II*). *Qui non manducat*. Dicitur iudicium pro dama-

abstinens, manducantem non iudicet, *id est male existimet*; Deus enim illum assumpsit, *id est, et manducantem et abstinentem*. Tu quis es, qui iudicas alienum servum? 4. Domino suo stat, aut cadit: stabit autem; potens est enim Deus statuere illum. Nam alius 5. iudicat diem inter diem; alius autem iudicat omnem diem: 6. Unusquisque in suo sensu abundet. 7. Qui sapit diem, Domino sapit, *id est, ad honorem Domini*, et qui manducat, *id est, omnes cibos*, Domino, *id est, ad honorem Domini*, manducat: (*Domino manducat quia non sibi, neque enim vinum sibi bibit; neque etiam sibi moritur*) gratias enim agit Deo, *pro collata abstinentia*. Et qui non manducat, Domino non manducat, et gratias agit Deo. Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur. 8. Sive enim vivimus, Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur, sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus. In hoc enim Christus mortuus est et resurrexit, ut et mortuorum et vivorum dominetur. Tu autem *scilicet abstinens* quid iudicas fratrem tuum? *scilicet manducantem*. Aut tu quare spernis fratrem tuum? 9. Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. Scriptum est enim: vivo ego, dicit Dominus, quoniam mihi floctetur omne genu et omnis lingua confitebitur Deo. Itaque unusquisque nostrum pro se rationem reddet Deo. Non ergo amplius invicem iudicemus; sed hoc iudicate magis, 10. ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum 11, 12. Scio et confido in Domino Je-u quia nihil commune 38 per ipsum, 13. nisi ei qui existimat quid commune esse 14. illi commune est, 15. Si enim propter cibum, *scilicet quem sumis, vel a quo abstines*, frater tuus contristatur: jam non secundum charitatem ambulat. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. Non ergo blasphemetur bonum nostrum. Non est enim 16. regnum Dei, esca et potus; sed iustitia, pax, et gaudium in Spiritu sancto; qui enim in hoc servit Christo, placet Deo, et probatus est hominibus. Itaque quæ pacis sunt, sectemur; et quæ ædificationis sunt, in invicem custodiamus. 17. Noli propter escam destruere opus Dei, *id est, charitatem*. 18. Omnia quidem sunt munda; sed malum est homini, qui 19. per offendiculum manducat. Bonum est 20. non manducare carnem, et non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut in-

COMMENTARIUS.

tionem. Dicit Apostolus: *Qui non manducat, manducantem non iudicet*, id est, non de illo male existimet. et Dominus dicit: *Nolite iudicare, ne iudicetur de vobis*.

4. LANFR. *Domino suo stat*, id est, ad laudem sui Domini, et perfectam fidem habeat, et in fide infirmatur; bona enim intentione hoc agit.

5. *Judicat diem*, hoc est, quidam certis diebus; quidam omni die putant abstinentiam.

6. *Unusquisque*. Quasi diceret: qui putat omnibus utendum, cum gratiarum actione utatur. Et qui putat abstinentiam, propter Deum absteat.

7. *Qui sapit*, id est, intelligit in abstinentia observandum diem.

8. AUGUST. (*De expos. in ps. cXLIV*). *Sive enim vivimus*. Sicut magnitudinis Domini non est finis, sic tæe laudis non erit finis. Non enim cum mortuus fueris in hac carne, desines laudare Deum. Unde factum est ut ejus sis et mortuus? quia pretio sui sanguinis te redemit et mortuus; quomodo perdit servum mortuum, cujus mors est pretium tuum? Ideo cum dixisset, *sive vivimus, sive morimur; Domini sumus*, ut ostenderet ipsum pretium. *Ad hoc enim*, inquit, *Christus mortuus est*. 9. LANFR. (*Omnes enim stabimus*) Ne spernas, sed de te sis sollicitus; unusquisque enim pro se rationem reddet, quia omnes stabimus ante tribunal Christi.

10. (*Ne ponatis offendiculum*) Ne ponas offendiculum fratri, id est, ne contristes; nam si contristas, non ambulat secundum charitatem.

11. AMBROS. *Scio et confido*. Manifestum est Salvatoris beneficio omnia munda esse; qui de sub iugo legis eruens homines, reddidit statum pristinum libertatis.

12. LANFR. *Scio et confido*. Sententiam fert in-

ter duos superiores dicens: Nullam creaturam per Christum factam esse communem, id est, immundam. Commune enim immundum vocabant Judæi.

13. AMBROS. *Nisi ei qui existimat*, id est, illi immundum est, qui putat non edendum. Et quia non hoc superstitione facit, sed timore suo, iudicio reservandum.

14. LANFR. *Illi commune*. Quasi diceret: revera nihil est immundum, sed qui putat aliquid esse immundum, in sola ejus opinione est immundum.

15. *Si enim propter cibum*. Non contristes; si enim contristas propter cibum, perdis cibo tuo illum; sed perdere non debes, nam Christus pro eo mortuus est. Ergo non contristes; quod est non ergo blasphemetur bonum nostrum. Et ponit quod est consequens contristare, quia ex contristare consequitur quod blasphematur Christianitas.

16. *Regnum Dei esca*. Esca, vel potus sive sumptus non facit hominem habere regnum Dei, sed iustitia, et cætera.

17. AMBROS. *Noli propter escam*. Homo opus Dei est; et iterum opus Dei est, dum reformatur per regenerationem.

18. *Omnia quidem*. Cum per naturam animalia munda sint, dubitantibus tamen sunt immunda, et erit illi offendiculum, qui cum dubitat, comedit tamen.

19. LANFR. *Per offendiculum*, hoc est, qui sua comestione non manducantem scandalizat.

20. *Non manducare*. Hoc est quod dicit, si impresentiarum sit ille qui abstinet, et ita infirmus sit ut patienter non possit cernere utentem creaturis Dei, eum qui fidem habet omnibus utendi, melius est fidem habenti ab eis abstinere quam abstinendi molestiam sua perceptione ingerere.

Armatur. Tu fidem habes? *scilicet omnibus utendi*, penes te ipsum habere coram Deo. 21. Beatus 22. qui non iudicat semetipsum, *id est, culpabilem facit* in eo quod probat. 23. Qui autem discernit, 24. si manducaverit, damnatus est, quia non ex fide. 25. omne autem, quod non est ex fide, peccatum est.

39 CAPUT XV.

Debemus autem, nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere et non nobis placere. 1. Unusquisque vestrum proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem. Etenim Christus non sibi profecit, sed, sicut scriptum est: Improperia impropertium tibi ceciderunt super me. 2. Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per patientiam et consolationem Scripturarum, spem habeamus. Deus autem patientiæ et solatii det vobis id ipsum sapere in alterutrum, secundum Jesum Christum, ut unanimes uno ore honorificetis Deum et Patrem Domini nostri Jesu Christi. Propter quod suscipite invicem, 3. sicut et Christus suscepit vos in honorem Dei. 4. Dico enim Christum Jesum ministrum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum. 5, 6, 7. Gentes autem (*probat quia suscepit gentes, vel honorare Deum gentes, ab auctoritate prophetarum*) super misericordia, *scilicet dico debere*, honorare Deum, sicut scriptum est: 8. Propterea confitebor tibi in gentibus, Domine, et nomini tuo cantabo. Et iterum dicit: 9. Lætamini, gentes, cum plebe ejus. Et iterum: Laudate omnes gentes Dominum, et magnificate eum, omnes populi. Et rursus Isaias ait: 10. Erit radix Jesse, et qui exsurget regere gentes, in eum gentes sperabunt. Deus autem spei repleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe et virtute Spiritus sancti. 11. Certus autem sum, fratres mei, et ego ipse de vobis, quoniam 12. et ipsi pleni estis dilectione, 12. repleti omni scientia, ita ut possitis alterutrum monere. 13. Audacius autem scripsi

COMMENTARIUS.

21. AMBROS. Beatus qui non iudicat. Hunc beatus dicit qui non aliud facit quam sibi utile probat.

22. LANFR. Qui non manducat. Non manduces coram fratribus, quia si non manducas, beatus es. Et hoc probat; nam omnis est beatus, qui non iudicat se, id est, culpabilem facit, quod est dum non manducat ne offendant.

23. Qui autem discernit. Qui autem discernit cibos; id est, qui putat alios mundos, et alios esse immundos, damnatus est; quia non ex fide. Fides enim nostra vult ut homo id agat quod intelligit bene esse agendum.

24. Si manducaverit, etc. Probat quod qui non iudicat se, id est non manducat, beatus est, nam omnis manducans damnatus; quod ita dicit: qui autem discernit si manducaverit, etc. Et sunt multa contraria, non iudicat, et manducans probat et discernit, id est, non probat comedendum beatus, et damnatus.

25. Omne autem quod non est ex fide. Damnatus quia peccatum est quod facit, et hoc probat ita: Omne quod non est ex fide peccatum est; Sed hoc non ex fide; sed hæc assumptio præmissa est, ubi dicit quia non ex fide.

CAP. XV. — 1. AMBROS. Unusquisque vestrum. Commovet ut charitati studentes, proximis placeant ad id quod utile est. Hæc enim ædificatio.

2. LANFR. Quæcunque scripta sunt. Quasi diceret aliquis: quid vita Christi ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem? quid prophetia de Deo? quid ad institutionem morum nostrorum? Ad hoc respondet: Quæcunque scripta sunt, etc.

3. Sicut et Christus, etc. Suscepit vos, et Judæos et gentes probando; sed monstrat quomodo Christus condescenderit nobis, quia circumciscus fuit, et nos condescendamus infirmis.

4. Dico enim. Laus Judæorum. Dicit enim Chri-

stus ministrari fecisse sibi circumcisionem, propter veritatem Dei complendam, et promissiones ad patres factas. Promissum enim fuerat quod ex Judæorum semine orturus esset: in quo benedicentur omnes. Aliter. Ministerium circumcisionis, id est, ad populum Judæorum, ut veritas Dei et promissiones ejus ad patres factas complerentur. Quales sunt: Dabo vobis germen (vel decorem) justitiæ, et: Prophetam vobis suscitabit Deus, etc.

5. Gentes autem. Probat quia suscepit gentes, vel honorare Deum gentes, ab auctoritate Judæorum.

6. AMBROS. Gentes autem. Quia enim his promissio nulla erat, quasi indigni, per solam misericordiam Dei, ad salutem assumpti sunt.

7. LANFR. Gentes autem. Laus gentium. Dicit enim tantæ curæ fuisse Deo, ut ad salvandas eas prophetas suos prædiceret. His laudibus æquales eos inter se esse ostendit, ut alter præferre se alteri non præsumat.

8. Propterea confitebor. Vox Christi qui in gentibus constituit Patri quia per ejus conversionem (v. l. prædicationem) conversæ sunt ad culturam unius Dei.

9. Lætamini gentes. In Isaiâ sic scriptum est: Lætamini cum Jerusalem; et exsultate in ea omnes qui diligitis eam.

10. Erit radix Jesse. Ordo: Jesse erit radix, etc. Subaudis ex hac radice erit qui exsurget regere gentes.

11. Certus sum autem, etc. Benevolos illos reddit, quasi ego corripui vos, quin sciam vos invicem diligere; nec ideo admonui quin sciam vos sapientes esse, sed officium meum est monere vos.

12. Repleti omni scientia. Humilitas Apostoli. Dicit enim scripsisse eis, non quod ipsi indigerent. Repleti enim, ut ipse fatetur, omni scientia; sed officii sui necessitate coactum; quod Apostolus gen-

vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriam vos reducens, propter gratiam, quæ data est mihi a Deo, ut sim minister Christi Jesu in gentibus, sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio gentium accepta et sanctificata in Spiritu sancto. 14, 15. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum. 16. Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non efficit Christus in obedientiam gentium, verbo et factis, in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti, ita ut ab Hierusalem per circuitum usque ad Illyricum repleverim, id est, plene prædicaverim Evangelium Christi. Sic autem prædicavi Evangelium hoc, non ubi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem; sed sicut scriptum est in *Isaia*, cap. 52: Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt; et qui non audierunt de eo, intelligent. Propter quod et impediabar plurimum venire ad vos, et prohibitus sum usque adhuc. Nunc vero ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis jam præcedentibus annis, cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens videam vos, et a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruius fuero. Nunc igitur proficiscar in Hierusalem ministrare, id est, necessaria corporis afferre sanctis. Probaverunt enim Macedonia et Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum, qui sunt in Jerusalem. Placuit enim eis, et debitores sunt eorum. (*Debitores sunt in carnalibus, et hoc probat a majori, quia ab eis spiritualia acceperunt, quod est majus.*) Nam si spiritualium eorum participes facti sunt gentiles, id est, ab Hierusalem doctrina fidei, et bene vivendi, per apostolos lata est ad gentes; debent et in carnalibus ministrare illis. Hoc igitur cum consummavero, et assignavero eis fructum hunc; per vos proficiscar in Hispaniam. Scio autem quoniam veniens ad vos, in abundantia benedictionis Evangelii Christi veniam. Obsecro ergo vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum et per charitatem sancti Spiritus ut adjuvetis me in orationibus vestris pro me ad Deum, ut liberer ab infidelibus qui sunt in Judæa, et obsequii mei oblatio accepta fiat in Hierusalem sanctis, ut veniam ad vos in gaudio, per voluntatem Dei, et refrigerer vobiscum. Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

41 CAPUT XVI.

1. Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris, ut eam suscipiatis in Domino digne sanctis, et assistatis ei in quocunque negotio vestri indignerit; etenim ipsa quoque astitit multis, et mihi ipsi. Salutate Priscam et Aquilam, adjuutores meos in Christo Jesu, (qui pro anima mea suas cervices supposuerunt; quibus non solus ego gratias ago, sed et cunctæ Ecclesiæ gentium) et domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui et primitivus Asiæ in Christo. Salutate Mariam, quæ multum laboravit in vobis. Salutate Andronicum et Juniam, cognatos et concaptivos meos: qui sunt nobiles in apostolis, qui et ante me fuerunt in Christo. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. Salutate Urbanum, adjutorem nostrum in Christo Jesu, et Stachyem dilectum meum. Salutate Apellen probum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli domo. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo; qui sunt in Domino. Salutate Tryphænam et Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimam, quæ multum laboravit in Domino. Salutate Rufum electum in Domino. 2. et matrem ejus, et meam. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermani, Patrobam, Hermen, et qui cum eis sunt, Fratres. Salutate Philologum et Juliam, Nereum et sororem ejus, et Olympiadem, et omnes qui cum eis sunt sanctos. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. Rogo autem vos, fratres, ut observetis eos qui dissensiones et offendicula, præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt, et declinate ab illis. Hujuscemodi enim Christo Domino nostro non serviunt, sed suo ventri: et per dulces sermones, et benedictiones, seducunt corda innocentium.

COMMENTARIUS.

tium a Deo constitutus erat.

13. *Audacius autem.* Audaciæ videbatur esse repletis omni scientia scribere.

14. *AMBROS.* *Habeo igitur gloriam.* Gloriam dicit se habere apud Deum per Christum. Credentes (*al.*, credens) enim in Christum, meritum sibi fecit apud populum, in tantum ut de se esse nihil dicat quod non operatus sit Christus per illum, ut exhortationem ejus virtus commendaret.

15. *LANFR.* *Habeo igitur gloriam.* Quidquid, inquit, putent me hominem [*s.*, homines] esse, ego tamen scio me habere gloriam apud Deum in prædicatione Jesu Christi; quia propter honorem Dei et salutem gentium ago quod ago.

16. *Non enim audeo.* Alia causa cur habeat gloriam apud Deum; quidquid enim loquitur, quidquid

A operatur Christus in eo, et per eum loquitur et operatur, ut Evangelio obediant.

CAP. XVI. — 1. LANFR. *Commendo autem vobis Phœben.* Dilissima et nobilissima mulier fuit, quæ Ecclesiam Dei, quæ apud locum qui Cenchris dicitur, erat, sua substantia sustentabat. Ea tunc temporis pro quodam negotio Romam profecta est. Per hanc fortasse, istam misit epistolam.

2. *Et matrem ejus et meam.* Vel matrem suam cum matre illius præcipit salutandam. Vel unam eandem feminam matrem illius dicit, et suam illius secundum carnem, suam beneficio.

3. *Vestra enim obedientia.* Causa cur roget eos; obedientes enim rogandi sunt, inobedientes increpandi.

3. Vestra enim obedientia in omnem locum divulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, et simplices in malo. Deus autem pacis 4. conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Salutatur vos Timotheus adiutor meus, et Lucius, et Jason et Sosipater, cognati mei. 5. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi Epistolam, in Domino. Salutatur vos Caius hospes meus, et universa Ecclesia. Salutatur vos Erastus Arcarius civitatis, et Quartus frater. 42 Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis, Amen. 6, 7. Ei autem qui potens est vos confirmare juxta Evangelium meum, et prædicationem Jesu Christi, 8. secundum revelationem 9. mysterii temporibus æternis taciti, (quod nunc patefactum est 10. per Scripturas prophetarum, secundum præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei) in cunctis gentibus cogniti, soli sapienti Deo 11. Per Jesum Christum, 12. cui honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

COMMENTARIUS.

4. *Conterat Satanam.* Satanam sub pedibus Ecclesie Dominus contrivit, quia membra ejus, quibus Ecclesiam persequatur, ad fidem conversa, ipsi Ecclesie subjungavit.

5. *Saluto vos.* Ordo: saluto vos in Domino. Tertius iste notarius fuit Apostoli, qui hanc scripsit Epistolam.

6. AMBROS. *Ei autem.* Ei qui potens est vos confirmare soli sapienti Deo gloria in sæcula sæculorum.

7. LANFR. *Ei autem,* id est, qui potest vos ad tantam perfectionem ducere, quantam prædico, et quantam Christus prædicavit, et prædicandam instituit.

8. *Secundum revelationem,* id est, ut ita credatis, sicuti mysterium Dei revelatum est, et ponit singulare pro plurali.

9. *Mysterii.* Mysterium vocat incarnationem Jesu Christi, et cætera quæ æternis temporibus erant

tacita. Quamvis enim ex quadam parte antiquis Patribus essent cognita, plene tamen a nullo fuerunt scita, quoad usque suo tempore per Jesum Christum fuerunt revelata.

10. *Per Scripturas prophetarum.* Scripturas prophetarum revelavit Christus apostolis suis, sicut in Evangelio legitur: *Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, etc.*

11. AMBROS. *Per Jesum,* id est, per Jesum Christum; quia, ut alia taceam, ipse præcepit gentes baptizari in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ubi præcipue commendata est hujus individue gloria Trinitatis.

12. *Cui honor.* Quod vero additum cui, ut diceret cni, cum sufficeret si dictum esset, *ei autem gloria,* inusitatam nostræ linguæ indicat locutionem non sensum quem requiramus vel de quo ambigamus insinuat.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIMA.

CUM GLOSSULA INTERJECTA B. LANFRANCI.

ARGUMENTUM. — Corinthii sunt Achaici, et hi similiter ab Apostolo audierunt verbum veritatis; et subversi sunt multifarie a falsis apostolis, quidam a philosophiæ verbosa eloquentia, alii secta legis Judaicæ inducti sunt. Hos revocat Apostolus ad veram fidem et evangelicam sapientiam, scribens eis ab Epheso per Thimotheum discipulum suum.

CAPUT PRIMUM.

Paulus vocatus apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, et Sosthenes frater, Ecclesie Dei, quæ est Corinthi, 1. sanctificatis, *habitatis*, in 43 Christo Jesu, vocatis sanctis, ut *sancti sint*. 2. cum omnibus qui invocant nomen Domini nostri Jesu Christi, 3. in omni loco ipsorum, et nostro, *id est in Ecclesia, in qua sunt omnia communia.* Gratia, remissio peccatorum, vel observantia bonorum operum, vobis, et pax, *id est, reconciliatio apud Deum* a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo

COMMENTARIUS.

CAP. I.—1. AMBROS. *Sanctificatis.* Ideo, quia regenerationis ejus et passionis et cæterorum confirmatum est, et a vobis inter vos diversis Veteris Testamenti auctoritatibus.

2. AUGUST. (in *Expos. psal. LI*, tom. VIII). *Omnibus qui invocant.* Ibi qui propter sæcularia commoda, qui propter terrena bona, qui propter vitam præsentem et terrenam felicitatem invocant Dominum [*al.*, Deum], non invocant Deum.

3. LANFR. *In omni loco.* Verba, inquit, et scientiam tenetis, sicut testimonium Christi, id est in-

carnationis ejus et passionis et cæterorum confirmatum est, et a vobis inter vos diversis Veteris Testamenti auctoritatibus.

4. AMBROS. *Gratias ago Deo meo.* Quamquam omnibus in Ecclesia scribat, ita significat, cum aliquando corripit, aliquando laudat, ut unusquisque cum legit, intelligat quid pro se, quid adversum se dicatur.

semper pro vobis in, pro gratia Dei, quæ data est vobis in Christo Jesu, in fide Christi; 5. quod in omnibus divites facti estis in illo, in omni verbo; ut possitis prædicare, et in omni scientia; et sciatis quid sit prædicandum: sicut testimonium Christi confirmatum est in vobis: quæ vobis de Christo testati sumus ita ut nihil vobis desit (divites facti estis) in ulla gratia, in aliquo spiritus sancti dono, exspectantibus 6. revelationem, id est, visionem quæ fit post mortem, vel in die iudicii Domini nostri Jesu Christi, qui et confirmabit vos usque in finem vestrum vel sæculi, sine crimine, in die adventus (scilicet, vel in obitu cuiusque, vel in iudicii die) Domini nostri Jesu Christi. Fidelis Deus, confirmabit, nam de promissis non est dubitandum, per quem, per cuius gratiam, vocati estis in societatem, ut sitis cohæredes Christi, filii ejus Jesu Christi Domini nostri. Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Jesu Christi, ut id ipsum dicatis omnes, et non sint in vobis schismata; sitis autem perfecti in eodem sensu, eadem voluntate, et in eadem sententia (rogo ne sint in vobis schismata). Significatum est enim mihi de vobis, fratres mei, ab iis qui sunt Chloes, quia contentiones sunt inter vos. Hoc autem dico, quod 7. unusquisque vestrum (alius hoc, aliud illud) dicit, Ego (ecce contentiones) quidem sum discipulus Pauli; ego autem Apollo; ego vero 8. Cephæ: Petri: (cephas, caput; unde acephali, id est, sine capite,) ego autem Christi. 9. Divisus est a servis suis Christus? Nunquid Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis? Gratias ago Deo, quod neminem vestrum baptizavi, nisi Crispum et Caium, ne quis dicat quod in nomine meo baptizati esis. Baptizavi autem (quasi remediatus) et Stephanæ domum. Cæterum, nescio si quem alium baptizaverim. Non enim misit me Christus baptizare, sed evangelizare: 10, 11, non 12. in sapientia verbi, 13. ut non evacuetur crux Christi. 14. Verbum, id est prædicatio, enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est; iis autem qui salvi sunt, id est, nobis, 15. Dei virtus est, id est dans virtutem credenti, per quam, cum res exigit, miracula fiunt. Scriptum est enim, (non in sapientia verbi, quia Deus reprobatur sapientiam verbi mundi, et hoc probat, quia scriptum est): 16. Perdam sapientiam sapientium, (causa cur in sapientia verbi non prædicaverit) et prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens? perditus est. Ubi scriba? 17. Ubi conquisitor, disputator mundanæ sapientiæ hujus sæculi? Noluit Deus per sapientes mundi

COMMENTARIUS.

5. LANFR. Quod in omnibus divites. Totum pro A convicii et crederent, non prodesset eis.

parte ponit. Non enim omnes in omnibus virtutibus divites erant. Quosdam enim in posterioribus redarguit.

6. Revelationem, id est visionem quæ fit post mortem, vel in die iudicii.

7. Unusquisque vestrum. Non unusquisque dicebat hæc quatuor; sed subaudiendum est: Alius dicit: Ego quidem sum Pauli; alius autem; Ego Apollo, etc. Sic enim ipsemet in sequentibus exposuit dicens; Cum enim quis dicit, ego quidem sum Pauli: alius autem, ego Apollo, etc.

8. AUGUST. Ego Cephæ. Hi dividunt sibi Ecclesiam; et partes facere de unitate conantur.

9. AMBROS. Divisus est Christus. Divisum dicit Christum; quia gloriam ejus hominibus partiti sunt.

10. Non in sapientia. Imperiti electi sunt, ut doctrinæ veritas se commendaret, testo virtute; ne calliditate humanæ sapientiæ, acceptabilis videretur, non veritate.

11. LANFR. Non in sapientia. Sapientiam, ubi dialecticam dicit, per quam crux, 14. id est, mors Christi eam simpliciter intelligentibus evacuari videtur, quia Deus immortalis, Christus autem Deus; Christus igitur immortalis. Si autem immortalis; mori non potuit. Sic de partu Virginis, et quibusdam aliis sacramentis, perspicaciter tamen inventibus, dialectica sacramenta Dei non impugnat; sed cum res exigit, si rectissime teneatur, austruit et confirmat.

12. In sapientia verbi. Non syllogistice probando, quia sic potius posset improbari. Vel si syllogistice

13. AUGUST. (ex lib. De nat. et grat. contra Pel. cap. 7, tom. VII). Ut non evacuetur. Evacuatur autem si quo modo præter illius sacramentum, ad justitiam, vitamque æternam perveniri posse dicatur.

14. LANFR. Verbum enim. Ratio cur non prædicet in sapientia verbi. Studiosi etenim ipsius artis, qui tamen Christianæ religionis expertes sunt, quos pereuntes vocat, vel quia doctrina eorum in quibusdam perit, vel quia in æternum perituri sunt; stultitiam deputant mortem Christi.

15. Virtus Dei est, id est, dans virtutem Dei credenti, per quam miracula, cum res exigit, fiunt.

16. Perdam sapientiam. Alia ratio cur non prædicet in sapientia verbi: prophetia enim auctoritate reprobata est. Potest etiam responsio esse, quasi aliquis diceret: cur dicis pereuntibus? In Abdia hoc legitur: Nunquid non in die illa, dicit Dominus, perdam sapientes de Idumæa, et prudentiam de monte Esau?

17. Ubi scriba. Verba Apostoli sunt. Scribæ sunt moralium et naturalium librorum auctores, et actuum sæcularium scriptores, id est de ipsis artibus præcepta dantes. Conquisitores sunt argumentatores ex præceptis ipsarum artium aliquid approbantes. Sapiens generale utriusque vocabulum est. Hos adnihilatos esse perhibet, non quia doctrinæ eorum omnifariam improbet in multis enim sacris litteris concordant, sed quædam senserunt et scripserunt contraria Christianæ religioni, maxime de cultura unius Dei.

salvare credentes; nam per stultos prædicatores, sæcularium litterarum imperitos. 18. Nonne stultam fecit Deus sapientiam hujus mundi? Nam quia in Dei sapientia, divino consilio, non cognovit, non est placitum ut cognosceret mundus per sapientiam mundanam Deum: 19. placuit Deo per stultitiam prædicationis, stultos prædicatores, id est, per imperitos sæcularium litterarum prædicatores salvos facere credentes. Quoniam et 20, 21. Judæi signa petunt, ut prædicatores miracula faciant 22. et Græci, prædicatores ut dicant sapientiam syllogisticas probationes, quærunt; nos autem prædicamus Christum crucifixum, 23. Judæis quidem 45 scandalum, quia regem suum crucifixisse dicuntur, 24. gentibus autem stultitiam; ipsis autem vocatis, prædestinatis ad vitam Judæis atque Græcis, Christum Dei 25, 26. virtutem, et Dei sapientiam, 27, 28. Quia 29. quod stultum (incarnatio, passio) infidelibus est Dei ex Deo sapientius est hominibus: et 30, 31. quod infirmum est Dei, (per fidem enim eorum peccata remittuntur, et dæmones expelluntur, quod homines nequeant) fortius est hominibus. Videte enim vocationem vestram, id est, per quos vocati sitis, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, prædicaverunt vobis regnum Dei, 32. non multi potentes, scilicet prædicaverunt verbum Dei, non multi nobiles: sed quæ stulta sunt mundi elegit, probat quia stultos et infirmos elegit Deus, ut confundat, erubescere faciat, sapientes; et infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia; et ignobilia mundi, et 33. contemptibilia elegit Deus, et ea quæ non sunt, non esse videbantur, ut

COMMENTARIUS.

18. AUGUST. (ex lib. De past., cap. 12, tom. IX.) A Nonne stultam. Dicitur aliquando in Scripturis sapientia pro astutia, abusione verbi, non proprietate.

19. LANFR. Placuit Deo per stultitiam, etc. Non in sapientia verbi prædico, quod probat, quia per stultitiam placuit Deo salvos facere credentes, et hoc probat, quia sapientia mundi non placuit, quod est in Dei sapientia, non cognovit mundus per sapientiam Deum.

20. Judæi. Judæi scandalizabantur quia regem suum crucifixisse dicebantur.

21. AMBROS. Judæi signa petunt. Unde dicunt: Nos scimus quia Moysi locutus est Deus, cum majus sit Lazarum de monumento vivum exiisse.

22. Et Græci sapientiam. Quia nolunt audire præterquam quæ mundi ratione possibilia sunt.

23. Judæis quidem scandalum. Scandalum est Judæis dum audiunt Christum Filium Dei se proflentem, et Sabbatum evacuans.

24. Gentibus autem stultitiam. Qui ea audiunt prædicare, quæ dum rationi humanæ non congruunt, insensata videntur, ut partus Virginis, et resurrectio mortuorum.

25. Virtutem et Dei sapientiam. Virtus Dei est, quia per ipsum omnia fecit Deus Pater; sapientia, quia per ipsum cognitus est Deus.

26. AUGUST. (ex lib. i Quæst. evang., quæst. 14, tom. IV). Virtutem Dei et sapientiam. De Domino nostro dixerunt Judæi: Unde sapientia hæc, et virtutes? Sapientia in his quæ loquebatur. Virtutes in his quæ operabatur. Ideo Apostolus dicit Christum Dei virtutem et Dei sapientiam. Virtutem retulit ad signa propter Judæos. Sapientiam autem, aut doctrinam ad Græcos, id est, gentes [al. sapientiam autem ad doctrinam propter Græcos].

27. AUGUST. (Enar. in psal. LXXIII, concion. 4, tom. VIII). Quia quod stultum est. Quid enim tam simile imprudentiæ quam, cum haberet in potestate una voce suos persecutores prosternere, pateretur se teneri, flagellari, conspui, colaphizari, spinis coronari, ligno affigi? Imprudentiæ simile est, et stultum

28. LANFR. Quod stultum est. Incarnatio et passio Dei et hominis Jesu Christi, quæ hujusmodi sapientibus stultitia videbantur, majorem sapientiam continent quam homines possint inquirere, et majorem fortitudinem habent quam homines possent habere. Per fidem enim eorum et peccata remittuntur et dæmones expelluntur, et alia, cum resurgit, miracula fiunt.

29. Quod stultum est. Probat Christum sapientiam esse, quia etiam in hoc sapientia est, quod videtur stultum de eo, et tanta sapientia, quod nequeat comprehendi ab omnibus quod est sapientius hominibus. Post vero probat Christum virtutem esse, quia in hoc quod infirmum videtur de eo, in hoc virtus est, et tanta virtus quod fortius est hominibus, id est, nequeat ab illis comprehendi; hoc stultum et infirmum, incarnatio et passio Christi, quibus tanta sapientia et virtus est, ut evincatur diabolus et redimatur humanum genus.

30. AMBROS. Quod infirmum est Dei. Quia infirmitas Christi, magna victoria; vicit, cum victus videretur.

31. AUGUST. (ex Tract. 15 in Joann., tom. IX). Et quod infirmum est. Quid igitur facta est mulier in costa, tanquam fortis; factus est Adam in carne tanquam infirmus? Christus est et Ecclesia; illius infirmitas, nostra est fortitudo.

32. LANFR. Non multi sapientes. Fortasse propter se dicit hoc, quia solus inter alios apostolos, scholarius litterarum peritus, terrenarum opum dives, Romanæ dignitatis parentela conspicuus fuit, sicut testatur ipse in Actibus apostolorum: Ego quidem homo sum Judæus, a Tharso Ciliæ non ignotæ civitatis municeps. Et alibi interroganti tribuno utrum Romanus esset, respondit: Etiam. Et tribunus: Ego multam summam a civitate hac consecutus sum. Et Paulus ait: Ego autem et natus sum. Et alias eorationem reddente, exclamavit Festus: Insanias Paule; multæ litteræ te ad insaniam convertunt.

33. AUGUST. (Serm. 9 De tribus virgibus, inter fragment., tom. X). Contemptibilia. Quæ non computantur.

ea quæ sunt, esse videntur, destrueret, ut non goriatur omnis caro in conspectu ejus. Ex ipso autem, ex ipsius gratia vos estis in Christo Jesu, in fide Christi Jesu, 34. qui factus, incarnatus, 46 est nobis sapientia, dans sapientiam, a Deo. 35. et justitia, justitiam, et sanctificatio, sanctificationem et redemptio, redemptionem, ut, quemadmodum scriptum est : 36, 37. Qui gloriatur, in Domino gloriatur.

CAPUT II.

Et ego, cum venissem ad vos, fratres, veni non 1. in sublimitate sermonis, cum syllogisticis probationibus, aut sapientiæ, annuntians vobis testimonium Christi. 2. Non enim probat quia stultos elegit; nam se : quod est (et ego cum venissem, etc.) judicavi me scire aliquid inter vos nisi Jesum Christum, et hunc crucifixum. Et ego (item probat quia infirmiores elegit, quia se, quod est et ego in infirmitate, etc.) in infirmitate et timore animæ, et tremore corporis multo fui apud vos; et sermo meus, et prædicatio mea, non fuit in 3. persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, dialecticis probationibus, sed in ostensione spiritus, (non dixi, nisi quod spiritus ostendebat mihi) et virtutis, miraculorum, ut fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. (Et ne dicerent eum nescire, subdit) Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam vero non hujus sæculi, 4. neque principum, vel dæmonum hujus sæculi, qui destruuntur; 5, 6. sed loquimur exponendo Dei sapientiam 7. in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinavit Deus ante sæcula futura in gloriam nostram, id est, per eam 47 glorificemur; 8. quam 9. nemo principum hujus sæculi cognovit. Si enim cognovissent, 10. nunquam Dominum gloriæ crucifixissent, crucifigi instigassent. Sed sicut scriptum est : hoc scilicet quia, 11. Quod oculus carnis non vidit, nec auris carnalis audivit, nec in

COMMENTARIUS.

34. Qui factus est nobis. Elegit Deus quæ non A viderunt. Sapientes illi magni, arguti disputatores sunt, id est quæ non computantur.

35. AUGUST. (epist. 223 ad Consen., tom. II). Factus est nobis justitia a Deo. Sicut autem cum sit in se ipso vita, etiam sit nobis vita, cum ejus efficiamur participes; ita cum in se ipso sit justitia, etiam nobis sit justitia, cum ei coherendo bene vivimus.

36. AUGUST. (ex Genes. ad lit., lib. xi, cap. 8, tom. III). Qui gloriatur. Sic qui gloriatur, non nisi in Domino gloriatur; cum cognoscit non suum, sed illius esse non solum ut sit, verum etiam ut non nisi ab illo bene sibi sit, a quo habet ut sit.

37. LANFR. Qui gloriatur, in Domino gloriatur. Hoc testimonium in Jeremia ita legitur : In hoc gloriatur, qui gloriatur, scire et nosse me, quia ego sum Dominus.

CAP. II. — 1. LANFR. Non in sublimitate. Sublimitatem sermonis vocat logicam, quia ipsa tota de artificiosa oratione est. Sapientiam vocat quadrivium [quadrivium], et maxime libros Platonicos, speciem, nomine generis designans.

2. AUGUST. (De Trinit., lib. i, cap. 12, tom. III). Non enim judicavi me scire. Eis loquebatur qui capere altiora de Christi deitate non poterant. Et hoc solum se scire dicebat quod eos per illum scire oportebat. Hoc inter illos nesciebat quod per illum scire non poterant.

5. LANFR. Persuasibilibus. Rhetoricam tangit, in qua dantur præcepta apposite loqui ad persuasionem.

4. Neque principum. Principes hic vocat egregios philosophos, a quibus et per quos philosophia inventa est. Quo nomine in sæcularibus etiam litteris censentur, ut Cicero in topicis. Utriusque, inquit, princeps, ut mihi videtur, Aristoteles fuit.

5. AUGUST. (ex serm. de lect. in Ev. Joan. apud Bedam) Sed loquimur. Gratia ista Christiana (quia omnia Christo tradita sunt a Patre) omnes latuit sapientes hujus mundi. Ilanc Moyses vidit, propheta

omnino ignoraverunt; hoc est mysterium quod absconditum fuit a sæculis in Deo.

6. AMBROS. Sed loquimur Dei sapientiam. Abscondita est ergo sapientia Dei, dum non in verbis, sed in virtute est, non humana ratione possibilis, sed spiritus efficacia credibilis.

7. LANFR. In mysterio. Exponendo mysteria Veteris Testamenti, in quibus Christum figuratum fuisse asserimus.

8. AMBROS. Quam nemo principum. Principes hujus sæculi, non solum homines accipiendi sunt, sed et ii adversus quos nobis collectatio est, qui sciebant esse Christum in lege promissam; mysterium tamen ejus, quo Filius Dei est, nesciebant.

B 9. LANFR. Nemo principum, etc. Probat quia nemo principum, quia scriptum est. Item, quia non cognoverunt, quia hi qui diligunt eum tantum. Nam nos, quod est nobis autem revelavit. Probat quia revelavit, nam per Spiritum, etc. Et hoc probat, quia nos accepimus Spiritum, etc. quod est, sed Spiritum qui ex Deo est, etc. Et probat quia Spiritum Dei acceperit : quia non accepimus spiritum hujus mundi.

10. AUGUST. (ex lib. i De Trin., c. 13). Nunquam Dominum gloriæ. Ex forma servi crucifixus est, talis enim erat illa susceptio quæ Deum hominem faceret, et hominem Deum. Quid tamen, propter quid, et [quid] secundum quid dicatur adjuvante Domino, prudens et diligens et pius lector intellet.

C 11. LANFR. Quod oculus non vidit. Probat quod superius dixit : Nemo principum hujus sæculi cognovit. Sapientiam enim Dei, id est, Dominum Christum, quæ diligentibus eum in premium præparata est, nec oculus vidit, etc. Habet autem scriptum in Isaiâ sic : Oculos non vidit, Deus, absque te, quæ præparasti diligentibus te.

cor carnale hominis ascendit, quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum; nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. 12. Spiritus enim (*potest hoc Spiritus Dei? Respondet*), omnia scrutatur, id est, scit, et scire facit, etiam profunda Dei. Quis enim (*a simili. Quia spiritus hominis scit quæ hominis sunt*) hominem scit quæ sunt hominis, quia nullus alius, nisi spiritus hominis qui in ipso est? ita (*a simili illatio*) et quæ Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei. 13, 14. Nos autem non spiritum hujus mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus (*conclusio principalis. Ergo nobis revelavit*) quæ a Deo donata sunt nobis; quæ et loquimur 15. non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus, quam Spiritus administrat, 16. spiritualibus, prout possunt capere, spiritualia pro mensura comparantes. 17, 18, 19. Animalis autem homo 48 non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei; [*causa*] stultitia enim est illi, et, ergo, non potest intelligere, quia spiritualiter, secundum interiorem hominem, examinatur, id est, damnatur. 20, 21. Spiritualis autem judicat intelligit, et reprehendit omnia, 22. et ipse a nemine judicatur, reprehenditur. 23. Quis enim [*spiritualis, inquit, homo a nemine reprehenditur, quia a nemine instruitur*] cognovit sensum, Spiritum, Domini, 24. qui instruat eum? Nos autem sensum, Spiritum, Christi habemus.

CAPUT III.

Et ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus (*ratio cur non locutus sit eis spiritualia.*) Tanquam parvulis in Christo, lac, *minora præcepta*, vobis potum dedi, non escam: non altiora: nondum enim poteratis, sed nec nunc quidem potestis; adhuc enim carnales estis. Cum enim sit inter vos zelus et contentio; nonne carnales estis, et secundum hominem, non secundum Spiritum Dei, ambulatis? *humanitus vivitis. Exponit quomodo secundum hominem ambulent.* 1. Cum enim quis dicat: Ego quidem sum Discipulus Pauli; alius autem: 2. Ego Apollo, nonne homines estis? *humanitus agitis?* 3. Quid igitur est Apollo? Quid vero Paulus! Ministri ejus cui credidistis, et unicuique nostrum sicut Domi-

COMMENTARIUS.

12. AUGUST. (*ex tract. in psal. LII, tom. VIII.*) A suæ animæ, quam non regit spiritus, neque cohæret intra metas naturalis ordinis. Qui autem spiritu animam regit, vocatur spiritualis.

13. AUGUST. (*ex Tract. de nat. Mart. Massylita; serm. 42 De divers. cap. 3, tom. X.*) Nos autem non spiritum. Spiritus hujus mundi, spiritus est elationis; quem qui habent, superbi sunt et ingrati Deo.

14. AMBROS. Nos autem non spiritum. Spiritus mundi est, per quem arripiuntur fanatici, qui sine Deo sunt; quem Pythonem appellant. Hic est qui per Sybillam locutus est.

15. LANFR. Non in doctis. In doctis humanæ scientiæ verbis se loqui abnegat. Et tamen in Scripturis ejus tanta locorum disputationum subtilitas, tanta et tam subtilis benevolentiae captatio, cum res exigit, invenitur, ut tanta vel ea major in nullo scripturarum genere reperitur. Unde procul dubio credendum est non eum regulas artium sæcularium in scribendo vel loquendo cogitasse. Sed per doctrinam sancti Spiritus, a quo et per quem est omnis utilis peritia, talia et taliter dixisse, quæ per singula exponerem, nisi imperitorum talium doctrinarum murmur timeretur.

16. Spiritualia comparantes, id est compensantes spirituales doctrinam, secundum quod capax est spiritualis auditor; quæ spiritualiter auditis, spiritualibus probatur.

17. AMBROS. Animalis homo. Pecoribus enim similibus, in terram sensum deprimit.

18. AUGUST. (*ex lib. LXXXIII, Quæst., q. 67, t. IV*) Animalis homo. Qui vivit ex corpore, carnalis homo vel animalis vocatur. Carnalis, quia carnalia sectatur; animalis autem, quia fertur dissoluta lascivia

19. LANFR. Animalis homo. Quia animalis est, quia ipsa spiritualia improbat, et ideo laborare non potest ut intelligat.

20. AUGUST. (*ex lib. De vera reliq., cap. 31, tom. II.*) Spiritualis autem. Omnia ergo judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota charitate quod intelligit diligit.

21. LANFR. Spiritualis autem. Spiritualis, inquit, intelligit et reprehendit omnia quæ intelligenda et reprehendenda sunt; et ipse a nullo carnalium vel reprehenditur vel intelligitur. In utraque significatione hoc verbum reperitur.

22. Et ipse a nemine. A nemine spiritalis homo intelligitur, quia nemo intelligit; non enim cognovit quis sensum Domini. A causa probat iterum; a nemine reprehenditur, quia nemo reprehendit; et hoc probat, quia non instruit.

23. Quis enim cognovit. Hoc refertur ad superiorem verbi significationem.

24. Qui instruat eum. Hoc ad posteriorem. Qui enim reprehendit, scientiam instruendi habere debet.

CAP. III. — 1. LANFR. Cum enim quis dicat. Expositio zeli et contentionis.

2. AMBROS. Ego plantavi. Plantare est evangelizare et ad fidem trahere. Rigare vero baptizare solemnibus verbis.

3. Quid igitur est Apollo? Non debetis dicere: Ego sum Pauli vel Apollo, sed Dei; quia Apollo et Paulus nihil sunt Deo comparati; sunt enim ministri ejus, sicut unicuique Dominus dedit; enumerat autem partes ministerii, prædicandi scilicet et baptizandi.

nos (alii plus alii minus) dedit. Ego prædicando in fide plantavi, Apollo rigavit baptizando, sed Deus (Paulus, inquit, et Apollo nihil sunt, quia Deus tantum, qui dat incrementum) incrementum dedit. Itaque, quia Deus tantum, neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat : sed, qui incrementum dat Deus. Qui autem plantat et qui rigat, unum sunt in fide. Unusquisque autem propriam mercedem accipiet, diversam tamen habebunt mercedem secundum suum laborem, pro meritorum suorum qualitate. 3. Dei 49 enim sumus adjuutores, prædicatores; Dei agricultura vos estis, Dei ædificatio estis, et ego. Secundum gratiam apostolatus Dei, quæ data est mihi, ut sapiens architectus fundamentum, fidem Christi, posui; alius autem superædificat. Unusquisque autem videat quomodo superædificet, opera faciat. 5, 6. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod a me positum est, quod est Christus Jesus, Christi fides. 7. Si quis autem superædificat super fidei fundamentum hoc per hæc tria bona opera aurum, argentum, lapides pretiosos, per ista minora peccata ligna, fenam, stipulam : uniuscujusque opus manifestum erit; dies enim Domini, judicii, declarabit, quia in igne, per ignem, revelabitur et uniuscujusque opus quale sit, ignis purgatorius probabit hoc modo : si cuius opus manserit, quod fidem superædificavit mercedem accipiet; si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sic tamen 8. quasi per ignem. 9, 10. Nescitis (ne sint in vobis schismata) quia 11. templum Dei estis, et quia Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 12. Nemo (putans hoc Deum negligere, vel non acquiescere verbis) se seducat. Si quis videtur inter vos 13. sapiens esse in hoc sæculo, in astutia hujus sæculi stultus fiat, stultum se esse intelligat, ut sit sapiens. Sapientia enim hujus mundi, stultitia est apud Deum, id est, sapientiam suam deponat; debet autem deponere; omne 50 enim stultum deponendum. Scriptum est enim in Job. cap. v : 14. Comprehendam sapientes in astutia eorum. Et iterum : Dominus novit 15. cogitationes sapientium, quoniam vanæ sunt. Nemo itaque glorietur (quia Paulus et Apollo nihil) in hominibus, prædicatoribus, vel baptizatoribus 16. 17. Omnia

COMMENTARIUS.

4. LANFR. Dei enim sumus. Ratio cur dixerit mercedem : Operarii enim, quos adjuutores hic vocat, mercedem solent accipere.

5. AUGUST. (ex lib. De fide et oper., c. 16, tom IV). Fundamentum. Fides gratiæ Christianæ, id est, ea quæ per dilectionem operatur, posita in fundamento, neminem perire permittit. Super hoc fundamentum alius ædificat aurum, argentum, lapides pretiosos, id videlicet qui cogitat quæ Dei sunt, quomodo placeat Deo. Alius ædificat super idem fundamentum ligna, fenam, stipulam, id videlicet qui cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori. (ibid., ex Ench. ad Laurent., c. 68, tom III.) Illius opus non exuritur, qui non ea dilexit quorum amissione crucietur. Exuritur autem hujus, quoniam sine dolore non pereunt quæ cum amore possessa sunt. Sed quoniam alterutrum [al., alterutra] conditione proposita, eis potius mallet carere quam Christo, nec timore amittendi talia, deserit Christum, quamvis doleat cum amittit, salvus quidem est; sic tamen quasi per ignem. (ibid. paulo ante) Est ignis iste tentatio tribulationis, de quo scriptum est : Vas figuli probat fornax, et homines justos tentatio tribulationis.

6. LANFR. Fundamentum enim. Quasi aliquis diceret : cur dixisti : Tantum superædificet, et non dixisti : Fundamentum enim ponat? Absit! inquit, fundamentum enim aliud, etc.

7. AMBROS. Si quis autem superædificet, etc. Tribus prioribus, bona; tribus sequentibus vana doctrina signatur.

8. Quasi per ignem. Ignis extremi judicii tandiu durabit, quousque purgati sint qui salvandi erunt.

9. AUGUST. (ex tract. in psal. cxxii). Nescitis quia templum Dei. Omnes adhuc infirmi et secundum fidem ambulantes, secundum fidem templum sunt Dei; et templum Dei erimus aliquando, et jam

A secundum spem [al., speciem]. Quantum sunt templum secundum fidem? Quandiu in ipsis Christus per fidem habitat.

10. AMBROS. Nescitis quia templum Dei. Hæc idcirco præmisit ut illos compungat, quia turpius vivendo, corpora sua violando corruperunt.

11. LANFR. Templum Dei estis. Ergo ne perdatis templum Dei peccando, violare non debetis; si enim hoc facitis, disperdet vos Dominus : Nam omnem qui violat templum Dei, disperdet Dominus; vos autem peccando violatis; quod sic probat. Vos estis templum Dei, quia Spiritus Dei habitat in vobis; hoc est dicere, vos estis habitaculum Dei. Item omne sanctum est templum Dei, sed vos estis sanctum, ergo Dei templum : vos autem ipsos, dum B peccatis; violatis; ergo templum Dei violatis.

12. Nemo se seducat, id est, nemo proprio vel humano consilio putet se sibi prodesse. Ad superiora redit.

13. LANFR. Sapiens esse in hoc sæculo, id est, in astutia hujus sæculi fiat, id est, stultum se intelligit, et sapientiam suam stultitiam deputat.

14. Comprehendam sapientes. In Job scriptum est ita : Qui comprehendit sapientes in astutia eorum. Omne quod illaqueat deponendum; astutia autem illaqueat (scriptum est enim comprehendam, etc.) ergo, etc.

15. Cogitationes sapientium. Inusitata translatione legitur, cogitationes hominum.

16. AMBROS. Omnia enim vestra sunt. Vita præsens nobis concessa est, ut ad Dei gloriam eam transigamus; mors, ut pro Christo mori velimus pro futuræ promissionis. Præsentia, ut sic presentibus utamur ne offendamus futura, ut, ea credentes, ipsis nos commendemus.

17. LANFR. Omnia enim. Quasi diceret : de sc., majoribus, et excellentioribus rebus cuique gloriam-

enim (ratio cur non debeant gloriari in doctoribus, scilicet quia sunt ministri) vestra sunt, sive Paulus, sive Cephas, 18. sive hic mundus, 19. sive vita, doctorum, quæ ad ædificationem subditis esse debet, sive mors, sive præsentia, sive futura; omnia enim vestra sunt; vos autem Christi: 20. Christus autem secundum hominem Dei.

CAPUT IV.

1. Sic nos apostolos existimet (non ut aliquid) homo, ut ministros Christi, non ut dominos et 2. dispensatores mysteriorum Dei, prædicationis, vel sacerdotii, et aliorum sacrorum ordinum. 3. Hic jam quæritur (horum verborum occasione arguendos) inter nos dispensatores 4. ut fidelis quis inveniatur. 5. Mihi autem pro minimo est ut a vobis iudicer, in ministeriis dispensandis reprehendar, 6. aut ab humano die, intellectu; sed neque meipsum iudico, in his quæ ad officium pertinent, reprehendo quod facerem, si faciendum esset. Nihil enim nihil in mysteriis dispensandis conscius sum, 7. sed non in 51 hoc justificatus sum; 8. qui autem iudicat me (vos, inquit, non debetis me iudicare, quia Dominus solus) Dominus est. Itaque nolite ante tempus iudicare (quia Domini est iudicare) quoad usque veniat Dominus, 9. qui et illuminabit abscondita tenebrarum, occulta crimina iniquorum tenebrosorum, et manifestabit consilia cordium, et tunc laus erit unicuique a Deo. 10. Hæc autem, fratres, transfiguravi in me et Apollo, propter vos, humiliandos: ut, videlicet, in nobis discatis ne 11. supra quam scriptum est, superius de nobis, unus adversus alterum inflatur pro alio. 12, 15. Quis enim te discernit (dicit in doctoribus non esse gloriandum, quia ipsi nos a peccatis non discernunt; Deus enim tantum) a peccatis separat, nisi Deus? Quid autem habes, quam gratiam habes, quod, quam non accepisti? Si

COMMENTARIUS.

dum est; non de his quæ sua sunt.

18. Sive mundus. Mundus enim propter utilitatem hominum factus est.

19. Sive vita. Vita et mors doctorum ad ædificationem subditis esse debent. Possumus etiam per vitam homines sanctos et angelos intelligere. Per mortem diabolum et membra ejus; qui, dum consulunt vel persequuntur, utilitati servorum Dei inserviunt.

20. AUGUST. (ex lib. LXXXIII, Quæst. quæst. 57, t. IV). Christus autem Dei. Non tanquam dissimilis aut alterius naturæ; sed tanquam Patris Filius.

CAP. IV.—1. AMBROS. Sic nos existimet homo. Hic significat quia minus bene sentiebant de illo aliqui Corinthiorum.

2. LANFR. Dispensatores. Apostoli dispensabant mysteria Dei; alios episcopos, alios presbyteros, alios in hunc modum ordinantes.

3. Hic jam quæritur, id est, occasione horum meorum verborum, quibus apostolos dixi debere existimari ut dispensatores, quærit aliquis quis inter nos dispensator revera fidelis inveniatur, volens ordinationes nostras iudicare secundum merita nostra.

4. Ut fidelis. Ut, pro revera. Sicut illud: Et habitus inventus ut homo.

5. Mihi autem. Quasi diceret: quid alii dispensatores super hoc sentiant nescio. Sed ego vituperationes vestras nihili pendo, sciens per nos, seu dignos seu indignos, opus suum Deum operari.

6. AMBROS. Aut ab humano die. Humanum diem dum dicit, significat divinum, in quo iudicaturus est Christus.

7. Sed non in hoc justificatus sum. Nunc humiliat se, et loquitur ut homo, qui possit culpam incurrere nescius.

8. Qui autem iudicat me. Recte Domino Christo plurimum dedit; quia potest quod hominem latet, dum occulta iudicat, manifestare.

9. AUGUST. (Enchir. ad. Laur., cap. 120, t. III). Qui et illuminabit. Non enim scimus mortales, corda

A mortalium; tunc autem illuminabit Dominus abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis; et tunc laus erit unicuique a Deo, quia id laudabitur et diligitur a proximo in proximo, quod, ne lateat, ab ipso illuminabitur Deo.

10. LANFR. Hæc autem fratres, id est, superiora humilitatis verba, quibus me plantasse, Apollo rigasse. Sed nec plantantem nec rigantem aliquid esse dixi. Ideo, prætermisissis cæteris, in me et Apollo transtuli, ut humilitatem in nobis discatis habere.

11. Supra quam. Supra scriptum est nullo modo pro doctoribus esse superbiendum, quia ipsi doctores, ministri tantum sunt; nec aliquid esse existimantur, ad comparisonem ejus a quo et per quem incrementum datur.

B 12. Quis enim te discernit? Quasi diceret: si a massa perditorum te doctor tuus discerneret, tolerabile forsitan esset, si pro eo superbires. Nunc vero minime; sed per eum discernit te Deus.

13. AUGUST. (epist. 46, ad Valent., t. II). Quis enim te discernit? Quod ideo dicit, quia de massa illius perdicionis quæ facta est ex Adam, non discernit hominem, ut eum faciat vas in honorem, non in contumeliam, nisi Deus. Sed quoniam homo carnalis et inaniter inflatus, cum audisset: Quis enim te discernit? posset respondere vel voce vel cogitatione et dicere: Discernit me fides mea, discernit me oratio mea, discernit me iustitia mea, mox Apostolus occurrit cogitationibus ejus, et dixit: Quis enim habes quod non accepisti?

C 14. LANFR. Quid autem habes? Aliud genus arrogantiae amovere conatur, videlicet ne homo superbiat propter aliquam gratiam sibi collatam, putans eam se habere a se, ideo dicit: Quid autem habes, etc.? ac si dicat: si autem sis separatus a peccatis, ideo non debes gloriari; in nullo enim quod aliunde acceperis, debes gloriari. Separari a peccatis aliunde accepisti; nam quid habes quod non ab alio accepisti? nihil utique. Ergo, etc.

autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 15. Jam saturati estis, terrenis, jam divites facti estis; sine nobis regnatis, terrenam potentiam habetis, et 16. utinam regnetis! regnaretis, scilicet cœlesti regno, ut et nos vobiscum regnemus. Puto enim (*demonstratio qualiter sine apostolis regnent*) quod Deus nos apostolos 17. novissimos, vilissimos apud mentes infidelium, ostendit, 18. tanquam morti destinatos: 19. quia (*effectus*) spectaculum facti sumus huic 52 mundo et angelis malignis et hominibus. *Increpatio cum ironia*. 20. nos stulti videmur huic mundo propter Christum, 21. vos autem prudentes sæculo in Christo; *sub hęc Christi*; nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles. Usque enim in hanc horam, et (*effectus*) esurimus, et sitimus, et nudi sumus, et colaphis cœdimur, et instabiles sumus, *mutantes diversa loca propter inimicam persecutionem*, et laboramus, *non querentes a vobis stipendium*, operantes manibus nostris. Maledicimur, et benedicimus; persecutionem patimur, et sustinemus; blasphemiamur, et 22. obsecramus: *obsecramus, vel ne blasphement, vel Deum ut ignoscat*; tanquam purgamenta hujus mundi facti sumus omnium peripsema obiectio usque adhuc. 23. Non ut confundam vos, *verecundiam vobis inferam*, hæc supra dicta scribo; sed ut filios meos charissimos moneo. (*Cur filios vocavit.*) Nam si decem millia pædagogorum, monitorum, habeatis in Christo, *in doctrina Christi*, sed non multos Patres, *sed me solum*. Nam in Christo Jesu per Evangelium ego vos genui, *sum pater vester in fide Christi*. Rogo ergo vos, *quia pater sum*, imitatores mei esote, sicut et ego Christi. Ideo, *ut me imitemini*, misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus, et fidelis in Domino; qui vos commonefaciet vias meas, *doctrinam meam*, quæ sunt in Christo Jesu, *in fide Christi*, sicut ubique in omni Ecclesia doceo. Tanquam non venturus sim ad vos, (*ostendit eos esse comonendos, quia inflati sunt*) sic inflati sunt quidam. Veniam autem ad vos cito, si Dominus voluerit, et cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. 24. Non enim in sermone est regnum Dei, *verbis solis non acquiritur regnum Dei, sed in virtute*. Quid vultis? In virga, *correctione*, veniam ad vos; an in charitate et spiritu mansuetudinis?

CAPUT V.

Omnino auditur inter vos fornicatio: (*ratio cur in virga dixerit*) et talis fornicatio, qualis nec inter gentes, ita ut uxorem patris sui aliquis habeat. Et vos inflati estis, et non magis luctum habuistis, ut tollatur de medio vestrum, *communis conversatione* qui hoc nefarium opus fecit. Ego quidem absens corpore, (*debuissetis eum excommunicasse, quia ego absens* 53 *jam judicavi eum esse excommunicandum*) præsens autem spiritu, jam judicavi ut præsens, eum, qui sic operatus est, in nomine, *ad laudem*, Domini nostri Jesus Christi, congregatis vobis et meo spiritu, *congregato vobiscum, cum virtute* Domini nostri Jesu, 1, 2. tradere *excommunicare scilicet judicavi*, hujusmodi, illum, Satanæ, *maligno spiritus*

COMMENTARIUS.

15. *Jam saturati estis*. De quibusdam Corinthiorum A intelligendum est qui, post discessum Apostoli, cœperunt deliciis affluere, et terrenarum opum divites esse, sancti quoque Spiritus dona in terrenum lucrum convertere, de quibus dicit: Jam saturati, etc.

16. *Utinam regnetis!* scilicet, cœlesti regno, vel et vos ipsos bene regalis.

17. *Novissimos*. Apostolos suos novissimos, id est vilissimos, apud mentes hominum infidelium esse voluit Christus, ut majori in cœlesti gloria præmio coronentur.

18. *Tanquam morti*. Victorum tunc temporis moris erat quosdam in expeditione captos morti destinare. Ad quod spectaculum conveniebat hominum maxima multitudo.

19. *August.* (*ex Tract. in Psal. xxxviii, t. VIII*). *Quia spectaculum facti sumus, angelis laudantibus, hominibus vituperantibus, imo et angelis laudantibus et vituperantibus.*

20. *LANFR.* *Nos stulti*. Increpatio, vel ironia; non enim Apostoli stulti, et ipsi prudentes; sed potius stulti, et apostoli prudentes.

21. *Ambros.* *Vos autem prudentes*. Qui prudens in Christo judicatur a perfidis, non recte asserit Christum. Marcion enim, qui negat Dominum incarnatum, prudens est mundo, id est fortis et nobilis.

PATROL. CL.

22. *LANFR.* *Et obsecramus, vel eos, ne blasphement, vel Deum, ut ignoscat eis.*

23. *August.* (*ex tract. in Psal. lxxvi*). *Non ut confundam vos*. Dicit, *non ut confundam vos hæc scribo, sed ut charissimos moneo*; cum sciret utique a Domino dictum: *Ne vobis dicatis patrem in terra; unus est enim pater vester Deus*. Quod ideo [*al.*, non] dictum est, ut hæc vocabulum honoris humani, de loquendi consuetudine tolleretur, sed ne gratia Dei, qua in æternam vitam regeneramur, nature, vel potestati vel etiam sanctitati cujusquam hominis tribueretur. *Ideo* cum diceret: *Ego genui vos*, post dixit: [*al.*, prædixit] *In Christo, et per Evangelium*, ne ipsius putaretur esse quod Dei est.

24. *LANFR.* *Non enim in sermone id est, verbis solis non acquiritur regnum Dei, sed in virtute et benefactis.*

CAP. V. — 1. August. (*ex Sermone Domini in monte, lib. 1, cap. 20, tom. IV*). *Tradere hujusmodi*. Et si nolant hic mortem intelligere, fortasse enim incertum est quamlibet vindictam per Satanam factam ab Apostolo falcantur. Quod non eam odio sed amore fecisse manifestat illud adjectum: *ut anima salva sit.*

2. *LANFR.* *Hujusmodi Satanæ*. Hanc potestatem habuit, ut quotiescunque homini accepta stultitia amovere non posset, diabolo eum ad vexandum

rezandum, in interitum carnis, carnalis voluptatis, ut spiritus salvus sit, si forte eum moveat ipsa repulsa ab Ecclesia; et ad penitentiam reducatur in die iudicii Domini nostri Jesu Christi. Cum talem vobiscum retineatis, non est bona gloriatio vestra, a simili. Nescitis, dicit eum esse repellendum, quia si remaneret inter alios, ipse corrumpet intactos, quia modicum fermentum totam massam corrumpit? Ne vos intactos corrumpat, expurgate igitur vetus fermentum, veteris hominis peccatum, ut sitis bene vivendo novi. 3. conspersio, pasta, sicut estis azymi, in baptismo mundati a peccatis. (Cur azymos dixerit) etenim 4, 5. Pascha nostrum immolatus est Christus, quem edere debemus. Itaque eum epulemur non in fermento veteri, in peccatis veteris hominis, neque in fermento malitiæ et nequitia, 6, 7. sed in azymis 8. sinceritatis, et veritatis. 9. Scripsi vobis in epistola, quam eis ante istam miserat, ne commisceamini fornicariis; non utique fornicariis; hujusmodi, gentilibus idola colentibus, aut avaris, aut rapacibus, aut idolis servientibus; 10, 11, alioquin, si enim 54 hæc scripisssem, debueratis parentes præcepto meo de hoc mundo, communi conversatione, exisse, quia ubique sunt tales fornicarii. Nunc autem scripsi vobis, (ergo quia non illud, patet vobis me scripisse ita ut sequitur) 12. non commisceri, si is qui frater nominatur inter vos est fornicator, aut avarus, aut idolis serviens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax; cum ejusmodi nec cibum sumere. Quid enim mihi de fornicariis mundi nihil dixi de iis, qui foris, extra ecclesiam sunt, judicare? Nonne de iis, qui intus sunt initio scripsi de his qui intus sunt vos judicatis? a minori. Nam eos, qui foris sunt, Deus in Ecclesia judicabit, non ego. Igitur ne vos corrumpat, auferite 13. malum fratrem ex vobis ipsis

CAPUT VI.

Audet aliquis vestrum habens negotium, causam, adversus alterum, judicari apud iniquos, infideles, et non apud sanctos? fideles? 1. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo judicabunt? Et si in vobis, vestri exemplo, judicabitur mundus, indigni estis qui de minimis judicetis? non utique 2. Nescitis quoniam angelos, daemones, judicabimus? Quanto magis sæcularia? (ironia.) Sæcularia igitur judicia si habueritis:

COMMENTARIUS.

tandiu traderet, quoad usque, poenitentiam profiteus, a sinceritatem et veritatem habemus. a proposito malo desisteret.

3. *Consersio.* Consersio est farina et aqua, commista simul sine fermento, similiter et azyma. Monet igitur ut sint vivendo mundi a peccatis, sicut laudati in baptismo.

4. *Et enim Pascha nostrum.* Ratio cur nos mundos a peccato vivere oporteat, videlicet quia Christus immolatus est, quem epulari debemus. Et est ordo: etenim Christus, qui est Pascha nostrum, est immolatus.

5. *AUGUST. (Expos. in Evang. Joan. tract. 55, tom. IX.) Etenim Pascha nostrum.* Cujus sanguine illius postibus nostris, id est, cujus signo crucis signatis frontibus nostris, a perditione hujus sæculi tanquam a captivitate, vel interemptione Ægyptia liberamur et agimus saluberrimum transitum; cuius a diabolo transimus ad Christum; et ab isto instabili sæculo ad ejus fundatissimum regnum. Ideo quippe ad Deum permanentem transimus, ne cum mundo transeunte transeamus.

6. *(Ibid., ex lib. xxxii contra Faustum, cap. 11, tom. VI.) Sed in azymis.* Azyma vero qui rectæ fidei Christiani sunt, non in fermento veteri [ad., vitæ], hoc est malitiæ, sed in ipsius fidei veritate et sinceritate custodiunt. Non septem diebus, sed omni die, quod significatum est numero dierum septenario.

7. *AMBROS. Sed in azymis.* Sinceritas mundam vitam faciat; veritas autem omnem fraudem excludat.

8. *LANFR. Sinceritatis,* id est, in illam vicem, qua Judei azymos panes manducare solebant; nos

9. *Scripsi vobis.* Epistolam quamdam, quæ modo non habetur, misit illis; in qua præcepit ne participationem haberent cum fornicariis et cæteris de quibus dicit. Sed quia non distinguit de quibus fornicariis dixerit, Christianis, an gentibus, putatum est a Corinthiis, de fornicariis gentibus eum dixisse. Quam eorum perversam intelligentiam corrigit hic Apostolus.

10. *Alioquin,* id est, si præcepissem vobis gentium participationem fugere, debueratis de mundana conversatione, in locum desertum exire; omnes enim fornicarii, avari, etc.

11. *AMBROS. Alioquin,* id est, si commisceamini, melius erat vos mori.

12. *LANFR. Non commisceri,* Ordo: non commisceri cum ejusmodi, nec cibum sumere; *Si is qui frater,* etc.

13. *AUGUST. (ex lib. II Retract., c. 17, tom. VII.) Auferite malum.* Quod ait Apostolus: Auferite malum ex vobis ipsis; ut ex seipso quisque auferat malum, non sic esse intelligendum est; sed potius, ut homo malus auferatur ex hominibus bonis, quod fit per ecclesiasticam disciplinam, satis Græca lingua indicat; ubi sine ambiguitate scriptum est ut intelligatur hunc malum, non hoc malum.

CAP. VI. — 1. *AMBROS. An nescitis quoniam.* Judicabant sancti hunc mundum; quia exemplo fidei eorum perfidia mundi damnabitur.

2. *AUGUST. (in psal. LXXXVI, tom. IX.) Nescitis quoniam angelos.* Quos angelos, nisi apostatas angelos?

3. 4. Contemptibiles qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad iudicandum. 5. Ad, *id est, propter verecundiam vestram, non ex sententia, sed stomachando in vos dico.* Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit iudicare inter fratrem suum? Sed frater cum fratre iudicio contendit, et hoc apud infideles? *scilicet agitur.* 6. Jam quidem omnino delictum est in vobis, quod iudicia habetis 55 inter vos. Quare non magis, quam iudicio contendatis, injuriam accipitis? Quare non magis fraudem patimini? 7. Sed vos injuriam facitis, et fraudatis, fraudem inseritis; et hoc fratribus, facitis. *Nolite fraudem facere, quia si feceritis, iniqui estis; sed iniqui regnum Dei non possidebunt; quod probat aperte.* An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare: *non credentes quod dico*: neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, *in seipsis*, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt. Et hæc *olim* quidam fuistis, *nec ideo dico ut nunc tales sitis*; sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, 8. in nomine Domini nostri Jesu Christi, *in baptismo*, et in spiritu Dei nostri. Omnia, *non legali doctrina, sed libera potestate* mihi licent, sed non omnia expediunt 9. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius vitii redigar potestate; *quasi diceret*; *non in parandis escis et saturandis ventribus superfluum studium habere debetis, quia utique transitoria sunt.* Esca ventri, *scilicet paratur*, ei venter sustentatur escis: 10. Deus autem et hunc, et has destruet; corpus autem non debetur fornicationi, sed *subdi debet* Domino, et Dominus, *scilicet dabit aternitatem* corpori. Deus vero *(vel resuscitabit ipsum; potuit enim resuscitare Christum)* et Dominum suscitavit: et nos suscitabit per virtutem suam. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, factum membra meretricis? *id est, ergo corpora nostra non dabuntur fornicationi, cum sint membra Christi.* Absit! 11. An nescitis quoniam qui 12, 13. adhæret meretrici, unum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne una. A simili. Qui autem adhæret Domino, unus spiritus est. Ergo *ne sitis unum cum meretrice.* Fugite fornicationem. Omne peccatum, quodcumque fecerit homo, extra corpus est, *id est, solam animam commaculat.* 14, 15. qui autem fornicatur, in corpus suum, *contra* 56 honorem suum.

COMMENTARIUS.

3. AMBROS. Contemptibiles. Tamen intractabiles, A et inconsideratos esse significavit, ut imperitos forte ex fratribus iudices eligerent.

4. LANFR. Contemptibiles. Non imperando, sed exprobrando supponit causam cur fideles propter discussionem causarum suarum ad infideles ire cogantur, videlicet quia personas terrenarum legum ignaras, ad audiendas fidelium causas, constituebant. Et ita dictum est similiter in Evangelio (Matth. xxv, 9): *Ne potius ad vendentes, et in Virgilio (Egl. I, 74): Insere nunc, etc.*

5. Ad verecundiam vestram. Quasi diceret; Non impero, sed commemoro, ut verecundiam habeatis, quia facitis.

6. AUGUST. (Enchirid. ad Laur., c. 18, tom. II). Jam quidem delictum est. Si quis voluerit tunicam B tuam tollere, et iudicio tecum contendere, dimitte illi et pallium (Matth. v, 40). Et alio loco: *Et qui abstulerit, inquit, tua, noti repetere (Luc. vi, 30).* Prohibuit itaque suos de sæcularibus rebus cum aliis habere iudicium. Ex qua doctrina, Apostolus dicit esse delictum; tamen cum sinit finiri in Ecclesia talia iudicia inter fratres, fratribus iudicantibus, extra Ecclesiam vero terribiliter vetat, manifestum est quid secundum veniam concedatur infirmis.

7. LANFR. Sed vos injuriam facitis. Quasi diceret: Vos non estis tales, ut illatam injuriam velitis ferre, sed potius vultis inferre.

8. In nomine Domini. In baptismo dicit; ubi distincte commemoratur, et subintelligitur in nomine Patris.

9. AMBROS. Omnia mihi licent. Omnia sibi licere dicit, ea scilicet quæ coapostolis ejus licuerunt. Hoc enim promisit postea hanc causam acturus, sicut

fecit et de illo qui incestum amiserat [f., commiserat]. Denique statim ad superiorem sensum, re breviter interim commendata, redit.

10. LANFR. Deus autem et hunc Quasi diceret: non in parandis escis et scrutandis ventribus studere debetis, quia utraque transitoria sunt.

AMBROS. Et Dominus corpori. Subauditur, immortalitatem resuscitato præstabit.

11. LANFR. An nescitis quia, etc. Non debetis fornicari cum meretricibus, quia essetis unum corpus cum meretrice. Qui adhæret meretrici, unum corpus cum ea efficitur. Nam qui adhæret legitime uxori, sit unum, dicit enim Genesis: *Erunt, scilicet vir et uxor, duo in carne una.*

12. AMBROS. Qui adhæret. Hoc dicit: qui contaminationi admiscetur, unum fit cum eo cui se admiscet. Fornicatio enim ambos unum facit, ut quomodo in natura, sic et in macula, unum sint.

13. AUGUST. (lib. xiv De Trinit., c. 14, tom. III). Qui adhæret. Accedente quidem isto ad participationem naturæ veritatis et beatitudinis illius; non tamen crescente illo in natura, veritate et beatitudine sua.

14. Qui autem fornicatur. Quia nusquam sic totum homo corporis ipsius voluptati addicitur, et ineffabiliter, vel inevitabiliter afficitur, ut in comparatione hujus tanti mali, cætera peccata extra corpus esse videantur; etiamsi per corpus exerceantur.

15. AMBROS. Qui autem fornicatur. Totum corpus vir est et mulier, quia portio viri mulier est, et vice versa per id quod in portionem suam delinquit, in corpus suum peccat. Vel quia fornicari corporale delictum est; non enim sit sine desiderio carnis. Caro enim sibi habet motum proprium,

corporis, peccat. Alia ratio cur iugenda sit fornicatio, scilicet quia templum sunt Spiritus sancti. An nascitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est; quem habetis a Deo, et non estis vestri? quia servi Christi estis vel emptitii. 16. Empti enim estis pretio magno, sanguine Christi. Ergo, 17. Glorificate, 18. et portate Deum, Dominica præcepta, in corpore vestro.

CAPUT VII.

De quibus autem scripsistis mihi de habendis uxoribus, vel non habendis, sic respondeo: Bonum est homini mulierem non tangere; propter fornicationem autem unusquisque suam 1. uxorem habeat, et unaquæque 2. suum virum habeat. Uxori vir debitum reddat; similiter autem et uxor viro debitum reddat. Et decet, nam mulier sui corporis, sui sexus laudandi, vel continendi, potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. Nolite fraudare invicem, debitum non reddere, nisi forte ex consensu ad tempus, ut vacetis orationi; et iterum revertimini in id ipsum, ne tentet vos Satanas ducere in pejora propter incontinentiam vestram, si continere non potueritis. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. Volo enim omnes vos esse, quantum in me est, sicut meipsum; sed unusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius vero sic. Dico autem non nuptis et viduis: Bonum est illis si sic permaneant, sicut et ego. Quod si non se continent, nubant. 3. Melius est enim nubere quam uri, invitum continere; uri est, opus luxurie immoderate in mente concupiscere et exinde in carne ardere. His autem qui matrimonio juncti sunt, præcipio, non ego, sed Dominus, uxorem a viro non discedere; 4. quod si discesserit, scilicet interveniente legitima causa; non enim aliter licet, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et vir uxorem non dimittat. Nam cæteris ego dico, non Dominus. Si quis frater uxorem habet infidelem, et hæc consensit habitare cum illo, non dimittat illam. Et si qua mulier fidelis habet virum infidelem, et hic 57 consentit habitare cum illo, non dimittat virum; 5, 6, 7. Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem; vel contigit aliquando sanctificatum fuisse virum infidelem per mulierem fidelem, et e converso; et sanctificata est mulier infidelis, et nullam in ejus conjunctione immunditiam patitur mulier: per virum fidelem, id est, in viro fideli; 8. alioquin, si non esset legale matrimonium, filii vestri immundi, id est, degeneres, non legitimi essent, 9. nunc autem sancti, non degeneres, id est, legitimi sunt. 10. Quod 11. si

COMMENTARIUS.

16. LANFR. Empti enim estis. Probatio quod non A lib. De peccatorum meritis, et remis. 3, ad Marcel., sint sui. Nulli enim empti sunt sui: hi autem empti sunt; ergo, etc.

17. Glorificate et portate. Illatio, quasi diceret: Quia empti estis, glorificate Deum in cordibus vestris; cuius servi facti estis.

18. AMBROS. Portate Deum in corpore vestro. Portare Deum est, in rebus bene gestis, imaginem Dei ostendere.

CAP. VII. — 1. LANFRANCUS. Uxorem habeat. Uxorem, non dicit concubinam, ut ab hac sententia excludantur qui divinis auctoritatibus uxores habere non possunt.

2. Suum virum. Virum hic intelligit legalem maritum. Sicut in Evangelio: Et hic quem habes, non est tuus vir.

3. AMBROS. Melius est nubere. Uri est desideriis agi et vinci, cum enim voluntas calori carnis consentit, uritur; nam desideria pati, et non vinci illustris viri est.

4. LANFR. Quod si discesserit. Discedere non potest, excepta causa fornicationis, non [f., nisi] utique continenter ex consensu vivant.

5. Sanctificatus est vir, id est mundus, et nullam ex ejus conjunctione mulier immunditiam patitur.

6. AUGUST. (ex Serm. Donini in monte, l. 1, c. 16, tom. IV.) Sanctificatus est vir. Sanctificatus est enim, inquit, vir infidelis in uxore fideli, et sanctificata est mulier infidelis in fratre fideli. Credo, jam provenerat ut nonnullæ feminæ per viros fideles, et viri per uxores fideles in fidem venirent. (Ibid. Ex C

lib. De peccatorum meritis, et remis. 3, ad Marcel., c. 12, tom. VII.) Illud tamen sine dubitatione tenendum est, quæcumque illa sanctificatio sit, non valere ad Christianos faciendos atque ad dimittenda peccata; nisi Christiana vel ecclesiastica institutione, et sacramentis efficiantur fideles. Nam nec conjuges infideles, quamlibet sanctis et justis conjugibus hæreant, ab iniquitate mundantur, quæ a regno Dei separatos in damnationem venire compellit.

7. AMBROS. Sanctificatus est vir. Habere infideles beneficium bonæ voluntatis ostendit; quia honorem nominis Christi non horrent. Signum sanctæ crucis ad tuitionem et sanctificationem hospitii pertinet.

B 8. Alioquin filii vestri. Immundi essent filii eorum, si dimitterent volentes habitare secum et aliis se copularent; essent enim adulteri, et filii eorum spurii.

9. LANFR. Nunc autem sancti sunt, id est mundi. In causam redit [f., causam reddi] cur vir fidelis mulieris infidelis, aut mulier fidelis viri infidelis divortium querere non debeat.

10. AUGUST. (epist. 89 Hilario, ad quæst. 4, tom. II.) Quod si infidelis, id est, si infidelis voluerit esse cum conjugate fideli. Hic agnoscat fidelis suam libertatem, ne ita subjectam putet servituti, ut ipsam dimittat fidem, nec conjugem infidelem

11. Si infidelis discedit, discedat. Non licet aliam ducere, dimissa etiam infideli: sed utrum aliud

C dimissa, aliud discedere.

infidelis, *vir vel mulier*, discedit, discedat; non enim servituti subjectus est frater, aut soror in hujusmodi, *id est, non cogitur sequi infidelem*; in pace autem vocavit nos Deus. *Quasi pacis autem debitores sumus, et ideo non debemus causa esse discordiæ. Alia ratio cur non sit quærendum divortium.* Unde enim scis mulier, si virum salvum facies? Aut unde scis, vir, si mulierem salvam facies? Nisi unicuique sicut divisit Dominus, unumquemque sicut vocavit Deus, ita ambulet, 12. et sicut in omnibus Ecclesiis doceo, *a simili*. Circumcisus aliquis vocatus est? Non adducat præputium, *nolit esse præputiatus*. In præputio aliquis vocatus est? Non circumcidatur. Circumcisio nihil est, et præputium nihil est, sed observatio tantum mandatorum Dei. 13, 14. Unusquisque *ergo quia circumcisus, et non, in qua vocatione vocatus est in ea permaneat, debet permanere*. Servus 15. vocatus es? Non sit tibi curæ, sed et si potes fuga, *vel aliter inhoneste fieri liber* 16. magis utere *ipsa servitute*. 58 17. Qui enim in Domino, *ad fidem Christi*, vocatus est servus, 18. libertus est Domini; similiter qui liber vocatus est, servus est Christi. 19. Pretio empti estis, nolite, fieri 20. servi hominum, *ita scilicet ut postponatis servitium Dei*. Unusquisque *ergo quia serri, et liberi, in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat, debet permanere, apud Deum. De conjugatis, inquit, præcepti, De virginibus autem, sive viris, sive feminis, præceptum Domini non habeo, consilium autem do, misericorditer consulo*, 21. tanquam misericordiam hanc consecutus a Domino, ut sim fidelis, *ut credam in eum*. Existimo ergo, *autem, hoc, virginitatem, bonum esse, 22. propter instantem necessitatem, quoniam est bonum homini sic, virginem, esse. 23. Alligatus es uxori? 24. Noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? Noli quærere uxorem. Si autem acceperis uxorem, non peccasti. Et si nupserit virgo, non peccavit: 25. tribulationem tamen temporalem carnis habebunt hi qui sunt hujusmodi. 26. Ego autem vobis parco, id est, vitam vestram misericorditer dispono. Hoc itaque (suasio ad virginitatem) dico, fratres: 27. Tempus*

COMMENTARIUS.

12. AMBROS. *Et sicut in omnibus Ecclesiis*. Hoc A dicit ut, dum cæteros hoc doceri audiunt, assequantur [*al.*, id sequantur].

13. AUGUST. (*in exposit. ad Galat.*, tom. IV.) *Unusquisque in qua*. Hoc enim ad eas consuetudines, vel condiciones tulit [*al.*, vitæ retulit], quæ nihil obsunt fidei, bonisque moribus. Non enim si etiã latro erat, quisque cum vocatus est, debet in latrocinio permanere.

14. LANFR. *Unusquisque in qua, etc.* Unusquisque, inquit, qua vocatione vocatus est ad fidem, debet ambulare; nam circumcisus, in circumcissione ad fidem vocatus, non debet nolle circumcisus fuisse; sic et præputiatus, quia circumcisio vel præputium nihil valet ad beatitudinem promerendam. Valet enim solum observantia mandatorum B Dei.

15. *Servus vocatus es?* id est, per alias partes servus vocatus ad fidem, nolit fieri liber; est enim liber: Et Dei liber vocatus ad fidem, nolit fieri servus; est enim servus, quia Christi, nam ejus est emptitius.

16. *Magis utere*. Servitute utendum imperat, quia quanto quis propter Deum despectior est in hoc sæculo, tanto magis exaltabitur in futuro.

17. *Qui enim in Domino vocatus*. Ratio cur non debeat esse curæ, si servus vocatus est.

18. *Libertus est Domini*, id est, libertus Domini et servus Christi; sed honestius vocabulum servo tribuit, quia servi vocabulum est inhonestius.

19. AMBROS. *Pretio empti estis*. Servi hominum C sunt, qui humanis se subjiciunt superstitionibus. Ille dicit, quia in capite Epistolæ reprehendit, quod dicerent: *Ego sum Pauli*, etc.

20. *Servi hominum*. Ita scilicet ut postponatis servitium Dei.

21. LANFR. *Tanquam misericordiam*. Misericorditer, inquit, consulo, quia hanc misericordiam a Deo consecutus sum, videlicet ut in eum credam.

22. *Propter instantem necessitatem*. Instantem necessitatem vocat penuriam hujus sæculi, quam frequenter patiuntur conjugati pro filiis et filiabus nutriendis, pro se invicem sustentandis, propter quam vitandam, bonum esse dicit homini, sine conjugio esse. Est quidem castitas servanda propter vitam æternam; sed infirmis doctoribus infirmam rationem præterdit.

23. *Alligatus es uxori?* Ne laudata castitate, uxo; rem aliquis vellet dimittere, hoc subjungit

24. *Noli quærere uxorem*. Qui non habet uxorem, non debet quærere ut habeat. Nam qui habent tanquam non habentes esse debent. (A simili) Qui flect tanquam non flectes esse debent. Sic de reliquis posset concludere: Ergo quia habens debet esse, quasi non habens; qui non habet quærere non debet. Ille est dicere æquipollenter: ergo volo vos esse sine uxore; nam volo vos esse sine sollicitudine sæculi. Quod probat, si quis sine uxore est (causa), sine sollicitudine est, tunc cum velim vos esse sine uxore, volo vos esse sine sollicitudine sæculi; sed qui est sine uxore, est sine sollicitudine; tantum enim est sollicitus quæ Domini sunt; nam est sollicitus quomodo placeat Deo.

25. AMBROS. *Tribulationem carnis*. Tribulationes sunt gemitus ventris, nutrimenta filiorum et similia.

26. *Ego autem vobis parco*. Parcit, quoniam ad hæc provocat quæ tribulationes carnis et sollicitudines memoratas excludunt. Potest et sic videri parcere, cum permittit, et non contradicit volentibus quod onerosum ostendit.

27. *Tempus breve est*. Quia finis in proximo est,

enim brevis est; 28. reliquum est, *consequitur*, ut et qui habent uxores, tanquam non habentes sint; 29. et qui fient, tanquam non fientes; et qui gaudent, tanquam non gaudentes; et qui emunt, tanquam non possidentes; et qui utuntur hoc mundo, tanquam non utantur: 30, 31. præterit enim (*ratio cur ea quæ superius dicta sunt, quasi non sint, æstimanda sunt*) figura hujus mundi. Volo autem vos sine sollicitudine sæculi esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. Qui autem, *enim*, cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est. *Ratio cur mulieres sine viro esse debeant*. Et mulier inupta, et virgo, cogitat quæ Domini sunt, ut sit sancta corpore et spirita. Quæ autem inupta est, cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. Porro hoc ad utilitatem vestram dico, 32. non ut laqueum vobis injiciam, *non ut in pejora vos labi faciam, dum matrimonium dissuadeo*, 33. sed ad id, quod honestum est, *moneo vos*, et quod facultatem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi, *id est, serviendi*. 34. Si quis 35. autem turpem, *infamem*, se videri existimat super virgine, *filia*, sua, quod sit superadulta, et ita oportet fieri, *quia virgo castitatem servare non vult*; quod vult faciat, 36. *ergo vel pater, vel ipsa filia non peccat, si nubat. Sic de isto, nam de alio aliter*. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem *hanc ut filia nubat, qui continere noluerit*; potestatem autem habens suæ voluntatis, *ut virgo nubat, vel non*, et hoc judicavit in corde suo, *scilicet servare virginem suam, bene facit. Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit, et qui non jungit, bene; nam melius facit. Dissuasio a matrimonio*. Mulier alligata est legi, *scilicet maritali*, quanto tempore vir ejus vivit; quod si dormierit morte vir ejus, *liberata est*; cui vult nubat, tantum in Domino, *legaliter*. Beatior autem erit si sic, *sine viro*, permanserit secundum meum consilium: 37. puto autem (*ut acquiescatur consilio illius*) quod et ego Spiritum Dei habeam.

COMMENTARIUS.

dicit non debere ad generandum sollicitus esse; et A qui fient, tanquam non fientes sint, scientes mox consolationem eorum futuram; et qui in præsentibus gaudent, sciant mox luctum futurum.

28. LANFR. *Reliquum est*. Quia, inquit, tempus breve est, *consequitur* ut quicquid in hoc sæculo sive prosperum, sive adversum videtur esse, pro parvitate temporis potius videatur non esse.

29. AUGUST. (*in expos. Psal. cXLVII, tom. VIII.*) *Et qui fient*. Quisquis autem sive manducat, sive bibit, sive aliud aliquid agit, omnia in gloriam Dei facit.

59 Et si aliqua tristitia est de rebus sæcularibus, sic fleat ut intus spe gaudeat. Et si aliqua lætitia est in rebus sæcularibus, sic gaudeat ut intus spiritualiter timeat; nec donet se corrumpendam felicitati, nec tradat adversitati frangendum, hoc enim est flere tanquam non flere; et gaudere tanquam non gaudere.

30. AUGUST. (*lib. xx De civ. Dei, c. 14.*) *Præterit enim figura*. Figura præterit, non natura (*ibid., cap. 16.*) Judicatis quippe his qui scripti non sunt in libro vitæ, et in æternum ignem missis, tunc figura hujus mundi, mundanorum ignium conflagratione præteribit. Sic factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa, ut dixi, conflagratione, mundanarum [at., mundana] elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt.

31. LANFR. *Præterit enim figura*. Ratio cur ea quæ superius dicta sunt, quasi non sint, existimanda sunt. Omne enim quod præterit, cujuscunque prolixitatis sit, æternitati comparatum, nihil est.

32. *Non ut laqueum*, id est, non ad hoc moneo castitatem diligere, ut hac occasione velim vos, propter incontinentiam in luxuriæ laqueum incidere.

33. AUGUST. (*lib. De bono viduit., cap. 5.*) [*Sed*

ad id quod honestum est. Cum ait: *Sed ad id quod honestum est*. Non matrimonium turpe esse ostendit; sed quod erat honesto [at., honestum] honestius, generalis honesti nomine commendavit.

34. LANFR. *Si quis autem*, etc. Quia superius ad virginitatem snaserat, ne quis putaret peccatum forte [f., fore], si filiam continere nolentem viro traderet, dicit si ipsa continere nolit, non peccat, si nubat. Habens autem filiam quam continere velit, cum ipse habeat potestatem quod ea nubat, vel non, si pater voluerit, si filiam virginem servet, benefacit.

35. LANFR. *Turpem se videri existimat*, id est, si quis virginem habet adultam, quæ castitatem servare nolit, et curator ejus putat quod infamiam turpitudinis ineursum sit si castitatem servare coegerit; non peccat vel ipse, vel virgo, si nubat virgo.

36. AUGUST. (*Lib. De bono viduit., c. 9, tom. IV.*) *Non peccat si nubat*. Quæ se non continet, nubat; quæ non coepit, deliberet; quod aggressa est, perseveret. Nulla adversario detur occasio; nulla Christo subtrahatur oblivio.

37. AUGUST. (*Expos. 37 in Evang. Joan.*) *Puto autem quod ego*. Homines de his rebus, quas certas habent aliquando increpative dubitant, id est, verbum dubitationis ponit [at., ponunt], cum [adde, in] corde non dubitent. Velut si indigneris servo tuo et dicas: Contemnis me? Considera forsitan Dominus tuus sum. Hinc et Apostolus ad quosdam contemnentibus suos loquens, ait: *Puto autem quod et ego Spiritum Dei habeo*. Qui dicit puto, dubitare videtur. Sed ille increpabat, non dubitabat. Et ipse Dominus noster alio loco increpans infidelitatem futuram generis humani: *Cum venerit, inquit, filius hominis, putas inveniet fidem in terra?*

CAPUT VIII.

60 1. 2. De iis autem quæ idolis sacrificantur, scimus quod fieri debeat, quia omnes scientiam habemus. 3. Scientia sine charitate inflat, charitas vero, nam cum charitate ædificat. 4. Si quis autem se existimat scire a se aliquid, id est, est sciens sine charitate, nondum cognovit 5. quemadmodum oporteat eum scire. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo, habet scientiam cum charitate, ædificando alios. De escis autem (quod dimiserat repetit) quæ idolis immolantur, sic respondeo, scimus quia nihil est idolum in mundo, in mundi creatione, et quod nullus est Deus nisi unus (non est Deus, quia tantum est unus Deus.) 6. Nam etsi sunt, qui dicantur dii, sive in cælo, sive in terra (sola anthypophora infidelibus). Quidem sunt dii multi, ut et domini multi, nobis tamen unus Deus, Pater, 7. ex quo omnia, et nos in illum, et unus Dominus Jesus Christus, 8. per quem omnia, et nos per ipsum. 9. Sed non in omnibus est scientia, fidelibus. 10, 11. Quidam autem cum conscientia usque nunc idoli, putantes idolum esse aliquid, quasi idolothytum manducant, et conscientia ipsorum, cum sit infirma, quia concupiscentiæ cibi non potest resistere, polluitur. Non debemus **61** edere idolothyta. Esca autem nos non commendat Deo, imo abominabilis facit. 12; 13. Neque enim (probat quod offendiculum faciet) si manducaverimus, 14. abundabimus, proficuum habebimus, neque, si non manducaverimus, deficiemus. 15. Videte autem, licet, inquit, comedere, sed videte, ne forte hæc licentia vestra 16. offendiculum fiat infirmis. Si enim quis viderit eum qui habet scientiam, in idolio recubentem, nonne conscientia ejus, cum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? Et peribit infirmus in tua scientia, frater, quia te, qui sciens es, videt hoc facere, sed non debet perire per te, propter quem Christus mortuus est? Sic autem peccantes in fratres, comedendo idolothyta, et percipientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 17.

COMMENTARIUS.

CAP. VIII.—1. **AMBROS.** De his autem. Nunc scientiam locuturus, quæ sit scientia non statim dicit; sed in subjectis ostendit dicens: Quia nihil est idolum.

2. **LANFR.** De his autem, id est, omnes scimus quid debeat fieri de immolatis idolorum; sed sola scientia non sufficit ad observandum quod rectum est; sed potius inflat, si desit charitas, quæ ædificat.

3. **AUGUST.** (Exposit. in Evang. Joan., tract. 27.) Scientia inflat. Et quidem inflat sola sine charitate, ideo adjunxit: Charitas ædificat. Adde ergo scientiæ charitatem, et utilis erit scientia, non per se, sed per charitatem.

4. **LANFR.** Si quis autem. Ostendit quid sit scientia sine charitate, videlicet quam homo putat se habere a se.

5. **Quemadmodum oporteat.** Oportet scire hominem quidquid bonum habet a Deo se habere.

6. **AUGUST.** (in Psal. xciv, tom. VIII.) Nam et si sunt qui dicantur. Si ergo non nobis; quibus? Audi ex alio psalmo: Quoniam omnes dii gentium demonia.

7. **AMBROS.** Ex quo omnia. Discrevit nos a cæteris, qui ex illo sunt; non tamen in illo sunt, dum adhuc non credunt.

8. **Per quem omnia.** Omnia ex Patre quidem, sed per Filium creata sunt; sed cum dicit, et nos per ipsum, reformatos nos per ipsum, per quem creati fuimus, significat in Dei cognitione.

9. **LANFR.** Sed non in omnibus. Non omnes, inquit, habent scientiam hujus Dei; ideo putant idolis gubernari.

10. **Quidam autem.** Quidam, inquit, et sciunt quod idolum nihil est, et tamen scienter manducant idolo immolatum.

11. **AMBROS.** Quidam autem. De plebe enim aliqui

cum veneratione adhuc simulacri, manducabant de sacrificiis, quasi aliqua illic esset divinitas.

12. **AUGUST.** (libr. 1 Conf., cap. 31, tom. I) Neque enim si non manducaverimus. Hoc est dicere, nec illa res me copiosum faciet, nec illa ærumnosum.

13. **LANFR.** Nec enim, etc. Quasi diceret aliquis: fames me talem cibum comedere compellit. Absit tam parva enim particula singulis distribuitur, ut nec illata satiet, nec ablata esurire compellat. Potest subaudire; deficiemus a bonis operibus, vel abundabimus in bonis operibus.

14. **Abundabimus**, etc. Non debetis comedere idolothyta; nam neque per hoc acquiretis commodum, quod est, neque si manducaverimus, abundabimus, neque majus evadetis damnium. Quod probat in libro a contrario, ita: Nam si non manducaverimus, periculum non habebimus; quod æquipollenter dicit, deficiemus.

15. **AMBROS.** Videte autem, hoc est: Ne, quia licere vobis edere carnem de sacrificio dicitis, per id quod nihil idolum esse scitis, offensionem generetis fratribus qui nesciunt adhuc quia nihil est idolum.

16. **Offendiculum fiat infirmis.** Probat quod offendiculum faciet, quia ædificavit ad manducandum; peribit autem frater, quod non debetis facere, scilicet eum perire; nam si facietis, in fratres peccatis. Item et percipientes estis conscientiam, quod non debetis; nam ita in Christum peccatis. Ergo non debetis comedere. Quod est, quapropter si esca scandalizat, etc. Ponit se pro illis, dicens: Non manducabo, quia eum, ut Apostolum suum, debeant imitari.

17. **Quapropter si esca scandalizat.** Licet, inquit, comedere idolothyta; non tamen debetis, quia offendiculum infirmis fratribus pararetis, ad illud

Quapropter si esca scandalizat 17. fratrem meum, non manducabo 18. carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

CAPUT IX.

1. Non sum liber? 2. Non sum Apostolus? Nonne Christum Jesum Dominum nostrum vidi? Nonne 3. opus meum vos estis in Domino? Et si aliis non sum Apostolus, sed tamen vobis sum; nam signaculum ~~et~~ iudicium, apostolatus mei vos estis in Domino. 4. Mea defensio apud eos qui me interrogant, an Apostolus sim, vos scilicet, quibus predicavi hæc est. 5. Nunquid (a simili) non habemus potestatem manducandi et bibendi? Nunquid 6. non habemus potestatem mulierem, sororem, Christianam, circumducendi, sicut et cæteri apostoli, id est Judas et Jacobus Priscam, et fratres Domini, et Cephaz? Aut ego solus et Barnabas non habemus potestatem 7. hoc operandi? (a similibus ostendit, quia stipendia sumpsisse sibi licuerit). Quis militat suis stipendiis unquam? nullus utique. Quis plantat vineam, et de fructu ejus non edit? nullus. Quis pascit gregem, et de lacte gregis non manducat? Nemo. Nunquid, secundum hominem, humanam consuetudinem, vel me dico? An et lex hæc non dicit? Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os bovi, qui comedat de trituraturis suis, trituranti, prædicatori. Nunquid de bobus, in hoc præcepto, cura est Deo? 8. An propter nos utique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt. Quoniam debet in spe, cum spe terreni stipendii, qui arat, arare; et qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos, id est, a minori, vobis spiritualia prædicando seminavimus, magnum est (ironia) si nos carnalia vestra, stipendia, metamus? Non utique. (a simili) Si alii potestatis vestræ, pseudoapostoli, participes sunt, si alii acceperunt a vobis secundum quod potuistis dare, quare ergo non potius nos? 9. Sed non usi sumus hac potestate, sed omnia sustinemus, 10. ne quod offendiculum demus Evangelio Christi. Fortassis enim Evangelium Christi minus libenter audirent, si ab eis aliquid acciperet. Nescitis (idem a simili) quoniam qui in sacrario templi Judæorum operantur, quæ de sacrario sunt, de sacrificio scilicet, edunt, et qui altari deserviunt, 11. cum altari participant? Ita, ergo similiter, et Dominus ordinavit iis qui Evangelium annuntiant de Evangelio vivere. Ego autem nullo horum usus sum. Non autem scripsi hæc ut, ut quid a vobis accipere velim, ita fiant in

COMMENTARIUS.

anim comedendum eos ædificaretis, et ita perirent, A bant eis de terrena substantia sua, ut nullius indigerent horum quæ ad necessarium hujus vitæ pertinent.

18. LANFR. *Carnem in æternum.* Id est, non solum ab aliis cibis, propter vitandum fratris scandalum abstinere, sed et carnem, quæ suavissimum inter omnes cibos est, in æternum dimitterem.

CAP. IX.—1. LANFR. *Non sum liber? Et si, inquit, liceat vobis idolothyta edere, non tamen debetis, sicut ego, etsi liceret; non tamen a vobis, cum prædicarem, stipendia accepi. Hoc Apostolum velle sequentia declarant.*

2. *Non sum Apostolus?* Commendat auctoritatem suam, quia a se superius argumentum sumpsit.

3. *Opus meum.* Per hoc, inquit, probatur quia Apostolus et magister vester sum, quia vos discipuli mei estis in fide Christi.

4. *Mea defensio.* Quidam dicebant eum non esse Apostolum, eo quod Dominum non vidisset, et nullam gentem ad Dominum convertisset. Adversus calumniam eorum hanc defensionem opponebat, dicens se et Dominum vidisse et Corinthios convertisse.

5. AUGUST. (*lib. De opere mon., c. 4, tom. III.*) *Nunquid non habemus.* Ostendit sibi licere quod cæteris apostolis, id est, ut non operetur manibus suis; sed ex Evangelio vivat, sicut Dominus eis constituit. Quod in consequentibus apertissime demonstravit. Ad hoc enim fideles mulieres, habentes terrenam substantiam, ibant cum eis et ministra-

6. (*ibid., c. 5.*) *Non habemus potestatem.* In Evangelio enim scriptum est: *Et factum est deinceps, et ipse iter faciebat per civitatem et castella, prædicans et evangelizans regnum Dei, et duodecim cum illo, et mulieres quæ erant curatæ a spiritibus malignis et infirmitatibus, Maria, quæ vocatur Magdalene, de qua dæmonia septem ejecerat Dominus Jesus Christus, Joanna uxor Chusæ procuratoris Herodis, et Susanna, et alie multæ quæ ministrabant ei de facultatibus suis.*

7. AMBROS. *Hoc operandi.* Pro accipiendi, operandi, ait, ut honestius loqueretur.

B 8. LANFR. *An propter nos, etc.* Ostendit hoc dictum esse de prædicatoribus, aut enim de illis aut de bobus, sed de bobus non; non enim est cura Deo de his; ergo dictum est de prædicatoribus.

9. AUGUST. *Sed non usi sumus.* Qua potestate dicit se non usum, nisi quam habebat in eos a Domino acceptam, ut eorum carnalia meteret, ad victum hujus vitæ, quæ in carne agitur.

10. LANFR. *Ne quod offendiculum, id est, impedimentum.* Fortasse enim Evangelium Christi minus libenter audirent, si ab eis aliquid acciperet.

11. *Cum altari participantur.* Pars enim super altare comburebatur, et pars ministris altaris in cibos servabatur.

me; **63** 12, 13, bonum est enim mihi magis mori 14. quam ut gloriam meam quis evacuet. Nam si evangelizavero, propter sumptum, 15. non est mihi gloria; necessitas enim famis mihi incumbit: 16, 17. vae enim mihi est si non evangelizavero! Si enim volens sine sumptu, id est, gratis hoc ago, mercedem habeo: gloria est mihi. Si autem invitus, id est, pro stipendio, dispensatio mihi credita est. Quam si invitus facero, viderit ipse quid de me agat. Quæ est ergo merces mea? In quo ergo merces constituta est. In hoc scilicet, ut Evangelium prædicans, sine sumptu, ab auditoribus accepto, ponam Evangelium, ut non abutar potestate mea in Evangelio. Nam 18. cum liber essem ex omnibus, omnium me servum feci, moribus omnium concordans, ut plures lucrifacere. 19. 20. Et factus sum Judæis tamquam Judæus, ut Judæos lucriferer, 21, 22. iis qui sub lege sunt, Samaritanos dicit, qui legi Moysi, non prophetis obaudiunt, quasi sub lege essem (cum ipse non essem sub lege Judaica), ut eos qui sub lege erant lucrifacere: iis qui sine lege **64** erant, gentiibus, tamquam sine lege essem (cum sine lege Dei non essem, sed in lege essem Christi) ut lucrifacere eos qui sine lege erant. 23, 24. Factus sum infirmis infirmus, condescendo illis, ut infirmos lucrifacere. Omnibus omnia factus sum, ut omnes facerem salvos. Omnia autem, ergo, facio propter

COMMENTARIUS.

12. AUGUST. (*lib. II De serm. Domini, in monte. A* id est, famis periculum vitandum. Probat vero in cap. 16). Bonum est enim mihi. Hoc dixit, quia jam staturat, propter quosdam occasionem querentes, manibus suis victum transigere. Si enim evangelizavero, inquit, non est mihi gloria, id est, si evangelizavero ita ut [al., ut ista] stant in me, id est, si propterea evangelizavero, ut ad illam [al., illa] perveniam, et finem Evangelii in cibo, et potu et vestitu collocavero. Sed quare non est ei gloria? Necessitas enim incumbit, id est, ut ideo evangelizem, quia unde vivam non habeo; aut ut acquiram temporalem fructum, de prædicatione æternorum. Si enim jam necessitas erit in Evangelio, non voluntas. Vae enim, inquit, mihi, si non evangelizavero! Sed quomodo evangelizare debet? Scilicet ut in ipso Evangelio, in regno Dei ponat mercedem. Ita **B** enim potest, non coactus evangelizare, sed volens. Si enim volens, inquit, hoc facio, mercedem habeo. Si autem invitus, dispensatio mihi credita est, id est, si coactus inopia earum rerum quæ temporali vitæ sunt necessariae prædico Evangelium, alii per me habebunt mercedem Evangelii, qui Evangelium, me prædicante, diligent.

15. LANFR. Bonum est enim mihi. Ratio cur nolit stipendia dari sibi. Periret enim gratia sua, quæ ex gratuita prædicatione procedit; quæ cum remunerata convenire non posset.

14. Quam ut gloriam meam, etc. Non ideo, inquit, evangelizavi ut quid a vobis accipere velim. Nam si propter hoc evangelizavero, non mihi gloria, id est, moriar æternaliter. Nam malum est mori temporaliter, sed minus malum quam æternaliter mori; et hoc est quod dicit æquipollenter: Bonum est enim mihi magis mori.

15. Non est mihi gloria. Gloria hæc a voluntate procedit, longe igitur a necessitate.

16. Vae enim mihi est! Exponit de qua necessitate dicat. Est enim alia necessitas, quæ in rerum immutabilitate consistit.

17. Vae enim mihi est, si! etc. Non est inquit mihi gloria, si propter sumptum prædicem, quia propter necessitatem vitandam hoc facio, nam propter vae,

id est, famis periculum vitandum. Probat vero in libro quia, si prædicet, famis periculum vitabit; vae enim, id est, famis periculum incurret, si non evangelizaverit.

18. Cum liber essem. Quasi diceret: Qui majus feci, id quod minus est, negligere non debeo. Majus enim servum se omnibus facere quam sumptum ab auditoribus non accipere. Liberum autem se fuisse dicit ex omnibus, quia, sub nullius jugo, nulli quidquam debebat.

19. AUGUST. (*lib. De opere mon., cap. 11*). Et factus sum Judæus, id est, ut eo modo subveniret, et carnali Judæo, vel pagano, quomodo sibi ipsi, si hoc esset, subveniri voluisset. Portans utique eorum infirmitatem in compassionis similitudine, non fallens in mendacii fictione.

20. AMBROS. Et factus sum Judæus. Quia propter scandalum illorum circumcidit Timotheum, et purificatus ascendit templum, et consentit legem et prophetas esse a Deo, et de illis ostendit Christum hunc esse qui promissus est, ut assensus ejus haberet effectum.

21. Iis qui sub lege. Hi Samaritani noscuntur. Legem enim solam accipiunt, id est, libros Moysi, et sunt ex sanguine Persarum, quos rex Assyriorum, sublatis filiis Israel, in captivitatem posuit, ad incolenda loca Samariæ.

22. Iis qui sine lege. Asserit enim illis, id est, gentibus, justa physicam rationem, mundum factum a Deo; et ab ipso nos originem habere. Ita enim ait in Actibus apostolorum: Sic quidam ex vobis dixerunt: Ipsius et genus sumus.

23. Factus sum infirmus, id est, factus sum infirmus propter infirmos, dum propter fratres a licitis abstinet, ne illis scandalum generet.

24. AUGUST. Factus sum infirmus. Eo ipso factus infirmus quo potestate sua uti voluit, tam misericordii scilicet affectu inductus ut cogitaret quemadmodum secum agi vellet, si et ipse ita infirmaretur ut posset de illis per quos sibi Evangelium prædicaretur, si eos videret, sumptus accipere, quasi merceniorum nundinas suspicari.

Evangelium, ut particeps ejus, *id est, evangelicæ recompensationis*, efficiar. 25. Nescitis quod ii 26. qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium! Sic currite ut comprehendatis (*bravium prædicationis*). Omnis autem (*a simili*) qui in agone contendit quod ut comprehendatis, debetis abstinere ab omnibus a nocivis se abstinere (*a minori*) et illi quidem abstinere ut corruptibilem coronam accipiant; nos autem incorruptam. Ego igitur sic curro, ut incorruptam coronam accipiam, non quasi in incertum; sic pugno, non quasi aerem verberans, *id est in vacuum*, 27. sed castigo corpus meum et in servitutem redigo, ne forte, cum *his* prædicaverim, ipse reprobus efficiar.

CAPUT X.

1. Nolo enim vos ignorare fratres, 2. quoniam patres nostri 3. omnes sub nube fuerunt, et omnes mare transierunt, et omnes in Moyse, 63 in ducatu Moysi baptisati sunt in nube et in mari, 4. et omnes eandem. 5. escam, *idem illorum cibus, qui noster, non specie. sed significatione manna, spiritalem, aliquid significantem*, manducaverunt, et omnes eundem potum spiritalem biberunt; 6. (bibebant autem, *de aqua quæ profluens de petra consequebatur eos, de spiritali, 7. consequente, comitante, eos petra; petra autem erat Christus, significans Christum*) 8. Sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto. Hæc autem in figura facta sunt nostri, ut non simus concupiscentes malorum, sicut et illi concupierunt. *Sicut enim illi periremus. Neque idololatræ efficiamini, sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est in Exodo, xxxii: Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt indere, coram idolo scilicet. Neque fornicemur, discedendo a cultu divino, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, cum filiabus Moabitaram, et ceciderunt una die viginti tria millia, et nos similiter. Neque tentemus Christum; (etenim periremus ut illi) sicut quidam eorum tentaverunt, dicentes: Nunquid et panem peterit dare aut parare mensam populo suo? et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum, propter aquam, murmuraverunt, et perierunt ab angelo exterminatore. Hæc autem omnia ideo dixi quia in figura contingebant illis; scripta sunt autem, ergo, ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum (ultima ætas, vel Christus) devenerunt. Itaque qui se existimat stare, (quia illi peccantes ceciderunt, et nos licet baptisati) videat ne cadat. 9. 10. Tentatio vos non apprehendat, ne, ut illi, pareatis, nisi humana, de cibo, potu, cæterisque talibus. 11. Fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari*

COMMENTARIUS.

25. LANFR. *Nescitis quod hi*. Monet eos non ita currere debere, sicut qui in stadio currunt. Omnes enim currunt, sed unus accipit bravium. Fideles autem, si bene cucurrerint, omnes coronabuntur.

26. *Qui in stadio currunt*. Ego, inquit, factus omnia omnibus, sic curro prædicando, ut comprehendam bravium Evangelii, et vos sic currite ut comprehendatis, scitis enim quia omnes qui ita currunt accipiunt.

27. *Sed castigo corpus meum*. Exemplum ponit, ne Christiani, propter solam fidem, nisi bene operentur et a peccatis absterneant, salvos se fore confidant.

CAP. X. — 1. LANFR. *Nolo enim vos*, etc. Objectio: Nullus baptisatus reprobabitur; quod probat per patres in mari Rubro baptisatos conformatione, qui, quia bene non operati sunt, in deserto perierunt.

2. *Quoniam patres*, etc. Exemplum hoc ponit, ne Christiani propter solam fidem, baptismum, et cætera sacramenta, nisi bene operentur, etsi a peccatis absterneant, salvos se esse confidant.

3. AUGUST. (*lib. XII contra Faustum, cap. 29*). *Omnes sub nube*. Columna, quia rectus et firmus, et fulciens infirmitatem nostram, per noctem lucens; per diem non lucens, ut qui non vident, videant, et qui vident, cæci fiant. Rubet et mare Rubrum; baptisatus utique sanguine Christi consecratus, hostes a tergo sequentes, moriuntur peccata præterita; ducitur populus per desertum. Baptisati nondum omnes perfruentes patria promissa, sed quod non vident sperando, et per patientiam expectando tanquam in deserto sint.

4. LANFR. *Omnes eandem escam*, id est, qualem rectores, talem et qui regebantur, videlicet manna.

5. *Escam spiritalem*, id est, spiritualem intelligentiam habentem, scilicet corporis Christi.

6. AUGUST. *Quæst. super Vetus Test., super Num.*, lib. IV, quæst. 33, tom. IV. *Bibebant autem*. Significata est ergo de Christo profluens gratia spiritualis, quia interior sitis irrigaretur. Sed quod virga [adde. petra] percussit, crux Christi figuratur. Ligno enim accedente ad petram, gratia ista manavit. Et quod bis percussit, evidentius significat crucem. Duo quippe ligna sunt crux.

7. LANFR. *Consequente eos*. Non revera petra sequebatur exercitum; sed aqua fluens de petra. Spiritualem autem eam vocat, quia spiritualem intelligentiam in se continebat Christum.

8. *Sed non in pluribus*. Quasi diceret: sacramenta erant eadem, sed vita diversa; atque ideo alii placere, et alii non.

9. AUGUST. (*lib. II. De baptismo parrul. contra Donat., cap. 5, tom. VII*). *Tentatio vos*. Homines enim sumus. Unde aliud sapere quam se res habet, humana tentatio est. Nimis autem amando sententiam suam, vel invidendo melioribus, usque ad præcipiendæ [al., prædicendæ] communionis, vel condendi schismatis vel hæresis sacrilegium pervenire, diabolica præsumptio est.

10. LANFR. *Tentatio vos*. Humana tentatio est de cibo, de potu, de somno et cæteris quibus humana infirmitas carere non potest.

11. *Fidelis autem*, id est, faciet quod promisit.

supra id quod potestis sustinere; sed faciet etiam cum tentatione 12. proventum, *subsidium*, ut possitis sustinere. 13. Propter quod, *quia ceciderunt ex ipsis* 23. *millia*, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura, ut prudentibus loquor *sequentia*, vos ipsi iudicate quod dico. 14. Calix benedictionis, cui nos *sacerdotes* benedicimus, nonne communicatio Sanguinis Christi est, *facit nos communicantes sanguini Christi*? Et panis, quem frangimus, nonne participatio corporis 66 Domini est? 15. Quoniam ut unius panis, *est ex multis*, unum corpus multi sumus, omnes qui de uno pane participamus. 16. Videte Israel secundum carnem, (*alia similitudine probat comedentes idolothyum fieri participes dæmoniorum*) Nonne qui edunt hostias, 17. participes sunt altaris? Quid ergo? *per hoc quod dico tales fieri participes dæmoniorum*. Dico quod idolis immolatum sit aliquid? aut quod idolum sit aliquid? *non*. Sed dico quæ immolant gentes, dæmonis immolant, et non Deo. Nolo autem vos socios, *comedendo idolothyta*, fieri dæmoniorum. (*Causa cur idolothyta comedere non debeant*), Non potestis calicem Domini bibere, et calicem dæmoniorum. Non potestis mensæ Domini participes esse, et mensæ dæmoniorum. 18. An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus? Omnia mihi licent, *potestate liberi arbitrii*, sed non omnia expediunt, *prosunt*. Omnia mihi licent, sed non omnia ædificant, *prosunt aliis*. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. *Debemus autem quærere non solum nostra, sed etiam fratrum commoda*. Omne, (*quia superius dixerat licere idolothyum comedere; nunc vero probavit non debere. Determinat quid comedi debeat, quid non*) quod in macello venit, manducate. 19. nihil interrogantes propter conscientiam, (*an sit idolothyum an non; ut qui postea viderint vos comedentes, illud vos pro sancto habere non æstiment*) Domini, inquit, *omne quod in macello venit, terra enim et omnis plenitudo ejus, sua est, ut ait Psalmista*; 20. Domini est terra, et plenitudo ejus. Si quis ad cænam vocat vos infidelium, *non credentium*, et vultis ire; omne quod vobis apponitur manducate, nihil interrogantes (*si enim interrogares, et postea sciens comederes, blasphemiam aspicientium incurreres*) propter conscientiam, *prebentis cænam*. Si quis autem dixerit; Hoc immolatum est idolis; nolite manducare, propter illum qui indicavit, et propter conscientiam; conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius, *hæc aspicientis*. 21, 22. Ut quid enim (*licet, inquit, tuæ libertati idolothyum comedere; non tamen pati alios te propter hoc arguere*) 67 libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? Si ego 23, 24. cum gratia participo, quid blasphemor pro eo quod grâtiâ ago? Sive ergo manducatis (*quia*

COMMENTARIUS.

Promisit enim in multis Scripturarum suarum locis A quia ipse nos puniret. Est enim nobis fortior; et se fideles suos non deserturum.

12. *Proventum*, id est, cum tentatio venerit, faciet etiam provenire.

13. *Propter quod charissimi*, id est, quia sola sacramenta illos salvare non poterant. Et qui stat, videre debet ne cadat.

14. *Calix benedictionis*. Summa totius sententiæ hæc est: quia corpus Domini comedens, et sanguinem ejus bibens, idolis immolata contingere et comedere non debet; nam idolorum particeps fieret; quod probat: Qui enim bibit calicem Domini, et comedit panem, id est corpus ejus, particeps est ipsius.

15. *Quoniam unus panis*. Exponit modum et causam, quo et qua calix benedictionis et panis qui frangitur sicut accipienti caro et sanguis Christi. Per unitatem enim panis et unitatem corporis, charitatem oportet intelligi; quæ si desit, iudicium sibi sumunt qui sumunt. Typice, dum unus panis, et unum corpus, Ecclesia dicitur Christi, pro te videlicet, quia sicut unus panis ex multis granis, et unum corpus membris componitur; sic Ecclesia Christi ex multis fidelibus, charitate connectente.

16. *Videte Israel secundum carnem*. Similitudo est, ad intelligendum quod superius dictum est, *carnem*, id est, carnalis legis præcepta servantem.

17. *Participes sunt altaris*. Sic qui edunt carnem Christi, et sanguinem ejus bibunt, participes ejus sunt.

18. *An æmulamur Dominum?* Ad iracundiam provocamus, idolothyta comedentes; quod non decet,

19. *Nihil interrogantes*. Quasi aliquis diceret: si interrogaveritis, et vobis responsum fuerit, quod idolis sit immolatum, conscientia auditoris roborabitur ad credendum quod aliquid sit idolum.

20. *Domini est terra*. Causam reddit cur dixerit superius, *omne quod in macellum venit manduca*.

21. AMBROS. *Ut quid enim libertas?* Hoc dicit, quia cum ab idoli devotione conscientia sit libera, quid opus est ut putetur quia venerationis causa elat idolis immolata?

22. LANFRANCUS. *Ut quid enim libertas*. Libertas Christianorum est omnibus cibis cum gratiarum actione posse uti. Sed hæc libertas ab aliena conscientia iudicatura, reprehensibilis et damnanda ostenditur, quando occasione ipsius libertatis, aliquid facimus, unde, videntes nos, aliquid impium et sacrilegum de nobis suspicari coguntur.

23. *Si ego cum gratia*. Quasi diceret: Et si libertate Christianæ religionis, cum gratiarum actione participare possum etiam idolis immolata, sciens idolum nihil esse et bonis creaturis Dei nihil mali ex illa immolatione accedere, et illis tantum esse peccatum, qui pro reverentia ipsius idoli comedunt idolo immolatum. Stultum enim est pro ipsa gratiarum actione cadere in blasphemiam, et vituperationem imperitorum hominum putantium me idolum aliquid magnum existinare, quoniam me vident immolatum cum gratiarum actione comedere.

24. AMBROS. *Si ego cum gratia*. Si ego gratiæ Dei communico, quia in ipsius nomine edo, quid opus

cum blasphemia comedere non debetis), sive bibitis, sive aliud quid facitis, 25. omnia in gloriam, *ad laudem* Dei facite, *facere debetis*, 26. sine offensione, *id est placentes*, estote *debetis esse* Judæis, 27. et gentibus 28. et Ecclesiis Dei, sicut et ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi *tantum* utile est, *sed quod est utile multis*, ut salvi fiant.

CAPUT XI.

Ergo quia quod vobis et multis utile est quæro, imitatores mei estote, sicut et ego Christi. 1. Laudo autem vos, fratres (*ironia vel sermo ex parte*), quod per omnia mei memores estis, et sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis. Volo autem vos scire quod omnis viri 2. caput Christus est; caput autem mulieris, vir; caput vero Christi, Deus. 3, 4. Omnis vir orans aut *future* prophetans velato capite, 5. deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite, deturpat [caput] suum; unum enim est, 68 *orare non velato capite*, ac si decalvetur (*ab anteriori parte capillos ab invicem separat, cum caput non velatum habet*). Nam si non velatur mulier, tondeatur, *aut, inquit, velari debet aut tonderi; non autem hoc, illud igitur*. Si vero turpe est mulieri tonderi aut decalvari, velet caput. Vir quidem non debet velare caput suum, quoniam 6, 7. imago et gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. *Removet*. Non enim vir, *id est, Adam*, ex muliere, *id est, Eva* est, sed mulier ex viro (*a toto*), *alia ratio quomodo mulier gloria est viri*. Etenim non est creatus vir propter mulierem (*removet*), sed 8. mulier propter virum. Ideo debet 9. mulier potestatem habere supra caput suum. 10. Propter angelos, *predicatores, vel angelorum presentiam*. 11. Verumtamen neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino, *id est, in Domini operatione*. Nam sicut mulier de viro, ita et *hodie* vir per mulierem; 12. omnia autem, *et vir, et mulier ex Deo*. Vos ipsi iudicate; decet mulierem non velatam *capite* orare Deum? Nec ipsa natura, *naturalis ratio*, docet vos

COMMENTARIUS.

est hæc arbitrari aliquem quia ego idolo devotus **A** gloria est Dei. Credo illud esse in natura humanæ animæ, dum non horreo quæ oblata sunt idolo?

25. *Omnia in gloria Dei*. In gloria Dei aliquid fit, cum in actibus et conversatione Christiani Deus laudatur.

26. *Sine offensione*. Offensio Judæis fit, cum idola, quæ illi abominantur, Christianos, qui legem et prophetas accipiunt, vident non horrere.

27. *Et gentibus*. Græcis vero, id est gentilibus, hæc est offensio, si in eo in quo sunt, non solum non arguantur, sed et promptiores fiant, dum non vitant vota idolorum.

28. *Ecclesiis Dei*. Ecclesiæ Dei fit offendiculum, quando quosdam ex numero suo videt his quæ inimica sunt Deo adhærere.

CAP. XI. — 1. **AMBROS.** *Laudo vos*. Non hoc confirmat, sed succenset eis; quia cum esset Apostolus eorum, immemores erant traditionum ejus.

2. *Caput vero Christi*. Aliter caput viri Christus est; et aliter vir mulieris; et aliter Deus Christi. Deus Christi, quia ab ipso genitus est. Mulieris vir, quia ex ejus costa, Dei virtute formata est. Christus viri, quia per ipsum creatus est.

3. *Omnis vir orans*, Orare dicit deprecari, prophetare, adventum Domini fore, voce Symboli post orationem effari.

4. **LANFR.** *Omnis vir orans*, etc. Transit ad hoc removendum quod apud Corinthios viri velato, et mulieres orabant in ecclesia capite non velato, tanquam mulieres viris non debeant subdi. Quia illæ subdi debent, et viri non velato, et mulieres debent **C** orare velato capite.

5. *Deturpat caput suum*. Mulier inquit, debet orare velato capite; aliter enim deturpat [caput] suum, par enim facit ac si decalvetur.

6. **AUGUST.** (*lib. XII De Trin.*, cap. 7) *Imago et*

mentis mulierem cum viro suo, imaginem Dei esse. [ad., ut una] imago sit tota illa substantia. Cum autem ad adiutorium distribuitur, quod ad eam solam attinet, non est imago Dei. Quod autem ad virum solum attinet, imago Dei est, tam plena atque integra ut [at., quam] in unum conjuncta muliere.

7. **LANFR.** *Imago Dei*, etc. Vir principaliter ad ad imaginem Dei creatus est. Mulier e costa viri postea formata est; atque vir discoopertum caput debet habere.

8. *Mulier*. Est et mulier gloria Dei, a quo et ad quem glorificandum creata est, sed et secundo loco; principaliter enim vir.

9. **AMBROS.** *Mulier potestatem habere*, etc. Mulier in ecclesia, propter reverentiam episcopalem, non habeat caput liberum, sed velamine tectum; nec habeat potestatem loquendi, quia episcopus personam Christi habet. Quasi ergo ante iudicem, sic ergo ante episcopum, qui est vicarius Dei, propter reatus originem subjecta debet videri.

10. **LANFR.** *Propter angelos*. Angelos vocat predicatores, qui in altiori loco consistebant, cum predicarent, propter hoc dicit mulieres velare caput suum; quia sparsis crinibus facillius aspicientes ad luxuriam irritarent.

11. *Verumtamen*. Quamvis primus homo non sit ex muliere, sed mulier ex ipso: in subsequenti tamen procreatione, non est hoc. Omnis enim vir postea procreatus est ex muliere, et mulier ex viro. In Domino autem procreati, id est in creatione Domini in qua alter sine altero non creatur.

12. **AMBROS.** *Omnia autem ex Deo*. Ut neque mulier subjectionis suæ causa contristatur, neque vir exaltatus superbiret.

eam orare non vetata, quod vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi; mulier vero si comam nutriat gloria est illi; (*causa*) quoniam capilli pro velamine ei dati sunt? si quis autem videtur contentiosus esse: (*contra hæc, vel alia mea dicta dicemus, scilicet nos non habemus consuetum mulieres non velare caput*) nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. 13. Hoc autem præcipio (*ut nemo sit contentiosus, vel ut nulli velent capita*); non laudans quod non in melius, *id est, bonum*, sed in deterius, *id est, malum* convenitis, *ad commemorationem Dominicæ cænæ*. Primum enim dico quia quidem convenientibus vobis in Ecclesiam, audio scissuras inter vos (*Pauli enim per se, Petri per se discipuli cænabant dedignantes alterutrum*) esse et ex parte credo esse scissuras. Nam *Scriptura dicit*: Oportet et hæreses esse, ut et qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. 69 14, 15. Convenientibus ergo vobis in unum, jam non est 16. Dominicam cœnam manducare, *non est enim communis, ut Dominica cœna fuit*. 17. Unusquisque enim suam cœnam præsumit, *anticipat, non exspectans alios, ad manducandum*. Et alius quidem pauper esurit, alius autem dices ebrius est. Nunquid domos non habetis ad manducandum et bibendum? aut ecclesiam Dei contemnitis, [*satius enim esset domi comedere quam in ecclesia ante horam cænæ*] et confunditis eos, *verecundiam facitis eis qui non habent? Quid dicam vobis?* 18. Laudo vos? In hoc non laudo, *quia non observatis ea quæ accepi a Domino de commendatione cœnæ*. Ego enim accepi a Domino quod et tradi li vobis, *scilicet ut cœna æqualiter distribuere:ur inter vos, quoniam Dominus Jesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, et gratias agens fregit, et dixit: Accipite et manducate; hoc est corpus meum, quod pro vobis tra:jetur; hoc facite, id est, hoc corpus consecratione facite in meam commemorationem*. Similiter et calicem, postquam cœnavit, dicens: 19. Hic calix novum testamentum est in meo sanguine; hoc facite, quotiescunque bibetis, in meam commemorationem. *Exponit in quam Christi commemorationem*. 20. Quotiescunque enim manducabitis panem hunc, et calicem bibetis 21. mortem Domini jam factam annuntiabitis, 22. donec veniat Dominus ad iudicium. 23. Itaque quicumque manducaverit panem 70 hunc, vel biberit calicem Domini indigne, 24. reus erit corporis et sanguinis Domini. Probet autem, *probum faciat seipsum homo, et sic probatus de pane illo edat et de calice bibat*. Qui enim manducat et bibit indigne, iudicium damnatio-

COMMENTARIUS.

13. AUGUST. (*lib. De opere mon., c. 31, tom. III*) Hoc autem præcipio. Hoc autem præcipio, ut scilicet non disserentis solertia requiratur, sed percipientis auctoritas attendatur.

14. AMBROS. *Convenientibus vobis*. Hos notat, qui sic in ecclesiam conveniebant, ut, munera sua offerentes, advenientibus presbyteris, totum sibi, qui obtulerat, vindicaret. Dissentiones enim inter eos pseudoapostoli seminaverant, ita ut orationes suas zelarentur, cum una eademque prece omnium orationes benedicerentur, ut qui, ut assolet fieri, non obtulerant, aut unde offerrent non habebant, dolore correcti confunderentur, non sumentes partem.

15. LANFR. *Convenientibus*. Consuetudinem antea habebant certis temporibus ad ecclesiam convenire, et, prout cuique facultas erat, cibum et potum illic deferre, et simul omnes et pauperes et divites participare; et hoc vocabant Dominicam cœnam, quia in memoriam Dominicæ cœnæ, hoc fiebat. Verum hæc consuetudo depravata erat; divites enim suas cœnas anticipantes, comedebant. Pauperes vero parum habentes in conspectu eorum comedere erubescabant. Hoc redarguit Apostolus, et dicit melius esse illis, si apud domos suas manducent et bibant, quam in contemptum ecclesiæ, et confusionem pauperum conveniant.

16. AUGUST. (*epist. 118 ad Januar., c. 5, tom. II*) Dominicam cœnam. Ipsam acceptionem eucharistiæ Dominicam cœnam vocat.

17. (*ibid., c. 6*) Unusquisque. Neque enim quia post cibos Dominus dedit, propterea pransi aut cœ-

nati fratres ad illud sacramentum accipiendum convenire debent; aut sicut faciebant quos Apostolus arguit, et commendat [*al., emendat*] mensis suis ista miscere.

18. LANFR. *Laudo vos*. Non laudo vos in hoc quod non communiter sumitis. Nam rei estis corporis et sanguinis Domini; ea enim indigne sumitis. Si ipse panis, et calix quem sumitis, est sanguis et corpus Christi, tunc indigne sumitis corpus et sanguinem Christi; atqui illud est. Nam Dominus dixit quando tradebatur: Ego enim accepi a Domino, et acceptum tradi vobis.

19. *Hic calix novum*, etc. Ordo. Hic calix novo sanguine est novum testamentum, id est, per meum sanguinem confirmatur novum testamentum, quia testamentum in mortuis confirmatur. Vel per hunc habetis novam promissionem, id est, plenam remissionem peccatorum.

20. *Quotiescunque*. Exponit, inquam, Domini commemorationem, mortis videlicet.

21. *Mortem Domini annuntiabitis*. In Sacramento corporis Christi, mors ejus annuntiatur, quia in memoriam mortis ejus quotidie a fidelibus celebratur.

22. *Donec veniat*. Ad iudicium veniat; ideo dicit quia sacrificium hoc non mutabitur usque in finem sæculi, sicut sacramenta Judæorum mutata sunt.

23. *Itaque quicumque*. Hoc ex superius dictis Redemptoris verbis colligitur: *Hoc est corpus meum. Et: In meo sanguine.*

24. AMBROS. *Reus erit corporis* Quid est reos esse, nisi pœnas mortis dare Domini?

nem sibi manducat et bibit, 25. non dijudicans corpus Domini, non discernens corpus Domini a cæteris cibis veneratione singulari. Ideo, quia indigne sumitur, inter vos multi infirmi, et imbecilles sunt, et dormiant moriuntur multi. 26. Quod si nosmetipsos dijudicaremus, intelligeremus et pœniteremus, non utique dijudicaremur, damnaremur. Dum judicamur autem, a Domino corripimur, punimur in hoc sæculo, ut non cum hoc mundo damnemur. Itaque, fratres mei, quoniam malum est unumquemque præsumere cœnam, cum convenitis ad manducandum, invicem expectate. 27. Si quis esurit, domi manducet, ut non in iudicium conveniatis. Cætera autem, cum venero, disponam.

CAPUT XII.

1. De spiritualibus autem, quæ superius dixi; vel potius quæ in sequenti dicam, nolo vos ignorare, fratres. Scitis quoniam, cum gentes essetis, gentiliter viventes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini, ut placuit sacerdotibus, euntes eratis, vel ibatis. 2. Ideo quia gentilitati obedistis, notum vobis facio, (quasi dicere: quia in gentilitate etiam ad malum obedientes fuistis, credo quod in fide Christi ad bona magis obedientes eritis) quod nemo in Spiritu, per Spiritum, Dei loquens, dicit anathema Jesu, Christum separatium a Patre, anathema Jesu dicere est, vel Deum non esse, vel ex Deo non esse ipsum, putare, 3, 4. Et nemo potest dicere, (et credere) Dominus Jesus, Dominum Jesum esse, nisi in Spiritu sancto, nisi per Spiritum sanctum. Divisiones vero gratiarum sunt, idem autem Spiritus, diversa quidem sunt Spiritus sancti dona, sed spiritus idem. Monstrat in partibus, quoniam diversa quidem 71 sunt charismata, Spiritus idem. Et 5. divisiones diverses opera, ministracionum sunt, idem autem Dominus. Et divisiones operationum sunt, idem vero Deus, Pater, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur, et tamen unicuique datur, manifestatio, manifesta gratia spiritus, ad utilitatem suam vel proximorum. Alii quidem per eundem Spiritum datur 6. sermo sapientiæ de divinis; alii autem sermo scientiæ, de humilitate Christi secundum eundem Spiritum; aliter fides, ut sine hæsitacione confidat fieri quod precatur, in eodem Spiritu; alii gratia sanitatum, curatio infirmorum in uno Spiritu; alii operatio virtutum, resuscitatio mortuorum; alii prophetia, 7. alii discretio spirituum, ut sciat discernere quæ cogitationes a Deo, quæ mittantur a diabolo; alii genera linguarum, 8. alii interpretatio sermonum. 9. Hæc autem omnia operatur unus atque idem

COMMENTARIUS.

25. LANFR. Non dijudicans corpus Domini, id est, non intelligentes corpus Domini in damnationem sumi ab indignis.

26. AMBROS. Quod si nosmetipsos. Hoc dicit, quia si nosmetipsi errores nostros corrigeremus, non a Domino judicaremur; et, quia, corripimur, tamen pro nobis est, ut timore ipso emendemur.

27. LANFR. Si quis esurit. Si quis, inquit, statutum, cogente fame, comedendi terminum, non potest expectare domi suæ, potius manducet; per horam (51) cœnandi anticipet.

CAP. XII.—1. LANFR. De spiritualibus autem. Carnalia, inquit, vobis innotui, id est, idolothyta non comedere, mulieres in tectis capitibus non orare. Spiritualia quoque volo vobis intimare, quibus vos modo Christiani facti obedistis; quia cum gentiliter viveretis, ad sacerdotum nutus simulacris obediebat serviebatis; quod scitis.

2. Ideo notum vobis. Quasi diceret: Quia in gentilitate etiam ad malum audientes fuistis, credo quod in fide Christi ad bona magis audientes sitis.

3. AUGUST. (expos. in Evang. Joan. tract. 74 tom. IX) Nemo potest dicere. Apostolica vox est. Nemo dicit Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Et quis Dominum Jesum, nisi qui diligit [adde, cum], dicit? si eo modo dicit; quo intelligi Apostolus voluit. Multi enim voce dicunt, corde autem et factis negant.

4. AMBROS. Nemo potest dicere. Ne hominum favorem existimarent in regula Christiana, et propter (51) Deesse videtur. tempus.

A hoc argui se minime paterentur, sicut in simulacris; ostendit nullum beneficium esse humanum in eo, cum dicitur Dominus Jesus, sed magis donum Dei, qui dignatus est mysterium suum hominibus declarare.

5. Divisiones ministracionum. Non est divisa gratia per personas Patris, et Filii, et Spiritus sancti, sed indiscreta unitatis natura, et trium unum opus intelligitur.

6. AUGUST. (lib. XII de Trin., cap. 14, tom. II) Sermo sapientiæ. Invenio scriptum esse in libro Job, eodem sancto loquente: Ecce pietas est sapientia; abstinere autem a malis scientia est. In hac differentia intelligendum est ad contemplationem sapientiam; ad actionem scientiam, pertinere. Pietatem quippe hoc loco, posuit cultum Dei; quæ Græce dicitur theosebia (θεοσεβεια). Nam hoc verbum habet ista sententia in collicibus Græcis.

7. AUGUST. (lib. XII De Genesi ad liter., cap. 13, tom. III) Alii discretio. Discretio sane difficillima, cum malus spiritus, quasi tranquillus agit; ac sine vexatione aliqua corporis, assumpto humano spiritu dicit quod potest. Quando etiam vera dicit, et utilia prædicat, transfigurans se in angelum; sicut scriptum est, velut angelum lucis.

8. LANFR. Alii interpretatio sermonum. Sermones vocat, allegoricas prolationes, seu in dictionibus, seu in orationibus, quæ in prophetis et Evangeliiis ubi fere reperiuntur, quas qui interpretari sciunt, per gratiam sancti Spiritus, illum scientiam habent. Posuimus per

spiritus, dividens singulis prout vult, *hoc hinc, illud illi, alii plus, alii minus*. 10. Sicut enim corpus unum est, et membra habet multa; 11. omnia autem membra corporis, cum sint multa, unum tamen corpus sunt, ita et Christus, *id est, caput, et corpus, quæ est Ecclesia*. *Nos, inquit, membra Ecclesiæ unum sumus*. Etenim in uno Spiritu omnes nos *ut simus* in unum corpus baptizati sumus, sive Judæi, sive gentiles, sive servi, sive liberi; et omnes in uno Spiritu potati sumus. Nam et corpus non est unum membrum, sed multa. *Licet, inquit, simus unum corpus, non tamen omnes unum membrum; sicut et in corpore*. 12. Si dixerit pes: **72** quoniam non sum manus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? *Etoi quidam in Ecclesia non sint prædicatores, non ideo non sunt de Ecclesia; sicut pes, licet non sit manus, non ideo non est de corpore?* Et si dixerit auris: quoniam non sum oculus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? Si 13, 14. totum corpus oculus; ubi auditus? Si totum auditus; ubi odoratus? *a simili*. Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque eorum in corpore, sicut voluit. 15. Quod si essent omnia unum membrum, ubi corpus? *Ergo non sunt omnia corporis unum membrum, sed multa, ut suum sistat corpus; sin essent omnia unum membrum, non subsisteret corpus*. Nunc autem multa quidem membra, unum autem corpus, *humanum corpus dicit, quod nequit esse, nisi multis membris constet*. Non potest autem *(per simile ostendit Ecclesiæ membra invicem esse necessaria, [s. licet sint] ut non sint differentia)* 16. oculus dicere manus: opera tua non indigeo, aut iterum caput pedibus; non estis mihi necessarii. Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora, viliora esse, necessariora sunt: 17. et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, *(pudendas partes corporis dicit)* his honorem abundantiorum, *honore restitum*, circumdamus 18. et quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorum honestatem *vestimentorum* habemus. 19. Honestam autem nostram, *ut oculi, nares, aures*, nullius honoris *vestimentorum* egent: sed Deus temperavit corpus, ei, cui decrat abundantiorum tribuendo *vestimentorum* honorem, ut non sit schisma in corpore, sed idipsum pro invicem sollicita sint membra. Et si quid patitur unum membrum, compunguntur omnia membra: sive gloriatur unum membrum, congaudent omnia membra. 20. Vos autem estis corpus

COMMENTARIUS.

sermones, mysticas etiam visiones intelligere, quales A non decet totum corpus esse oculus; si enim hoc apparere Pharaoni et Nabuchodonosor. Unde et Joseph dicit: *Eo quod fiat sermo Dei*. Et in Daniele legitur: *Dic somnium, et interpretationem ejus indicabimus*. Et rex ait: *Sermo recessit a me*. Quas interpretari utrique divino munere collatum est. Ait enim Joseph: *Absque me Deus respondebit prospera Pharaoni*. Et Daniel: *Ostendisti mihi quæ rogavi- mus te; quia sermonem regis aperuisti nobis*.

9. AMBROS. *Hæc autem omnia*. Quod superius trium personarum dicit, nunc per unum Spiritum sanctum dirigi [al., agi] proficitur. Ut, quia unius nature sunt, et quod unus operatur, operentur tres.

10. LANFR. *Sicut enim corpus unum est*. A simili ostendit quidem unum esse spiritum, et ejus dona B esse multiplicia, sicut unum est corpus, membra habens multa. Ponit autem Christum, id est, caput, et non corpus quæ est Ecclesia, pro spiritu quo illa sibi sunt coherentia.

11. AUGUST. *(Enarr. in psal. xxx)*. *Omnia autem membra*. Loquens de membris Christi, hoc est fidelibus, non ait: Sic et membra Christi. Sed hoc totum quod dixit, Christum appellavit. Membra multa, unum corpus Christus; ergo simul omnes nos, cum capite nostro, Christus.

12. AMBROS. *Si dixerit pes*. Hoc est non posse eum qui infirmus videtur inter fratres, negare [al., negari] esse de corpore, quia non sum potens.

13. *Si totum corpus oculus*, id est, si omnes essent unius operis, quomodo impleretur reliqua necessi- C tas corporis, cum constet multis officiis opus esse ad gubernacula corporis?

14. LANFR. *Si totum corpus oculus*. Nec debent, inquit, omnes in Ecclesia esse prædicatores, quia

esset, jam non esset ipsum corpus, quia non esset auditus et cæteræ partes corporis.

15. AMBROS. *Quod si essent omnia unum*. Manifestum est quia, si omnes unius fuissent dignitatis, non dicerentur membra, neque corpus: ideo quia [al., ideo] variis membrorum officiis corpus gubernatur.

16. *Oculus dicere manus*, hoc est, non potest potior dicere inferiori: Non mihi opus es.

17. *Et quæ putamus*. Despectis vel humilibus exhortatio necessaria est, per quam addatur illis honor, ut fiant utiles.

18. *Et quæ inhonesta sunt*. Nam solent succineti vesticula tetrica, pede nudo incedere. Cum ergo videantur contemptibiles, magis honori sunt; quia solent vitam habere mundiorum.

19. *Honesta autem nostra*. Fratibus, in quibus studium peritiæ et conversationis viget, et honestatis nihil est quod a nobis adlatatur.

20. LANFR. *Vos autem estis*. Coaptat similitudines, quas superius dicit de corpore, ad hoc quod dixit: *Corpus unum est, et membra multa*. Convenit hoc quod dicit: *Vos autem estis corpus Christi, et membra de membro*. Ad hoc quod dixit: *Nunc autem posuit Deus membra, unumquodque, sicut voluit*. Convenit quod dixit: *Et quosdam quidem posuit in Ecclesia: primum apostolos, secundo prophetas, sicut Agabum, et duas filias Philippi, tertio doctores, etc.* Ad hoc quod dixit: *Si totum corpus esset oculus, ubi auditus?* Convenit hoc quod dixit: *Nunquid omnes apostoli? Nunquid omnes prophete?* Quod sectari debet charitate, uti in fine Epistolæ *si linguus, etc.* concordet sic, *sectamini igitur charitatem*. Omne quod melius est et excellentius aliis sectari

Christi, et 21. membra de membro. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia : primum apostolos, 22. secundo prophetas, 23. tertio doctores, *episcopos*, deinde virtutes, *eos qui miracula faciunt*, exinde gratias curationum, *eos qui infirmos curant*, opitulaciones, *quæ in diversis artibus, officiis, industriis considerantur*, 24. gubernationes, *minorum personarum prælationes*, genera linguarum, *variis linguis loquentes*, interpretationes sermonum. Nunquid omnes apostoli? *quosdam, inquit, posuit apostolos, nam cum aliquos, non omnes posuit apostolos, sic de reliquis*. Nunquid omnes prophætæ? Nunquid omnes doctores? Nunquid omnes virtutes? Nunquid omnes gratiam habent curationum? Nunquid omnes linguis loquuntur? Nunquid omnes interpretantur? 25. *Æmutamini autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem (quæ superius dixerim) viam ad beatitudinem vobis demonstrabo.*

CAPUT XIII.

Si linguis hominum loquar, et etiam angelorum (*exaggeratio*), charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, *non proficiens mihi*, aut cymbalum tinniens. Et si habuero prophetiam, et noverim mysteria omnia, et omnem scientiam; et si habuero omnem fidem ita ut montes transferam, *de loco ad locum*, charitatem autem non habuero, nihil sum. Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, et si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest. Charitas patiens est, benigna est; charitas non æmulari, *non eam felicitas aliena contristat*, non agit perperam, 1. non inflatur, *quia non eam extollit sua felicitas*, non est ambitiosa, *honoris, vel alienorum*, non quærit etiam quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum, non gaudet super iniquitate; congaudet autem veritati, *æquitati*; omnia suffert, *sufferenda*, 2. omnia 73-74 credit, *credenda*, 3. omnia sperat, *speranda*, omnia sustinet, *sustinenda*. 4, 5. Charitas nunquam excidit, *id est, cadit, quia in hoc sæculo est, et in futuro erit: fides, spes, etc. in hoc sæculo tantum*, sive 6. prophetiæ evacuabuntur, sive linguæ cessabunt, sive scientia destruetur. 7. Ex parte enim cognoscimus, et ex parte prophetamus. 8. Cum autem venerit quod perfectum est, evacuabi-

COMMENTARIUS.

debemus. Charitas autem excellentior est aliis A credit, sed Deo, quia non dictum est; omnibus credonis Spiritus sancti, quod est *excellentiorem riam, etc.* Ergo, etc. Deinde ea sola sufficit ad beatitudinem, alia non sine illa. Quia neque loqui linguis, neque prophetia, neque scientia, neque fides, neque elemosyna, neque martyrium sufficiunt ad beatitudinem, sine charitate; charitas autem sola sufficit, et hoc est quod dicit: *Charitas patiens est, etc. usque ad, nunquam excidit*. Nam et scientia et prophetia evacuabuntur: omne enim imperfectum perfecto superveniente, evacuatur: atque prophetia et scientia sunt imperfecta; ergo evacuabuntur. Quod autem dicit: *cum essem parvulus*, probat omne imperfectum perfecto superveniente evacuari.

21. *Membra de membro*. Se vocat membrum a quo, B id est, a cuius prædicatione Corinthii, qui erant membra Christi, processerunt, vel Christum, qui Ecclesiæ caput est.

22. *Ambrros. Secundo prophetas*. Prophetas intelligimus futura dicentes, et Scripturas revelantes.

23. *Tertio doctores*. Doctores dicit, qui litteris et lectionibus pueros imbuebant.

24. *Gubernationes*. Sunt et gubernatores, qui spiritalibus gubernaculis documento sunt.

25. *Lanfr. Æmutamini charismata*. Corinthii summo opere desiderabant gratiam linguarum; sed hortatur eos Apostolus ut meliora charismata desiderent, et maxime gratiam prophetandi.

CAP. XIII. — 1. *August. (De Genes. ad lit., l. xi, cap. 5, sub med.) Non inflatur*, id est, non privata C excellentia lætatur; merito ergo non inflatur.

2. (*August. (De spirit. et lit, cap. 32, t. III.) Omnia credit*. Ipsa charitas, quæ omnia credit, non omni spiritui credit. Ac per hoc, omnia quidem

di.

3. *Omnia sperat*. Nam ideo tolerat omnia in præsentia vita, quia credit omnia de futura vita. Et suffert omnia quæ hic immittuntur, quia sperat omnia quæ ibi promittuntur. Merito ergo nunquam cadit.

4. *August. (In Joan. iv, c. 16; expos. in I Ep. Joan. tract. 9 t. IX. Charitas nunquam. Deus dilectio est; et qui manet, inquit, in dilectione, in Deo manet, et Deus in illo manet*. Si tibi domus Dei, esto domus Dei. Mane in Deo, et maneat in te Deus. Manet in te Deus, ut te contineat; manes in Deo, ne cadas. Quia sic de ipsa charitate Apostolus dicit: *Charitas nunquam cadit*. Quomodo cadit quem continet Deus?

5. *Lanfr. Charitas nunquam excidit, id est, cadit*, quia et in hoc sæculo est, et in futuro. Erit fides et spes in hoc sæculo tantum.

6. *Prophetiæ evacuabuntur*. In die iudicii et prophetia evacuabitur, et varietas linguarum cessabit, et scientia sive mundanarum rerum, sive ad quam dispositionem pervenitur, destruetur.

7. *Ex parte enim*. Quasi diceret: Ideo prophetia evacuabitur et scientia destruetur, quia ex parte sunt; omne autem quod ex parte est, imperfectum est; omne autem quod imperfectum est, evacuabitur.

8. *August. (De perfec. justitiæ, c. 8 t. VII) Cum venerit quod perfectum*. Cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruetur, id est, non jam ex parte, sed lex toto erit, quia fidei et spei, jam res ipsa, non quæ credatur et speretur, sed quæ videatur teneturque, succedet. Charitas autem quæ his [*id. in his*] tribus major est, non auferatur, sed augeatur, et impleatur [*id., angebitur, et implebitur*] contem-

tur quod ex parte est (*Transsumptio ad minus, quæ tamen pro simili sumit*). Cum essem parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus, cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir, evacuavi, *abjeci a me*, quæ erant parvuli. Videmus nunc (*ad id quod dixit, ex parte prophetum*) per speculum in ænigmate: 9 tunc autem facie, *revera*, ad faciem. Nunc (*ad id quod dixit, ex parte cognoscimus*) cognosco ex parte; tunc autem cognoscam, sicut et cognitus sum, *tunc perfecte cognoscam Deum, sicut cognitus sum a Deo*. Nunc autem, *in hac vita tantum manent fides, spes, charitas, tria hæc*. 10. Major autem horum, *diuturnior, nam et in futuro, est charitas*.

CAPUT XIV.

Ergo sectamini, *studete ut habeatis charitatem, æmulamini spiritalia: desiderate spirituales gratias Spiritus sancti, magis autem, quam ut linguis loquamini, ut prophetetis*. Qui enim loquitur lingua, *scilicet auditoribus incognita*, non hominibus loquitur (*simplex bonum, ipse enim solus intelligit*) sed Deo; nemo enim audit, *id est intelligit*. 1. Spiritu autem 75 2. loquitur mysteria; nam qui prophetat, *sibi*, et hominibus loquitur ad ædificationem, (*duplex bonum*) et exhortationem et consolationem. Qui loquitur lingua, *aliis incognita*, semetipsum ædificat; *si tamen intelligat*: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat. Volo autem omnes vos loqui linguis (*nondico, inquit, quia nolim ut linguis loquamini, sed quia malo ut prophetetis, quod dupliciter prodest*); 3. magis autem prophetare. Nam major est, *majoris dignitatis*, qui prophetat, quam qui loquitur linguis, nisi forte interpretetur, *quid dixerit exponit*, ut Ecclesia ædificationem accipiat. Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis *vobis incognitis* loquens, quid vobis prodero, nisi vobis loquar, *interpretetur*, aut 4. in revelatione, aut 5. in scientia, aut 6. in prophetia, aut in doctrina? tamen (*expletivum, vel scilicet similitudinem proferam*) quæ sine anima sunt vocem sonum dantia, sive tibia (*transsumptio ad simile*), sive cithara, nisi distinctionem sonituum dederint (*non prosunt*), quomodo scietur id quod canitur aut quod cytharizatur? *nullatenus (a simili)*. Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? *non prodest, nemo enim ad bellum per eam preparatur*. Ita (*a simili*) et vos per linguam, nisi *interpretando* manifestum sermonem dederitis; quomodo scietur id quod dicitur? Eritis enim in aera, *in vanum, loquentes*. 7. Tam multa ut puta genera linguarum sunt in hoc mundo, et nihil, *nullum genus linguæ, sine voce, vocis proprietate*, est. Si ergo (*a simili*) nesciero virtutem, *intelligentiam* vocis, ero ei, cui loquor, barbarus, *non prodero ei cui loquor*, et qui loquitur, mihi barbarus. Sic et vos, quoniam, *quandoquidem*, æmulatores estis spirituum, *spiritualium donorum*, ad ædificationem Ecclesiæ quærite ut *donis spiritualibus adeptis* abundetis. Et ideo, *quia quærenda sunt dona quæ prosunt*, qui loquitur lingua, 8. oret ut interpretetur. Nam si orem, *loquar, lingua, spiritus meus, vox mea, orat, id est, ego nulli prosunt, mens autem mea*

COMMENTARIUS.

plata quod credebat, et quod sperabat, indepta.

9. *LXXV. Tunc autem cognoscam*. Tunc cognoscam perfecte Deum, sicut cognitus sum a Deo, id est, perfecte.

10. *Major autem horum est charitas*. Item ostendit meliorem esse charitatem omnibus aliis donis; nam melior est fide, spe et cæteris, est enim diuturnior; unde et a præcedentibus principalem concludit questionem, dicens: Ergo, quia melior est omnibus, *sectamini charitatem*.

CAP. XIV. — 1. *Spiritus autem loquitur*, id est, intelligit, sicut in Evangelio: *Qui habet aures audiendi audiat*, id est, intelligat. Et in Apocalypsi: *Qui habet aurem, audiat*.

2. *Loquitur*. In ipsa incognita lingua, Spiritus sanctus, loquebatur mysteria, id est, allegorica verba, quæ nemo intelligebat, nisi qui gratiam interpretandi habebat.

3. *Magis autem prophetare*. Magis debetis appetere prophetare, quam loqui linguis; nam loqui lingua incognita sibi et aliis, et loqui lingua cognita sibi tantum, tertiam speciem, loqui linguis ut alios docerent, non appetebant ipsi primo unam speciem loqui lingua incognita sibi et aliis. Duplex bonum magis est appetendum quam simplex; prophetare

PATROL. CL.

A autem duplex bonum est; loqui vero lingua incognita sibi et aliis, simplex; quod est, qui enim loquitur lingua, simplex bonum est, quia Deo loquitur, Deo tantum, non enim hominibus; non enim intelligitur. Qui vero prophetat, duplex bonum facit; Deo enim loquitur et hominibus. Et de alia specie, quæ est, qui loquitur lingua sibi tantum cognita, eadem sunt argumenta.

4. *In revelatione*. Revelatio est, qua per Spiritum sanctum, in quocunque tempore, aliquid subito indicatur.

5. *In scientia*. Scientia est cognitio studio et industria comparata.

6. *In prophetia*. Prophetia de futuris tantum, doctrina genus omnium.

B 7. *Tam multa, ut puta*. Quasi diceret: Non est mirandum si per linguam datur sermo non manifestus; quia videlicet multa sunt genera, et nihil illorum est quod non habeat propriam et distinctam a cæteris vocem.

8. *Oret ut interpretetur*, id est, intelligat ipsam linguam, et sic exponat. Plerumque enim Spiritus loquebatur per os hominis extranea lingua, et tamen homo non intelligebat ipsam linguam, aut in ipsa lingua mysteria prolata.

sine fructu est, id est, sine compunctione, quia non intelligo quæ lingua loquor. 9. Quid ergo est? Quandoquidem non prosum loquens lingua, non interpretans, **76** esse debet quod sequitur scilicet, orabo spiritu, id est, voce, orabo et mente: ut interpretari sciam, psallam spiritu, id est, voce, psallam et mente, ut interpreter. Cæterum si benedixeris, benedictionem feceris, spiritu, id est, sola voce, non intellectu qui, quibus, supplet locum idiotæ dicendo amen in fine orationis? nemo. Quomodo dicet, amen, super, per, tuam benedictionem? Quoniam, cum, quid dicas, nescit; nam tu quidem bene lingua incognita gratias agis, agendo, sed alter non ædificatur, alteri non prodes. Gratias ago Deo meo quod omnium vestrum lingua loquor, nec ideo, inquit, dico ut vobis invidiam, nam Deo gratias omnium linguis loquor. Sed tamen, in Ecclesia volo, malo, quinque verba sensu meo loqui, ut intelligam, interpretari valeam ut et alios instruum, quam decem millia verborum in lingua incognita. Fratres, 10. nolite, pueri, effici sensibus, magis appetendo linguas, quod parum prodest, quam prophetare, quod multum, sed malitia parvuli estote; sensibus autem perfecti estote, non desiderantes genera linguarum. 11. In Lego scriptum est: 12. Quoniam in aliis linguis, et labiis aliis loquar populo huic, et nec sic exaudient me, dicit Dominus. 13. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus; prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus, confert prophetare, et loqui linguis; et ex collatione utriusque præfert prophetiam linguis. Si ergo, autem, conveniat universa Ecclesia in unum, et omnes linguis incognitis loquantur, intrent autem idiotæ aut infideles: 14. nonne dicent quod vos linguis incognitis loquentes insanitis? Et dicent utique. Si autem omnes prophetent, intret ætem quis infidelis vel idiota, si negare vult quod dicitur ab eis, convincitur ab omnibus, dijudicatur. id est, cognoscitur vita ejus per prophetiam ab omnibus; occulta enim cordis ejus per prophetiam manifesta sunt, et ita cadens, se humilians, in faciem adorabit Deum, pronuntians quod vere Deus in vobis sit. Quid ergo est, fratres? ergo, fratres, cum tantæ utilitatis sit prophetia, desideranda est. Monet eos ad fraternam ædificationem. Cum in ecclesia convenitis, si 15. unusquisque vestrum (alius hoc, alius illud) psalmum hic habet, ille doctrinam habet, (per gratiam Spiritus sancti, hæc omnia illi dabantur,) apocalypsin, revelationem, habet, linguam habet; interpretationem habet; omnia ad ædificationem **77** proximorum sunt. 16, 17. Sive lingua incognita quis loquitur, secundum duos, aut ut multum tres, cum duobus loquatur, aut tribus, non omnibus, et per partes semoti, et unus quod alter lingua loquitur incognita, interpretetur. 18. Si autem non fuerit interpres, taceat in ecclesia, coram aliis. 19. Sibi autem loquatur, et Deo. Prophetæ autem duo aut tres dicant (plebs dividebatur, et uni

COMMENTARIUS.

9. Quid ergo. Esse debet, si bene. Si vox loquens incognita lingua benedicat Deum, vel cibum, vel aliquid hujusmodi; auditor idiota, id est, audiens et non intelligens, nescit quando debeat respondere amen; aut Deo gratias; nec est qui suppleat locum responsionis ejus, id est, qui vice illius respondeat, cum omnes ignorent verba loquentis.

10. Nolite, pueri, id est, nolite puerilia desideria habere; non considerantes quid utilitatis habeant ea quæ desideratis.

11. In Lege Legis nomine, prophetiam designat. Est autem hoc testimonium in Isaia, his verbis: In loquela enim labii, et lingua altera loquitur ad populum. Cui dixit hoc: Requiescere facite lassum al. Cui dixit: Hæc est requies mea, reficite lassum: et hoc est meum refrigerium: et noluerunt audire.

12. Quoniam in aliis. Item probat prophetiam magis esse appetendam quam loqui linguis. Prophetia enim bonum est duplex; loqui vero lingua, simplex. Istud namque tantum est signum credendi infidelibus, sed et fidelibus signum est ut bene operentur; et hoc præmissa legis auctoritate confirmat.

13. Ambros. Itaque linguæ, hoc est, in velamine linguæ incognitæ, obscurati sunt sermones Dei, ne videantur a perfidis. Cum autem audiantur incognitæ linguæ, signum sit quia propter perfidiam factum est ne audientes intelligant. Unde in Isaia:

A Vade, et dic populo huic: Aure audietis, et non intelligetis.

14. Nonne dicent quod. Manifestum est, si omnes diversis linguis loquantur, tumultus sit quidam in cœtu [al., inconditus] populi, quasi phrenesia patientibus [al., patientis.]

15. LANFR. Unusquisque vestrum. Sic legendum, et subaudiendum est. Unusquisque vestrum, alius psalmum habet, alius doctrinam; et sic cætera habet; per gratiam sancti Spiritus hæc omnia illis dabantur.

16: AMBROS. Sive lingua, hoc est duo vel tres non plus linguis loquantur, sed singuli, non simul omnes, ne insanire videantur. Ideo autem ut multum tres, ne occuparent diem linguis loquentes interpretes eorum, non haberent prophetæ tempus disserendi.

17. LANFR. Sive lingua. Si lingua incognita aliquis loquitur vestrum, non loquatur in audientiam omnium, sed apud duos vel tres loquatur, et per partes, id est, intercise, ut facilius possit intelligi, cum exponitur.

18. Si autem non fueris interpres. Hic aperte ostendit quia sæpe loquebatur aliquis incognita lingua, quam, vel in qua, prolata mysteria, nec ipse intelligebat.

19. Sibi autem loquatur, id est, in corde suo loquatur, Deum laudans vel deprecans.

~~partem~~ ~~unus~~ propheta, et alius alii loquebatur), et cæteri dijudicent, audiantur. 20. Quod si alii revelatum fuerit ~~sedenti~~, prior taceat. Potestis enim hoc modo omnes per singulos prophetare, ut omnes prophetare discant, et omnes ~~exhortentur~~, admoneantur, et 21. spiritus prophetarum prophetis subjecti sunt *vel subjectus est*. 22. Non enim ~~est~~ dissensionis Deus, sed pacis, sicut et in omnibus ecclesiis sanctorum doceo. Viri quidem prophetant, ut dictum. Mulieres autem in ecclesiis taceant; non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, viris, quod non esset, si prædicarent, sicut et 23. lex dicit: Si quid autem volunt discere, domi non in ecclesia viros suos interrogant. Turpe est enim mulieri loqui in ecclesia. 24. An a vobis verbum Dei processit? ut propter hoc nova inveniatis? Aut in vos solos pervenit? Si quis videtur propheta esse, 25. aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis (*hic evidenter ostendit, difficulta esse verba sanarum Epistolarum, ad quas esponendas, prophetas, et sapientes invitat*), quia Domini sunt mandata. 26. Si quis autem hæc et alia Dei mandata ignorat, vel negligit, 27. ignorabitur. 78 Itaque, fratres, æmulamini prophetare: quia duplex bonum est: et loqui linguis nolite prohibete. Omnia autem honeste, ut viri loquantur, mulieres taceant, et secundum ordinem, alter prius, alter posterius, non omnes simul loquantur, sicut in vobis, vel a vobis.

CAPUT XV.

1. Novum autem vobis facio, fratres, Evangelium, quod prædicavi vobis, quod et (*effectus*) accepistis, in quo et statis, per quod et salvamini, qua ratione prædicaverim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis, nisi ad mortem prædestinati estis. Tradidi enim vobis in primis, Evangelium quod notum feci, quod et accepi, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris non suis secundum Scripturas, et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die, secundum Scripturas, et quia visus est Cephæ, et post hoc discipulis undecim; deinde visus est plusquam quingentis fratribus simul (*de hac apparitione, et subsequenti nihil ab evangelistis dicitur*), ex quibus multi manent usque adhuc, quidam autem dormierunt; 2. deinde visus est Jacobo, deinde apostolis omnibus, novissime autem omnium 3. tanquam abortivo, visus est et

COMMENTARIUS.

20. Quod si alii. Si dum duo vel tres prophetae loquuntur, alicui eorum qui sedent, et auscultant, aliquid revelatum fuerit; prior propheta qui loquebatur, taceat, et permittatur huic loqui.

21. Spiritus prophetarum. Pluraliter dicit Spiritus, propter multitudinem prophetarum, cum sit unus Spiritus qui replet eos, qui subjectus prophetis dicitur, quia eos extra voluntatem eorum, nec loqui, nec tacere compellit. Et est responsio quasi aliquis diceret: An prior propheta potest tacere, cum vult, id est, an singuli possint prophetare, cum eis aliquid revelatur.

22. Non enim dissensionis. Dissensionis spiritus essent, si omnes quos replet, loqui simul compelleret.

23. Lex dicit. In Genesi dicit Deus ad mulierem: *Sub viri potestate eris, et ipse dominabitur tibi.*

24. An a vobis verbum. Hic datur intelligi quædam quæ superius redarguit Corinthios fecisse, atque ideo reprehendit eos dicens non debere eos aliquid noviter inire, sed potius exemplis aliarum Ecclesiarum vivere, quia verbum Dei ab illis non processit, quod si processisset, tolerabile esset si aliquid novum fecissent.

25. Ambros. Spiritualis cognoscat. Hic tangit apostolos falsos, qui non divina, sed terrena docebant.

26. Si quis ignorat, ignorabitur. Recte, quia qui nescit Dei esse quæ loquitur Apostolus, a Domino ignorabitur.

26. August. (epist. 102 ad Evodium, tom. II). Si quis autem ignorat. Nequaquam, ut scribis, qui ignorat, ignorabitur. De hac re dicit Apostolus, tanquam

^A ista pœna ille plectendus sit, qui non valet intelligentia sic discernere ineffabilem Trinitatis unitatem, sicut discernitur in animo nostro memoria, intellectus, voluntas. Aliunde dicebat hoc Apostolus: Lege, et videbis ea quæ loquebatur [*al.*, quod ea loquebatur], quæ fidem vel mores multorum edificarent, non quæ vix ad paucorum, eamque exiguum, quantulacunque in hac vita, de re tanta esse potest, intelligentiam pervenirent, id est, ut linguis prophetia proponeretur.

27. (*Ibid.*) Ignorabitur. Multi in Christi cruce gloriantes, et ab eadem via non recedentes, etiam qui ista quæ subtilissime disseruntur, ignorant, quia non perit unus de pusillis [*al.*, ex illis] pro quibus mortuus est, ad eandem perveniunt æternitatem, veritatem, charitatem, id est, ad stabilem, certam, plenamque felicitatem. Ubi manentibus viventibus, amantibus, sunt cuncta perpetua

CAP. XV. — 1. LAMFR. *Notum autem vobis.*, etc. Dubitantibus Corinthiis de resurrectione mortuorum, probat Apostolus multis argumentis eam revera esse futuram, recolens quod illis prædicaverat, quibus evidenter apparet de resurrectione dubitandum non esse.

2. AUGUST. (*lib. cont. Faust.*). *Novissime autem.* Sed hic jam de cœlo, post non parvum tempus ascensionis suæ.

3. AMBROS. *Tanquam abortivo.* Apparuit illi primum de cœlo, post oranti in templo. Abortivum se vocat, quia extra tempus natus in Christo, apostolatum accepit; in cœlo Domino recepto in [*al.*, cum] carne.

mihi (*quasi abortivum se vocat, quia coactus est ad Deum converti, sicut abortivus cogitur nasci*). 4. Ego enim sum minimus apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Gratia autem Dei sum id quod sum, et gratia ejus in me vacua non fuit, *ut non fructificarem, sed abundantius (a re probat) illis omnibus laboravi; non ego autem, sed gratia Dei mecum; sive enim, autem, ego, sive illi, sic prædicavimus, Christum mortuum resurrexisse, et sic credidistis. Si autem Christus vere prædicatur quod resurrexit a mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio (a genere) mortuorum non est? Si autem resurrectio mortuorum non est, neque* 79 *Christus resurrexerit. Si autem Christus non resurrexerit, 5. inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est et fides vestra. Invenimur autem et falsi testes Dei, quoniam testimonium diximus adversus Deum, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. Responsio. Nam 6. si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit. Quod si Christus non resurrexit, 7. vana est fides vestra, adhuc enim estis in peccatis vestris. Ergo [a simili] et qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac vita tantum in Christo sperantes sumus, 8. miserabiliores sumus omnibus hominibus. (assumptio). Nunc autem 9. Christus resurrexit a mortuis primitiæ dormientium, nam primus resurrexit, quoniam quæ dem per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum. Et sicut (exponit) in Adam omnes moriuntur, ita et 10. in Christo omnes vivificabuntur. 11. Unusquisque autem in suo ordine, primitiæ Christus, deinde ii qui sunt Christi, (resurrecturi sunt et alii, sed horum tantum mentionem facit propter Christianam dignitatem) 12. qui in adventu, facto, vel faciendo, ejus crediderunt. 80 13. Deinde finis erit, 14, 15, 16. cum tradiderit*

COMMENTARIUS.

4. Ego enim. Humiliat se, et tempore causam in A se ascribit.

5. Inanis est ergo. Ad detrimentum eorum proficere asserit, si crediderint quod futurum non est, et pudoris est ut aliquis profiteatur hoc credidisse quod falsum est, et verecundiam illis inculcit, et labores illorum dicit infructuosos; quod nemo utique de se patitur audire, ut videntes hoc esse contra se, revertantur ad fidem pristinam.

6. AUGUST. (lib. II De doct. Chr. cap. 31, l. III). Si mortui. Sunt veræ connexiones ratiocinationis, falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illius cum quo agitur; quæ tamen ad hæc inferuntur a bono et docto homine, ut in his erubescens ille cujus errorem consequitur [al., consequuntur], eundem relinquit errorem; quia si in eodem manere voluerit, necesse etiam ut illa quæ damnat tenere cogatur.

7. LANFR. Vana est fides. Fidem dicit qua credebant peccata sibi esse dimissa, per fidem resurrectionis Christi. Quod non est, si Christus non resurrexit.

8. AMBROS. Miserabiliores sumus. Increduli enim vel hac vita fruuntur.

9. LANFR. Christus resurrexit. Probat Apostolus mortuos esse resurrecturos. Si, inquit, Christus resurrexit, et mortui resurgent. Sed Christus resurrexit, nam Scripturæ dicunt. Item quia resurrexit, nam visus est, postquam resurrexit, Cephæ et aliis. Idem iterum, resurrexit quia vos eum resurrexisse credidistis. Quasi dicerent: Credidimus, sed non te prædicante. Quæ cura, inquit, sive ego, sive illi prædicassent, vos credidistis eum resurrexisse. Et hoc est quod dicit: Sive enim ego, sive illi sic prædicamus, et sic credidistis. Item ipsum: Si Christus revera prædicatur quia resurrexit, tunc vere surrexit; et si resurrexit (a simili), resurrectio mortuorum est: quod si est, quomodo quidam dicunt, etc., et sic non debetis dicere resurrectionem mortuorum non fore.

Contenderet quis: Non est, inquit, resurrectio mortuorum. Et Apostolus: Si non est resurrectio mortuorum, id est, si nullus mortuorum (a toto) surrexit, neque Christus, quem surrexisse credidistis. Et ex eodem sequitur vanam esse Apostoli prædicationem, vanam esse eorum fidem. Et (si Christus non resurrexit) falsi testes Dei sumus; quod a Scriptura sic probat: Quoniam, inquit, falsum testimonium diximus adversus Deum; nam istud, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit, si mortui non resurgunt. Quare hoc dicitis? Nam id, inquit, in re est, quod si mortui non resurgunt, neque Christus; vana est fides nostra, id est, non sunt vobis remissa peccata; adhuc enim estis in peccatis vestris. Et si vos estis in peccatis, et qui ante vos fuerunt, in peccatis mortui sunt; et si in peccatis mortui sunt, utique perierunt. Principalis assumptio. Nunc autem Christus resurrexit, ergo non est vana prædicatio nostra, nec fides vestra. Et sic de omnibus concludendum.

10. AUGUST. (expos. in Evang. Joan. Tract. 3, l. IX). In Christo omnes. Omnes qui renati sunt per Christum.

11. LANFR. Unusquisque in suo ordine. In suo ordine dicit, vel quia Christus primus resurrexit; deinde resurrecturi sunt cæteri. Vel quia martyr, ut martyr; pastores, ut pastores, et cæteri in hunc modum. Et sic intelligitur, in suo ordine, et in sua dignitate. Deinde hi resurrecturi, et alii, sed horum tantum mentionem facit, propter Christianam dignitatem.

12. Qui in adventu. Qui credunt eum adventuro propter redimendos peccatores, et adventurum propter infideles judicandos et fideles remunerandos.

13. AUGUST. (lib. LXXXIII. Quæst. qu. 69, l. IV.) Deinde finis. Ipse scilicet finis est, ut sit ipse Deus omnia in omnibus. Aliter enim dicitur finis, qui pertinet ad consummationem, aliter qui pertinet ad consumptionem. Et aliter enim tunica finitur texendo, et

regnum, id est, in quibus regnavit, Deo, et Patri, 17, 18. cum evacuaverit omnem principatum *dæmonum*, et potestatem et virtutem. Oportet autem illum regnare 19. donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. 20. Novissima autem inimica destruetur a Christo mors (*ostendit Christum habere potentiam mortis destruendæ, dicens omnia esse sub ejus potentia*); omnia enim subjecta sunt ei, sine dubio, præter eum, *Patrem*, qui subjecta ei omnia. Cum autem subjecta fuerint illi omnia, 21. tunc et ipse Filius subjectus erit ei, *Patri secundum humanitatem, vel Christo*, qui subjecta sibi omnia, 22. ut sit Deus omnia in omnibus, *ut sit Deus plenitudo omnis gaudii in singulis*. 23. Alloquin (*si mortui non resurgunt*) quid facient quid erit his, qui baptizantur 24, 25. **81** pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? 26, 27. Ut quid et baptizantur pro illis? *peccatis scilicet*. Ut quid et nos periclitamur omni hora? *exponit quomodo periclitetur*. Quotidie morior per vestram gloriam, fratres,

COMMENTARIUS.

aliter cibus comedendo. Deus autem omnia in omnibus dicitur, ut nemo eorum qui ei cohærent amet adversus eum suam propriam voluntatem, manifestumque sit omnibus quod idem Apostolus alio loco dicit: *Quid autem habes quod non accepisti?*

14. AUGUST. (lib. 1 *De Trin.*, cap. 9 et 10 tom. III). *Cum tradiderit*. Ita dictum est, cum tradiderit regnum Deo et Patri, ac si diceretur: Tradet regnum Patri, Dominus Jesus Christus, non se inde separato, nec Patre, nec Spiritu sancto, quoniam perducere credentes ad contemplationem Dei, qui digni habebuntur, perducere ad fidem, ad spem, id est, ad ipsam visionem qua perducens ductus est, regnum tradere Deo et Patri.

15. AMBROS. *Cum tradiderit*. Nemo dubitet filium regnaturum semper cum Patre, hoc est enim regnum tradere Deo et Patri, ostendere ipsum esse ex quo omnis paternitas in cælo et in terra nominatur.

16. LANFR. *Cum tradiderit*. Tradet Christus regnum, id est, in quos ipse regnavit, Deo in fine sæculi cum ostenderit Ecclesiam, sua et servorum suorum prædicatione ad Deum conversam.

17. AUGUST. (*ibid.*, c. 8). *Cum evacuaverit*, id est, ut [*al.*, non] sit non necessaria dispensatio similitudinum per angelicos principatus.

18. LANFR. *Cum evacuaverit*. Vel evacuabit Christus in fine sæculi omnem *dæmonum principatum et potestatem*, quia ultra non habebunt potestatem tentandi, et in tentationem inducendi servos Dei.

19. *Donec ponat omnes*. Ponet Christus omnes inimicos suos, ante diem iudicii sub pedibus suis, quia alios ad fidem convertet, alios inferni claustris tradet, non ultra sibi, vel servis contradicturos. Regnabit autem et postea, sed de hoc tempore ambiguum esse poterat.

20. *Novissime autem*. In novissimo die destruetur mors, quia nec homines ultra peccabunt, nec ulla corpora ultra morientur.

21. AUGUST. (lib. *LXXXIII. Quæst. quæst.* 68). *Tunc ipse Filius*. Manifestum est ergo hoc secundum susceptionem hominis dictum (*ib.*, paulo infra). Cum autem ei omnia subjecta fuerint, tunc et ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subjecta omnia, non quasi modo non ita sit, sed manifestum erit.

22. AUGUST. (lib. *xxii De civit. Dei*, c. 50, t. V.) *Ut sit Deus omnia*. Quid enim aliud per prophetam

A dixit: *Ero illorum Deus; et ipsi erunt mihi plebs*, nisi ego ero unde satientur? Ego ero quæcumque ab hominibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona.

23. AMBROS. *Alioquin quid faciunt*. Exemplo hoc, non factum illorum probat, sed fixam fidem in resurrectione ostendit.

24. LANFR. *Pro mortuis*. Pro mortuis dicitur peccatis mortuos agentibus, sicut ad Hebræos, fundamentum poenitentiae ab operibus mortuis. Dicit ergo: Si non est resurrectio mortuorum, quid facient qui per remissionem peccatorum suorum baptizantur in memoriam mortis et resurrectionis Christi, putantes quia et ipsi resurrecturi sint? Abnegaturi enim sunt baptismum, et mutaturi fidem, quod sacrilegum est. A quibusdam dicitur, et scriptum reperitur fuisse quosdam imperitos, qui baptizarentur pro his qui de hac vita sine baptismo commigrabant: putantes quia talis eorum baptismus prodesse posset his qui sine baptismo moriebantur, et ob hoc esse dictum: *Quid facient qui baptizantur pro mortuis?* Sed non est credendum ab auctoritate stultorum voluisse Apostolum probare, quod tantopere apud plurimos habebatur incertum.

25. *Pro mortuis*. Pro mortuis, id est, quasi mortuis. Baptismus enim figura est mortis. Nihil valet in baptismo figura mortis et resurrectionis, nisi futura esset post mortem vera corporum resurrectio. Sed non est inanis in Ecclesia constitutio talis.

26. *Ut quid et baptizantur*. Item, probat idem. Si, inquit, mortui non resurgunt, quid facient qui baptizantur pro mortuis? id est, nihil prodest baptizari, ut sit idem quod dicitur postea, si omnino mortui non resurgunt, ut quid baptizantur pro illis. vel ita: si nulli mortui resurgunt, nec baptizati mortui; et si baptizati mortui non resurgunt, ut quid baptizantur? Item, si mortui non resurgunt, ut quid et nos periclitamur omni hora? id est, frustra patimur quotidie pericula in spe resurrectionis. Item, si mortui non resurgunt quid mihi prodest quod pugnavi contra bestias Ephesi quantum homo potest? nihil.

27. AMBROS. *Ut quid et nos*. Dicendo et nos, discrevit personas, ostendens non catholicos esse qui pro mortuis baptizabantur.

quam habeo in Christo Jesu Domino nostro. 28, 29. Si (secundum hominem) ad bestias pugnavi Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? (*ironia*) Manducemus, et bibamus (*si mortui non resurgunt*), cras enim moriemur. 30. Nolite seduci, corrumpunt mores bonos colloquia mala. Evigilate. justis, et nolite peccare; 31. ignorantiam enim Dei quidam habent, 32. ad reverentiam, *ad verecundiam*, vobis loquor. Sed dicet aliquis: Quomodo resurgunt mortui? Qualive corpore venient? (*a simili ostendit corpora hominum immortalia resurrectura, et incorruptibilia, cum sepeliantur corruptibilia.*) Insuper, tu quod seminas non vivificatur, nisi prius moriatur. Et quod seminas, non corpus quod futurum est, seminas, sed nudum granum, ut puta tritici, aut alicujus cæterorum. Deus autem dat illi corpus, sicut vult, 33. et unicuique seminum proprium corpus. (*Inductio*) 34, 35. Non omnis caro (*ostendit dignitates corporum resurgentium diversas fore, pro meritorum scilicet diversa qualitate*) eadem caro; sed alia quidem hominum (*a re probat*), alia vero pecorum, alia volucrum, alia autem piscium. Et corpora cælestia, *sol, luna*, et corpora terrestria, *scilicet sunt*; sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium. Alia claritas solis, alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum. Stella enim a stella differt in claritate; *differens, inquit, claritas stellarum, quia per eam differt stella a stella.* 32. *Ab effectu*; sic et resurrectio mortuorum, *scilicet differt non solum in claritate meritorum, sed etiam corporum.* 36. Seminatur in corruptione, *id est, moritur et sepelitur corruptibile*, surget in incorruptione, *incorruptibile*. Seminatur in ignobilitate, *ignobile*; surget in gloria, *gloriosum*. Seminatur in infirmitate, *infirmum*; surget in virtute, *forte*. 37, 38. Seminatur corpus animale, surget corpus spiritale. 39, 40. Si est corpus animale, est et spiritale, 41. sicut scriptum est: 42. Factus est primus homo Adam in animam viventem, *vitalem*, 43. novissimus Adam in spiritum vivificantem. 44. Sed non prius quod spiritale est, sed quod animale; deinde quod spiritale. Primus homo

COMMENTARIUS.

28. *Si secundum hominem*, id est, secundum humanam sensum, qui ut caro jam resoluta reformetur ad vitam minime credit. A Dei incorruptela. Ergo isti non possidebant illud.

29. LANFR. *Si secundum hominem*, id est, secundum quod homo ferre potest. *Ad bestias*, id est, contra bestiales homines, Ephesi hæc. disputationum et verborum intelligenda est.

30. *Nolite seduci*. Nolite acquiescere malis colloquiis persuadentium vobis resurrectionem non esse futuram; ipsa enim mala colloquia mores bonos corrumpent, quod ibidem a genere probatur.

31. *Ignorantiam enim*. Quasi diceret: Moneo vos vigilare et non peccare, ne imitemini eos qui ignorant Deum.

32. *Ad reverentiam*. Ad hoc, inquit, loquor vobis ut verecundiam habeatis, et vitam vestram in melius corrigatis.

33. AMBROS. *Et unicuique seminum*. Exemplum melioratæ resurrectionis, non amissæ substantiæ.

34. *Non omnis caro*. Quemadmodum ex una impensa diversa animantium caro est, ita unius carnis homines diversi erunt dignitate in resurrectione.

35. AUGUST. (epist. 146 ad Consen.). *Non omnis caro*. In his omnibus iste sensus est: Si genera carnis, cum sint cuncta mortalia, differunt tamen inter se, pro diversitatibus animantium; et si corpora cum sint omnia visibilia, differunt tamen, pro diversitatibus locorum. Unde alia est cælestium gloria, alia terrestrium; et si in locis sublimibus, cum sint contra cælestia, differunt etiam ipsæ claritates [*al.*, ipsa claritatibus] luminum; non mirum est quod in resurrectione mortuorum distabit gloria meritorum.

36. LANFR. *Seminatur, etc.* Nullum corruptibile incorruptelam possidebit; sed caro et sanguis, id est, carnaliter viventes sunt corruptibiles, et regnum

37. AMBROS. *Seminatur corpus animale*. Animale corpus est, dum cibis sustentatur, ut vivat; spirituale, cum nihil horum indiget conversum in vitam.

38. LANFR. *Seminatur corpus animale*. Essentia illa qua humanum corpus vivificatur, ex qua sui parte vivificat et terrena appetit, anima dicitur. Ex qua autem sui parte, ratione utitur et Deum diligit, rationalis appellatur. Hinc dicitur: Seminatur in terra corpus animale, id est corruptibile quod terrena appetebat, surget corpus spirituale, id est, voluntatem spiritus per omnia faciens, neque spiritui resistens.

B 39. AUGUST. (*ibid.*). *Si est corpus*. Intelligitur ergo corpus animale dici simile cæteris animalibus, propter mortis dissolutionem et corruptionem, quæ quotidie cibo reficitur, et postea separata, animantis compago [*al.*, compage] dissolvitur.

40. LANFR. *Si est corpus animale*. Cum dicitur corpus, frustra adderetur animale, nisi esset aliud corpus spiritale, ad cujus discrepantiam vocaretur animale.

41. *Sicut scriptum*. Deest assumptio, si est corpus animale, et hanc probat.

42. *Factus primus homo*. Habuit primus homo animam vitalem et spiritualem, id est, rationalem, secundum quam Adam et qui ex eo orti sunt victuri erant.

C 43. *Novissimus Adam*. Habuit novissimus Adam, id est, Christus, animam vitalem et spiritualem, sed illius tantum partis mentionem facit, secundum quam ipse Christus et imitatores ejus magis victuri erant. Nec hoc in Genesi scriptum reperitur, sed ab Apostolo superiori sententiæ additur.

44. *Sed non prius quod*, id est; prius terrenam

de terra, terrenus; secundus homo de cælo, cælestis. 45. Qualis terrenus, tales et terreni. *Adæ imitatores peccando*; et qualis cælestis, tales et cælestes, *Christi imitatores*. 46. Igitur, sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cælestis. Hoc autem, ut *Christum imitemur*, dico, fratres, quia 47, 48. caro et sanguis, *sui corporis appetitui viventes*, regnum Dei possidere non possunt; neque corruptio, 83 incorruptelam possidebit. Ecce mysterium, id est, *secretum, quod ante nesciebamus*, vobis dico. Omnes quidem resurgemus, 49. sed non omnes in melius immutabimur. *Quomodo?* In momento, in ictu oculi, 50. in novissima tuba resurgemus; canet enim tuba 51. et mortui resurgent incorrupti, *cum integritate membrorum*; et nos *justi in melius immutabimur (a parte)*. Oportet enim corruptibile hoc *meum corpus* induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem. Cum autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet, *adimplebitur*, sermo, qui scriptus est, in *Osee XIII* : 52. Absorpta est mors, *concupiscentia peccati*, la, cum, victoria. 53. Ubi est, mors, victoria tua? *quam solebas habere in his qui tibi obediunt*. Ubi est, mors, stimulus tuus? *destructum est*. 54, 55. Stimulus autem mortis peccatum est; 56. virtus vero peccati (*augmentum peccati, quia augetur peccatum per prævaricationem legis*), lex. Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Jesum Christum. Itaque, fratres mei dilecti, *quia incorruptibiles resurgemus, stabiles in fide* estote et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino; in *fide Domini, vel in prædestinatione Domini*.

84 CAPUT XVI.

1. De collectis autem quæ sunt in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita et vos facite. Per unam 2.

COMMENTARIUS.

appetentium, postea fuit corpus spiritaliter viventium.

45. AUGUST. (epist. 146 ad Consen.). *Qualis terrenus*. Quid est, qualis terrenus, tales terreni, nisi mortales ex mortali? Et quid est qualis cælestis, tales cælestes, nisi immortales per immortalitatem? [al., immortalem.]

46. LANFR. *Igitur sicut portavimus*, id est, sicut exemplo Adæ, terrena dileximus, ita exemplo Christi, cælesti diligamus.

47. *Caro et sanguis*. Caro et sanguis est humanum et corruptibile corpus. Et est sensus, qui secundum appetitum sui corporis vixerit, regnum Dei possidere non poterit.

48. AUGUST. (ibid.). *Caro et sanguis*. Et ne quispiam putaret secundum substantiam carnis hoc Apostolum d. m. n. s. s. aperuit quid diceret subjungendo, neque corruptio incorruptelam [al., incorruptionem.] possidebit.

49. (ibid.) *Sed non omnes immutabimur*. Hanc immutationem utrum in melius an in deterius intelligi voluerit, inferiora demonstrant.

50. AMBROS. *In novissima tuba*. Quia non semel cum illo pugnatum est, quia in Antichristo victus est; et hoc loco novissime adversus illum pugnabitur, ut jam mittatur in gehennam.

51. AUGUST. (ibid.). *Et mortui resurgent*. Quid sibi vult ergo distinctio: *Et mortui resurgent incorrupti, et nos immutabimur*, nisi quia omnes incorrupti resurgent? Sed ex his etiam justii immutabuntur in illam incorruptelam; cui omnino nulla nocere possit corruptio; ac per hoc, qui in eam [al., ea] non commutabuntur; incorrupti quidem resurgent integritate membrorum, sed tamen corrumpendi dolore penarum.

52. LANFR. *Absorpta est mors*. In fine sæculi absorpta erit mors et animæ et corporis in victoria, quia victis in carne servorum Dei concupiscentiis omnibus, nec ipsi, nec aliquid ultra morietur. Est

A autem hoc testimonium in usitata translatione Osee, sic scriptum: *Ero mors tua, o mors!* quod idem significat; ipse enim vincit, qui fidelibus suis vincendi tribuit facultatem.

53. AMBROS. *Ubi est, mors, victoria tua?* Insultantis etenim verba sunt.

54. AUGUST. (lib. III *De pec. merit. et remiss.*, cap. 11, tom. VII.) *Stimulus mortis*. Quo mors facta est, non quem mors fecit. Peccato enim morimur, non morte peccamus. Sic itaque dictum est: *Aculeus mortis quomodo lignum vite?* Non quod hominis vitam [al., vita] faceret, sed quo vita hominis fieret. Et quomodo lignum scientiæ, per quod scientia fieret hominis, non quod per suam scientiam fecerit homo.

B 55. LANFR. *Stimulus mortis*. Probat mortis stimulum esse destructum. Stimulus, inquit, mortis peccatum est, hoc autem destructum est. Probat, nam per victoriam est destructum, quam dedit nobis Deus per Dominum nostrum Jesum Christum (prius a pari, posterius a parte), nonne per legem destructum est peccatum? non [f., nam] lex fuit augmentum peccati, non destructio.

56. AUGUST. (lib. *De perfect. justi hominis*, c. 6, t. VII.) *Virtus vero peccati lex*. Quoniam lex prohibendo auget peccati cupiditatem, nisi diffundat Spiritus charitatem.

CAP. XVI. — 1. AUGUST. (lib. II *De sermone Domini in monte*, cap. 17, tom. IV.). *De collectis autem*.

C Apostolus Paulus potest videri de crastino cogitare, cum dicit: *De collectis autem in sanctos, sicut ordinavi Ecclesiis Galatiæ, ita et vos facite, secundum unam Sabbati. Unusquisque vestrum apud se ponat, thesaurizans quod ei placuerit, ut non, cum venero, tunc collectæ fiant*. His et hujusmodi Scripturarum locis satis apparet Dominum nostrum non hoc inprobare, si quis humano more ista procuret, sed si quis propter ista Deo militet.

Sabbati ita scilicet unusquisque vestrum apud se reponat, recondens quod ei bene, quantum sibi, placuerit, ut non, cum venero, tunc collectæ fiant, scilicet factæ sint. Cum autem præsens fuero, quos probaveritis per epistolas, cum epistolis, hos mihi tam perferre gratiam vestram, gratis data a vobis, sanctis qui sunt in Hierusalem. Quod si dignum fuerit, tanta sit collectio, ut et ego eam, mecum ibunt. Veniant autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero; nam Macedoniam pertransibo. Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hiemabo, ut vos me deducatis quocumque iero. Nolo enim vos modo in transitu, transeundo, videre; spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. Permanebo autem Ephesi usque ad Pentecosten. 3. Ostium enim mihi (*Ratio quare Ephesi tantopere [i. e. tanto tempore] permansurus sit*) apertum est magnum et evidens; et adversarii multi qui nolentes credere conantur impedire. Si autem venerit Timotheus, videte ut sine timore a falsis fratribus sit apud vos; opus enim Domini operatur, prædicator est, sicut et ego. Ne quis ergo illum spernat, quia prædicator est. Deducite autem illum in pace, ut veniat ad me; expecto enim illum cum fratribus. De Apollo autem fratre vobis notum facio quoniam multum rogavi eum ut veniret ad vos cum fratribus, et utique non fuit voluntas ut nunc veniret; veniet autem, cum ei vacuum fuerit. Vigilate, state in fide, viriliter agite, et confortamini; omnia vestra in charitate fiant. 4. Obsecro autem vos, fratres, 5. nostis domum Stephanæ, et Fortunati et Achaici, quoniam sunt primitiæ Achaicæ, prius crediderunt, et in ministerium sanctorum ordinaverunt seipsos, ut et vos subditi sitis ejusmodi, et omni cooperanti et laboranti. Gaudeo autem in præsentia, id est, quia vobiscum sunt, Stephanæ, et Fortunati et Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleverunt; refecerunt enim et meum spiritum et vestrum, mihi ministrando prius, et nunc vos exhortando. Cognoscite, imitamini, ergo qui ejusmodi sunt. Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multum, Aquila, vir, et Priscilla, uxor, cum domestica sua Ecclesia, id est, familia: apud quos et hospitor. Salutant vos omnes fratres. Salutate invicem in 85 osculo sancto. Salutatio, mea manu Pauli. Si quis non amat Dominum nostrum Jesum Christum, 6, 7. sit anathema, alienetur ab Ecclesia in adventu Domini. 8. Maranatha. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Caritas mea, id est, ut ego vos, ita vos invicem diligatis, cum omnibus vobis in Christo Jesu, non sæculi caritate. Amen.

COMMENTARIUS.

2. LANFR. Per unam Sabbati, id est, per unam A datur.

diem septimanæ jubet colligi ea quæ Jerosolymam sanctis mittebantur.

3. Ostium enim mihi. Ratio cur tantopere Ephesi sit permansurus. Dicit enim ostium magnum esse apertum prædicationis suæ, per quod possit prædicando ad corda audientium intrare et fiden Christianam persuadere.

4. Obsecro autem. Obsecro autem ut et vos fratres subditi sitis.

5. Nostis Stephanæ domum. Hi cum Apostolo fuerant, et quibusdam Corinthiis qui cum Apostolo erant, et ipsi Apostolo necessaria sæpe ministraverunt.

6. AMBROS. Sit anathema. Quod interpretatur. Si quis Dominum Jesum Christum non amat, absce-

7. AUGUST. (Epist. 178 ad Pasc. t. II). Sit anathema, maranatha. Simul Græco et Syro utitur verbo. Si quis, inquit, non amat Dominum, sit anathema, maranatha. Anathema Græco sermone dicit, condemnatus. Maranatha definiuit, donec veniat Dominus, vel redeat.

8. HEARON. Maranatha. Magis Syrum est, quam Hebræum, tam etsi ex confinio utrarumque linguarum aliquo et Hebræum sonet, et interpretatur, Dominus noster venit. Ut sit sensus: Si quis non amat Dominum Jesum, anathema, et illo completo, deinceps inferatur: Dominus noster venit. Quod superflue sit adversum eum odiis pertinacibus contendere velle quem jam venisse constat.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD CORINTHIOS SECUNDA.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM. — Post actam a Corinthiis pœnitentiam, consolatoriam scribit eis Epistolam Apostolus a Troadæ, per Titum. Et collaudans eos, hortatur ad meliora, contristatos quidem eos, sed emendatos ostendens.

CAPUT PRIMUM.

Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, non hominis, vel non meritis, et Timotheus frater, Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in universa Achaia, Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Benedictus Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, pater misericordiarum, non unius tantum, sed plurium secundum participantes, et 1. Deus totius consolationis,

COMMENTARIUS.

CAP. 1. — 1. AMBROS. Deus totius consolationis. consolatione incepit, unde refrigerium dat eis,

2. qui consolatur nos in omni tribulatione nostra, ut possimus et ipsi consolari *verbis vel exemplo* eos qui in omni pressura sunt, per exhortationem (*ipse exhortatur nos 86, et per nos alios*) qua exhortamur et ipsi a Deo, *intus per spiritum. Responsio.* Quoniam sicut abundant (*consolatur tunc vos in omni tribulatione*) passiones Christi in nobis, *quas pro Christo patimur*, ita et per Christum abundat consolatio nostra (*exhortatio*). Sive autem tribulamur pro vestra exhortatione, *exemplo nostri, vel verbo facta*, et salute æterna *tribulamur*: sive consolamur pro vestra consolatione, sive exhortamur *nos intus a Spiritu sancto*, 3. pro vestra exhortatione, *ut vos exhortemur*, et salute, *vestra*, 4. quæ, *scilicet salus, vel consolatio, vel exhortatio*, operatur tolerantiam in vobis earumdem passionum quas et nos patimur, 5. *ut ita, vel unde, vel ad hoc spes nostra, quod speramus vos salvandos*, firma sit pro vobis, scientes quod sicut socii passionum estis, sic eritis et consolationis æternæ, *vel præmii æterni*. 6, 7. Non enim volumus ignorare vos, fratres, de tribulatione nostra (*Responsio. Passi enim sumus vehementem passionem: et hoc nolumus vos ignorare*), 8. quæ facta est in Asia, quoniam supra modum gravati sumus supra virtutem, *humanam*, ita ut (*exprimit*) tæderet nos etiam vivere, *non speraremus vivere, sed mori*. Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis (*conscientia nostra nobis tantum mortem respondebat*), habuimus, *plagas mortis sperabam non evadere*, ut non simus fidentes in nobis, sed in Deo (*ita fidus eram de morte ut quia non mortuus sum, non debeam amplius fidere in me, sed in Deo, qui me jam mortuum eripuit, quod ideo permisit Deus supra virtutem tribulari, et suo auxilio voluit juvari, ut non simus confidentes in nobis*), qui suscitavit mortuos (*emphasis, id est exaggeratio*), qui de tantis periculis nos eripuit et eruit; in quem speramus, quoniam et adhuc eripiet, adjuvantibus et vobis (*captio benevolentia, et sui humiliatio*) in oratione *ficta* pro nobis, *ut scilicet ex 9. multorum (idem quod per multos) personis masculini sexus, et femini, ejus, quæ in nobis est, professionis vel liberationis meæ, donationis, id est, Christianitatis, per multos gratiæ agantur pro nobis Deo*. 10, 11. *Vos pro nobis orare debetis*; nam gloria nostra hæc est, **87** testimonium conscientia nostræ, quod (*ideo dignum est pro me gratias agi, nam in simplicitate et sinceritate conversatus sum apud vos*) in simplicitate *non duplicis cordis*, et sinceritate Dei, *a Deo habita*, et non 12. in sapientia carnali, *ut pseudo*. 13. Sed in gratia Dei, conversati sumus in hoc mundo, 14. abundantius autem ad, *apud*, vos. 15. Non enim alia scribimus vobis, quam quæ legistis, et cognovistis, *in me fuisse*.

COMMENTARIUS.

qui correptionis causa fuerant contristati, et Patrem A hic, quæ est totius mundi tertia pars; sed de qua misericordiarum ait, propter diversa peccata, et ut cognosceretur per misericordiam reformare poenitentes.

2. LANFR. *Qui consolatur nos*. Per hoc jam ostendit consolatoriæ esse Epistolam; vult enim omnibus consolari, et illis contristatis, et illi abstracto qui uxorem patri abstulerat; et propter hoc dixit: *Pater misericordiarum et Deus totius, etc.*

3. *Pro vestra exhortatione*. Quamdam causam tribulationis suæ supponit, ut videlicet Corinthii exemplo ejus provocati exhortentur ad ferendum tribulationes, et sic salutem sempiternam consequantur.

4. *Quæ operantur tolerantiam*. Spes salutis æternæ operatur tolerantiam, id est, patientiam in servis Dei, quia propter ipsam adversa tolerantur.

5. *Ut spes nostra*. Cum principalis causa tolerantia illorum dicta sit salus æterna, aliam causam supponit, ut videlicet spes sua, quam pro his habebat, firma appareat.

6. AMBROS. *Non enim volumus*. Ideo passiones pressurarum indicat, ut ostendat quæ mala, causa salutis eorum patiebatur; ut non gravius ferrent, si ab illo corripentur, qui tam aspera pro illis tolerabat.

7. LANFR. *Non enim rotumus*. Exponit quod superius dixit; *Sive autem tribulamur*. Et quod postea dicitur: *Sicut socii passionum, etc.*

8. *Quæ facta est in Asia*. Non de ea Asia loquitur

hic, quæ est totius mundi tertia pars; sed de quadam provincia, quæ ipsius majoris Asiae pars est; ejus tamen nomine nuncupatur.

9. *Multarum personis*. Causa cur adhuc eripiet, ut videlicet, ex multarum facierum personis, ad Deum propter eorum prædicationem conversis, gratiæ agantur Deo per eorum prædicationem, per multos habentes eam donationem fidei quæ in ipsis est. Personas autem multarum facierum vocat, infantes, pueros, et cæteras ætates hominum utriusque sexus.

10. *Nam gloria nostra*. Ratio cur eos **87** adjuvare debeant, in orationibus videlicet, quia conscientia eorum testis sit quod sincere conversati sint inter eos.

11. AMBROS. *Nam gloria*. Ratio quamobrem de Deo non diffidebat, quia in simplicitate conversabatur. Et hæc est gloria conscientia, simplicitas et sinceritas.

12. LANFR. *In sapientia*. Sapientia carnalis est voluptates diligere, labores vitare.

13. *Sed in gratia*, id est, observantia bonorum operum, quæ per gratiam Dei datur.

14. AMBROS. *Abundantius autem*. Quia cum ab aliis acceperit, ab his noluit, ne arguendi eos auctoritatem amitteret.

15. LANFR. *Non enim alias scribimus*. Vel dicitur: In simplicitate dicis: Tu in alia Epistola promisisti te venturum ad nos, et non venisti. Non sum, inquit, levis, quia quæ scripsi, et legistis in Epistolis meis, vos ita esse cognoscitis.

16. Spero autem quod usque in finem vitæ meæ cognoscetis, sicut et cognovistis nos non plene (homo enim videt in facie; Deus autem in corde), sed ex parte, vel vitæ meæ, vel non omnes. Ideo cognoscetis. 17. Quia gloria vestra sumus, sicut et vos nostra, 18. in die Domini nostri Jesu Christi. 19. Et hac confidentia, quia vos gloria nostra, nos vestra, volui prius, nuper, venire ad vos, ut secundum gratiam haberetis: et per vos transire in Macedoniam, et iterum a Macedonia venire ad vos, et a vobis deduci in Judæam. *Objectio, quia voluisti, nec venisti, ergo levitatus usus es: et quod non venisti, secundum carnem, id est, pro lucro aliquo fecisti. Hoc remove.* *Responsio.* Cum ergo hoc voluissem, et non venissem, nunquid levitate usus sum? 20. Aut quæ cogito, 21. secundum carnem cogito, more carnaliter viventium, qui pro terreno commode permittunt, vel negant, ut sit apud me est, et non? Fidelis autem Deus, scilicet scit, quia sermo noster, qui fuit apud vos, non est 22. in illo est, et non: mutabilitas, mendacium, sed est in illo est. Dei enim Filius Jesus Christus: qui in vobis per nos prædicatus est, per me, et Sylvanum, et Timotheum, 23. non fuit est, et non, sed est in illo, id est, veritas, fuit. 24. 25. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo est, vere completæ sunt; 26. ideo et 27. per ipsum, dicimus, Amen Deo, 28. ad gloriam nostram. 29. Qui autem confirmat nos (quod sermo noster non est, est, et non; non ex nobis hoc, sed ex Deo, qui confirmat nos) vobiscum in Christo, 30. et qui unxit nos, spiritali unctione, est Deus, qui et signavit nos, ne violemur ab hoste, et 31. dedit pignus spiritus in cordibus nostris (id est, arrham sui, vel æternæ hæreditatis); ego autem (ad hoc quod superius dixi volui venire ad vos) testem Deum invoco in, contra, animam meam, si mentior, quod (confirmat non pro levitate, vel cupiditate non venisse, sed quia quosdam eorum noluerit punire) parcens vobis, ne vos aspere corrigerem, et contristarem, non veni ultra, iterum, Corinthum: 32. non quia 33. dominamur fidei vestræ, non ideo dico parcens, ut quasi Domini cogamus vos ad fidem, quæ per dilectionem operatur in nobis, sed 34. adjuutores sumus gaudii vestri, id est, correptionis vestræ, qua gaudeatis vitæ æternæ: nam fide statis.

COMMENTARIUS.

16. Spero autem. Quasi diceret: In bono cognovistis nos, in principio; et in bono cognoscetis usque in finem.

17. AMBROS. Quia gloria vestra. Proficere illis [al., illos] sperat, quia gloriabantur in eo, velut in patre charissimo; unde et gloriam suam videri testatur in filios obaudientes; et tunc videri, quando prodest, id est, in die iudicii.

18. LANFR. In die Domini, etc. Sancti enim in præsentia de sua bona conscientia gloriantur, ut in psalmo: Omnis gloria ejus filie regis ab intus.

19. Et hac confidentia, id est, propter hanc confidentiam, qua speramus per alterutrum glorificari.

20. AMBROS. Aut quæ cogito. Qui secundum carnem cogitat, tunc implet [al., non implet] quod disponit, quando aut personis amplioribus defert, aut certe litteris [al., lucis], aut apparatus vincitur. Spiritualis autem tunc dispositum non implet, quando aliquid providentius pro salute animæ meditat.

21. LANFR. Secundum carnem, id est, more carnaliter viventium; qui pro terreno commode, facile voluntatem suam mutant.

22. In illo est, et non, id est, prædicatio nostra, non docuit vos mentiri, et leviter mutare sententiam

23. Non fuit, est, et non. Quasi diceret: Prædicatio nostra non docuit homines mentiri, quia Magister noster, quem prædicamus vobis, non docuit nos de eadem re dicere, est, et non; id est, proferre mendacium. Sed est, tantum de re quæ est; et non est, similiter de re quæ non est.

24. Quotquot enim, id est, merito Christus veritatem docuit, quia Deus Pater promissiones suas in illo etiam, id est, vere, complevit.

25. AUGUST. (expos. psal. LXXI, tom. VIII.) Quotquot enim. Omnes promissiones Dei illo etiam, id est, in illo firmate, quia in illo impletur est quicquid pro

salute nostra prophetatum est.

26. AMBROS. Ideo et per ipsum. Manifestum quia in Deo veritas est, hoc est Amen, manifestata per Christum.

27. LANFR. Per ipsum amen Deo. Per Christum amen dicitur, quia Deus Pater, quicquid de eo promittit, in eo complevit.

28. Ad gloriam nostram. Gloria apostolorum fuit veracem prædicare Magistrum, et in quo promissiones Dei completæ sunt.

29. Qui autem confirmat. Quasi diceret: Quod in Christum creditis, non nostræ prædicationi imputare debetis, quia Deus est, cujus gratia in fide confirmamur, et ad serviendum sibi mente delectamur, quia etiam nos signo baptismatis ad infidelibus separavit; et Spiritum sanctum, æternæ hæreditatis pignus, in cordibus nostris dedit.

30. AMBROS. Qui unxit nos, id est, qui dedit regiam honorificentiam, ut dicit Petrus, quia sumus, inquit, genus regale per unctionem spiritalem.

31. Dedit pignus. Si enim adhuc mortalibus Spiritum suum dedit, dubium non est quin jam immortalibus gloriam addat.

32. Non quia dominamur fidei vestræ. Fides non necessitatis, sed voluntatis res est. Ideo dicit, non quia dominemur fidei vestræ. Dominatus enim necessitatem habet.

33. LANFR. Dominamur, etc. Diceret quis: Parcens tunc vis nos cogere ad fidem. Non est, inquit, id est, non dominamur fidei vestræ, non cogimus vos ad fidem. Vel parcens dixit de quibusdam, qui fide non stabant; et ne stantes fide putarent hoc dictum de se, dicit, non dominamur fidei vestræ. id est, nolimus exercere dominium in illos qui stant in fide, sed adjuvare vos in emendatione corrigendorum.

34. AMBROS. Adjuutores gaudii vestri. Sic in malo

CAPUT II.

Statui autem hoc ipsum apud me non venire, ne iterum in tristitia venirem ad vos. 1. Si enim ego contristo vos, et quis est qui me lætificet? **89** nisi qui contristatur ex me suam per correptionem lætificet? 2. 5. Et hoc ipsum, quod ne vos contristarem non veni, scripsi vobis, ideo ut non cum venero, tristitiam impænitudinis vestræ super tristitiam peccati habeam, de quibus, id est, de vobis, oportuerat me gaudere; tamen confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium vestrum est, quia de vestra emendatione gaudebo. Nam ex multa tribulatione, tristitia, et angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas, non ideo dico per multas ut contristemini, sed ut sciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis. 4. Si quis autem ut adulter contristavit, non me prorsus, vel tantum contristavit, sed ex parte, id est, aliquantum, vel vos, ut (ideo dico, si quis vel ex parte, dico me contristatum, ne vos contristemini) non peccato onerem omnes vos, vel ita, non ex toto me contristavit, sed ex parte. ut non onerem, id est, ne vos gravarem contristatione tanta. Sufficit illi (tamen jam eum debetis recipere, qui uxorem patris duxit) qui ejusmodi est, qui me, et vos contristavit, objurgatio hæc, quæ sit a pluribus, a me, et a vobis, sufficit. Ita ut e contrario 5. magis donetis, peccatum donare debeatis, et consolemini, consolari magis quam contristari. 6. Ne forte abundantiori tristitia absorbeatur, scilicet si abjeceritis, ne cadat in desperationem, qui ejusmodi est. Propter quod, ne absorbeatur, obsecro vos ut recipiendo eum confirmetis in illum charitatem. Suscipientes confirmate charitatem vestram. Ideo enim et scripsi, ut cognoscami experimentum vestrum quod est, ut experiar vos, vel studium vestrum, 7. an in omnibus ut in expellendo prius, ita in reo recipiendo nunc obediens mihi sitis. Ideo obedire debetis. Cui autem, enim, aliquid donastis, condonastis et ego condonati: sic et vos mihi faciatis; nam et ego (repetitio) quod donavi, si quid donavi, propter vos, debetis hoc propter me, quia ego propter vos feci similiter, agens hoc non pro me, sed in persona Christi, 8. 9. ut non circumveniamur a Satana, quia si donatis, et ego, non erit discordia inter vos; non enim ignoramus cogitationes ejus. Satana. 10. Cum venissem autem Troadem propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, introitus fidei, ut me in illos, id est, in eorum corda, vel illos in me prædicando intrmitterem, non habui requiem spiritui meo, quod non invenerim 11. Titum **90** fratrem meum, qui me juvaret interpretando quod prædicarem, sed 12. valesciens eis, profectus sum in Macedoniam. Deo autem gratias (iterum commendat se ut verbum suum recipiatur) qui semper triumphat nos in Christo Jesu, et 13. odorem, prædicationem, notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco, non solum Troadæ, sed in omni loco, Mace-

COMMENTARIUS.

opere tristitia est, ita in emendatione gaudium; hujus autem gaudii adjutor erat, dum volentibus emendare ammonitiones offerebat.

CAP. II. — 1. LANFR. Si enim ego contristo. Si doctor corripiendo contristat discipulum, lætitia illius est, si discipulus ad pœnitentiam contristatur.

2. Et hoc ipsum. Quod est contristans vos, non lætificet, nisi vos ipsi ad pœnitentiam contristemini.

3. AMBROS. Et hoc ipsum. Idcirco se dicit scripsisse, ut postea veniens non esset, unde contristaretur, sublatis vitiiis.

4. LANFR. Si quis autem. Si quis, inquit, prædicans contristavit me, non me tantummodo contristavit, sed vos ex parte, id est, quosdam ex vobis, ut non onerem vos omnes, et ideo dico vos ex parte contristatos, ut onus tristitiæ non imponam omnibus, non enim omnes justitiam sincere diligitis. Potest et ita intelligi, non me contristavit ex toto, sed ex parte.

5. Magis donetis, etc. Satis comprobatur apostolum non contristari pro fornicatore, qui patris uxorem duxerat, ex hoc quod modo subjungit, ut recipiatur et consoletur.

6. AMBROS. Ne forte avanaantore, id est, ne desperans de se, daret animum ad mundum fru-

endum, quasi locum apud Deum jam non haberet.

7. An in omnibus. Quantum datur intelligi, obediens hos factos in cæteris probat.

8. Ut non circumveniamur. Dicit quia consolatio debet subsequi, ne diabolus suggerat ei, ut vel præsentibus fruatur, qui de spe futuri præmil dejectus est.

9. LANFR. Ut non circumveniamur, id est, ut non sit inter vos discordia.

10. Cum venissem autem, etc. Excusato se quod non venerit, narrat quod fecit, commendans se in eodem opere, ne vos contristarem non veni, Cum autem venissem Troadem, etc.

11. Titum fratrem. Titus iste interpres Apostoli erat, et horum lingua expressius loquebatur quam B Apostolus.

12. Vale faciens eis, etc. Ad hoc quod dixit parcens vobis non veni Corinthum, sed veni Troadem, ubi me libenter audiebant, hoc est ostium mihi apertum est; et sic hortatur ut et isti libenter accipiant, postquam hoc de illis audierunt.

13. Odorem notitiæ. Prædicationem Christi, ideo dicit odorem, quia sicut res quædam, cum non videantur, per odorem cognoscuntur, ita invisibilis Deus per prædicationem Christi se voluit intelligi.

doniæ: (*Responsio*) quia Christi 14, 15, 16. bonus, suavis, odor sumus Deo, in nobis est odor Christi, id est, prædicatio in iis qui salvi fiunt, et in iis qui pereunt: 17. aliis quidem odor mortis in mortem, non ut odor, id est, prædicatio sit ex morte, sed illos qui non credunt morti deliberat [f., adjudicat]; aliis autem odor vitæ, justitiæ, in vitam æternam. Et ad hæc prædicanda quis tam idoneus, sicut nos apostoli? nullus. Non enim sumus, sicut plurimi, pseudo, 18, 19. adulterantes verbum Dei, legitimum sensum auferentes, et adulterinum ponentes, vel pro lucro terreno prædicantes. Sed ex sinceritate, sed sicut, scilicet accepimus 20. ex Deo 21. coram Deo in Christo quod placet Deo vel sacramentum est, loquimur.

CAPUT III.

1. Incipimus iterum nosmetipsos commendare? Aut nunquid egemus (sicut quidam) commendatiliis Epistolis missis ab aliis ad vos, 91 aut ex vobis ad alios missis? 2. Epistola nostra vos, fides vestra, estis, 3. scripta in cordibus nostris, memoriam vestri habens, quæ scitur et legitur ab omnibus hominibus: [*Responsio*] manifestati vos quod epistola estis Christi, id est, quorum fide et vita glorificatur Christus, ministrata a nobis, sicut nostra, et scripta non atramento, sed Spiritu Dei vivi, illinita, id est, confirmata, non in tabulis lapideis, 4. sed in tabulis [in mentibus] cordis carnalibus, sensibilibus, intelligibilibus. Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum quod ministramus, vel quod vos estis epistola nostra, et Christi. Non quod sufficientes simus cogitare aliquid, (non ut per nos fidem verbis instruere possimus) a nobis, per nos, quasi principaliter ex nobis, sed sufficientia nostra, quod possumus, ex Deo est, qui et idoneos nos fecit ministros Novi Testamenti non littera, sed spiritu, non carnaliter intellecti, sed spiritualiter. 5, 6. Littera enim occidit, 7. Spiritus autem vivificat, glorificat. 8. Quod si ministratio mortis, *Vetus Testamentum mor-*

COMMENTARIUS.

14. *Bonus odor.* In lege, qui hostias bono voto offererat, bonus odor Deo erat et acceptabilis, ita et prædicationis piæ vir [al., virtus], doctrinæ odorem præstat fragrantem Deo.

15. *August. (lib. sent. Prosp., c. 35, tom. III). Christi bonus odor.* Bonus Christi odor est, prædicatio veritatis; quem odorem in vitam capit qui Evangelio bonis moribus servit et congruit. Mortem incurrit, cujus ab his quæ bene loquitur, vita dissentit, quæ conditio etiam auditores obstringit cum recta prædicatio ab aliis per incredulitatem auditur in mortem, ab aliis per fidem suscipitur in salutem.

16. *LANFR. Bonus odor.* Prædicatio quidem bona est in utrisque, sed qui inobedientes sunt, illis sit prædicatio odor mortis, id est, peccati, in mortem æternam.

17. *AMBROS. Aliis odor mortis.* Incredulis prædicatio Christi odor mortis est. Audientes enim verbum Dei, sic accipiunt quasi pestem, ex qua oritur mors.

18. *Adulterantes,* id est, pseudoapostolos tangit, qui verba Dei per malam interpretationem adulterabant. Nam tollentes divinum sensum, humanum ponebant.

19. *LANFR. Adulterantes.* Adulter non querit prolem, sed voluntatem corporis explere. Tales sunt qui pro terreno commodo verbum Dei prædicant, non quærentes filios spirituales generare.

20. *Ex Deo.* Ex Deo, inquit, loquimur, quia ex Deo accepimus, quod prædicamus.

AMBROS. Ex Deo, id est, quomodo Deus dedit

21. *LANFR. Coram Deo.* Quia illi placere contendimus.

CAP. III. — 1. *LANFR. Incipimus iterum,* etc. Non nos, inquit, commendamus, nulla enim commendatione indigemus, quia nec illa quæ sit vobis, nec quæ sit litteris, quia per epistolam (a pari).

A Nam nec per epistolam ad vos ab aliis missam. Per epistolam nolumus commendari, quia vos estis epistola nostra, quæ nos commendat, id est, fides vestra.

2. *Epistola nostra.* Epistola, inquit, nostra vos estis, id est, fides nostra per eam laudatur, eo quod prædicatione nostra vos ad fidem convertimus.

3. *In cordibus nostris.* Vos et fidem vestram oblivioni non tradidimus, sed in memoria nostra semper estis.

4. *August. (lib. De spiritu et lit., c. 17, tom. III). In tabulis cordis.* Carnales autem tabulas cordis dixit, non carnalis prudentiæ; sed tanquam viventis, sensumque habentis, in comparatione lapidis, qui sine sensu est.

B 5. (*ibid., cap. 14*). *Littera enim occidit.* Attende et vide ut cum quidquam propter circumcisionem, vel Sabbatum, vel quid aliud umbratilis sacramenti, ac non totum propter hoc dicat; quod littera prohibens, peccatum non vivificat [al., justificat] hominem, sed potius occidit, augendo concupiscentiam, et iniquitatem prævaricatione cumulando, nisi liberet gratia per legem fidei, quæ est in Christo Jesu.

6. *LANFR. Littera occidit.* Dupliciter potest hoc intelligi, vel quia siue misericordia peccantes occidi jubet, dicens: Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur. Vel carnaliter observata, animam observantis occidunt.

7. *Spiritus autem vivificat,* id est, spiritualiter intellecta observantis animam vivificat.

8. *Quod si ministratio.* Commendatio et laus Novi Testamenti; dicitque, si ministratio veteris legis formata litteris, in tabulis lapideis, fuit Moysi in tantam gloriam ut filii Israel faciem ejus videre non possent, propter claritatem vultus ejus, quæ tamen transitoria fuit; quomodo non magis ministratio novæ legis erit apostolis in gloriam sempiternam. Vetus autem lex ministratio mortis dicitur: vel

tificans, litteris deformata, scripta, in lapidibus, tabulis, fuit in gloria, Moysi, 9. ita ut (exponit modum gloriæ Moysi,) non possent intendere filii Israel in faciem Moysis, propter gloriam, præ nimia claritate, vultus ejus, quæ gloria evacuatur, transit, quomodo non magis ministratio spiritus, spiritualis testamenti, erit in gloria? nobis apostolis. (Responsio, vel probat a pari.) Nam si ministratio damnationis, damnantis legis in gloria est Moysi, multo magis abundat ministerium justitiæ in gloria apostolis. 10. Nam nec glorificatum est quod 92 claruit in hac parte, id est, in Moysæ nullius gloriæ est, quantum ad excellentem gloriam; quæ est in apostolorum prædicatione, propter excellentem gloriam apostolorum. Si enim (repetitio vel probatio a pari) 11. quod evacuatur (ad hoc; nam si ministratio damnationis, etc.) per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est, ergo habebimus gloriam (a minori) et cum habeamus spem gloriæ, cum fiducia prædicamus, et hoc est. Habentes igitur talem spem gloriæ ex Evangelio habendæ, multa fiducia utimur, in Evangelio; et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, non ponimus velamen super faciem nostram, id est, non habemus velata verba, sicut Moyses; quod significabatur in velamine, ut non intenderent filii Israel in faciem, velamen, ejus quod evacuatur, aufertur in Christianis. Sed tamen adhuc obtusi sunt sensus eorum, id est, Judæorum, qui adhuc non possunt intelligere. Usque in hodiernum enim diem, idipsum velamen in lectione Veteris Testamenti manet apud Judæos non revelatum incredulis, quia credulis tantum revelatur (quoniam in Christo, Christi fide credentibus, evacuatur), sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen positam est super cor eorum, Judæorum. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, de cordibus eorum auferetur intelligentiæ velamen. 12. Dominus autem Spiritus est, 13. ubi autem Spiritus Domini, 14. ibi libertas, id est, libera intelligentia. 15, 16. Nos vero omnes, (Moyses velut non poterat intelligi; sed nos: commendat se) revelata facie, planis verbis, interioris hominis oculo, 17. gloriam Domini, æternam beatitudinem in Novo Testamento promissam, speculantes, non temporalia ut pseudojudæ,

COMMENTARIUS.

quia sine misericordia peccatores puniebat, vel quia post adventum Christi, ad litteram observata, animæ mortem ministrat. Novum vero Testamentum ministratio spiritus dicitur, vel quia per ipsum Spiritus sanctus observanti datur, vel quia in eo vetus lex spiritualiter intelligitur et servatur.

9. AUGUST. (lib. II contra advers. legis et prophet., c. 7, tom. VI). Ita ut non possent filii Israel. Quod non poterant filii Israel intendere in faciem ejus; propter gloriam vultus ejus, signum erat quia in lege Christum intellecturi non erant; et ideo velamen inter faciem Moysis et illos positum erat, ut non intenderent, sicut scriptum est: Filii Israel usque in finem, etc.

10. LANFR. Num nec glorificatum est. Oratio: quod claruit, nec glorificatum est in hac parte, propter excellentem gloriam. Exponit gloriam prædicatorum Novi Testamenti. Dicit enim quod facies Moysis, quæ in legis veteris latrone claruit, non potest dici glorificata, in consideratione istius partis, id est, si ad apostolorum gloriam referatur, propter excellentem gloriam quam habent et habituri sunt.

11. Quod evacuatur. Velamen veteris legis auferetur nunc, quia modo exponitur quidquid legales observationes significaverunt.

12. Dominus autem spiritus est. Ordo: Spiritus sanctus est Dominus, et potest operari quod vult; ac per hoc quod quos vult illuminat, quos vult in tenebris ignorantie deserit.

13. Ubi autem Spiritus Domini. Exponit causam cur Judæi libere non possunt intelligere Vetus Testamentum, et cur prædicatores Novi Testamenti ipsum libere intelligant: videlicet quia illi Spiritum Dei non habent, hi autem habent.

14. Ibi libertas? Ab Israele converso auferetur velamen; libertas enim Dei erit in eo, quia Spiritus

ibi erit, qui eam dabit; et hoc probat: Spiritus est Dominus; sed ubicunque est Dominus, ibi libertas; ergo ubicunque est Spiritus, ibi libertas (a genere, assumptio et conclusio); sed in Israele converso erit, ergo in eo erit libertas.

15. Nos vero omnes revelata. Nos, inquit, omnes apostoli revelata facie non cooperta, sicut Moyses, cœlestem gloriam speculantes ad ipsam enim est intentio nostra quia nunc per speculum et ænigma videmus in eandem gloriam, quæ adhuc, non quævis est, apparet; sed quasi quædam imago videtur fide, et bonis operibus transformamur. In hoc enim contendimus ut conformes ejus fieri possimus a claritate fidei perventura in claritatem spei.

16. AMBROS. Nos vero omnes revelati. Per fidem speculantes, ad eandem imaginem transformari speramus, id est, ut similes inveniamur, transacta hac vita, imaginis gloriæ Christi. Unde Joannes Scimus, inquit, quia, cum apparuerit, similes ei erimus.

17. AUGUST. (lib. xv De Trin., cap. 8, tom. II.) Gloriam Domini speculantes. Hoc speculum si quaeramus, profecto illud occurrit, quod in speculo nisi imago [ad., non] 93 cernitur. Hoc ergo facere conati sumus, ut per hanc imaginem, quod nos sumus videremus utcumque a quo facti sumus, tanquam per speculum. Speculantes ergo dixit per speculum videntes, non de speculo [at., specula] prospicientes. Quod vero ait in eandem imaginem transformamur, utique imaginem Dei vult intelligi, eandem dicens istam ipsam scilicet, id est, quam speculamur, quia eadem imago Dei est, et gloria Dei, sicuti alibi dicit: Vir quidem non debet velare caput suum, cum sit imago et gloria Dei. Transformamur ergo dixit, de forma in formam mutamur atque transimus.

in eandem gloriæ illius (qua justis sumus) imaginem, quæ erit ibi, transformamur, non fuscati intus, 18. a claritate fidei, vel creationis, in claritatem, vel de virtute in virtutem, 19. tanquam a Domini Spiritu, vere docti, vel transformati per Spiritum sanctum.

CAPUT IV

Idco (quia per spem transformamur, vel quia revelata facie speculamur gloriam nobis promissam), habentes hanc administrationem prædicationis, juxta quod misericordiam consecuti sumus, non per merita nostra, prædicando, non deficiamus, sed abdicamus occulta dedecoris, occulta peccata quæ dedecorant, non ambulantes ut pseudo, in astutia, neque adulterantes verbum Dei, legitimum sensum adimentes, vel pro terreno lucro prædicantes; sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum, ipsa manifestatio veritatis commendat nos ipsis hominibus, coram Deo, non solum hominibus, sed etiam Deo. Responsio ad hoc quod dixit: *revelata facie*. Quod si etiam opertum est non solum vetus lex, sed etiam Evangelium nostrum, in iis qui pereunt, est opertum; 1. in quibus Deus hujus sæculi, auctor omnium, vel diabolus princeps hujus sæculi, excæcavit mentes infidelium, ut non fulgeat illis illuminatio Evangelii gloriæ Christi, per quod glorificatur Christus, qui est imago Dei, consimilis Patri. Responsio. 2. Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Jesum Christum Dominum nostrum, scilicet esse, nos autem, non solum ejus, sed etiam servos vestros per Jesum, quoniam Deus 3. qui dixit de tenebris lucem, quoniam dixit: *Fiat lux*; vel qui de caelo facit caelum splendescere; 4. ipse 5. illuxit in 94 cordibus nostris quæ obscura erant, id est, qui nobis innotuit ad hoc ut illuminatam scientiam claritatis Dei (ut Christi notitiam homines haberent) prædicando daremus, 6. ad, dando, illuminationem scientiæ claritatis Dei (ut sciatur quanta sit claritas Patris per cognitionem Filii, quem prædicamus, quia notitia Patris fit cognitiōe Filii) in facie, in cognitiōe, Christi Jesu. Quamvis tribulemur. 7. Habemus autem thesaurum istum, id est, hanc claritatem, in vasis fictilibus, ut sublimitas sit virtutis Dei (si daretur hic thesaurus angelis, dignitatem eorum suppetuisse diceretur; nunc vero sublimitas Dei tantum consideratur), si quid boni facimus, Deo ascribatur, et non gloriamur ex nobis. 8. In omnibus igitur tribulationem patimur, sed non animo angustiamur; aporiamur, inopiam patimur, vel opprimimur (poros Græce, dives Latine; aporos, id est, pauper; inde aporiamur); sed a proposito non destituimur; fame persecutionem patimur, sed non a Deo derelinquimur; dejectionem corpore, sed non perimus animo; semper mortificationem pro Jesu in corpore nostro circumferentes, ut et vita æterna Jesu manifestetur in corporibus nostris, in futuro in carne nostra mortali facta immortalis. Semper enim nos, qui vivimus, in mortem tradimur propter Jesum, ut et vita Jesu manifestetur in carne nostra mortali, undique tribulatione compressi, parati ad mortem sumus pro nomine Christi, ut cum eo vivere possimus; et hoc est; semper

COMMENTARIUS.

18. (ibid.) A claritate in claritatem. Natura in rebus creatis excellentissima, cum a suo Creatore justificatur ab impietate, a deformi forma transformatur in formosam formam; est quippe et in ipsa impietate, quanto magis damnabile vitium, tanto certius natura laudabilis, et ob hoc addidit, de gloria in gloriam, de gloria creationis in gloriam justificationis. Quamvis possit hoc et aliis modis intelligi quod dictum est, de gloria in gloriam; de gloria fidei in gloriam spei; de gloria qua sumus filii Dei, in gloriam qua similes ei erimus, quia videbimus eum sicuti est.

19. (ibid.) Tanquam a Domini Spiritu. Quod vero addidit: *tanquam a Domini Spiritu*; ostendit gratiam [al., gratia] nobis conferri, tanquam [al., tam] optabilis confirmationis [al., transformationis] bonum.

CAP. IV. — 1. LANFR. In iis quibus Deus hujus sæculi. Quasi diceret: Qui non solum invisibiles creaturas, sed etiam hoc invisibile sæculum regit, potest et ita construit, in quibus Deus excæcavit mentes infidelium hujus sæculi; quia si de diabolo dictum est, Deus hujus sæculi, sic intelligitur in Evangelio; Princeps mundi hujus.

2. Non enim nos. Ostendit quod non sint ambu-

lantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, et cur dixerit: *Gloriæ Christi*, et non dixerit, Evangelii gloriæ nostræ.

3. Qui dixit de tenebris. Ratio cur prædicaret, videlicet scientiam prædicando dedit illis Deus.

4. AUGUST. Ipse illuxit. Ut nos illuminaret, et sic haberemus scientiam claritatis ejus per Filium qui est splendor Patris quo illuminamur.

5. AMBROS. Illuxit in cordibus. Illuminantur enim, ut cognitionem habeant gloriæ Dei per Christum.

6. AUGUST. (Apud Bedam in idem caput). Ad illuminationem. Hæc est scientia Dei, quia scimus illum esse lumen quo tenebræ nostræ illuminantur, et ipsum attende, quemadmodum inculcet.

7. LANFR. Habemus thesaurum. Thesaurum claritatis scientiæ Dei dicit apostolos habere in terrenis corporibus, ut quando aliquid subtiliter agunt, virtuti Dei imputent, non sibi.

8. AMBROS. In omnibus tribulationem. Nunc ostendit quia idonei erant prædicatores; qui passi tribulationem non angustiantur, id est, non tantum opprimebantur, ut cederent. Aporiabantur, id est, inopiam patiebantur, et aderat pastor Deus. Dejectionabantur, id est, verberibus prosternebantur, nec mortificabantur.

enim, etc. *Illatio ab auctoritate, vel a contrario.* Ergo 9. mors in nobis operatur, 10. vita autem (*quæ est causa vitæ nostræ, vel ironia*) in vobis operatur. 11. Habentes autem (*Responsio. Licet mors in nobis operetur, non tacebimus, sed habentes eundem spiritum fidei, de Deo loquimur, 12. eundem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi propter quod locutus sum; et nos credimus propter quod et de Deo loquimur; (et addidit aliam causam), scientes quoniam qui suscitavit Jesum, et nos cum Jesu suscitabit, et in cælis constituet vobiscum (benevolentia causa addit vobiscum), 13, 14, 15. Omnia enim 95 propter vos, ut gratia abundans in fide, per multos credentes in gratiarum actione, abundet in gloriam Dei, non ad contumeliam promerendam. Propter quod (quia suscitabit, constituit nos vivos; vel quia spiritum fidei habemus) non deficimus; sed licet is qui fortis est, noster homo corrumpatur, affigatur, tamen is qui intus est renovatur de die in diem, et subdit cur non deficit, id enim, quod in præsentis est momentaneum (singula singulis; in præsentis ad sublimitatem; momentaneum, ad æternum; levis tribulatio, ad pondus gloriæ), et leve tribulationis nostræ, transitoria et levis tribulatio nostra, supra modum, supra humanam æstimationem, in sublimitate æternæ gloriæ pondus, quod erit in futuro, operatur in nobis, non contemplantibus, non curantibus, nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. *Reddit causam.* Quæ enim videntur temporalia sunt; quæ autem non videntur æterna sunt.*

CAPUT V.

Expositio superioris versus, vel probatio hoc modo. Scimus enim, nam *ingemiscimus*, quoniam si terrestris domus nostra hujus habitationis, id est corpus in quo habitamus, dissolvatur, quod 1, 2. ædificationem, immortale corpus, ex Deo habemus, domum non carnali manu factam, non temporalem, sed æternam in cælis. Nam et in hoc ingemiscimus (*id est, nullam domum suspirantes, ut ibi essemus, ingemiscimus eo quod volumus expoliari spiritualibus donis*), habitationem nostram, quæ de cælo est, superindui cupientes, eandem enim carnem, quæ nunc est, in resurrectione habituri sumus; sed super eam immortalitate, incorruptione vestiemur. 3. Si tamen vestiti, quod superinduemur, et non nudi bonis operibus inveniamur. 4. *Repetit, vel probatio a pari.* Nam et qui sumus in hoc tabernaculo, corpore, ingemiscimus gravati 96: eo quod nolu-

COMMENTARIUS.

9. *Mors in nobis operatur.* Dubium non est quia A multos, abundet in gloriam Dei. Quasi diceret: Ad hoc patimur ut exemplum patientiæ a nobis discatis, et Deo gratias referatis, et multi alii vobiscum.

10. *Vita autem.* Hoc dicit, quia pro salute eorum morti subiciebatur, habens eundem spiritum, id est, communem cum illis, per quem fides firmatur, secundum quod scriptum est: *Credidi, et quia credidit, audeat prædicare hoc.*

11. *August. contra duas epist. Pel., c. 21, tom. VII.) Habentes eundem spiritum.* Quid est, eundem spiritum, nisi quem justique quoque habuerunt, qui ista dicerent?

12. *LANFR. Eundem spiritum fidei.* Quasi quis dicat: Cur patimini? Quia, inquit, de Deo loquimur. Cur ergo loquimini? Quia credimus in eum; B omnes enim fideliter in eum credentes, loquuntur de eo; scriptum enim de David, quia propter hoc locutus est, quia credidit. Quid inde? Nos, inquit, habemus spiritum fidei, quem habuit David.

13. *Omnia propter vos.* Exponit quomodo constituentur in cælis, omnia enim propter vos, ut vestro exemplo gratia, id est, fides vestra abundet cum gratiarum actione, et sic constituamini in cælis.

14. *AMBROS. Omnia enim propter vos.* Apostolus persecutiones et pericula pati non timuit, ut plures crederent, et abundans Dei donum, non per paucorum gratiarum actionem minueretur ad contumeliam Dei; sed multis proficiens afflueret per multorum gratiarum actionem, ad gloriam Dei.

15. *LANFR. Omnia enim propter.* Omnia enim propter vos instruendos patimur, ut gratia, id est gratiarum actio, abundans actione gratiarum facta per

multos, abundet in gloriam Dei. Quasi diceret: Ad hoc patimur ut exemplum patientiæ a nobis discatis, et Deo gratias referatis, et multi alii vobiscum.

CAP. V. — 1. *AUGUST. (expos. psal. LXVIII, in enar., 1 part. tom. VIII.) Ædificationem ex Deo*, id est, immortalitatem præparatam nobis, qua induendi sumus in sine, cum resurrexerimus a mortuis, Et ait: *In quo nolumus expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita*, si fieri potest; sic vellemus fieri immortales ut jam veniret ipsa immortalitas, et modo sicut sumus invitaret [*al., mutaret*] nos ut mortale hoc nostrum absorberetur, non per mortem corpus puniretur, ut in sine iterum reciperetur. Quamvis ergo a malis ad bona transeamus, tamen ipse transitus aliquantum amarus est.

2. *AMBROS. Ædificationem.* Corpus immortale significat, cujus forma jam in cælis est, in Domini corpore declarata.

3. *Si tamen vestiti*, id est, si exeuntes de corpore Christum induti fuerimus. In Christo enim baptizati, Christum induimus, sive Spiritu sancto erimus digni super promissa cælesti gratia [*al., quem cum induti, sive Spiritu sancto dato nobis videbimus, erimus digni superindui promissa cælesti gloria.*]

4. *Nam qui sumus in tabernaculo.* Dicit nos gravatus passionibus corporis, postulationes ad Deum dirigere, ne simus nudi Spiritu sancto. Tunc enim superindui gloria poterimus, si exuti corpore, non despoliati a Spiritu sancto fuerimus; ac sic absorbeatur mortale a vita, ne ultra possit mori, aut passionibus implicari; non enim dicendum est absorberi a vita, quia ad hoc surgit ut pœnis arguatur [*al., agatur*].

mus exspoliari, sed supervestiri, *simul cum Adam*; ut absorbeat, *id est fiat immortale*, quod mortale est a vita. *Diceret: Quis hoc poterit dare? Respondet: Qui autem efficit nos in hoc ipsum, ut immortalitate superinduemur, in presenti sperando, Deus est, qui dedit nobis pignus spiritus, id est arrham, quia efficit.* Audentes igitur sumus, semper et scientes semper (quoniam dum sumus in corpore, 5. peregrinamur a Domino (per fidem enim ambulamus, et non per speciem, *id est, non per apertam visionem*) audemus autem mori, et bonam voluntatem (et ne objiciatur hoc audere, et hoc velle, quia non potest non esse; *removet per hoc quod dicit, bonam voluntatem*), habemus magis 6. peregrinari a corpore, et presentes esse ad Dominum. 7. Et ideo, ut simus presentes, contendimus, sive absentes, a conspectu hominum, vel a Deo quantum in hoc mundo sive presentes conspectui hominum, vel ante Deum, placere illi. *Responsio.* Omnes enim nos manere estari oportet ante tribunal Christi, 8. ut referat, *rationem reddat, vel primum suscipiat*, unusquisque propria corporis, prout gessit, sive bonum, sive malum. Scientes ergo, *scilicet hoc*, timorem Domini hominibus suademus; Deo autem, *quia terreno lucro non fecimus*, manifesti sumus. Spero autem et in conscientis vestris, *quia pro terreno lucro non predicamus*, manifestos non esse. (*Excusatio.*) Non iterum, ut possitis contra pseudoapostolos gloriari super magisterio nostro, ideo commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis, ut habeatis ad eos, *quod eis respondeatis*, qui in facie gloriantur, *quorum gaudium est presentia tantum hominum, vel quorum gloria est in tantum extra*, et non in corde bene agere. 9, 10. Sive enim mente excedimus (*id est, a Dei honore procedimus; vel arcana divinitatis predicando*) Deo; ad laudem Dei. 11. Sive 12. sobrii sumus, vobis, 97 *contemperantes condescendimus vobis mores vestros instruendo*. Caritas enim Christi urget nos, 13. æstimantes hoc, quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt *consequitur quod omnes debent mori pro illo*; 14. et pro omnibus mortuus est Christus, ut, et (a simili) qui vivunt, jam non sibi vivant, *pro eo moriantur*, sed ei, *ad honorem ejus*, qui pro ipsis mortuus est et resurrexit. 15. Itaque, ergo quia surrexit, nos 16. ex hoc neminem, non novimus

COMMENTARIUS.

5. *Peregrinamur a Deo.* Deus ubique est, sed quia A ab illa altitudine cœlestis contemplationis discedebant ad ordinandam vitam subjectorum. Et hoc dicit se propter utilitatem subjectorum facere, non propter humanam gloriam.

6. LANFR. *Peregrinari a corpore.* Quia, inquit, non potest fieri ut ad Deum eamus corpore, eligimus magis separari a corpore, et presentes esse ad Deum.

7. AMBROS. *Et ideo contendimus*, id est, sive in hac vita positi, sive ante tribunal Christi presentes placeamus ei.

8. AUGUST. (epist. 107. *Vitali Cart. de orando pro incredulis*, tom. II.) *Ut referat unusquisque.* Omnes astabimus ante tribunal Christi; ut referat unusquisque secundum ea quæ per corpus gessit, non secundum ea quæ, si diutius viveret, gesturus foret, sive bonum, sive malum. Scimus etiam parvulos, secundum ea quæ per corpus gesserunt, recepturos vel bonum vel malum. Gesserunt autem non per seipsos, sed per eos qui pro illis respondentibus, et renuntiare diabolo dicuntur, et credere in Deum: Unde et in numero fidelium computantur, pertinentes ad sententiam Domini dicentis: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit* (Marc. xvi).

9. AUGUST. (tract. 7 in *Evang. Joan.*, tom. IX.) *Sive enim mente excedimus.* Quid est mente excessimus? Ut illa videamus quæ non licet homini loqui. Quid est temperantes sumus vobis? *Non*, inquit, *judicavi me scire aliquid inter vos, nisi Christum Jesum, et hunc crucifixum.*

10. LANFR. *Mente excedimus.* Mente excedere est in divina contemplatione esse, et hoc dicit se propter Deum, non propter laudem hominum facere.

11. *Sive sobrii sumus.* Sobrii erant apostoli, cum

12. *Sobrii sumus.* Pro vobis, inquit, facimus, quia de vobis quasi commendando nos, loquimur. Omnia enim propter vos facimus, quia sive mente excedimus, id est, profunda divinitatis predicamus, et hoc ad laudem Dei; sive sobrii sumus, id est, subditorum vitam, intermissa contemplatione divina, humana contemperantes ordinamus.

13. *Æstimantes hoc.* Existimamus, inquit, quia si Christus pro omnibus mortuus est, et omnes homines mori debent pro honore illius.

14. *Et pro omnibus mortuus est Christus.* Ergo quia B Christus mortuus est pro omnibus, neminem approbamus secundum carnem viventem. Et si cognovit priusquam in Christum crederet Apostolus, secundum carnem novit eum, quia hominem tantum æstimabat.

15. *Itaque vos*, id est, quia Christus pro omnibus mortuus est, ut omnes pro honore illius moriantur. Ex hac consideratione neminem novimus, id est, approbamus secundum carnem viventem, et sic quærentem, et non quæ Jesu Christi.

16. AUGUST. (lib. II contra *Faust.*, c. 7, tom VI.) *Ex hoc neminem.* Itaque nos amodo neminem novimus secundum carnem. Sed quia illorum secum vitam futuram, tanquam presentem meditabitur [al., meditabatur], qui resurgentes commutabuntur. C Amodo, inquit, neminem secundum carnem novimus, id est, tam certam spem tenemus futuræ nostræ incorporationis et immortalitatis, ut amodo jam in ipsa notitia gaudeamus.

secundum carnem *Christum mortalem, vel quia surrexit*. 17. Et si cognovimus (*Respon. jam non novimus tantum hominem; etsi cognovimus opinione*) 18. secundum carnem *Christum, mortalem primo; sed nunc jam non novimus mortalem, sed immortalem*. 19. Si qua ergo in Christo nova creatura, vetera, *id est vitia, transierunt. si Christus novus est immortalis, ergo vetera transierunt in nobis: (Surrexit, ergo non debemus vivere secundum carnem; ergo vetera transierunt; a pari, secundum carnem, et vetera sunt paria):* ecce facta sunt omnia nova, *id est, quia facti sumus novi*. 20. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliavit sibi per Christum; et dedit, postea commendavit nobis ministerium reconciliationis, *prædicationem ad alios, poterat tunc reconciliare mundum per Christum*. 21. Quoniam quidem Deus erat in Christo, mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, *non eis repensans secundum merita*, et posuit in nobis verbum reconciliationis, *prædicationem Evangelii*. Pro Christo ergo, *vice Christi*, legatione fungimur, *quia dedit nobis predicare* tanquam, *id est vere*, Deo exhortante per nos. 22, 23. Obsecramus, *quia legati Christi sumus, pro Christo, vice Christi*, reconciliamini Deo. 24. Eum qui non noverat peccatum, 25. pro nobis 26. peccatum fecit, *vel hostiam pro peccato*, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso.

CAPUT VI.

Adjuvantes autem (*scilicet vos, vel Deum, ut in prima Epistola c. III: Dei enim adjuutores sumus*), exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei 1. recipiatis, *Christum passum, et salvare paratum, vel remissionem peccatorum, quam in vacuum recipit, qui se postea in bonis operibus non exercet*. 2. Ait enim: 3. Tempore accepto exaudi te, et in die salutis adjuvi te. Ecce nunc tempus acceptabile; ecce nunc dies salutis. 4. Nemini dantes ullam offensionem, *id est, exemplum pravitalis, quod videntes offendere possit*, ut non vituperetur ministerium nostrum, *Christiana religio, doctrina apostolorum*; sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros (*vel hortamur vos, nemini dantes ullam offensionem vel predicando, vel male vivendo*), in multa patientia (*habita scilicet in his quæ sequuntur*), in tribulationibus, in necessitatibus, penuria, in an-

COMMENTARIUS.

17. LANFR. *Et si novimus*. Priusquam in Christum A adest tempus, quo morbis mortalibus medicina possit crederet Apostolus, secundum carnem cognoverat infirmi.

18. AUGUST. (*Ibid.*, ante). *Secundum carnem*. Carnem namque hoc loco, non ipsam corporis nostri substantiam quam Dominus post resurrectionem suam, carnem appellat, dicens: *Palpate et videte, quia spiritus carnis et ossa non habet, sicut me videtis habere*; sed corruptionem mortalitatemque carnis vult intelligi, quæ tunc non erit in nobis, sicut jam in Christo non est.

19. (*Ibid.*, c. 8). *Si qua ergo*. Omnis ergo nova creatura, id est, populus innovatur per fidem, ut habeat interim in spe, quod in re postea perficiatur. In Christo habet etiam (*al.*, jam) quod in se sperat. Itaque vetera transierunt secundum spem, quia B modo jam non tempus Veteris Testamenti, quo temporale et carnale regnum expectetur a Deo: et facta sunt omnia nova secundum eandem spem, ut regnum cælorum, ubi nulla erit mors atque corruptio, promissum teneamus.

20. AMBROS. *Omnia autem ex Deo*. Quævis nos Christus redemerit, omnia tamen ex Deo.

21. AUGUST. (*Enarr. in psal. LXXVIII, concio 1, tom. VIII*). *Quoniam quidem Deus, Deus, inquit, erat in Christo mundum reconcilians sibi, quia Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*: ut non solum Deus in illo esset, sed etiam ipse Deus esset.

22. AUGUST. (*Tract. 41 in Joann.*, ante med., tom. IX). *Obsecramus pro Christo*. *Obsecramus, 23* inquit, *pro Christo*, id est, tanquam vos Christus C obsecret. Quid? reconciliamini Deo.

23. AMBROS. *Obsecramus*. Ideo obsecrat, ne aliqua negligentia medicinæ gratia effectu careat, quoniam

24. AUGUST. (*lib. 1 Contra advers. Legis et Proph.*, c. 14, tom. VI). *Eum qui non noverat*. Noverat enim per sapientiam, non noverat per experientiam.

25. AUGUST. (*lib. Ench. ad Laurent.*, cap. 41, t. III). *Pro nobis peccatum fecit*. Hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus. Ipse est ergo peccatum, ut nos justitia, nec nostra, sed Dei: nec in nobis, sed in Deo, sicut ipse fuit peccatum, non suum, sed nostrum, nec in se, sed in nobis constitutum. Similitudinem carnis peccati, in qua crucifixus est, demonstravit. Hæc est illa justitia Dei, non qua ipse justus est, sed qua nos ab eo facti.

26. LANFR. *Peccatum fecit*. Ordo: Deus Pater Christum peccatum, id est, hostiam pro peccato, ut nos efficeremur justificati in ipso, id est, in fide Jesu Christi.

CAP. VI. — 1. LANFR. *Gratiam Dei*. Gratiam Dei vocat remissionem peccatorum; quam in vacuum recipit, quisquis se in bonis operibus postea non exercet.

2. *Ait enim*. In Isaiâ sic loquitur: *In tempore placito exaudi te; et in die salutis auxiliatus sum tui*.

3. *Tempore accepto*, etc. Diceret quis: Est tunc aliquid gratia Dei? Est, quia exaudire Domini tempore accepto, et adjuvare est. Et hoc probat ab effectu, quia exaudit et adjuvat. Item hoc ab auctoritate: ipse enim dixit, Tempore accepto, etc.

4. AMBROS. *Nemini dantes*. Vigilantia sua omnem amputat offensionem, ne ministerium ejus vituperetur; vituperaretur enim, si quæ doceret, operibus non compleret.

gustis, compedibus, vel aliis vinculis, in plagis, in carceribus, 5. in seditionibus, 6. in laboribus, voluntariis, vel coactis, in vigiliis, similiter vel voluntariis, vel coactis, in jejuniis: exhibeamus nos, inquam, 99 Dei ministros in castitate, in scientia, legis et Evangelii, 7. in longanimitate, in expectatione promissorum Dei, cum alacritate mentis, in suavitate (suavis erat, quia sicut arguebat, ita et blandiebatur), in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis (verbum veritatis in ejus doctrina, quia non aliud tradebat, quam a Deo acceperat), 8. in virtute Dei, 9, 10, 11. per arma justitiæ 12. a dextris et a sinistris, in prosperis et in adversis, per gloriam (exponit a dextris et a sinistris) et 13. ignobilitatem; per infamiam et bonam famam, 14, ut seductores et veraces, sicut qui ignoti putamur non nosci a Deo, et cogniti Deo, quasi morientes, et ecce vivimus, id est, libertati, ut castigati, a Deo, vel ab hominibus, et non mortificati, quasi tristes, semper autem gaudentes, sicut egentes, multos autem locupletantes, tanquam nihil habentes, et omnia ideo possidentes. 15, 16. Os nostrum patet ad vos, id est, multa loquimur vobis, o Corinthii, cor nostrum dilatatum est, vel in prædicando, vel in dando. 17. 18. Non angustiamini in nobis; exemplo nostri non estis avari; angustiamini autem in visceribus vestris, id est, a vobis accepistis illud vitium: eandem autem, scilicet quam et nos homines, habentes (diasirtica locutione) remunerationem (ne putarent ironice dixisse addit) 19. tanquam filiis dico, dilatamini et vos, estote benigniores. Nolite jugum avaritiæ ducere cum infidelibus, id est, nolite similes esse infidelibus. Quæ enim participatio justitiæ (qualitates pro qualibus) cum 100 iniquitate? Aut quæ societas lucis ad tenebras? Quæ autem conventio Christi ad Belial? Aut quæ pars fidei cum infidei? Qui autem consensus templo Dei cum idolis? 20. Vos enim estis templum Dei vivi, sicut dicit Deus: 21. Quoniam inhabitabo in illis, et inambulabo inter eos, et ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi populus. 22. Propter quod, quia templum Dei estis, exite mente de medio eorum, et separamini, dicit Dominus: nolite

COMMENTARIUS.

5. In seditionibus. In tantum Deo devotus erat ut a tatem, id est vilitatem, si viles habiti simus, ne nec seditio fiduciam, quam in Deo habebat, minueret.

6. In laboribus. Manibus enim laborabat, ne cui gravis esset.

7. AMBROS. In longanimitate. Grandis animi erat in bajulandis infirmitatibus fratrum.

8. In virtute Dei. Virtus in eo erat, quæ per signa et prodigia idoneum se ministrum probabat.

9. Per arma justitiæ. Liberum se fuisse significat fidelibus et incredulis, dum his qui Evangelium gloriam, et eis qui ignobilitatem putabant, et his qui fidei bonam famam, et qui malam faciebant, integrum et constantem se præbuit.

10. AUGUST. (Enar. in psal. xciii, tom. VIII). Per arma. Malitia enim iniquorum sinistra sunt arma justorum, sicut idem dicit: Per arma justitiæ dextera et sinistra, id est, per gloriam et ignobilitatem; atque ita deinceps cuncta exsequitur. Dextera arma demonstrans gloriam, bonam famam, veritatem, quod [al., qua] cognoscebantur, quod videbant, quod non mortificabantur, quod gaudebant, quod multos ditabant, quod omnia possidebant. Sinistra vero, quod ignobiles et malæ famæ habebantur, quod seductores putabantur, quod ignorabantur, occidebantur, coercebantur, contristabantur, egere ac nihil habere videbantur.

11. LANFR. Per arma. Per arma justitiæ si muniti in prosperis et adversis, et sive gloriosi sive viles, seu, infames sive bonæ famæ habeamur.

12. A dextris et a sinistris. Exhibeamus nos, scilicet Dei ministros habendos justitiam, quasi libram, ut non pendeamus in hanc partem, vel in hanc, id est, non frangamur adversis, nec elevemur prosperis.

13. Ignobilitatem. Per gloriam exhibeamus nos sicut Dei ministros, ne extollamur; et per ignobili-

14. Ut seductores. Quasi dicoret: Non est mirandum si vituperamur et laudamur, quia alii putant nos seductores, alii veraces, et alii cognoscuti, et alii nesciunt, et cætera quæ sequuntur.

15. Os nostrum patet ad vos. Redarguit avaritiam eorum, et dicit eos a se non accepisse tenacitatis exemplum, quia cor suum in dando amplum et dilatatum est.

16. AMBROS. Os nostrum patet ad vos. Hoc libertatis causa loquitur, et puræ conscientiæ. Male [al., mali] enim sibi conscia mens loqui trepidat, sensum perdit, in verbis errat.

17. Non angustiamini. Hoc, dicit, non erat magis ascribendum, si discipuli male uterentur, quia quod pertineret ad magistros non tacerit.

18. LANFR. Non angustiamini. Id est, in nobis non videtis angustiam et tenacitatis exemplum, sed hujus vitii somes est in visceribus vestris.

19. Tanquam filiis dico. Ordo: Tanquam filiis dico habentes eandem remunerationem scilicet, quam nos habemus.

20. Vos enim estis templum. Probat quia jugum ducere cum infidelibus, æquipollenter. Nullum templum Dei debet habere consensum cum idolis; vos autem estis templum, quia ipse habitat in vobis. Ipse enim dixit: Inhabitabo in vobis. Propter quod exite de medio eorum, id est, ergo nolite jugum ducere cum infidelibus. Utitur autem verbis prophetæ pro suis.

21. Quoniam inhabitabo. Et Joel sic dicit: Ponom tabernaculum meum in eis, et ego ero eis Deus, et ipsi erunt mihi populus (Joel II, 27).

22. Propter quod exite. In Isaia sic legitur: Recedite, recedite, exite inde; pollutum nolite tangere (Isa. LII, 11).

jugum ducere cum infideli : 23. et immundum ne tetigeritis, id est, ne commisceamini malis; ecce fructus, et ego recipiam vos, et ero vobis in patrem, et vos eritis mihi in filios et filias, dicit Dominus omnipotens.

CAPUT VII.

Has ergo habentes promissiones (*scilicet recipiet nos si immundum non tangamus*), charissimi, mudemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus, id est, carnalis vitii, et spiritualis nequitiae, perficientes sanctificationem nostri in timore Dei, id est, perficientes ea, quibus sancti efficiamur. Capite nos in exemplum per nostram admonitionem. 1. Neminem læsimus sicut pseudoapostoli subditorum bona devorando, neminem pravo nostri exemplo corrupimus, neminem adulando circumvenimus. 2. Non ad condemnationem vestram dico, non ideo dico ut aliquibus horum læsissetis, unde vos condemnem. 3. Prædiximus enim quod 4. in cordibus vestris estis ad commoriendum, et ad convivendum, quia diligo vos in tantum, ut vivere, et mori velim vobiscum, si fieri posset. 5. Multa mihi fiducia est, apud vos, multa mihi gloriatio apud alios pro vobis, repletus sum pro vobis consolatione, superabundo gaudio propter vos in omni tribulatione nostra. Nam ostendit se tribulationem habuisse, nam in Macedonia, et Asia) et cum venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem 101 passi sumus, 6. foris pugnae ab infidelibus, vel in meo corpore, 7. intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi. Non solum autem in adventu ejus, sed etiam in consolatione, qua consolatus est in vobis, 8. referens nobis vestrum desiderium, videndi me, vestrum solum, vestram 9. æmulationem pro me, addiscentes charitatem, vel imitationem mei, ita ut ex missione Epistolæ, vel ex supra dictis, magis gauderem. Quoniam et si contristavi vos in 10. Epistola priore, non me modo pœnitet; etsi prius pœniteret, videns quod Epistola illa prior (etsi ad horam) vos contristavit, nunc gaudeo, non, sed non propter hoc, quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. 11. Contristati enim estis secundum Deum, ut in nullo, quod præcepimus 12, 13. detrimentum (quoniam exsecuti estis) patiamini, scilicet detrimentum animæ in futuro, ex nobis, id est, ex nostris præceptis non adimpletis. 14. Quæ enim (responsio) secundum Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem, æternam, operatur; 15 sæculi autem (a contrario) tristitia mortem operatur. 16. Ecce enim (alia probatio per partes salutis) hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, 17. quantam maximam in vobis operatur sollicitudinem bene operandi, hoc est, salutem; nam operatur sollicitudinem, quæ causa est salutis; nec tantum hoc, sed defensionem, contra Deum: nec tantum hoc, sed indignationem, de peccatis;

COMMENTARIUS.

23. AUGUST. (serm. 18 De verb. Domini, cap. 20). A rium habere illos emendandi se, flere, quia peccaverunt, æmulationem habere pro Apostolo, quoniam addiscentes charitatem ejus erga se, cœperunt illum defendere contra adversarios.

9. LANFR. Æmulationem, id est, qualiter alter æmulatur desiderium alterius, ut me videatis.

10. Epistola illa. Ordo: Illa vos contristavit, etsi ad horam.

11. Contristati enim. Demonstratio de qua pœnitentia dicat; est enim et mala pœnitentia.

12. Detrimentum. Detrimentum auditor ex prædicatione doctoris patitur, quando præceptis ejus inobediens existit, et priori peccato peccatum inobedientiae addit.

13. AMBROS. Detrimentum, id est, ut omnia nostra effectum habeant in vobis, etiam quod contristavimus vos.

14. LANFR. Quæ enim secundum. Alia ratio quod secundum Deum contristati sunt.

15. Sæculi autem tristitia. Sæculi autem tristitia est dolere, quod sua tribuat, aliena non rapiat, et cætera in hunc modum.

16. Ecce enim. Alia ratio ejusdem rei.

17. AMBROS. Quantam in vobis. Solliciti enim sunt, ne denuo peccent, et defendunt se ab infestatione dæmonum; indignantur in se, vel in alios peccantes timent, quia peccaverunt, desiderant se reformare, et incipiunt pati zelum bonorum operum perficendorum; et quod deliquerunt, vindicant in seipsos.

CAP. VII. — 1. AMBROS. Neminem læsimus. Pseudo enim apostoli nocebant illis, corrumpentes sensus illorum circumventionem astuta.

2. LANFR. Non ad condemnationem, id est, non propterea commemoro, ut callide dicam vos fecisse, quod me fecisse nego.

3. Prædiximus enim. Superius dixit: Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus vestris.

4. AMBROS. In cordibus nostris, id est, participes vult eos habere, et ad præsentem passionem pro Christo et ad futuram vitam.

5. Multa mihi fiducia. Fiducia hæc de primæ Epistolæ correptione est, quam quia non aspere susceperunt, fiduciam dederunt admonendi se.

6. Foris pugnae. Pugnae enim erant corpori, dum cædebantur; animo timores. Illic enim timor, ubi intellectus est. Sed hic timor propter credentes, ne passione ejus scandalizarentur.

7. LANFR. Intus timores. A falsis fratribus; vel, ne passio mea perterreret fratres, id est, metuens ne conversi noviter, videntes afflictionem nostram ad suam, id est, qui fuit Judæus, ad judaismum, gentilis ad gentilitatem converterent.

8. AMBROS. Referens nobis. Nuntiavit Titus deside-

nec tantum hoc, sed timorem Dei; nec hoc tantum, sed etiam desiderium, reformationis; nec hoc tantum, sed etiam æmulationem boni, nec hoc tantum, sed etiam vindictam, afflictionem peccatorum. Ergo quia hoc et hoc fecistis, in omnibus aliis bonis exhibuistis vos, 18. incontaminatos esse negotio, qui fornicatorem exclusistis. 19. Igitur 102, et si scripsi vobis, non tantum propter eum, qui fecit injuriam, id est, qui uxorem patris accepit, nec propter eum, qui passus est, id est, patrem, cujus uxor ablata est; sed, scilicet scripsi, ad manifestandam sollicitudinem nostram, quam habemus pro vobis de corruptione vestra coram Deo, ut placeat Deo: 20. ideo, quia incontaminati fuistis, consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantius magis gavisi sumus super gaudio Titi, quia super vestra spirituali bona conversione relectus est spiritus ejus ab omnibus vobis; et si quid 21. apud illum de vobis gloriatus sum, gloriando de vobis locutus sum, cum ipse viderit, non sum confusus, id est, mentitus; sed sicut 22. omnia vobis in veritate locuti sumus, ita et gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est, et viscera ejus abundantius in vobis sunt, reminiscens omnium vestrum obedientiam, scilicet quomodo cum timore animi et tremore corporis excepistis illum. Gaudeo quod in omnibus confido in vobis.

CAPUT VIII.

Hortatur eos ad beneficentiam per exempla Macedonum. Notam autem facimus vobis, fratres, gratiam Dei, quæ est in Ecclesiis Macedoniæ (collationem dicit, quam Macedones sanctis Jerusalem dederunt), quod in multo experimento, usu, tribulationis abundantia gaudii ipsorum fuit, id est, dum maxime pro Christo tribularentur, in hoc ipsum gaudebant; et 1. altissima, maxima, vel exaltans eos, 2. paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum, id est, largitatis, seu abundavit in divitem simplicitatem: hæc est, iam libenter dabit pauper ut si dives esset, quia, id est, testor illis, secundum virtutem eorum, id est, rei veritatem, 3. testimonium illis reddo, et supra virtutem, posse suum, voluntarii fuerunt, cum multa exhortatione 4. obsecrantes nos gratiam (scilicet quam daret sanctis qui sunt Hierusalem); et communicationem ministerii, administrationis, quod fit in sanctos. Et non tantum dederunt sicut speravimus, sed semetipsos per fidem dederunt, primum Domino, deinde nobis, ad faciendum quidquid vellemus, per voluntatem Dei; ita 5. ut hortarentur nos ad hoc, ut rogaemus Titum, ut 103-105 quemadmodum cœpit, ita et prædicatione perficiat in vobis, vos, quales sunt Macedones, etiam, sicut alias, gratiam istam dandi. Sed sicut in omnibus, nec illum tantum rogavi, sed et vos rogo, ut in hac gratia abundetis sicut in omnibus abundatis fide, et sermone et scientia Evangelii, et omni sollicitudine, insuper et charitate vestra in nos; ut et in hac gratia abundetis. Non quasi imperans dico, 6. sed, scilicet dico, per aliorum, id est, Macedonum, vel aliorum sanctorum sollicitudinem, etiam vestre charitatis ingenium, studium, bonum comprobans, probum faciens, et hoc debetis facere, et reddit causam. 7. Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis. Et consilium in hoc do, ut faciat, hoc enim vobis utile est, qui non solum facere, quod boni potestis, sed et velle, quod boni non potestis facere, cœpistis ab anno priore; nunc vero et facto illud velle perficite, ut quemadmodum promptus

COMMENTARIUS.

18. LANFR. *Incontaminatos esse in negotio.* In quo A batur: quia plus erat, quam poterat eorum substantiam. vindicandum præcepit in eum qui uxorem patris accepit.

19. AMBROS. *Igitur etsi scripsi vobis.* Ostendit magis scripsisse propter Ecclesiam: quia in uno male agente, multi confunduntur; et in uno contumeliam patiente, multi indignantur. Emendando ergo injustos, et pollutos sanctificando, et Ecclesias reconciliando, totius populi sollicitudinem in se habere demonstrat.

20. LANFR. *Ideo consolati.* Et propter adventum Titi, et propter bonum studium vestrum.

21. *Apud illum de vobis.* Apud Titum gloriatus est Apostolus de Corinthiis. dicens eos benignos esse.

22. *Omnia de vobis,* id est, sicut vera locuti sumus vobis de aliis, ita vera locuti sumus Tito de vobis.

CAP. VIII. — 1. AMBROS. *Altissima paupertas.* Cum tenues essent facultatum substantia, animus dives inventus est, ita ut cum lacrymis offerrent, et sic cogere accipi a se, quod accipiendum non vide-

2. LANFR. *Paupertas eorum.* Pauperes erant rerum terrenarum, sed divites simplicitatis et benignitatis.

3. *Testimonium.* Ordo: Testimonium aliis reddo, quia secundum virtutem.

4. *Obsecrantes nos.* Id est, peccati sunt me, ut permitterem eos gratiam et communicationem facere de substantia sua, in hanc eleemosynam, quæ fit in sanctos qui sunt Hierosolymis.

5. *Ut rogaemus Titum.* In tantum, inquit, largitate eorum provocati sumus, ut rogaemus Titum, ut sicut cœpit prædicatione et admonitione sua, perficiat in vobis gratiam, id est, largitatem istam.

6. AMBROS. *Sed per aliorum.* Exhortatur ut penitentiam patientibus mittant sumptus, et per eorum sollicitudinem, quam revelent, bonum animum suum ostendant.

7. LANFR. *Scitis enim gratiam.* Quasi diceret: Propter amorem Christi libenter debetis largiri, quia ipse dives propter vos pauper factus est.

est animus voluntatis, ita sit *promptus animus* et perficiendi ex eo, *secundum id, quod habetis*. *Ecce cur acceptum est Deo, si sit voluntarie*. 8. Si enim voluntas prompta est *facere*; secundum id quod habet, accepta est Deo, non tantum 9. secundum id quod non habet. Non enim, *scilicet impero*, ut aliis sit remissio, *refectio ex nostris, ut vos deficiatis*, vobis autem tribulatio, 10. sed *dico ut ex æqualitate*. In presenti tempore, 11. vestra abundantia illorum inopiam suppleat, ut et illorum *meritorum* abundantia vestræ inopie sit, in futuro supplementum, 12. ut *nunc et tunc fiat æqualitas, sufficientiu vobis et ipsis*, sicut scriptum est, in Exodo xvi : 13, 14. Qui multum, non abundavit, *scilicet collegit de manna, non plus habuit*; et qui modicum, non minoravit, *scilicet collegit, non minus habuit*. Ita qui multum pecuniæ collegit in presenti ut Corinthii, non solus habeat, 106 imo aliis impertiat. Ad hoc quod dixit rogavimus Titum. Gratiam autem ago Deo, qui dedit eandem quam habeo sollicitudinem pro vobis in corde Titi, quoniam *mea* exhortationem quidem prius audiens libenter suscepit, et non tantum audivit, sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. Misimus etiam cum illo fratrem nostrum, Barnabam, cuius laus est in Evangelio per omnes Ecclesias: non solum autem, *laus est ei in Evangelio, id est, non solum electus in prædicatione*, sed et ordinatus est ab Ecclesiis, a fidelibus Ecclesiæ, id est, apostolis, comes peregrinationis nostræ, ut *meum ferat*, in hanc gratiam collectionis, quæ ministratur 15. a nobis ad Domini gloriam, gratiam dico, et destinatam ad voluntatem nostram, 16, 17. devitantes hoc, ne quis nos vituperet in hac plenitudine, quæ ministratur, *portatur sanctis*, a nobis, ut *vacent Deo, in Domini gloriam*. Ideo mittimus illos. 18, 19. Providemus enim bona non solum coram Deo, quod est si solus Apostolus pecuniam ferret, non his forsitan crederetur, *cum ipse nihil fraudaret*, sed etiam coram hominibus. Misimus autem cum illis et fratrem nostrum Timotheum, quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse, nunc autem multo sollicitiorem, confidentia multa habita in vos, sive 20. pro Tito, qui est socius meus, et in vos adiutor, sive fratres

COMMENTARIUS.

8. AMBROS. Si enim voluntas. Quoniam Corinthii A videntur pauperes.

ad hoc opus provocantur, hoc eis indicitur, ut non plus tribuant quam possunt, ne plus forte offerentes coacti, non voluntarii, viderentur sine mercede futuri: quia qui coactus aliquid facit, mercedem non habet.

9. LANFR. Secundum id quod, etc. Vel ille dat secundum quod non habet, qui de quinque solidis, dat quatuor; quod faciendum est illi, qui habet decem libras, vel hujusmodi. Diceret aliquis: Non valet si darent secundum quod habeant; illi enim Macedones, plusquam possent eorum potui facultas, dederunt. Ad hoc respondet: Si enim, etc. Quod est: Qui vult dare secundum id quod habet, acceptus est Deo, non tantum ille qui vult facere ultra quam habet. Vel ita: Voluntas prompta facere ultra quam possit, secundum id quod vult, est accepta, non secundum quod potest.

10. AMBROS. Sed ex æqualitate. Non enim plus exigitur, quam sibi debent retinere, quia diligens, inquit, proximum tuum sicut teipsum.

11. Vestra abundantia. Id est, hi qui facultates habent, ministrent sanctorum inopiis, ut iterum illic sancti ubi sunt divites, et isti inopes, communicent his, quasi vicem rependentes ministerio illorum.

12. Ut fiat æqualitas. Hæc est æqualitas, ut, quia iati in hoc tempore ministrant sanctis, reddant [al., reddantur] illis vices in futuro.

13. Qui multum non. Plus habent sancti in spe futuri sæculi quam hi qui hoc tempore videntur divites, et tamen æquabuntur illis utrique, ut sicut beneficio horum, sanctorum inopia sustentatur, ita beneficio sanctorum divites fiant hi in futuro sæculo, in quo

14. LANFR. Qui multum. Qui multum sæpe collegerat, id est, amplius quam gomorum non abundavit, id est, non plus habuit quam gomorum, et qui modicum scilicet collegerat, id est, minus habuit quam gomorum. In Exodo autem ita habetur: *Nec qui plus collegerat, habuit amplius; nec qui minus paraverat, reperit minus*.

15. A nobis ad Domini gloriam. Ordo: A nobis destinatam, ad Domini gloriam, et ad voluntatem.

16. Devitantes hoc. Quasi diceret: Ideo misimus fratrem boni testimonii cum Tito, ne quis vituperet nos in hac Epistola (52), eleemosyna, dicens nos ex ea aliquid ad nostrum opus retinere.

17. AMBROS. Devitantes hoc. Ideo hoc subiecit, ne negligens circa curam sanctorum judicaretur, si segnius hoc ageret.

18. Providemus enim bona. Providet bona coram Deo, dum quod jubet Deus circa ministeria sanctorum, fieri docet coram hominibus, quia tales mittit ad hoc opus exhortandum, qui probitate sua non faciant eis scandalum.

19. LANFR. Providemus enim. Ideo, inquit, misimus eos, ne ministerium nostrum vituperetur, existimando nos esse fures, postquam viderint tot bonos quibus accommodatur, vel propter hoc mittimus tot, ne dicamur negligere illud mittendo unum, et existimari esse fur, vel negligere illud; bonum est nos evitare, ne simus causa malæ existimationis eorum; et hoc est quod dicit: *Providemus enim bona*, etc.

20. Pro Tito. Dicit fratrem, quem mittebat, multam fiduciam habere in eis, quia Titum et alios apostolos bene tractaverunt.

(52) Epistola redundat, vel sane inter parenthesis.

nostri, aposioli Ecclesiarum (*forte quidam apostoli bona illorum referendo commemabant illos*), gloria Christi, quibus Ecclesiis glorificatur Christus. Quia tales sunt. 21. Ostensionem ergo, quæ est charitatis vestræ, et nostræ gloriæ pro vobis, quia charitas eorum gloria est Apostoli, in illos, quos mittimus, ostendite, charitative recipite illos, in faciem Ecclesiarum, ut sitis exemplar.

107 CAPUT IX.

Responsio. De receptione illorum scripsi vobis, et non de collectione: nam de ministerio, quod fit in sanctos, ex abundanti, superfluum est mihi scribere vobis. Ecce cur. Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones (dicens Apostolus Macedones, Achaïam paratam dicit ut inde Corinthii parati inveniantur). 1. Quoniam et Achaïa parata est ab anno præterito, et sic vestra æmulatio provocavit plurimos. Misi autem præfatos fratres, ut ne quod gloriamur de vobis, id est, gloriati sumus de vobis apud vos, evacuetur (quod esset, si non parassent illud) in hac parte, in referenda communione, ut (quemadmodum dixi) parati sitis, ne cum ad vos venerint Macedones mecum, et invenerint vos imparatos, 2. erubescamus nos de hoc quod gloriati sumus de vobis, ut non dicamus vos in hac substantia, collationis (quod esset, si non parassent illud). Et ne erubescamus vobiscum, necessarium ergo existinavi rogare fratres, ut præveniant ad vos, 3. et præparent, parari faciant a vobis, repromissam benedictionem hanc (dona pecuniæ) paratam esse sic (datam voluntarie) quasi benedictionem, non tanquam avaritiam, non juxta datam. Hoc autem dico, quia avare non debetis dare, ideo quia: Qui parce seminat, avare dat, parce, nihil, et metet; et 4. qui seminat, hilariter dat, in benedictionibus, largitate, de benedictionibus et metet. Et propter hoc, Unusquisque prout destinavit, sive multum, sive parum, in corde suo, det non ex tristitia, aut ex necessitate, id est, coactione, sed hilaritate; hilarem enim datorem diligit Deus. Et ne timeatis deficere. Potens est autem, enim, Deus omnem gratiam, spiritualem et corporalem, abundare facere in vobis, (ne quis diceret: Si darem quæ habeo, postea egerem, subjunxit. Potens est Deus omnem gratiam abundare facere, id est, justificationem, et copiam rerum tribuere), ut in omnibus semper omnem sufficientiam corporis, et animæ habentes, abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est in psalmo III: Dispersit, dedit pauperibus; 5. justitia ejus manet in sæculum sæculi. Descriptio pro descripto. 6. Qui autem administrat semen quod det seminanti, danti; et panem, copiam rerum, ad manducandum, dato illo, vobis præstabit, 7. et, ut aliis 108 subministrare possitis, multiplicabit semen vestrum, et angebit (repetitio) incrementa frugum justitiæ vestræ; bona opera, quibus justificemini, ut in omnibus (repetitio) locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo, id est, ministerium nostrum, operante simplicitate vestra, operatur gratiarum actionem Deo. Quoniam (gratiarum actionem exponit) ministerium, id est, administratio dationis, hujus officii, simplicitatis vestræ, 8. non solum supplet ea quæ desunt sanctis, est supplementum inopiæ sanctorum, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, id est, propter hoc quod inopiam sanctorum suppletis, gratias agunt Deo multi, per probationem, propter laudationem, ministerii hujus, id est, nostræ operationis, et vestræ largitatis (glorificantes) per multos dico Deum 9. in obedientia, propter obedientiam quam habetis in Evangelio per prædicationem nostram, confes-

COMMENTARIUS.

21. Ostensionem. In illis, inquit, quos vobis mit- A timus, ostendite quam charitatem habeatis, et quæ bona sit gloriatio vestra pro nobis.

CAP. IX. — 1. AMBROS. Quoniam Achaïa parata. Post Macedonas, Achaïam dicit paratam. Deinde ut Corinthii fiant parati.

2. LANFR. Erubescamus vos. Si imparati, inquit, fueritis, nos verecundiam habebimus in hac substantia, id est, eleemosyna, vos forsitan non habebitis.

3. Et præparent. Ordo: Ut præparent benedictionem hanc repromissam paratam esse, sic quasi benedictionem, non quasi avaritiam. Promiserant enim Apostolo quod ita præpararent eleemosynam, benedictio non avaritia [*forte benedictione non avaritia*].

4. AMBROS. Qui seminat in benedictionibus. Hic in benedictionibus seminat, qui bona voluntate spe futuræ retributionis hoc agit.

5. Justitia ejus manet. Justus est qui sibi soli non

detinet quod sit omnibus datum.

6. LANFR. Qui autem administrat. Id est, qui dat vobis unde eleemosynam faciatis, dabit unde post datam eleemosynam vos sustentare possitis. Nec propter hoc tamen remanebit, quando quidem semen multiplicet et fruges crescere faciat.

7. AMBROS. Et multiplicabit. Danti addit, ut eo amplius habeat unde largiri.

8. LANFR. Non solum supplet ea. Quatuor dicit fieri per administrationem hujus officii, id est, beneficii. Sanctis enim qui sunt Hierosolymis necessaria exinde ministrantur, et per multos alios, probantes hoc ministerium, gratiæ Deo referantur; et multi, exemplo Corinthiorum provocati, et illis sanctis qui sunt Hierosolymis et multis aliis plurima largiuntur, ut et ipsos Corinthios videant, propter eminentem gratiam, quam habent, sedulo eos deprecantur.

9. In obedientiam, id est, quia dum Evangelium Christi vobis prædicaret, statim obedientes fuistis ad confitendum Christum.

sionis vestræ, ad confitendum, vel ad Dei laudem, vel ad confitenda peccata vestra, in Evangelium Christi, scilicet abundat, et simplicitate, largitate, communicationis vestræ in illos, et in omnes abundat, et in ipsorum obsecratione facta pro vobis, ipsorum dico, desiderantium, diligentium, vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. Unde Gratias ago, referimus, Deo super inenarrabili, id est, quod debet enarrari, vel enarrabili dono ejus.

CAPUT X.

Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem et modestiam Christi (contra eos agit, qui dicebant eum præsentem humiliter loqui; absentem vero minari: obsecrando per eam virtutem, quæ inter eos habere desiderat), qui in facie quidem, in præsentia vestra, humilis sum (ironia) inter vos; absens autem confido in vobis, confidenter criminor. Rogo autem vos, scilicet ut ita vivatis, ne præsens 1. audeam 2. per eam confidentiam, id est, fiduciam, scilicet veritatis, qua a vobis existimor absens audere in quosdam; qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambulemus, id est, carnalia nos diligamus. In carne enim ambulantes sumus, id est, in carne existimus (non est hoc in malam partem) non secundum carnem militamus, id est, carnalia non diligimus. 3. 4. Nam arma (arma ideo dicit, quia repugnat vitiiis) 109 militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, per Deum (metaphorice loquitur) contra munitiones, id est, sententias philosophorum iniquorum. 5. Ad destructionem munitionum (aerearum potestatum, militamus), 6. consilia contra Deum destruentes, et omnem altitudinem, superbiam, extollentem se adversus scientiam Dei, et 7. in captivitatem redigentes, id est, subtrahimus diabolo omnem prædestinatorum intellectum, intelligentem, 8. in obsequium Christi, ad obsequium Christi redigentes, et in promptu, statim, habentes, id est, parati sumus, ulcisci, punire, omnem inobedientiam, inobedientem, cum impleta fuerit vestra obedientia, id est, cum pars nostri obediens fuerit, vel perlata collatione vestra ad sanctos Hierusalem. Obedientia vestra, id est, mihi magis quam pseudo debetis obedire, et ab aliis cavere. 9. Quæ secundum faciem sunt, videte, eos qui in facie gloriantur, id est, pseudo, vitate. Si quis pseudo confidit sibi Christi Apostolum, se esse, (contra eos, qui se Apostolo præferebant, quia Christi se esse dicebant. Et Apostolus: Non ideo, inquit, sunt majores, quia ego sum Christi), hoc cogitet iterum apud se: quia sicut ipse Christi est, ita et nos, et non ideo majores. 10. Nam et si amplius quam Christi me esse aliquid gloriatus fuero, scilicet, de potestate nostra, (de apostolatu nostro) quam dedit nobis Dominus in ædificationem, et non in destructionem vestram, 11. non (effectus pro causa) erubescam, id est, verum dicam. Ut autem 12, 13. non existimer tanquam terrere vos per Epistolas, non existimer ego a vobis, quod velim tantum terrere vos, comminando vos per Epistolas; (per parenthesim usque, hoc cogitet) quoniam quidem Epistolæ nostræ, inquit, graves sunt, ad intelligendum, et fortes, ad exsequendum, præsentia autem corporis mei infirma, et sermo meus contemptibilis; hoc cogitet, qui ejusmodi est, qui hoc dicit, quia quales sumus verbo per

COMMENTARIUS.

CAP. X. — 1. LANFR. Audeam. Ordo: Audeam in A quosdam; id est, aliquid molestiæ inferam quibusdam vestrum.

2. AMBROS. Per eam confidentiam. Confidentia itaque fiduciam severitatis significavit, quam in Epistola tantum habere putabatur; et ideo commonet ne eadem severitate præsens utatur, sicut non sperabant.

3. Nam arma militiæ. Arma ideo dicit quia repugnant vitiiis.

4. LANFR. Arma militiæ. Arma militiæ Christianæ sunt virtutes, quæ potentes sunt auxilio Dei, ut destruant munita diversis calliditatibus consilia adversariorum, sive hominum, seu dæmonum.

5. AMBROS. Ad destructionem. Arma spiritualia fides est incorruptæ prædicationis, per quam vincit B munitiones, id est, principes et potestates nequitiae, quæ se extollunt et armant in fidelium animos ad contradicendum Christo.

6. LANFR. Consilia destruentes. Superiori sententiæ conjungitur, non secundum carnem militamus.

7. AMBROS. In captivitatem. Captivat intellectum, dum contradicentem rationem vincit, et ad fidem Christi humilem et mansuetum inducit.

8. LANFRANCUS. In obsequium. In pro contra intelligi potest, ut sit sensus: Captivantem intellectum ad obsequium Christi vel intellectum, qui est contra obsequium Christi; id est, diligenter considerate opera eorum qui in conspectu vestro tantum bona agunt, ne forte vos seducant.

9. AMBROS. Quæ secundum faciem. Nunc vult eos, quæ palam sunt considerare, id est, ea quæ dicturus est, quia aperta sunt, dijudicare.

10. LANFR. Nam etsi amplius. Quasi diceret: Possem dicere: Apostoli sumus, et plus nobis obedire debetis.

11. Non erubescam. Merito erubesceret, si se Apostolum diceret, et non esset.

12. AMBROS. Non existimer. Ipse potest videri terrere per Epistolam, quia [al., qui] neque auctoritatis alicujus est, neque præsens fiduciam habeat arguendi.

13. LANFR. Non existimer. Hoc dicit occasione illius sententiæ, quam superius dixit, parati ulcisci omnem inobedientiam, ut, inquit, non existimer a vobis tanquam terrere quod minor implere, scilicet quod minor dictis implebo factis.

Epistolos absentes, comminantes, tales erimus et presentes in facto, id est, sicut in Epistolis nos facturos comminamur, si **110** venientes ad vos nisi correpti, actu ipso exsequemur. 14. Non enim audemus (remotio) inserere, aut comparare nos quibusdam, pseudo, qui seipsos commendant, non metientes se, sed ultra quam sint jactantes; 15. sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes sumus, et comparantes nosmetipsos nobis. 16. Nos autem non in immensum, id est, non ultra vires, gloriabimur, id est, inde tantum gloriamur, quod prædicatione nostra vos convertimus, sed 17. secundum (pro auctoritate posuit) mensuram regulæ (regimini) qua mensus est nobis Deus, scilicet gloriamur, secundum mensuram dico 18. pertingendi prædicando usque ad vos. Non enim 19. quasi non pertingentes ad vos, ultra vos, superextendimus nos: usque ad vos enim pervenimus in Evangelio, prædicatione, Christi. Non in immensum gloriantes (dicendo nos prædicasse, quibus non prædicavimus) in alienis laboribus, in aliorum prædicatione: spem autem habentes, habemus crescentis fidei vestræ, ut crescat fides vestra, 20. in vobis magnificari, id est, quod in vobis magnificabor, 21. secundum regulam nostram 22. in abundantiam, in spe habens abundantiam; id est, spem habemus, quia etiam aliis præter vos prædicabimus, 23. etiam in illa loca, quæ ultra vos sunt, evangelizare, 21, 25. non (remotio) in aliena regula, in aliorum prædicatione, in iis quæ præparata sunt, prædicata ab aliis, gloriari, et hoc ideo, quia gloriatur, etc. vel et ita gloriari, ut qui gloriatur, etc. Qui autem gloriatur, in Domino gloriatur, non in se, vel in alio. 26. Non enim qui seipsum commendat, 27. ille probatus est; sed quem Deus commendat, illos gloriantes.

CAPUT XI.

1. 2. Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ, jactantiæ, meæ! sed et supportate me, dixi utinam! optative, sed nunc præcipiens dico: supportate, quod debetis facere: 3, 4. æmulor enim vos Dei æmula-

COMMENTARIUS.

14. Non enim audemus. Inserit et comparem se A facit aliquibus, qui opera eorum imitantur. Non, inquit, volumus imitari eos, qui seipsos commendantes adulantur vobis; sed bona vestra laudamus; mala punimus. Quales verbo, tales et facto.

15. Sed ipsi in nobis. Metientes sumus nosmetipsos, id est, conscientis nostris comparantes nosmetipsos nobis, id est, nostris operibus, viribus, ne plus, vel aliud dicamus, vel conemur quæ facere possimus, vel debeamus.

16. Nos autem non in immensum. In tantum, inquit, gloriabimur, ut vestros esse apostolos nos dicamus; hæc est enim mensura gloriæ nostræ quam mensus est nobis Deus.

17. Secundum mensuram regulæ. Exponit quomodo intelligendum sit quod superius dixit: in inmensum B gloriabimur.

18. Pertingendi usque ad vos. Mensura nostræ prædicationis pertingit usque ad vos, id est per mensuram prædicamus, quia invasionem non facimus. Et hoc est quod dicit: non enim, etc.

19. Quasi non pertingentes. Si alii ante hunc Apostolum in prædicatione Corinthiorum laborassent, et iste se eorum Apostolum vocasset immensum, id est, ultra modum gloriari videtur.

20. AMBROS. In vobis magnificari. Magnificari se credit apud Deum, si augeantur in fide auditores illius.

21. LANFR. Secundum regulam. Regulam hic vocat regimen, secundum hoc, inquit, quod vos regimus, a vobis, id est, per vos a Deo magnificamur.

22. In abundantiam. In abundantia autem dicit, C vel quia hæc prædicatio super prædicationem apostolorum abundavit, vel quia in ea erat abundantia donorum Dei.

23. Etiam in illa quæ ultra. Spem hanc, inquit, habemus evangelizandi fidem Christi in illa loca quæ ultra nos sunt.

24. Non in aliena regula. Non, inquit, spem habemus gloriari in aliena regula, in his videlicet locis quæ præparata, id est, evangelizata ab ipsis apostolis.

25. AMBROS. Non in aliena regula. Non audeat in hos qui aliis prædicantibus crediderunt, nec in alienis laboribus videtur gloriari; sed per hoc nititur ut eis prædicaret quibus non erat [sup. annuntiatam Evangel.], ut gloriam suo labore acquirat; gloriam autem Domino dandam significat dicens: Qui gloriatur in Domino gloriatur.

26. Non enim qui seipsum commendat. Verum est quia illum Dominus commendat; et ille probatus est, quem dignum habet ac mittit ut prædicet donum ejus. Quem autem non mittit, non illum commendat. Ipse autem se commendat, quia [al., qui] non missus prædicat.

111 27. LANFR. Ille probatus est. Non in alienis sed in Domino volumus gloriari, quia omnis qui gloriatur in Domino, debet gloriari; quia non in se nec in alio: in se vel alio non, quia qui sic agit non probatur a Deo.

CAP. XI. — 1. LANFR. Utinam sustineretis! Utinam, inquit, sustinere velletis, id est, audire quomodo me commendo, quod videtur insipientia! Et si ego refero vos debetis audire; et subditur: Æmulor enim vos, etc.

2. AMBROS. Utinam sustineretis! Incipiens se laudare insipientem se dicit, quia scriptum est: Non laudent te labia tua, sed proximi tui (Prov. xxvii).

3. Æmulor enim vos. Quæ locutus est, amore eorum se dicturum ostendit, ut non magis ad laudem ejus proficiat; sed ad horum profectum, ut discant quemadmodum parenti suo in Evangelio saveant.

4. LANFR. Æmulor enim vos. Æmulatio est motus mentis propter alienum statum. Rogat ergo ut patienter ferant reprehensionem suam, quia ipse circa

tionem, quia diligo vos, vel si conturbo vos, bono animo facio, ut vos exhibeatis castos, id est, incorruptos Christo, cui vos despondi. 5, 6. Despondi enim vos uni viro virginem (virgines vult esse in fide) castam, non colentem idola, exhibere Christo. Sed tamen 7. Timeo autem ne, sicut serpens Evam seduxit astutia sua, ita corrumpantur pseudo sensus vestri et excidant a simplicitate, benignitate, quæ est in Christo, vel in iis quæ sunt Christi. Quod pati non debetis. 8, 9. Nam si is qui venit, alium majorem Christum prædicat quem non prædicavimus, aut alium majorem Spiritum accipitis quem non accepistis aut aliud dignius Evangelium quod non recepistis, recte patere mini. Existimo enim nihil me minus fecisse 10 a magnis apostolis, Petro, 11 Barnaba, et cæteris; 11. nam et si imperitus sermone, sed non scientia. Id est, scienter egi. 12. In omnibus: utem manifestati sumus vobis. Aut 13. nunquid peccatum feci, me ipsum humilians, ut vos in fide exaltetini? Quoniam gratis Evangelium Dei evangelizavi vobis? Alias Ecclesias exspoliavi accipiens stipendium ad ministerium vestrum, id est prædicationem vestram. Et cum essem apud vos et egerem, nulli, aliquid rogando, onerosus fui; 14. nam quod mihi deerat, supplerunt fratres, qui venerunt a Macedonia; et in omnibus sine onere me vobis servavi, et servabo ne putarent quod amodo aliquid vellet sumere. Jusjurandum. Est veritas Christi in me, quoniam hæc non accipiendi 15. gloriatio non infringetur in regionibus Achæ. Dicebatur enim timore non valendi convertere, non dilectione abstinere. Quare non infringetur? Quia non diligo vos? Deus scit, quia vos diligo. Quod autem facio, id est, non accipio, et faciam, scilicet ideo facio, ut amorem occasionem gloriandi eorum, pseudo, qui volunt occasionem (gloriandi in eo, quod nihil prædicando accipiunt), ut 16, 17. in quo gloriantur, inveniantur sicut et nos. Responsio. 18. Nam ejusmodi pseudoapostoli sunt operarii subdoli, transfigurantes se in apostolos Christi. Et non mirum, si ministri hoc faciunt; ipse enim Satanas transfigurat se in angelum lucis. Non est ergo (conclusio a simili) magnum, si ministri ejus transfigurentur, velut ministri iustitias, quorum finis erit secundum opera.

COMMENTARIUS.

opera eorum movetur eo motu qui secundum Deum A causa hoc dicit, vel ut quidam dicunt, impedita est. Est enim in aliis motus, qui invidia dicitur.

5. AUGUST. (lib. 83 Quæst., quæst. 59, tom. IV). Despondi enim vos. Nunc desponsata Ecclesia est, et virgo est, ad nuptias perducenda, id est, cum se continet a corruptione sæculari. Illo autem tempore nubet, quo universa mortalitate prætereunte [al., in eo perente], immortalis conjunctione fruatur.

6. LANFR. Despondi enim vos. Causa cur eos æmuletur, quia videlicet annulo fidei desponsavit eos uni viro, scilicet, Christo, ut exhibeant seipsum castam virginem sibi.

7. AMBROS. Timeo autem. Ostendit qua causa cogitur vera de se protestari, non ut se laudet, sed ut eos deformet, qui sub nomine Christi contra Christum prædicant. Hoc enim agit, ne audiantur seductores, quos diabolo comparat propter astutiam.

8. Nam si is qui venit. Loquitur hoc loco de veris prædicatoribus, quia plebs Corinthiorum variis erroribus fluctuabat. Nam alii pseudoapostolis, alii apostolis favebant qui cum Domino fuerant, de quibus Apostolus ait: Si potior Christus ab his vobis prædicatus fuisset, aut potior Spiritus datus, recte nobis eos præponeretis.

9. LANFR. Nam si is qui venit. Si is, inquit, prædicator qui venit et a Deo non mittitur, aliam fidem prædicaret vobis, et per eam fidem alium Spiritum acciperetis, utique tolerabile esset, si ejus damnationem patere mini; possetis enim dicere: Prædicatio ejus melior est quam Pauli. Nunc vero, cum eandem fidem prædicant, et ex sua parte plura respondenda addant, pati non debetis; et hic incipit exponere illud: Modicum insipientiæ, de quo superius dixit.

10. A magnis apostolis. A magnis, quanto magis ab his qui nihil sunt? Imperitus, vel humilitatis

causa hoc dicit, vel ut quidam dicunt, impedita fuerit linguæ; scientiam enim causam fuisse dicit quod tanta operatus sit.

11. AMBROS. Nam et si imperitus. Hoc non ad apostolos pertinet, sed hos tangit quos præferebant Corinthii, causa accurati sermonis, cum in religione vis sermonis necessaria sit, non sonus dulcis.

12. LANFR. In omnibus, etc. Omnibus vobis manifestus sum quod in omnibus, licet imperitus sermone, scienter me habui, quia non peccavi in hoc quod me humiliavi, vel quod gratis prædicavi, id est, non capiens a vobis sumptus, dum prædicarem. Et hoc probat; nam ab aliis, inquit, Ecclesiis tantum capiebam stipendium, dum vobis prædicarem.

13. AMBROS. Nunquid peccatum. Scipsum humiliat, cum id quod sibi debebatur non exigit.

14. LANFR. Nam quod mihi deerat. Quasi aliquis diceret: Unde ergo vivebas?

15. AMBROS. Hæc gloriatio non infringetur. Gloria est a licitis abstinere, maxime ad aliorum salutem.

16. In quo gloriantur. Gloria pseudoapostolorum in pecuniis erat accipiendis. Ideo Apostolus hoc refutavit, ne illis similis videretur, quia nisi hoc ab Apostolo fuisset vitatum, major occasio illis fuisset data accipiendi.

17. LANFR. In quo gloriantur. Ideo, inquit, non accipio, ut in quo gloriantur, id est, in accipiendo, inveniantur nobis similes cum nos quoque nihil capiamus. Vel ideo non accipio, quia quidam prædicatorum sine stipendio prædicabant mendacium, ut religiosi viderentur, et se nobis præferre possint.

18. Nam ejusmodi pseudoapostoli. Reddit causam, cur quidam illorum sine stipendiis prædicarent. Per hoc, inquit, transfigurant se in apostolos lucis, seu Christi.

ipsorum, id est, malus. 19, 20, 21. Iterum dico, (ne quis me putet insipientem esse; 22. alioquia, si gloriar, velut insipientem accipite me, (ac si dicat: si vultis, me insipientem putate, 113 ego tamen gloriabor) 23. ut et ego modicum quid gloriar) (modicum hoc dicit, quod in verbis non sensu est): 24. quod loquor, me gloriando, non loquor secundum Deum, sed quasi 25. in insipientia 26. in hac substantia gloriæ. Causa cur gloriatur. Quoniam multi pseudo glorianur secundum carnem, et ego non secundum carnem gloriabor, quod ferre debetis. 27. Libenter enim sufferitis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Vel vere, vel ironice. Sustinetis enim (quia hunc et hunc sustinetis) si quis vos in servitutum redigit docens vos judaizare, vel supponens vos suo servitio, 28. si quis devorat, vestra accipit, 29, 30. si quis accipit, decipit adulando (accipere est dolo capere), si quis extollitur, jactando, 31, 32, 33. si quis in faciem vos cædit (in faciem cæditur in cujus os injuria irrogatur) vel corporaliter. 34. Secundum ignobilitatem dico, (si quis extollitur, etc.) quasi nos infirmi, non habentes quibus gloriemur, fuerimus (cum potentiores simus ea facere quæ faciunt) in hac parte gloriandi. Ostendit se habere quibus gloriatur. In eo quo quis pseudo aude gloriari (in insipientia dico) audeo et ego; Hebræi sunt, et ego; Israelitæ sunt, et ego; semen Abraha sunt, et ego; ministri Christi sunt, (ut minus sapiens dico) (in hoc quod plus dico, minus sapiens so) plus ego; (et plus etiam ego minister Christi; et hoc probat, quia in hoc, et in hoc) in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Judæis 35. quinques, quadragenas percussiones una minus, accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, insecutus lapidibus, ter naufragium (vo'entibus Judæis demergere) feci, pertuli, 36. nocte et die (dum duceretur Romam) in profundo maris sui, appellato Cæsare, 114 in itineribus sæpe, multa pertuli, periculis fluminum subjacui, periculis latronum, periculis ex genere, Judæis, periculis ex gentibus, paganis, periculis subjacui in civitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus, me prodere volentibus; in labore, corporis sui, et ærumna famis, in vigiliis multis, in fame et siti, in jejuniis multis, in frigore et nuditate, præter illa, quæ extrinsecus sunt, præter cætera quæ passus sum in carne, instantia mea (studium, vel incursum mentis) quo-

COMMENTARIUS.

19. AMBROS. Iterum dico. Semper proponit quod A postea multis prosequatur.

20. LANFR. Iterum dico. Superius dixit: Utinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ! scilicet commendationem sui quæ indiscrete facta insipientia dicitur. Iterum dicit, ne quis putet eum insipientem, cum hoc non prose, sed ad illorum ædificationem faciat; alioquin si volunt, putent, dum ipse gloriatur, tamen ad ædificationem.

21. Iterum dico. Item, inquit, et sæpe narro vitia illorum, ne quis audiens me redarguere illos, putet insipientem.

22. Alioquin velut. Concessio adversæ partis, quæ tunc competenter fit, quando concedenti non est nocitura.

23. AMBROS. Ut ego modicum. Modicum dicit, quia B in verbis non in sensu est.

24. Quod loquor. Secundum Deum non loquitur, quia ad carnis tumorem hæc pertinent; nec de inflatione apud Deum surgit gloria, quia apud Deum humilitas gloriosa est.

25. LANFR. In insipientia. Insipientia esset, si sponte gloriaretur; sed quia coactus, quasi in insipientia dicit.

26. In hac substantia, id est, in hoc genere gloriæ quæ fit secundum insipientiam.

27. Libenter enim. Causa cur contra fallacium prædicatorum gloriam velit gloriari, quia videlicet Corinthii libenter ferebant insipientiam illorum, cum quidam ipsorum in verbo Dei sapientes essent.

28. AMBROS. Si quis devorat. Contenti erant devorari res suas a falsis doctoribus.

29. LANFR. Si quis vos in servitutum, id est, carnales observantias legis, quæ servili timore impleri faciebat dicens: Si quis hoc, vel illud fecerit, morte moriatur.

30. AMBROS. Si quis vos in servitutum. Redigebantur in servitutum per stultitiam, ut famularentur pseudo-apostolis.

31. Si quis in faciem. In faciem cæditur in cujus os injuria irrogatur. Nunc hos significat qui, eo quod essent ex genere Abrahamæ, obrectabant eis quod essent incircumcisi. Unde sequitur: Secundum ignobilitatem dico.

32. AUGUST. (lib. 1 De sermone Domini in monte, c. 19, tom. IV). Si quis in faciem. Quid sit in faciem cædi? hoc est contemni et despici. Quod quidem non ideo dicit Apostolus ut illos non sustinerent, sed ut se magis qui eos sic diligeret ut seipsum pro eis vellet impendi.

33. LANFR. Si quis in faciem. In faciem cædere est præterita mala ad memoriam revocare.

34. Secundum ignobilitatem. Viriliter, inquit, dico quasi impotentes (vel intentiores) fuimus, id est, facere; magnificentius enim possem dicere: quasi nos potentiores non fuimus quæ faciunt facere.

35. A Judæis quinques. Quinques verberatus fuit, et in unaquaque percussione corrigia notata quadraginta percussiones sustinuit, una minus, quæque vice. Vel quadragena vocatur ipsum flagellum quadraginta corrigiis confectum, cum quo quinques se dicit percussum, corrigia omni vice retenta; sic enim lex misericorditer fieri præcipiebat.

36. AMBROS. Nocte et die. Hoc factum est, cum missus esset Romam, quia appellasset Cæsarem, sic

tudiana fuit, sollicitudo omnium Ecclesiarum. *Per parenthesis.* 37. Quis infirmatur, et ego non infirmor? *condolendo.* Quis scandalizatur, et ego, non uror? Si gloriari oportet: Si cogas me gloriari amplius, quæ infirmitatis meæ sunt vera dicam, quæ infirmitas mea passa est, nihil confingens, gloriabor. *Jusjurandum per parenthesis.* Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui est benedictus in sæcula, scit quod non mentior, *in his quæ sequuntur.* Damasci præpositus gentis Aretæ regis, custodiebat civitatem Damascenorum, ut me comprehenderet; et per fenestram in sporta dimissus sum per murum, et sic effugi manus ejus.

CAPUT XII.

Si amplius gloriari oportet *coactione vestra* (non expedit quidem, scilicet gloriari): veniam autem 1. ad visiones, et revelationes Domini. *De se quidem agit coactione.* Scio hominem in Christo, *Christianum*, ante annos quatuordecim, *jam præteritos*, (sive in, *cum*, corpore, sive extra corpus, *in exatati*, nescio, *sed* Deus scit) 2. raptum hujusmodi *Christianum* usque ad tertium cœlum. Et scio (*bis se motum dicit*) hujusmodi *fidelem* hominem, (sive in corpore, sive extra corpus nescio, *sed* Deus scit) quoniam raptus est in paradysum, et audivit arcana verba, quæ non licet homini, *vel sibi, vel visionibus, vel alicui auditori*, loqui. 3. Pro hujusmodi gloriabor; pro me autem, *id est, pro mea virtute, quæ nihil est*, nihil 115 gloriabor, 4. nisi in infirmitatibus meis. *Potes tu gloriari in infirmitatibus? Responsio.* 5. Nam, et si voluero gloriari, non ero *prosus* insipiens; *ecce cur*: veritatem enim dicam, *possem quidem gloriari secundum visiones, sed parco autem*, 6. ne quis me existimet *dicere supra id quod videt in me, id est, tam vilem personam, vel tam incomposite loquentem, in cœlum nunquam esse raptam*, aut aliquid audit ex me. *Hæc mihi a Domino collata sunt.* 7. Et ne magnitudo revelationum, *magnæ revelationes*, extollat, *extollant*, me, *superbire faciant*, datus est mihi a Domino stimulus carnis meæ, *vel infirmitas capitis, vel stimulus ventris, vel tribulationes*, 8. angelus Satanæ, qui me colaphizet. Propter quod (*colaphizare*) ter Dominum rogavi, ut stimulus ille discederet a me; et dixit mihi Dominus: 9. Sufficit tibi gratia mea; 10. nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur, *ut virtus perficiatur*, gloriabor in infirmitatibus meis, ut inhabitet in me virtus Christi. Propter quod, *ut perficiatur virtus, vel habitet*, placeo mihi in infirmitatibus meis, *id est, placent mihi hæ infirmitates*, in contumeliis, in necessitatibus *rei familiaris*, in persecutionibus, in angustiis *carcerum*, pro Christo *illatis mihi*: 11. cum enim infirmor, tunc potens sum, *infirmitas est mihi potentia, et per-*

COMMENTARIUS.

scriptum est in alio loco: Ita ut desperaremus (*al.*, A 6. AMBROS. *Ne quis me existimet.* Ne quis me existimet, inquit, ultra gloriam meam tendere quam limes meritorum admittit.

7. *Et ne magnitudo.* Hoc remedium datum est Apostolo, ut injuriis pressus animo non posset extolli magnitudine revelationum, ne otiosum pectus rei esse haberet in his quæ viderat, extolli.

8. AUGUST. (*Expos. psal. cxxx.*) *Angelus Satanæ.* Ne extolleretur tanquam juvenis, colaphizatur tanquam puer; et a quo? Ab angelo Satanæ. Quid est hoc? Dolore quodam corporis trahitur, exagitur vehementer. Dolores autem corporum plerumque imittuntur ab angelis Satanæ; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et sanctus Job sic probatus est.

9. AMBROS. *Sufficit tibi.* Responsum sibi dicit ut sufficeret sibi gratia Dei, quia vires tolerandi addebantur. Unde gloriandum subjungit, quando injuriis humiliatur, a Christo autem virtus tolerandi adhibetur.

10. LANFR. *Sufficit tibi gratia mea*, id est, sufficere tibi debet gratia mea, id est, hæc infirmitas quæ ideo tibi do ut virtus tua probetur, et ita coroneris; omnis enim virtus per infirmitatem probatur.

11. AMBROS. *Cum enim infirmor.* Verum dicit, scriptum est in alio loco: Ita ut desperaremus (*al.*, A 6. AMBROS. *Ne quis me existimet.* Ne quis me existimet, inquit, ultra gloriam meam tendere quam limes meritorum admittit.

7. *Et ne magnitudo.* Hoc remedium datum est Apostolo, ut injuriis pressus animo non posset extolli magnitudine revelationum, ne otiosum pectus rei esse haberet in his quæ viderat, extolli.

8. AUGUST. (*Expos. psal. cxxx.*) *Angelus Satanæ.* Ne extolleretur tanquam juvenis, colaphizatur tanquam puer; et a quo? Ab angelo Satanæ. Quid est hoc? Dolore quodam corporis trahitur, exagitur vehementer. Dolores autem corporum plerumque imittuntur ab angelis Satanæ; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et sanctus Job sic probatus est.

9. AMBROS. *Sufficit tibi.* Responsum sibi dicit ut sufficeret sibi gratia Dei, quia vires tolerandi addebantur. Unde gloriandum subjungit, quando injuriis humiliatur, a Christo autem virtus tolerandi adhibetur.

10. LANFR. *Sufficit tibi gratia mea*, id est, sufficere tibi debet gratia mea, id est, hæc infirmitas quæ ideo tibi do ut virtus tua probetur, et ita coroneris; omnis enim virtus per infirmitatem probatur.

11. AMBROS. *Cum enim infirmor.* Verum dicit,

fectio. Factus sum insipiens gloriando, (iterum remouet, quod non sponte gloriatur, cum ideo se stultum, et caecum se dicit), vos commendare me coegistis. Ego enim a vobis debui commendari; 12. nihil enim (reddi causam) manus fui ab iis (a bonis apostolis qui pretiosissimi vindicabantur, et multum esse supra eum), qui sunt supra modum apostoli, quantum ad opinionem quorundam; 13. tametsi nihil sum, illi quidem nullum, ego nihil, ut quibusdam videtur. Signa tamen apostolatus mei, indicia quæ ad apostolum pertinent, facta sunt imper vos, quibus debueram commendari, in omni patientia, in signis, in præsentibus, et prodigijs, in futuris, et virtutibus, 116. miraculis. 14, 15. Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesijs, nisi quod ego ipse non gravavi vos, vestra accipiendo? 16. Donate (ironice) mihi hanc injuriam, quia vestra non accipi. 17. Ecce, tertio hoc paratus sum venire ad vos, et 18. non ero gravis vobis, vestra accipiendo. Non enim (causa) quæro quæ vestra sunt, sed vos tantum. 19. Neo enim debent filii parentibus thesaurizare, quia pater vesier sum; patres autem bona filiorum quarere non debent, nisi ut eos ædificent, sed parentes filiis. 20. Ego autem non quæram vestra, sed libentissime impendam med vobis, et superimpendam ego ipse pro animabus vestris salvandis, licet plus vos diligens, minus diligar, quanto magis vos diligo, tanto minus a vobis quam ab alijs Ecclesijs. Responsio. Sed esto, ego vos non gravavi, scilicet per me; sed cum essem astutus, dolo vos cæpi, per meos. 21. Nunquid per aliquem eorum, 22. quos misi ad vos, circumveni vos? non, et hoc a partibus. Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem Barnabam. Nunquid Titus vos circumvenit? Non. Nonne eodem spiritu, eadem voluntate, quod non faciunt deceptores, ambulavimus? nonne iisdem vestigijs? operibus. Olim putatis quod excusemus nos apud vos? de hoc quod jam deceperimus vos, capiendo vestra, vel de aliquo crimine. Coram, teste Deo, in Christo, id est, in veritate, loquimur; omnia autem, charissimi, quæ facimus, id est, quod vestra non accepimus, et alia, propter ædificationem vestram. 23. Timeo enim ne forte, cum venero, non quales, correptos, volo, inveniam vos; et ego inveniar a vobis, qualem non vultis, asperum, non parcentem; timeo ne forte contentiones, emulationes, animositates, dissensiones, detractationes, palam, susurrationes, clam, inflationes, seditiones, sint inter vos; 117 24. ne iterum cum venero, ut prius audito crimine eorum, humiliet, contristet me Deus, apud vos; (humiliaretur Apostolus, si cum veniret,

COMMENTARIUS.

quia tunc vincit Christianus, cum perdere putatur, et tunc perdit perfidia, cum se vicisse gratulatur.

12. *Nihil enim minus.* Supra modum dicit, sicut quibusdam videbatur. Nam et hoc erant, quod et apostolus Paulus.

13. LANFR. *Tametsi nihil sum.* Quamvis secundum quorundam stultorum opinionem, nihil sum, ea tamen feci super vos quæ solent apostolum designare. Omnem patientiam inter vos habui, signa et prodigia et cæteras virtutes, cum opus fuit, feci. Distat autem inter signum, et prodigium et virtutem, Signum genus est prodigij. Virtus genus est utriusque. Virtus potest vocari omne miraculum; signum illud tantum quod in quocunque tempore aliquid significat; prodigium quod in futuro tantum.

14. *Quid est enim.* Superiorem sententiam probat. *Nihil minus feci,* etc. Quasi dicere [f. diceret]: Per hoc liquet me nihil minus fecisse alijs apostolis, quia vos nihil minus habetis quam aliæ Ecclesiæ quæ instructæ sunt ab illis; quales enim sint magistri, probant discipuli, sicut omnia quæ sine se esse non possunt.

15. AMBROS. *Quid est enim.* Ostendit non minus illos, sed amplius, quod gratis illis Evangelium prædicaverit quod nonnullis Ecclesijs concessum est, dicente Domino: *Dignus est operarius mercede sua.*

16. *Donate mihi hanc.* Omnis stultus boni est accusator. Ut hos ergo imperitos ostendat, veniam ab eis postulat: jus facti de quo laude dignus est.

17. LANFR. *Ecce tertio paratus sum.* Semel venerat ad eos, et alia vice paratus fuit, sed non venit, et hoc est tertio, quo ad eos paratum se dicit venire.

18. *Non ero gravis vobis.* Ne diceretur ideo nunc venire, ut quidquid olim eis pepercerat modo subriperet, dicit: Non ero gravis vobis, quia non quæro vestra, et hoc est, non gravabo vos.

19. AMBROS. *Nec enim debent filii.* Patrem se eorum significat. Carnales tamen patres sunt qui filiis thesaurizant. Nam spirituales dignum est ut a filiis accipiant sumptus. Illic autem in tantum se probat nolle accipere ut transferat causam carnalis patris ad spirituales.

20. *Ego autem libentissime.* Dicit non solum sua pro salute eorum impendere, sed se etiam mori paratum.

21. LANFR. *Nunquid per aliquem.* Ne quis dicat: Tu quidem per te non gravasti nos, sed callide per tuos, hoc remouet.

22. *Quos misi ad vos.* Per nullum, inquit, quos ad vos miserim decepi vos; quia neque per Titum, neque per Barnabam, neque per quemlibet alium decepi vos, nam semper idem fui, et hoc est quod dicit, Nonne eodem spiritu? etc.

23. *Timeo enim ne forte.* Facilius enim ad fidem veniebant, quod ab eis nihil accipiebat, et si acciperet tutius peccarent, et ideo dicit: Timeo enim, etc.

24. AMBROS. *Ne iterum cum venero.* Illis peccantibus se humiliari dicit, quia ut pius pater eorum peccato desit

eos incorruptos invenire) 23, et lugeam multos ex his, qui ante peccaverunt, 26, et non egerunt poenitentiam super immunditia, et fornicatione, et impudicitia quam gesserunt.

CAPUT XIII.

1. Ecce tertia apparatu hoc venio ad vos : In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum, in quo non credam cuique excusanti, nisi duobus, vel tribus testibus excusetur. Prædixi, et prædico, 2. ut præsens vobis, et nunc absens iis, qui ante peccaverunt, et exteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam, si sitis incorrupti. Scitis hoc quia vobis non parcam. 3, 4. An experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus, (exaggeratio) qui in vobis non infirmatur, 5. sed potens est vindicare, vel miracula facere in vobis? 6. Nam etsi crucifixus est ex infirmitate carnis; 7. sed vivit ex virtute Dei, ex verbo Patris, ex quo assumptus est. Nam (probat a similiti, vel a minor) et nos 8. infirmi sumus in illo prædicando, id est, ea parte, qua ipse; sed vivemus cum eo ex virtute Dei in vobis, quia nos efficaces sumus in miraculis faciendis, vel puniendis vobis, sicut ille. In vobis, id est, in conscientiis vestris. Vosmetipsos tentate, alter alterum, vel quisque seipsum, si estis in fide; ipsi vos probate, ad hoc scilicet Christus habitat in vobis. An non cognoscitis vosmetipsos, in hoc, quia Christus Jesus in vobis est? nisi forte reprobi estis. Similiter ne diceretur ab illis reprobis, 118 dicit. Spero autem quod cognoscetis, quia nos non sumus reprobi. Nolumus vos esse reprobos, sed Oramus autem Deum ut nihil mali faciatis, non ideo ut nos probati appareamus, id est, habeamus quid in vobis corrigamus, sed ut 9. vos quod bonum est faciatis, quid in vobis corrigamus non habentes, 10. nos autem ut reprobi simus quasi viles, magisterium amittentes. 11, 12. Non enim possumus aliquid 13. adversus veritatem edocendam, sed pro veritate. 14, 15. Gaudemus, enim, quoniam nos infirmi sumus, non reperientes quid in vobis puniamus; vos autem potentes estis, bene

COMMENTARIUS.

25. Et lugeam multos. Cum dicit ut lugeam multos, eis probat quosdam ex his egisse poenitentiam, quosdam non egisse. Quod Novatiano adversum est, qui dicit fornicatores non posse peragere poenitentiam.

26. LANFR. Et non egerunt poenitentiam. Hinc comprobatur falsum esse quod perverse intelligentes inconsiderate attestantur Apostolum in Epistola sua ad Hebræos scripsisse lapsos renovari ad poenitentiam non posse.

CAP. XIII. — 1. LANFR. Ecce tertio hoc. Non dicit quod bis venerit, et tertia vice venturus sit, sed quod bis se præparavit, et venire non potuit, sed hoc tertio apparatu venturus sit.

2. Ut præsens vobis. In primo adventu suo in præsentia omnium bis prædixit quod subsequitur.

3. AMBROS. An experimentum? Probationem quærit Christi loquentis in Apostolo, dum præceptis non obediunt, volentes probare si audet vindicare.

4. LANFR. An experimentum quæritis, id est, vultis experiri sævitiam meam vindicando in vos? Christus loquitur, dicit ad exaggerationem.

5. AMBROS. Sed potens est. Potens est in his Christus, quia viderunt in nomine ejus mortuos suscitatos, dæmones fugatos; hæc omnia virtutis sunt, non infirmitatis.

6. LANFR. Nam etsi crucifixus est. Quasi aliquis diceret : Quomodo eum non infirmari dieitis, sed potentem esse, quem constat esse crucifixum?

7. Sed vivit ex virtute Dei. Vivit, id est, vigore et fortitudine plenus est. Sicut ad Hebræos : Vivens est enim sermo Dei et efficax ex virtute Dei, ex verbo Patris, ex quo assumptus est.

8. Infirmi sumus. Non est, inquit, mirum si Christus ex virtute divinitatis potens est; cum nos infirmi ex eadem virtute fortes simus. In illo, id est,

A in illa re in qua ipse infirmus sit, id est, in carne; potest intelligi in illo, id est, in prædicatione.

9. AMBROS. Vos quod bonum est. Orat ut his bene agentibus, dum non auderent corripere, ut humiliati, vel reprobi appareant; probati autem a Deo videntur, dum judicant peccatores auctoritate concessa. Si ergo quos judicent non sint, cessante in his auctoritate, quasi reprobi videntur.

10. LANFR. Nos autem ut reprobi. Quasi diceret : Nos patienter portamus, si in conscientiis vestris reprobi sumus tantum, ut vos id quod bonum est faciatis.

11. AMBROS. Non enim possumus. Hoc dicit, quia potestas non est data contra veritatem, ut arguant bene viventes; sed pro veritate, ut vindicent in eam, B qui inimicus est legis.

12. LANFR. Non enim possumus aliquid. Reprobi volumus esse vobis beneficientibus; non enim volumus esse probi, potentes adversus veritatem, id est, contra beneficientes. Vel ita : Non enim possumus aliquid adversus veritatem, id est, non reprehendimus, nec damnamus in his qui veri sunt, id est, qui bene faciunt, et reprehensibiles sunt.

13. Adversus veritatem. Contra justitiam, id est, veritatem, mando [f., quando] posset si illis bona facientibus, orationibus proficeret, ut in conscientiis eorum probus appareret. Non justum est, nec placet Deo, ut homo sanctus apparere quærat, nisi propter id tantum, ut videntes bonum exemplum accipiant.

14. Gaudemus enim. Alia ratio cur nolit apparere probatus.

15. AMBROS. Gaudemus enim. Hoc est infirmari, non exercere potestatem. Hos autem optat fortes esse, ut bene viventes, vitia vincant; et prohibeant a se vindictam aut correptionem.

agendo. Hoc et etiam oramus, vestram consummationem, *perfectiorem*. Ideo hæc absens scribo, ut non præsens durius agam, secundum potestatem *apostolatus*, quam Dominus dedit mihi in ædificationem, et non in destructionem. De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete, et Deus pacis et dilectionis erit vobiscum. Salutate invicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. 16. Gratia, *redemptio*, Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, *dilectio Dei Patris, qui misit nobis Salvatorem*, et communicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis.

COMMENTARIUS.

16. *Gratia Domini nostri.* Dilectio Dei misit nobis A Spiritus. Hæc [*al.*, Hic] enim dilectos a Deo, et sal-
Salvatorem Jesum, cujus gratia salvati sumus, et ut vatos a gratia Christi tuetur, ut trium perfecti, possideamus hanc gratiam facit communicatio S. consummatio sit hominis in salutem.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD GALATAS

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

119 ARGUMENTUM. Galatæ, sunt Græci. Hi ver-
bum veritatis primum ab Apostolo acceperunt, sed
post discessum ejus, tentati sunt a falsis apostolis
ut in Legem et circumcisionem verterentur. Hos
Apostolus revocat ad fidem veritatis, scribens eis
ab Epheso.

CAPUT PRIMUM.

1. Paulus Apostolus 2, 3, 4. non ab hominibus, *ab aliis apostolis electus*, neque per hominem, *per hos mis-
sus vel Ananiam, vel Christum hominem tantum*, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem, qui suscita-
vit eum a mortuis; et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ. 5. Gratia vobis et pax a Deo Patre,
et Domino nostro Jesu Christo, qui dedit semetipsum (*commendat Christum*) pro peccatis nostris, 6. ut
eriperet nos 7. de præsentis sæculo nequam, *sæculi nequitia*, secundum voluntatem Dei, et Patris nostri,
cui est gloria in sæcula sæculorum, Amen. 8. Miror **120** quod sic tam cito 9, 10. transferimini 11. ab

COMMENTARIUS.

- CAP. I. — 1. LANFR. *Paulus non ab hominibus*, B Deo. Pax autem qua reconciliamur Deo.
etc. In aliis Epistolis data salute, statim incipit a gratiarum actione; hic autem non, neque enim tales
erant, unde redderet.
2. AUGUST. (*Exposit. capituli primi in Epist. ad Galat.*, tom. IV). *Non ab hominibus.* Qui ab homini-
bus mittitur, mendax est; qui per hominem [*add. mittitur*] verax esse potest: quia Deus verax potest
per hominem mittere. Priores ergo apostoli a Deo per hominem missi sunt, per Jesum scilicet adhuc
mortalem. Novissimus Apostolus per Christum, jam totum Deum, id est, omni ex parte immortalem. Sit
ergo ejus æqualis auctoritas in cuius honorem implet clarificatio Domini; si quid habeat ordo temporis,
minus ideo, cum dixisset *et Deum*, addidit: *qui suscitavit illum*.
3. AMBROS. *Non ab hominibus.* Id ipsum dicens dividit, ut ostendat ipsa multitudine narrationis,
nullo modo illos verum dicere.
4. LANFR. *Non ab hominibus.* Quidam putabant illum non esse Apostolum missum a Christo, sed ab
aliis apostolis, aut ab Anania; hoc abnegat, ut majoris auctoritatis sit apud eos, quibus verbum Dei
prædicabat.
5. AUGUST. (*ibid.*). *Gratia vobis et pax.* Gratia Dei est, qua nobis donantur peccata, ut reconciliemur
6. AMBROS. *Ut eriperet.* Liberavit nos Christus a præsentis sæculi vita, in qua multa de illis quæ non
conveniebant, siebant. Constituitque in spe futurae vitæ, quod nullo modo præstare nobis lex valuit.
7. AUGUST. (*ibid.*). *De præsentis sæculo.* Sæculum præsens malignum propter malignos homines, qui
in eo sunt, vocat. Sicut malignam domum propter malignos inhabitantes dicimus.
8. AMBROS. *Miror quod sic.* Conveniens principium novitati factorum. Sic enim posuit, *miror*,
quasi quia et res accidit, quæ nunquam fieri credebatur.
9. LANFR. *Transferimini.* Galatæ isti, pars ex Ju-
dæis, pars ex gentibus ad fidem Christi ab Apostolo
C fuerant conversi; sed post discessum ejus venerunt pseudoprædicatores, qui eos qui ex Judæis conversi
fuerant, cogebant judaizare: eos vero qui ex gentibus ad fidem venerant, elementa mundi adorare,
dies et annos observare.
10. AMBROS. *Transferimini.* Non dicit, *transduci-
mini*, sed *transferimini*, quasi exanimis aliquos, et
qui animi motum non habeant.
11. *Ab eo qui vos.* Ut non viderentur a Christo
tantum discedere, adjecti a Deo.

eo, qui vos vocavit in gratiam Christi, in 12, 13, 14. aliud Evangelium; quod non est aliud, nisi sunt aliqui, dicentes aliud esse Evangelium, 15. qui vos conturbant, vel de carnalibus observantiis, quæ non sunt aliud spiritualiter intellectæ, et volunt convertere Evangelium Christi. 16. Sed licet nos, 17. aut angelus (si eos dixisset tantum, invidiæ causa diceretur dixisse) de cælo evangelizet vobis præterquam quod evangelizavimus vobis, anathema sit. Sicut prædiximus, et nunc iterum dico: Si quis vobis evangelizaverit præter id quod accepistis, anathema sit. *Præmittit anathematizationem, ut facilius credatur.* 18, 19, 20. Modo enim 21. hominibus suadeo, an Deo? An quæro hominibus placere? *ut pseudo, aut persequens, ut prius; sed non, et subdit cur.* Si adhuc hominibus placerem, Christi servus non essem. 22. Notum enim [ad hoc quod dixit, non ab hominibus] vobis facio, fratres, Evangelium, quod evangelizatum est a me, quia non est secundum hominem, humanam doctrinam: 23. neque enim ego ab homine quasi scriptum accepi illud, neque didici, sed per revelationem Jesu Christi. 24, 25. Audistis enim conversationem 121 meam aliquando in judaismo; quoniam supra modum persequabar Ecclesiam Dei, et expugnabam illam, et proficiebam in judaismo 26. supra multos coætaneos meos, eadem ætate, in genere meo, Judæorum, abundantius 27. æmulator existens paternarum mearum traditionum. 28, 29. Cum autem placuit ei qui me segregavit ex utero matris meæ, ab infidelitate synagogæ, vel carnali parentela, et vocavit per gratiam suam, ut revelaret Filium suum in me, ut evangelizarem illum in gentibus, continuo 30. non acquievi carni et sanguini, vel parentibus meis, neque veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abi in Arabiam, et iterum reversus sum Damascum. Deinde post annos tres veni Hierosolymam videré Pe-

COMMENTARIUS.

12. LANFR. *In aliud Evangelium.* Evangelium est bona annuntiatio; prædicatio ergo illorum non erat Evangelium, quia bona annuntiatio non erat. Potest etiam intelligi aliud Evangelium, observatio judicæ legis, quæ ab Evangelio Christi non discordat, si spiritualiter intelligatur; hoc est enim quod ait: *Non sint aliqui*, id est, non desunt illi qui carnaliter et perverse eam intelligunt.

13. *Aliud Evangelium.* Evangelium non est diversum nisi his qui spiritualiter intelligere nolunt. Vel illud non est Evangelium, nisi illis qui vos decipiunt, et illi tales anathematizarentur. Et hoc non dicit, sed ut exaggeret, apponit.

14. AUGUST. (*ibid.*). *In aliud Evangelium.* Evangelium si est aliud præter id quod sive per se, sive per alios Dominus dedit, jam nec recte Evangelium dici potest.

15. AUGUST. (*ibid.*). *Qui vos conturbant.* Cum dixisset conturbant vos, non dixit: et convertunt; sed, volunt convertere Evangelium: sed manet firmissimum, et non conversum.

16. AMBROS. *Sed licet nos.* Ostendit quod non se illis præponat; sed ut veritatem vindicat.

17. *Aut angelus.* Hoc adjecit, quod neque loci dignitas, neque personæ veritati exæquaretur.

18. *Modo enim.* Hoc dicit, ut ostenderet se, qui pro veritate hujusmodi verba deprompsit, nullius momenti eos qui sibi derogaverant existimans.

19. AUGUST. (*ibid.*). *Modo enim hominibus.* Sensus iste est: Hominibus suadeo, et non Deo. Deo enim manifestati sumus, et quia hominibus suadeo, quæro hominibus placere? si hominibus placerem, id est, placere quærerem, Christi servus non essem.

20. LANFR. *Modo enim hominibus.* Quasi diceret: Non adulando loquor, ut placeam vobis, sed increpando levitatem vestram, ut placeam Deo.

21. *Hominibus suadeo an Deo?* Diceret quis: Cur ita anathematizas? Ideo, inquit, ut suadeam me non

esse participem, vel persuasorem circumcisionis, ut pseudoapostoli. Vel ideo anathematizo, quia non suadeo, ut hominibus velim placere: et hoc sub interrogatione ita: *An quæro hominibus placere?*

22. *Notum enim vobis.* Ad hoc respondet, quod superius dixit: *Non ab hominibus, neque per hominem.*

23. *Neque enim ego.* Quasi diceret: Homo me non docuit, quia ego non didici ab homine.

24. *Audistis enim.* Exponit qualiter Evangelium accepit per revelationem Jesu Christi.

25. AMBROS. *Audistis enim.* Dicendo de lege qualiter desudaverat, ostendit quoniam legem non sprevit, sed quod melius est cognovit et elegit.

26. *Supra multos.* Bene coætaneos. Hoc enim majus si juvenibus vehementior videbatur.

27. AUGUST. (*ibid.*). *Æmulator existens*, id est, imitator traditionum, quæ erant contrariæ Ecclesiæ. Lex enim spiritualis est; multa autem tradiderant dissolventes mandata Dei propter traditiones suas.

28. LANFR. *Cum autem placuit.* Probat quia non accepit Evangelium ab homine; nam neque post conversionem, nec ante conversionem. Ante conversionem non accepi ab homine, quia impugnabam illud quod audistis. Post conversionem non accepi, quia neque statim, quod est: non acquievi, nec post tres annos, nec post quatuordecim; post aliud tempus constat. Removet illas partes de quibus suspicabatur.

29. AUGUST. (*ibid.*). *Cum autem placuit.* Segregatus de utero matris quodammodo quisquis a carnalium parentum consuetudine caeca separatur. Acquiescit autem carni et sanguini quisquis carnalibus propinquis carnaliter suadentibus assentitur.

30. AMBROS. *Non acquievi.* Non dicit Apostolus: sed neque hominibus, sed: carni et sanguini; et dixit: statim non exposui; exposuit enim postea illis.

trum, non causa discendi, sed tantum videndi, et mansi apud eum diebus quindecim tantum, quibus non videar posse didicisse; alium autem apostolorum vidi tunc neminem, nisi Jacobum fratrem Domini. Quæ autem scribo vobis, 31. ecce coram Deo, teste Deo, quia non mentiar. Deinde veni in partes Syriæ et Ciliciæ. 32. Eram autem ignotus facie Ecclesiis Judææ, quæ erant in Christo; tantum autem auditum habebant, quoniam (ego Paulus) qui persequeretur nos aliquando, nunc evangelizat fidem Christi, quam aliquando expugnabat; et in me clarificabant Deum.

CAPUT II.

Deinde post annos quatuordecim iterum 1. ascendi Hierosolimam cum Barnaba, (sed neque tunc accipi) assumpto et Tito. Ascendi 122 autem secundum revelationem, et ut scirem, si ab eis in Evangelio discreparem, contuli cum illis Evangelium, quod prædico in gentibus, 2. seorsum autem contuli Evangelium cum iis, qui 3. videbantur aliquid esse: 4, 5. ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissam, quod esset, si aliud quam illi prædicassem. 6. Sed neque 7. Titus, qui mecum erat, cum esset gentilis ab apostolis, compulsus est circumcidi, non hoc ex arrogantia, sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, liberam prædicationem nostram, quam habemus in Christo Jesu, 8. ut nos in servitutem redigerent. Quibus neque ad horam cessimus subiectione, non arroganter, sed ut 9. 10. veritas Evangelii permaneat apud vos. 11, 12. Ab, vel de, iis autem, 13. qui

COMMENTARIUS.

31. AUGUST. (ibid.) Ecce coram Deo. Jurat ita clam conversabantur inter fideles, ut explorarent que. Juratio quæ a malo est, non jurantis sed incredulitatis ejus quæ jurare cogit. Nam ita intelligitur Dominum prohibuisse a jurando, ut, quantum in ipso est, quisque non juret. Quod faciunt multi habentes in ore jurationem tanquam magnum aut suave aliquid.

32. LANFR. Eram autem ignotus. Ab eis non accipi, quia cum constet me jam prædicasse, eram illis ignotus facie, quia eram tantum notus auditu.

CAP. II. — 1. LANFR. Ascendi Hierosolimam. Ascendit quidem, non ut disceret; imo quia putabatur Evangelium suum ab apostolis divisum, propter hoc quia non fuit cum cæteris electus, nec audierat a Christo. Hæc dicit se divina revelatione venisse, ut conferret eum eis Evangelium suum, nec amplius B juste posset reprobare.

2. AUGUST. (Expos. ad Galat., cap. 2.) Seorsum autem. Hoc non ideo factum est quod aliqua falsa dixerit, ut seorsim paucioribus vera diceret; sed aliqua tacuerat, quæ parvuli portare non poterant. Perfectionem ergo illius opus erat ut scirent cæteri apostoli.

3. (Ibid.) Videbantur. Carnalibus hominibus videntur esse aliquid; nam non sunt ipsi aliquid: etsi enim boni ministri Dei, Christus in illis est aliquid.

4. (Ibid.) Ne forte in vacuum. Ne forte in vacuum curro, aut cucurri? Quasi per interrogationem dictum intelligendum, ut ex eo appareret non eum in vacuum currere, aut cucurrisse, quia jam, attestatione cæterorum, nihil ab Evangelii veritate dissentire approbatur.

5. AMBROS. Ne forte in vacuum, id est, nequando existimarer proprium, quod iter exsequi, et cæteris apostolis inconveniens.

6. LANFR. Sed neque Titus. Voluerunt alii apostoli ut Titus circumcideretur propter vitandum scandalum quorundam fidelium qui ex circumcissione crediderant; sed non permisit Apostolus eum circumcidi propter quosdam falsos Christianos qui

libertatem eorum, qua circumcisionem et alias carnales observantias non curabant. Ad hoc explorabant, ut eam libertatem cum aliqua castitate destruerent et legales observantias persuaderent.

7. TITUS qui macum erat. Sed neque tunc accipi. Et hoc est quod dicit: Non sui subditus illis; quia nec etiam Titus. (a minori) Sed tamen non fuit hoc ex arrogantia, sed propter falsos fratres. Libertatem vero dicit, quia libere prædicabat, negligens carnales observantias. Quidam autem falsi venerunt, ut viderent an ipse Hierosolymis consentiret legis observantiis.

8. AUGUST. (ibid.). Ut nos in servitutem, id est, ut jam circumcisionem ipsius, etiam Pauli attestatione, tanquam saluti necessariam prædicarent.

9. AMBROS. Veritas Evangelii, id est, ut sit evidens probatio Evangelium nostrum prædicatum esse, cum adversarios [neque quando apud illos eramus] non pertinuimus.

10. LANFR. Veritas Evangelii. Veritas Evangelii est, sine circumcissione et aliis legalibus observantiis, moralia Dei præcepta cum fide observare.

11. Ab his autem. Hoc dicit, ne vane videatur contra majores se extollere, et est interjiciens, ab eo loco ubi dicitur: Sed neque Titus, usque ad locum: Mihi autem videbantur esse aliquid.

12. Ab his autem. Ordo: Qui autem videbantur ab his esse aliquid, Petrum et Joannem et Jacobum significat, quia majoris inter cæteros apostolos dignitatis erant, quos paulo post columnas vocat. Dicit ergo nihil ad se pertinere, ostendere quales et loco et scientia ante vocationem fuerint. Non aliis apostolis derogat, sed quia Galatæ alios apostolos ultra modum magnificabant huic eos preferentes, atque ideo auctoritatem hujus vilis habentes, ostendit se æqualem esse eis, et doctrinam Evangelii ab eis non accepisse.

13. Qui videbantur esse aliquid. Ne quis diceret eum debere eis consentire, quia meliores eo fuerunt, quia non persecuti sunt Ecclesiam, sicut ille.

videbantur esse aliquid, (quales [servi, pauperes, peccatores] aliquando fuerint, nihil dicere mea interest **123**. 14. Deus enim personam hominis non accipit; sed ex omnibus accipit credentes) mihi enim, 15. qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt, profuerunt. 16. Sed e contra cum vidissent quod creditum est mihi Evangelium præputii, gentium, sicut Petro circumcisionis, (qui enim operatus est Petro in apostolatuum circumcisionis, Judæorum, operatus est et mihi inter gentes) et cum cognovissent gratiam, quæ data est mihi, Jacobus, et Cephas, et Joannes, qui videbantur columnæ esse 17. dextras dederunt mihi, et Barnabæ 18. societatis, signum societatis, vel concordie evangelicæ: ut nos in gentes iremus, ipsi autem in circumcissionem, Judæam; tantum hoc addiderunt ut pauperum eunium Hierusalem memores essemus, quod etiam sollicitus fui, cum prius fuissem sollicitus, hoc ipsum facere. Alia commendato. 19, 20. Cum autem venisset Cephas Antiochiam, 21. in faciem, palam, ei restiti, quia reprehensibilis erat. Ostendit non esse sibi magistrum, cum restitit. Prius enim (exponit unde reprehensibilis, quia cogebat gentes iudaizare, in eo quod magis inhærebat Judæis) quam venient quidam ex Judæis conversis a Jacobo, cum gentibus conversis edebat Petrus. Cum autem conversi a Jacobo venissent Antiochiam, subtrahabat, et segregabat se Petrus a gentibus, timens eos, qui ex circumcissione erant. (Non enim ita credebat faciendum, id est, circumcidi, sed ne fieret in Ecclesia discordia.) Et simulationi ejus (simulabat enim Petrus non esse comedendum cum gentibus) consenserunt cæteri Judæi, ita ut et Barnabas duceretur, consentiret, ab eis in illam simulationem, ut nollet communicare cum gentibus. Sed cum vidissent quod non recte ambularent ad veritatem Evangelii, dixi Cephæ **124** coram omnibus. 22. Si tu, cum Judæus sis, gentiliter vivis, et non Judaice, quomodo gentes 23. cogis iudaizare? assumptio. Nos natura Judæi, tu, et ego, 24. et non ex gentibus (scilicet sumus, et gentiliter vivimus; quod est, et nos in Christo credimus) 25. peccatores, qui pec-

COMMENTARIUS.

Ad hoc respondet, non ex invidia, sed ut se commendat, id est, suam predicationem, dicitque: ab his autem qui videbantur esse aliquid, id est, hi qui videbantur esse aliquid, licet possem dicere quales, scilicet viles, et, ut ego, peccatores essent, nihil tamen mihi contulerunt.

14. Deus personam hominis non accipit. Hoc ideo dicit, quia reprehendebatur quod prius persecutus fuerat Ecclesiam, quasi hi qui modo sunt justi, et sancti et magni apud omnes, non fuerint, sicut ego, peccatores. Et hoc inde, quia Deus non est acceptor personarum. Similiter ego, quamvis persecutor fuerim, non debeo a vobis vilipendi.

15. August. (Expos. ad Gal.) Qui videbantur. Petrus et Jacobus et Joannes honoratioribus cæteris erant, quia ipsis se in monte Dominus ostendit, in significatione regni sui cum ante sex dies dixisset: Sunt quidam de his stantibus qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis in regno Patris sui (Matth. xvi).

16. (ibid.) Sed e contra cum vidissent, id est, e contra pro reprehensoribus approbatores perfectionis fuerunt. Potest et sic esse ordo, sed e contra ut nos quidem in gentes iremus, quæ sunt contrariæ circumcissioni.

17. (apud Bed.) Dextras dederunt mihi. Dicit venisse se Hierosolymam, et Evangelium cum apostolis contulisse, dextras sibi datas fuisse, id est, concordie signum consonantiæ, quod ab eis quæ sibi didicerant, in nihilo discrepabat.

18. LANFR. Barnabæ societatis. Per hoc ostendit se discipulorum Christi non fuisse discipulum; alioquin non se socium vocaret.

19. August. (epist. 10 ad Hieron., tom. II.) Cum venisset Cephas. Neque enim negamus in hac sententia fuisse jam Petrum, in qua et Paulus fuit; non itaque tunc eum quid in ea re verum esset, docebat, sed ejus dissimulationem, qua gentes iudaizare co-

gebantur, arguebat. Non ob aliud nisi quia illa omnia sic simulatoria gerebantur, tanquam verum esset quod dicebant illi qui sine circumcissione præputii, atque aliis observationibus umbræ futurorum, putabant credentes salvos esse non posse.

20. LANFR. Cum autem venisset, etc. Item probat quia nec Antiochiæ a Petro Evangelium accipit, quia restitit ei; erat enim reprehensibilis.

21. In faciem ei restiti. Utile non esset quod palam nocebat corrigi in occulto; præsumendum namque erat de charitatis infirmitate [i. e. firmitate] tanti apostoli. Vel ideo quod quidam subinducti insidiabantur, qui referrent Paulum non esse ausum arguere Petrum; et circumciderentur.

22. Si tu cum Judæus. Gentiliter vivebat; quia indiscrete cum omnibus edebat, et neminem immundum putabat. Probat autem quia cum sit Judæus, et tamen gentiliter vivat, non debet gentes ad iudaismum cogere. Est autem in libro totus syllogismus præter conclusionem.

23. Cogis iudaizare. Exemplo suo gentes iudaizare cogebat Petrus, et ritum Judæorum sequi, quando ipse in præsentiam eorum qui ex Judæis crederant, a consortio gentilium more Judaico se subtrahabat.

24. August. (Exposit. in Epist. ad Galat., c. II.) Et non ex gentibus. Peccatorum nomen gentibus imposuerunt Judæi, jam vetusta quadam superbia, tanquam ipsi justi essent, videntes stipulam in oculo alieno, et non trabem in suo; sicut interest inter irridentes et irrisores, inter murmurantes, et murmuratores, inter scribentes et scriptores, et cætera similia; ita Scriptura peccatores appellare consuevit valde iniquos, et peccatorum sarcinis oneratos.

25. LANFR. Peccatores. Generali vocabulo peccatores vocat idololatrias.

catores vocabantur. Scientes autem quod non justificatur homo 26. ex operibus legis, nisi per fidem tantum Jesu Christi; et nos in Christo Jesu credimus, ut justificemur ex fide Christi, et non ex operibus legis; propter quod (quia ex fide Christi tantum) ex operibus legis non justificabitur omnis caro. Huc usque interpositio, et verba Apostoli ad Petrum. 27, 28. Quod si quærentes justificari in Christo tantum, inventi sumus et ipsi peccatores, 29. nunquid Christus peccati minister est? Est utique, si sit illud. Absit ut Christus minister sit peccati! 30, 31. Si enim quæ destruxi, in lege esse justificationem, iterum hæc reddidit; prævaricatorem me constituo, non credens quod dico, id est, per legem justificari. Unde hoc? Respondet: cur! quia quæ destruxi, constituo. 32, 33, 34. Ego enim per legem spirituales, legi mortuus sum, ut Deo vivam; 35. Christo, sequendo ejus vestigia, confixus sum cruci. 36. Vivo autem, jam non ego ut prius, vel qui fui: 37, 38. vivit vero in me Christus, quoniam vitam illius immortalem sperat. Exponit. Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo Filii Dei, qui dilexit me, (commendat) et tradidit semetipsum pro me. Idem. 39. 40. Non abjicio gratiam Dei. 41, 42. Si enim per legem justitia, non per mortem Christi, ergo 43. gratis Christus mortuus est.

COMMENTARIUS.

26. *Ex operibus legis.* Ex operibus legis, non; nam si hoc esset, non in Christo tantum esset justificatio, sed in Christo tantum est. Si in Christo tantum est justificatio, peccamus qui, deserentes legem, quærimus tantum in Christo justificari; sed hoc non est; nam si hoc esset, quod peccaremus quærentes tantum justificari per Christum, Christus minister esset peccati; sed hoc absit ut Christus sit minister peccati! ergo non peccamus quærentes in Christo tantum justificari. Quod si verum est, ergo ex operibus legis non justificabitur omnis caro; nam si hoc dixerit, prævaricatorem me constituo, qui legem deseruerim, quam justificante concedo.

27. *AMBROS. Quod si quærentes.* Est obscuritate involutus intellectus. Vult autem dicere, quod secundum legem non justificemur; accessimus ad Christum quasi per eum justificandi. Si autem hæc spe in eum credentes invenimur peccatores, quia legem non custodimus, videtur adventu suo peccati existitisse provisor.

28. *AUGUST. (Expos. in Epist. ad Gal. c. ii.) Quod si quærentes.* An forte quia in Christo voluerunt justificari, peccaverunt? Quia si iusti erant, utique aliud quærendo peccaverunt. Sed si ita est, ergo Christus minister est peccati.

29. *LANFR. Nunquid Christus.* Ex persona infirmorum hoc sibi dicit. Dixit Judæos superius non esse peccatores; et postea subintulit quod etiam ipsi justificantur ex fide Jesu Christi; sed omnis qui justificatur, in peccato fuit. Videbatur ergo male intelligenti [f., intelligi], ut Christus peccata prius ministraret, ut per fidem et gratiam suam postea vivificaret.

30. *Si enim quæ destruxi.* Quasi diceret: Hanc quæstionem sæpe mihi oppositam destruxi; quam si iterum ægiffico, mendacem et prævaricatorem me constituo.

31. *AUGUST. (ibid.) Si enim quæ destruxi.* Destruxit autem superbiam gloriantem de operibus legis quæ destrui et deberet et posset, ne gratia fidei videretur non necessaria; et ideo prævaricator est, si rursus illa ædificat, dicens quod opera etiam legis sine gratia justificant, ut Christus peccati minister inveniat.

32. *AMBROS. Ego enim per legem.* In ipsa enim

A lege prædicatum inveni Christum, cui credens, mortuus sum legi.

33. *AUGUST. (ibid.) Ego enim per legem.* Quia 125 Judæus fuerat, et tanquam pædagogum legem acceperat. Hoc autem agitur per pædagogum, ut non sit opus pædago: sicut per ubera nutritur infans, ut jam uberibus non indigeat.

34. *LANFR. Ego enim per legem.* Ad superiora probanda redit. Dixit superius quod ex operibus non justificatur omnis caro; et hoc probat dicens se mortuum legi suæ per legem Christi, ut Deo vivat; frustra enim moreretur legi suæ ut Deo viveret, si per eam justificari posset, cum nihil sit aliud Deo vivere quam in conspectu Dei justum esse.

35. *Christo confixus, id est, cum Christo crucifixus sum sicut ille carne, ita ego vitiis et concupiscentiis.*

36. *AMBROS. Vivo autem, quia in baptisate mortis et resurrectionis forma impletur.* Ea quæ ipsa re futura sunt, facta jam dicit, quia eorum habet spem.

37. *Vivit vero in me Christus, quoniam illius vitam mortalem spe vivit.*

38. *AUGUST. (ibid.) Vivit vero in me Christus.* Vivit vero in me Christus, quid ergo? N: ga te, noli tu ipse vivere in te. Quid est noli tu vivere in te, nisi facere voluntatem tuam, sed illius qui habitat in te?

39. *(ibid.) Non abjicio.* Si ergo me Christus dilexit, et tradidit semetipsum pro me, non irritam facio gratiam Dei, ut dicam per legem esse justitiam.

40. *LANFR. Non abjicio.* Quævis, inquit, Judæus sim, et observantia legis videar esse justus, non tamen abjicio gratiam Dei, id est, remissionem peccatorum per fidem Christi.

41. *Si enim per legem.* Ad superiora item probanda redit, quia ex operibus legis non justificatur omnis caro, etc. Contrariam partem ad inconveniens dicit.

42. *Si enim per legem justitia, etc.* Adhuc probat per legem non esse justitiam; nam si hoc esset, non esset per Christum; etsi non esset per Christum, mors Christi gratis fuit, id est, cassa, cum nullum fructum attulerit. Inter diffinitionem et diffinitum.

43. *Christus gratis mortuus est.* Ad hoc Christus

CAPUT III.

1. O insensati Galatæ, quis vos facinavit (*teneræ res et imbecilles dicuntur fascinari*) non obedire veritati, 2, 3, 4, ante quorum oculos 5. Jesus Christus præscriptus est, damnatus est, dum vos hæreditas sua subtrahimini sibi, in vobis crucifixus? et ipse exhæreditatur crucifixus pro vobis, vel habentes in memoria ipsam esse passum pro vobis. 6. Hoc solum a vobis volo discere. 7. Ex operibus 8. legis spiritum accepistis, an ex auditu fidei? *Ex hoc utique.* Sic stulti estis 9. ut cum spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? *Spiritualiter vivere incœpistis, ad carnales observantias redeatis. Ergo quia fidem non habetis, tanta passi estis* 10. sine causa? si tamen sine causa (*repetit quæ dixit, ex operibus legis spiritum non habere, sed ex fide, quia Abraham, etc.*) Qui ergo tribuit vobis spiritum, et operatur virtutes in vobis, ex operibus, propter opera, legis, an ex auditu, propter auditum, fidei tribuit hoc? Sicut scriptum est: (*probat si Abraham per fidem*) Abraham credidit Deo, id est, fidem habuit, et ex ea justitiam, et reputatum est illi ad justitiam. 11. Cognoscite ergo quia qui ex fide sunt, ii sunt filii Abrahæ. Providens autem Scriptura, ex fide justii sunt, nam Scriptura dicit; Geneseos xii, quia ex fide justificat gentes Deus, prænuntiavit Abrahæ quia: 12. benedicentur in te, in tuæ fidei imitatione; vel in eo, qui nascetur ex te, id est, Christo, omnes gentes. Igitur, quia Scriptura testatur, qui ex fide sunt benedicentur, id est, justificabuntur, cum fidelii sicut fidelis Abraham. 13. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, in Deuteronomio xxvii: (*hujus propositionis præmissa est ab auctoritate*) 14. Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus (*assumptic, et conclusio*) quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea 126-127 Ergo (*et repetit locum a contrario.*) Quoniam autem in lege nemo justificatur apud Deum, manifestum est, quia justus 15. ex fide vivit. Diceret aiquis: Lex est fides, et sic justitia ex lege. 16. Lex autem non est

COMMENTARIUS.

mortuus est ut credentes in se justos faceret. Gratia ergo mortuus est, si legalis observantia justos facere posset.

CAP. III. — 1. AMBROS. O insensati Galatæ! Interjectum est, ab eo loco, usque ad hunc, solum a vobis volo, etc. Poterat enim dicere: Hoc solum volo a vobis discere.

2. Ante quorum oculos. Præscriptus est et in vobis crucifixus; vult quidem dicere quod, cum multo affectu verba crucis audistis, ita ut ante oculos nostros depingeretis ipsam crucem, paulo minus et illa quæ eo tempore facta sunt. Qua ergo fascinatione tantum abjecistis affectum, quem erga Christum habere videbamini?

3. AUGUST. (*In exposit. in Epist. ad Galat., cap. iii, tom. IV.*) Ante quorum, hoc est, quibus videntibus Christus Jesus hereditatem suam possessionemque amisit: his utique auferentibus eam, Dominumque inde expellentibus, ad legis opera eos qui crediderant revocando, et auferendo illi possessionem suam, id est, eos in quibus gratia fidesque inhabitat.

4. LANFR. Ante quorum oculos. Ante oculos mentis eorum Jesus Christus proscriptus est, id est, damnatus et crucifixus erat, id est, contemptui habitus, putantibus eis per fidem ipsius non justificari hominem, sed per observantiam legis.

5. AUGUST. (*ibid.*) Jesus Christus præscriptus. Aliter Jesus Christus præscriptus est crucifixus; addidit, crucifixus, ut hinc eos maxime moneret (*al., moveret*), cum considerarent quo pretio emerit possessionem, quam in eis amittebat.

6. (*ibid.*) Hoc solum a vobis. Hinc incipit demonstrare gratiam, quemadmodum gratia fidei sufficiat ad justificandum sine operibus legis.

7. LANFR. Ex operibus legis spiritum accepistis. Si spiritum habetis ex fide, quod jam probaverat,

A et ideo dicit: Ergo virtutes habetis ex fide. quæ sunt causa justitiæ, id est, ipsam justitiam habetis ex fide; sed hoc est, ergo illud. Illis sunt virtutes ex fide, quia justitia fuit Abrahæ ex fide: nam scriptum est, etc. Habet autem pro paribus virtutes et justitiam, quorum alterum alterius causa est.

8. Spiritum accepistis. Spirituales gratias acceperunt credentes, non opera legis facientes.

9. Ut cum spiritu cœperitis. Cum spiritu cœperitis velut [*s.*, vivere], spiritualiter, vel legem spiritualiter intelligere nunc carne, id est, carnali vita, vel lege carnaliter intellecta. Consumamini, conjunctivum a *consumor, consumeris*, id est, pereatis. Consummamini, indicativum a *consummor, consummaris*: id est, vitam finitis; utraque enim in hoc loco Scriptura reneritur.

10. Sine causa. Sine causa, id est, inutiliter patitur qui fidem Christi non habet.

11. Cognoscite ergo. Quia Abraham ex fide justus; et omnes ex fide tantum justii, quod est æquipolens hi sunt filii Abrahæ.

12. AMBROS. Benedicentur in te. Hoc est tecum, et communicabunt tibi benedictionem.

13. LANFR. Quicumque enim. Quasi diceret: aut ex fide est benedictio, aut ex operibus; sed ex operibus non est (ex illa enim benedictio) ex fide igitur.

14. AMBROS. Maledictus omnis. Lex omnem, qui super lignum pendet, existimat maledictum; eo quod hujusmodi pœna illis statuta qui multis rei inveniantur.

15. LANFR. Ex fide vivit. Si justitia non est ex lege, est ex sola fide.

16. Lex autem non est, id est, fides Christi non permittit legem Judæorum servari, vel lex et fides, non concordant. Sed lex dicit: Qui fecerit; non dicit: Qui crediderit.

ex fide, id est, lex non præcipit credere, sed facere; sed (ex re) qui fecerit ea, quæ sunt in lege, vivet in illis. 17. Christus nos redemit de maledicto legis, 18. factus pro nobis maledictum, id est, maledictus a Judæis, vel factus mortalis: et ponit causam pro effectu. (quia scriptum est: (probat Christum fuisse maledictum; nam omnis qui pendet in ligno, hoc non scriptum est) Maledictus omnis, qui pendet in ligno,) ad hoc fuit Christus maledictus ut in Gentibus 19. benedictio, justificatio, Abrahæ per fidem fieret in Christo Jesu, ut 20. pollicitationem Spiritus, id est, justificationem a Spiritu promissam, accipiamus per fidem. Fratres secundum hominem dico) tamen (a simili) hominis 21. confirmatum prius testamentum nemo spernit, destruit, aut superordinat aliud. Est tunc aliquod testamentum alicui a Deo confirmatum? est, inquit, Abrahæ, et semini ejus. Abrahæ dictæ sunt promissiones, et semini ejus. 22. Non dicit: et seminibus quasi in multis, quod dicit semini et non seminibus, notat unitatem Ecclesiæ, cui promissio facta est; et hoc dicit propter eos qui schismata faciebant, sed quasi in uno, 23, 24. Et, scilicet, semini tuo, qui est Christus, 25. Hoc autem, fidem, vel ipsam promissionem, 128 dico, testamentum confirmatum a Deo, ipsa Dei immutabilitate; post factam a Deo promissionem, quam dicit prius testamentum; quæ post quadringentos et triginta annos facta est lex, non irritum facit ad evacuandam promissionem, ut evacuetur fidei testamentum, quod esset, si hæreditas gloriæ non esset in charitate 26. Nam (probat) si ex lege hæreditas. 27. jam non ex promissione (assumptio) Abrahæ autem per repromissionem, per fidem, donavit Deus, scilicet hæreditatem. Objectio. 28. Quid.

COMMENTARIUS

17. Christus nos redemit de maledicto. Dicis quia A certius? Quid apertius? omnis qui non permanserit in his quæ sunt scripta in libro Legis, est maledictus; ita et tu qui manes. Ad hoc respondet: Christus nos redemit, etc.

18. AUGUST. (Expos. in Epist. ad Gal. c. III.) Factus pro nobis. Ea parte mortali pependit in ligno. Mortalitas autem unde sit notum est creditius. Ex pœna quippe est, et maledictione peccati primi hominis, quam Dominus suscepit, et peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum.

19. LANFR. Benedictio Abrahæ fieret. Probat quia fides, non lex, dat justitiam. Nam si lex justitiam daret, ea testamentum fidei Abrahæ ad nos factum destrueret. Sed lex illud destruere non valet; nullum enim posterius testamentum destruit primum; sed testamentum fidei est prius, lex posterius. Hæc assumptio est in libro ita: Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo, etc. Probat a simili in libro quia nullum posterius testamentum destruit primum, quia in humana consuetudine ita est quod posterius testamentum non destruit primum, mortuo eo qui fecerit; et hoc est, secundum hominem dico. Quod autem interponit, Abrahæ dictæ sunt promissiones, ad hoc respondet quod quæreret, si quod testamentum a Deo sit alicui confirmatum, dicens hoc Abrahæ factum esse et semini ejus, qui est Christus.

20. Pollicitationem Spiritus, id est, promissionem Spiritus, quem se daturum promisit credentibus; vel justificationem, quam Spiritus sanctus credentibus pollicitus est, dicens: In semine tuo, etc.

21. Confirmatum testamentum. Testamentum, inquit, hominis de rebus suis nemo spernit, multo igitur minus testamentum Dei, per quod omnes gentes in semine Abrahæ benedicendas esse testatus est, spernendum est.

22. Non dicit et seminibus. In promittendo non dicit Deus: In seminibus tuis benedicentur omnes gentes, sed in semine tuo.

23. AUGUST. Et semini tuo. De populo Israel nata est Virgo, et peperit Christum: Et ecce in Christo benedicuntur omnes gentes. Quid verius? Quid

24. AUGUST. (Ex Tractat. Evang. secundum Joann. 39.) In semine tuo. Et quia et nos ad id pertinemus, quod est Christus nobis simul incorporatis et illi capiti coherentibus, unus est Christus, et quia et nobis dicit: Ergo Abrahæ semen ceteris, secundum promissionem hæredes. Si enim unum est semen Abrahæ, et illud unum semen Abrahæ, non intelligitur nisi Christus; hoc semen Abrahæ sumus nos; hoc ergo totum, id est, caput et corpus, unum est Christus.

25. LANFR. Hoc autem dico. Ordo: dico autem ex quæ post quadringentos et triginta annos facta est, non facit irritum hoc testamentum. Si enim soli observantes Judæorum legem in semine Abrahæ benedicerentur, ex quadam parte irritum factum esset testamentum Dei, et evacuata promissio ejus, qua omnes gentes in semine Abrahæ benedicendas esse promisit.

26. Nam si ex lege hæredites. Benedictio vel hæreditas per fidem tantum accipitur; non enim per legem, quia lex testamentum fidei a Deo ad Abraham prius confirmatum non destruit. Ergo si lex non destruit testamentum fidei, non dat benedictionem, vel hæreditatem. Sed non destruit hominis testamentum confirmatum, aliud testamentum posterius factum, a simili, hoc simile præmittitur propositioni probandæ, quod lex non destruit testamentum, quod ita est in libro: Hoc autem dico testamentum confirmatum a Deo, etc.

27. Jam non ex promissione, id est, si hi soli qui legem Judæorum observant, hæredes sunt, jam non datur hæreditas secundum promissionem Dei, quæ de omnibus dicit.

28. AUGUST. (ex serm. 13 de verb. Apost., c. 4, tom. X.) Quid igitur lex? Quid igitur lex? Quasi, quæ utilitas legis? prævaricationis gratia posita est; hoc est quod alibi dicitur: lex enim subintravit, ut abundaret delictum, prævaricationis gratia posita est. Unde humiliaretur cervix superbiorum multum

ad quid, igitur lex est posita? *Responsio.* 29. Propter transgressionem (ne quis faceret ultra quod faciendum esset) posita est, scilicet lex, 30. donec veniret 31. semen, cui promiserat. Deus iustitiam, vel benedictionem, ordinata lex per angelos in manu potestate Mediatoris, Christi, 32. Mediator autem, ne duo intelligerentur, subdit, unius non est; 33. Deus autem unus est. 34, 35. Lex ergo adversus promissa Dei? Absit! 36. Si enim data esset lex, quæ posset vivificare, 129 vere ex lege esset iustitia. 37, 38. Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, ut promissio ex fide Jesu Christi daretur credentibus. *Objectio:* alicui ergo data est lex? Prius autem quam veniret fides, ante Christi natalem, sub lege custodiebamur 39. conclusi, (ne ultra quam decet faceremus) nos ituri in eam fidem quæ revelanda erat. Itaque lex, pædagogus noster (quia in ipsa custodiebamur, quod est officium pædagogi) fuit in Christo, ut ex fide justificemur. At ubi, nato Christo, venit fides, jam non sumus constricti sub pædagogo, ut servi. 40, 41. Omnes enim filii Dei estis per fidem, quæ est in Christo Jesu. *Ostendit cur fideles filii Dei sint.* Quicumque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis. 42. Non est Judæus, neque Græcus: (non est differentia gentis) non est servus, neque liber; (vel conditionis); non est masculus, neque femina. [vel sexus] 43. Omnes enim vos unum estis in Christo Jesu 44. Si autem vos Christi; si in Christum, inquit, credatis, spirituale semen Abrahamæ estis, imitando eum, (a pari) 45, 46. ergo semen Abrahamæ estis, credendo sicut ipse (a pari) ergo secundum promissionem hæredes.

COMMENTARIUS.

sibi tributum, ut liberum arbitrium sibi putarent A posse sufficere ad iustitiam.

29. AMBROS. Propter transgressionem. Superbienti populo lex posita est, ut quoniam gratiam caritatis nisi humiliatus accipere non posset, transgressionem humiliaretur, ut quæreret gratiam.

30. LANFR. Donec veniret semen cui. Deus Pater hereditatem totius mundi promiserat Christo, sicut in psalmo: *Postula a me, et dabo tibi gentes, etc.*

31. AUGUST. (Expos. Epist. ad Galat., cap. III, tom. IV.) Semen cui promissum. Semen cui promissum est populum significat credentium.

32. AMBROS. Mediator autem. Si Filius Dei naturali æqualitate manere vellet, ne se exinaniret formam servi accipiens, non esset Mediator Dei et hominum; quia ipsa Trinitas unus est Deus. Sic itaque unicus B Filius Dei Mediator Dei et hominum factus est, cum Verbum Dei Deus apud Deum et majestatem suam usque ad humanam deposuit, et humilitatem humanam usque ad divinam subvertit ut Mediator inter Deum et homines homo.

33. LANFR. Deus autem unus est. Quia Christum dixit [sup., Mediatorem] Dei videlicet et nominum, et Christus est, videbantur esse duo dii, sed absit! Unus enim Deus, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus.

34. Lex ergo adversus promissa Dei. Item, probat quod lex non dat hereditatem, vel promissionem, vel benedictionem; nam si lex daret, promissio, id est fides, non daret; sed promissio tantum dedit Abrahamæ hereditatem. Ergo lex non dat hereditatem, quod est, lex ergo adversus promissa Dei?

35. AUGUST. Lex ergo adversus. Replicat ipsam questionem.

36. LANFR. Si enim data esset lex. Item probat. Lex non dat hereditatem, quia non dat vitam, quia si lex daret vitam, daret et iustitiam (a pari), sed non dat iustitiam, quia omnia sunt sub peccato apud Judæos, quia Scriptura dicit: Ergo lex non dat iustitiam (a relatione). Ergo nec vitam (a pari) Ergo nec hereditatem dat lex. Ergo per fidem tantum datur hereditas, vel promissio, vel benedictio, vel vita; omnibus his etenim utitur ut paribus.

37. AMBROS. Sed conclusit. Conclusio eorum erat, timor unius Dei.

38. LANFR. Sed conclusit Scriptura. Conclusit lex omnia sub peccato, vel quia perfecte nullum malum liberavit a peccato, vel quia tamen difficilis data est, ut cum impleri non posset, prævaricatores omnes constitueret.

39. Conclusi in eam fidem. Conclusi, id est, constricti timore velut servi eramus, in expectatione ejus fidei, quæ revelanda erat in adventu Christi.

40. Omnes enim filii Dei. Probat quia non sumus servi sub pædagogo lege; nam liberi, id est, filii estis, quia Christum induistis, id est ejus opera facitis. Omnes enim baptizati Christum induunt; et vos estis baptizati. Ergo Christum induistis. Item, quod omnes baptizati Christum induunt; nullus enim excipitur, et hoc est, non Judæus, scilicet exceptus, neque Græcus, etc. Ergo qui baptizati estis, Christum induistis, hoc est, omnes enim vos unum estis.

41. AUGUST. (ibid.) Omnes enim filii. Quod autem dicit Dei filios esse per fidem, quia induerunt Christum quicumque in Christo baptizati sunt, ad hoc valet ne gentes de se desperarent, qui non custodiebantur sub pædagogo.

42. AMBROS. Non est Judæus. Differentia ista vel gentium, vel conditionis, vel sexus, jam quidem ablata est ab unitate fidei, sed manet in conversatione morali.

43. AUGUST. (ibid.) Omnes enim vos. In quantum enim fideles sunt omnes, unum sunt in Christo Jesu. C Etsi hoc fides facit, per quam in hac vita juste ambulatur, quanto perfectius atque cumulatus id spes ipsa factura est, cum videbimus facie ad faciem.

44. (ibid.) Si autem vos Christi. Si autem in hoc subdistingatur, et subaudiatur: Vos unum estis in Christo Jesu; ac deinde inferatur: Ergo Abrahamæ semen estis.

45. (ibid.) Ergo Abrahamæ semen. Hic ostendit unum semen Christum, non tantum ipsum Mediatorem intelligendum esse, sed etiam Ecclesiam, cujus ille corporis caput est.

46. AMBROS. Ergo semen. Si unum est semen

130 CAPUT IV.

1. Dico autem : 2, 3. Quanto tempore hæres parvulus est, nihil differt a servo, cum sit Dominus omnium : 4. sed sub tutoribus et actoribus est *placitando* usque ad præfinitum tempus a patre, 5. ita et nos, (*interponit se, totum pro parte*) cum essemus parvuli *sensu, ante fidem*, sub elementis mundi, *sicut ille sub tutoribus*, eramus servientes. At ubi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, 6. factum ex muliere, 7. factum sub lege, (*singula singulis respondent*) ut eos, qui 8. sub lege erant, redimeret, 9. ut adoptionem filiorum reciperemus, *ut essemus adoptivi filii*. Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, 10. clamantem, *clamare nos facientem*, Abba, Pater. *Id dicit Syriace, et Latine*. 11. Itaque, *quia filius*, jam non est servus *quis vestrum*, sed filius. Quod si filius : (*a pari*) et hæres per Deum, *per gratiam Dei*. Sed tunc quidem ignorantes **131** Deum, *cum serviebatis elementis, minus culpabiles*, iis, qui natura non sunt dii, *sed voluntate hominum*, serviebatis. Nunc autem cum cognoverit's Deum 12. imo cogniti sitis a Deo, 13. quomodo 14. convertimini iterum 15. ad infirma et 16. egena, *non habentia unde vivant*, 17. elementa colenda, quibus denuo servire vultis? 18. Dies Sabbatorum observatis, et mensce, *peomenius*, et tempora annorum, et annos, *Jubilæum, et qui nihil operatur. Et quia vultis iterum Judaizare*,

COMMENTARIUS.

Abrahæ, et illud non intelligitur nisi in Christo. A sub lege non erant; sed de his poterat esse dubitatio, sine causa non deserui (*s. deserui*).

CAP. IV. — 1. LANFR. *Dico autem*. Diceret quis : Servi fuimus, ut dicis, et modo dieis : Hæredes erimus, non potest esse. Quod probat per similitudinem præmissam de his qui sub custodia sunt.

2. AUGUST. (*Expos. Epist. ad Galat., c. iv*). *Quanto tempore*. Cum superius legem pædagogum fecerit, sub quo erat populus Judæorum; nunc procuratores dicit elementa, sub quibus serviebant gentes, ut populus fidelis partim sub lege pædagogo, partim sub elementis tempore suæ pueritiæ fuerit. Ad hoc quod dixerat in adventum fidei tanquam sub pædagogo custodiri populum usque ad ætatis opportunitatem, qua in libertatem vocandi erant, adjunxit : *Dico autem : Quanto tempore hæres parvulus est.*

3. LANFR. *Quanto tempore*. Comparationem hanc tantum ad eos qui ex gentibus crediderunt. Hæres, parvulus, et servus, ita intelliguntur sicut multitudo hominum, quorum alii credituri sunt, alii non.

4. *Sub tutoribus*, id est, sunt tutores et auctores [*vel actores*]; sed pro diversitate causarum diversa nomina sortiuntur. Tutores dicuntur, quia personam pupilli, et res ejus contra calumnias tuentur. Auctores qui injuriis pupillo vel rebus ejus illas agunt.

5. *Ita et nos*. Totum pro parte ponit, sicut sæpe partem pro toto. Non enim unquam sub diis gentium, quos hic elementa vocat, solem enim, lunam, aerem, aquas adorabant. Quidam intelligunt elementa, carnales observantias; sed sequens sententia non vult : *Sed tunc quidem*, etc.

6. AUGUST. (*ibid.*) *Factum ex muliere*. Factum propter susceptionem creature.

7. (*ibid.*) *Factum sub lege*. Factum autem sub lege dixit, quia et circumcisus est, et hostia legitima pro eo oblata est. Nec mirum si legis opera sustinuit, ex quibus liberaret, qui eis serviliter tenebantur : qui etiam mortem sustinuit, ut ex illa liberaret eos qui mortalitate tenebantur.

8. LANFR. *Sub lege erant*. Redemit etiam eos, qui (55) Est Aug. in cap. III ad Gal., tom. IV.

9. AMBROS. (53) *Ut adoptionem*. Adoptionem propterea dicit, ut distincte intelligamus unicum Filium Dei. Nos enim beneficio et dignatione misericordie ejus filii Dei sumus. Non dixit, accipiamus, ut significaret hoc nos amisisse in Adam, ex quo mortales sumus.

10. AUGUST. (*in Epist. ad Gal.*) *Clamantem, Abba, Pater*. Eleganter intelligitur non frustra duarum linguarum verba posuisse idem significantia, propter universum populum qui, de Judæis et gentibus, in unitatem fidei vocatus est, ut Hebræum verbum ad Hebræos [*al. Judæos*], Græcum ad Græcos [*al. gentes*]. Utriusque tamen verbi eadem significatio ad ejusdem fidei spiritusque unitatem pertinet.

11. (*ibid.*) *Itaque jam non est*. Propter hoc quod dixerat : *Nihil differt a servo*.

12. AMBROS. *Imo cogniti*. Non enim scientibus vobis, aut videntibus, divina vobis quodam modo fluxit scientia.

13. AUGUST. *Quomodo convertimini iterum, etc.* Ipsa tamen volebant redire ad gentilitatem, sed ad circumcisionem. Sed pro eodem deputat; ideo dicit; iterum et denuo, quia idem est in genere, in servitio.

14. AMBROS. *Convertimini iterum*. Quid prodest vos evasisse servitutem, qua tenebamini, cum serviretis elementis mundi, quando rursus alia [*s. ad illa vel ad alia*] reditis.

15. AUGUST. (*ibid.*) *Ad infirma*. Quia infirma et instabili specie variantur.

16. (*ibid.*) *Egena*, quia stabili specie creature egent.

17. AMBROS. *Elementa*, id est, temporibus servitutis. Manifestum est enim volumina temporum per elementa mundi, hoc est cælum et terram, et motus atque ordinem siderum administrari.

18. LANFR. *Dies observatis*. Dies, suasio quædam est; non enim dies observabant, nisi gratias agentes, ut nos.

Timeo vos, ne forte sine causa, inutiliter, laboraverim in vobis? quod ne fiat. 19. 20. Estote conversi sicut ego, modo conversus, 21. quia et ego sicut vos fui olim, fratres, ne judaizetis, obsecro vos. 22. Nihil me læsisistis, imo profuistis, sicut angelum Dei suscipientes. Scitis autem quia 23. per infirmitatem carnis afflictus, vel infirmus, evangelizavi vobis jam pridem; et 24, 25. tentationem vestram, pro vobis factam, in carne mea 26. non sprevisistis, neque respuistis, sed sicut angelum Dei excepistis me, sicut (exaggeratio) Christum Jesum, et ita tunc beati vos. Ubi est 27. ergo, nunc autem, ubi beatitudo vestra pristina? non me læsisistis: vel bonum mihi fecistis. Testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset, (benevolentia, ut sibi obediunt) oculos vestros cruissetis, et dedissetis mihi. Ergo inimicus vobis factus sum, 13228. verum dicens vobis? Illi qui persuadent me inimicum vobis esse, vel vos judaizare. 29. Æmulantur vos non bene: sed excludere vos volunt, a fide, vel a mea dilectione, ut illos æmulemini, imitemini. Bonum autem in illos, æmulamini in bono semper, et non tantum cum præsens sum apud vos. 30. Filioli mei, quos iterum 31. parturio, cum labore revoco, 32. donec formetur Christus in vobis resipiscantibus. Vellem autem esse apud vos modo, quos voco filios, vocarem pessimos, vel quos admonéo blandiendo, et 33. mutare vocem meam, comminarem imperando, quoniam confundor in vobis. 34. Dicite mihi, qui sub lege vultis esse, legem non legistis? Scriptum est enim: 35. Quoniam Abraham duos filios habuit: unum Ismael de ancilla Agar, et unum Isaac de libera Sara. Sed qui de ancilla, 36. secundum carnem natus est; qui autem de libera natus est, per reponis-

COMMENTARIUS.

19. AMBROS. Estote sicut ego. Eram, inquit, et ego A sub lege; sed post elegi extra legem vivere, sicut et vos per eam quæ in Christo est fidem vivebatis. Imitamini ergo et vos me cum illa quæ in Christo est fide, a conversatione legitima vosmetipsos extraneos facientes.

20. LANFR. Estote sicut ego, id est, conformamini meis moribus, quia ego conformor vestris. Vel estote fideles, sicut ego sum, quia ego infidelis fui sicut et vos; ac per hoc me imitamini, quia ego priorem fidem non sine causa deserui.

21. Quia et ego sicut vos. Diceret quis: Quomodo possumus esse ut tu? Respondet: Potestis, quia sicut sumus idem in substantiali essentia, possumus esse in accidentali, id est, in sanctitate.

22. Nihil me læsisistis. Ne quis diceret Apostolum B ex invidia eos arguere, removel sic: Non me læsisistis, quod debeam invidere vobis; sed omnia bona mihi fecistis, quia amicus factus. Hoc loquor vobis, quia amicus sum vobis, et quia verum est.

23. Per infirmitatem, id est, in infirmitate, sicut et per illud tempus, id est, in illo tempore.

24. Tentationem. Tanta fuit infirmitas carnis in Apostolo, ut auditores tentari possent, et putare quod Apostolus Christi non esset, qui ita ægrotare permitteret.

25. AUGUST. (in Epist. ad Gal.) Tentationem. Tentati sunt, cum persecutionem pateretur Apostolus; utrum timore desererent eum, an charitate amplecterentur.

26. LANFR. Non sprevisistis, etc. Potuissent illi, videntes Apostolum affligi, spernere prædicationem ejus, sed non spreverunt, et putare Deum non curare illum qui sic affligebatur.

27. Ergo beatitudo vestra. Beatitudo illis erat Apostolum diligere, et præceptis ejus in omnibus obedire; sed hanc beatitudinem quidam illorum perdidérant, qui ad culturam dæmonum redire et eis servire volebant.

28. AUGUST. (ibid. B.) Verum dicens. Sed quid verum prædicans, nisi ut non circumciderentur?

29. (ibid.) Æmulantur, id est, invident vobis, qui vos carnales de spiritualibus volunt facere; hoc est æmulantur non bene.

30. (ibid.) Filioli mei. Parturitionem hanc procurarum angoribus positam intelligamus.

31. LANFR. Parturio. Nati et partu erant in fide Christi; sed quia quidam illorum fidem dimiserant pariendi iterum ab Apostolo erant, quod usque formaretur Christus in eis.

32. AUGUST. (ibid.) Donec formetur. Formatur Christus in eo, cum formam Christi accipit.

33. (ibid.) Mutare vocem. Quid aliud dicatur, nisi quia filios suos dixerat esse, parcens eis per litteras, ne, severiore objugatione commoti, facile in ejus odium traducerentur. Vellem ergo, inquit, nunc adesse apud vos et mutare vocem meam, id est, negare vos filios meos, quia confundor in vobis.

34. LANFR. Dicite mihi, qui sub lege vultis esse. Non debetis velle sub lege esse, sed sub ecclesiastica gratia; lex enim servos generat, Ecclesia liberos: Quod Scripturæ auctoritate sic probat, dicens ancillam Agar Abrahæ servum genuisse, Saram vero liberam liberum filium edidisse. Et ne dicas quod Sara et Agar ad legem et Ecclesiam [sup. pertinent], et quod earum filii, ad utrumque populum. Et respondet Apostolus quod dictum est de duabus matribus et earum filiis, per allegoriam, de lege et gratia debere intelligi. Quod plenius invenies ibi: Sed qui de ancilla, etc.

35. Quoniam Abraham. Ostendere vult honestius sub gratia Novi Testamenti esse quam sub lege Judæorum. Abraham, Deus Pater intelligitur; duo filii, plebs Judæorum et populus gentium; ancilla, lex quæ servos gignebat, timore cogens eos, dicens: Si quis hoc vel illud fecerit, morte moriatur; libera, prædicatione Novi Testamenti, quæ liberos generat, paterna dilectione admonens eos dicens: Venite ad me, omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego vos requiescere faciam; jugum enim meum suave est, et onus meum leve est (Matth. xi).

36. Secundum carnem, id est, carnalem consuetu-

sionem : quæ prædicto modo sunt per allegoriam dicta. Quid hæc ad legem? Hæc enim sunt duo testamenta, nam aliud dicunt, et aliud signant; quia dicunt filios, et signant duo testamenta. 37. Unum quidem datum in mente Sina, in servitute generans, 38. quæ est Agar, quæ signat Agar; (parenthesis) 133 39. Sina enim, (exponit quid Sina) mons est in Arabia, 40. qui conjunctus est ei quæ nunc est Hierusalem, et 41. servit cum filiis, incolis, suis. 42. Illa autem, quæ sursum est Hierusalem, 43. libera est, quæ est mater nostra. 44. Scriptum est enim : 45. Lætare, sterilis! quæ non paris; erumpe et clama, quæ non parturis, quia 46. multi filii desertæ Ecclesie ad temus, dum fuit lex. magis quam ejus, Synagogæ, 47. quæ habet virum. Diceret quis; Quid ad nos quæ modo dixisti? Nos autem, fratres, secundum Isaac promissionis filii sumus. Ergo liberi. Diceret quis: Nos dicis liberos, qui quotidie affligimur. Sed quomodo tunc is qui secundum spiritum (Isaac), ita et nunc. Sed quid dicit Scriptura? Ejice ancillam, et filium ejus; non enim hæc erit filius ancillæ cum filio liberæ. Itaque, fratres, non sumus ancillæ filii, sed liberæ; ipsi ejicientur, nos autem hæreditabimus, quia non sumus servi, sed liberi, 48. qua libertate Christus nos liberavit.

134 CAPUT V.

Ergo quia liberi State, et 1, 2. nolite iterum jugo servitutis, circumcidendo vos, contineri. supradictis terris, nunc per se dissuadet, ne circumcidantur. Ecce ego Paulus, qui sui circumciscus, dico vobis quoniam si circumcidamini, Christus mors Christi, vobis nil proderit, quin sitis servi. (alia dissuasio.) Testificor autem

COMMENTARIUS.

dinem, quia juvenis mulier ex sene homine solet mater nostra secundum partem, id est, secundum hanc præsentem Ecclesiam, quæ generat nobis Dei filios. Et probat quia libera est, nam lætatur; (effectus) probat quia mater est, nam parit filios: Scriptum est enim, etc.

37. AUGUST. (in Epist. ad Gal.) Unum quidem. Agar populum Veteris Testamenti propter jugum observationum, Isaac natus de libera per repromissionem populum Novi Testamenti significat. Senectus autem parentum Isaac ad eadem significationem valet, quoniam populus Novi Testamenti, quamvis sit novus, prædestinatio tamen ejus apud Deum, et ipsa Jerusalem cælestis antiqua est.

38. AMBROS. Quæ est Agar. Agar ancilla, pariens secundum usum naturæ, significat legem, quam tenere habent qui in hac vita nascuntur secundum sequentiam naturæ, qui etiam sub lege versabantur in ordine servorum; Sara autem, quæ per gratiam peperit, illos qui in Christo resurrexerunt videntur per gratiam, qui etiam præter spem naturæ secundam expectant nativitatem, quibus jam circumcisio, et oblatio sacrificiorum supervacua est.

39. Sina enim mons est. Arabia antiquis temporibus, non illa quæ nunc nominatur, sola erat; sed et solitudo et pars non modica Ægypti, ubi est mons Sina, in quo data est lex. Unde et fuerat Agar, quæ significat Vetus Testamentum, quæ generat in servitute, quæ etiam conjungitur per significationem ei Jerusalem quæ est in hoc sæculo, in qua testamenti legitima impletur.

40. LANFR. Qui conjunctus est ei, id est, ex honore ejus est. Vel quæ Agar conjuncta est, id est, Vetus Testamentum conjungitur Novo, et servit, quia in hac præsentis vita servit Ecclesia. Vel servit conjuncta ei quæ nunc est Jerusalem, id est, legis carnalia tenens in Jerusalem. Vel modo est conjuncta Ecclesie, et prius servit sub lege.

41. Servit cum filiis. Servire dicit terrenam Jerusalem, vel sub carnali lege, quæ timore mortis cogeat vel sub jugo Romani imperii.

42. Illa autem quæ sursum est Jerusalem libera est, id est, Sara signat Jerusalem cælestem, quæ est

hanc præsentem Ecclesiam, quæ generat nobis Dei filios. Et probat quia libera est, nam lætatur; (effectus) probat quia mater est, nam parit filios: Scriptum est enim, etc.

43. Libera est. Libera est quia liberæ filia, id est, gratiæ Novi Testamenti, et prædicationis Christi, quæ est mater nostra, quia prædicatores ibi sunt, qui nos per Evangelium genuerunt.

44. Scriptum est enim. Hoc probat quia libera; liberorum enim est lætari, servorum vero timere.

45. AUGUST. (ibid.) Lætare, sterilis. Cælestem Jerusalem sterilem vocat Scriptura, quandiu filios in terra non genuit, quæ deserta etiam dicta est, cælestem justitiam deserentibus hominibus, terrena sectantibus.

46. AMBROS. Multi filii. Hoc de resurrectione dictum est. Nos est enim qui resurrectionem assecuti, ex omni gente sumus, illi vero qui sub lege sunt, una gens est.

47. AUGUST. (ibid.) Quæ habet virum, id est, terrena Jerusalem quæ legem acceperat; et ideo cælestem Jerusalem Sara significat, quæ diu deserta est a concubitu viri, propter cognitam sterilitatem.

48. LANFR. Qua libertate Christus nos liberavit. Ne putaremus nos naturaliter liberos esse, determinat ipsam libertatem: qua libertate, etc.

CAP. V. — 1. LANFR. Nolite iterum jugo servitutis contineri. Quia continebimini, si circumcidamini; dictum est enim. Quia omnis qui sub lege est, servus; qui autem circumciduntur, sub lege sunt.

2. AUGUST. (In cap. v ad Gal.) Nolite iterum. Quomodo accepturi sumus quod dicit; ne iterum jugo servitutis attineamini, cum ad eos scribat qui Judæi nunquam fuerant? Quid aliud hoc loco dicat gentibus non invenio, nisi ut prosit illis, quod a servitute superstitionis suæ, per fidem Christi liberati sunt, ne iterum servi esse velint sub observatione carnalium observationum.

rursus omni homin', 3. circumcisi lenti se, quoniam debitor est universæ legis faciendæ. *Si debet circumcidi, similiter est obnoxius universis legalibus.* Evacuati estis a Christo, *sine Christo estis*, qui in lege justificamini, *justificari creditis; si autem sine Christo, a gratia excidistis. (per contrarium.)* Nos enim tantum spiritu, *sumpto*, ex fide, spem justitiæ, vitam æternam, *quam habent justii*, expectamus. *(per contrarium.)*

4. Nam in Christo Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium; sed 5. fides, quæ per charitatem, *non in hypocrisi*, operatur, *Currebatis bene.* Quis vos impeditur veritati non obedire? *Persuasio hæc vobis facta non est ex eo, Deo, qui vocat vos, a causa et a simili.* 6, 7. Modicum fermentum totam massam corrumpit. *Ego tamen confido (consolatur) in, de, vobis in Domino, quod nihil aliud, quam decet, sperietis; qui autem suadens circumcisionem conturbat vos, portabit judicium, quicumque est ille, sive potens* 8. 9. *Ego autem, fratres, si circumcisionem (quod dicebatur) adhuc prædico, quid adhuc persecutionem patior?* 10. *Ergo, si circumcisionem prædico, ut dicitur, evacuatum est, esse debet, 11. scandalum crucis, propter crucem* 135 *ill'atum.* 12. *Utinam et a vestro consortio* 13. *abscindantur qui a libertate in circumcisionem vos conturbant!* 14. *Vos enim [ostendit a quo velint eos conturbari] in libertatem vocati estis, fratres, tantum (nisi putetis eam libertatem a lege haberi)* 15. *ne libertatem in occasionem detis carnis, carnalis observantiæ; sed* 16. *per charitatem spiritus servite invicem, quod decet.* 17. *Omnis enim lex in uno charitatis sermone impletur, isto scilicet: Diliges proximum tuum sicut teipsum. Quod si invicem mordetis, detrachendo, et comeditis, nolite mordere alterutrum, quia si hoc facitis, destruemini: quod ne fiat, videte ut ab invicem consumamini, destruamini.* Dico autem *in Christo: 18. Spiritu ambulate, et desideria carnis non perficietis.* 19. 20. *Caro enim concupiscit adversus spiritum; spiritus autem adversus carnem. Hæc*

COMMENTARIUS.

5. *(In cap. v ad Gal.) Circumcidenti se, etc.* A ctionis, adjecit benedictionem. Non tantum, inquit, circumcidantur, sed abscondantur; sic enim fiunt spadones propter regnum cælorum, et carnalia seminare cessabunt.

4. LANFR. *Nam in Christo Jesu neque circumcisio.* Ex fide tantum justificatur, quia non per aliud; nam neque per circumcisionem, neque per præputium.

5. *Fides quæ per dilectionem.* Et hic illud tetigit, qui [al., quia] sub lege servitutis [al., servitus] per timorem operatur.

6. *Modicum fermentum, etc.* Ne dicerent: Circumcisi tantum possuimus nos. Vel quidam illorum volebant circumcidi, id est, modicum.

7. AUGUST. *(ibid.) Modicum fermentum.* Eos autem patens, qui ad illos veniebant, et isti [al., ut ista] suaderent, quia cooperatione [al., in comparatione multitudinis] Galatarum credentium exigui [al., exigui] numero erant, fermentum appellat.

8. *(ibid.) Ego autem.* Intelligendum est fuisse quosdam qui dicerent etiam ipsum Paulum id sentire.

9. LANFR. *Ego autem.* Dicebatur Galatis a falsis prædicatoribus, quod Paulus etiam Apostolus circumcisionem prædicaret, et hanc suspicionem a se removeret; ideo enim a Judæis persecutionem sustinebat, quia circumcisionem improbabat, et per fidem crucis justificari hominem assererat. Unde et Judæi adversus eum scandalizabantur; quod scandalum evacuatum esset, si circumcidi debere fideles prædicaret.

10. AUGUST. *(ibid.) Ergo evacuatum est, id est,* sine causa Christum, cum ista contineret, scandalizati Judæi crucifixerunt si adhuc eis, pro quibus crucifixus est, talia suaderentur.

11. LANFR. *Scandalum crucis.* Quod propter vos pertulit Christus, nihil prodest vobis, si circumcidi velitis.

12. AUGUST. *(ibid.) utinam et abscondantur.* Elegantissima ambiguitate, quasi sub specie maledi-

ctionis, adjecit benedictionem. Non tantum, inquit, circumcidantur, sed abscondantur; sic enim fiunt spadones propter regnum cælorum, et carnalia seminare cessabunt.

13. LANFR. *Abscondantur, id est, eunuchizentur a malis moribus, ne amplius generent in malum; non enim vocati estis ad id ad quod vocati estis, id est, ad libertatem, sed ad servitutem.*

14. *Vos enim libertatem, quia nec circumcisio, nec aliæ legales observationes curantur.*

15. AUGUST. *(ibid.) Ne libertatem, id est, ne audito nomine libertatis vobis impune peccandum esse arbitremini.*

16. LANFR. *Per charitatem.* Quasi diceret: sola charitas potest nos salvare, sprete carnali observatione; et reddit causam dicens: quia omnis lex dilectione impletur; et hæc occasione breviter exponit quæ vitare et quæ servare debeant Christiani pro servanda charitate. Quibus expletis, ad superiorem circumcisionis redit tractatum.

17. AUGUST. *(ibid.) Omnis lex.* Omnem legem nunc dicit ex his operibus quæ ad bonos mores pertinent.

18. LANFR. *Spiritu ambulate.* Et quia non sufficit abstinere a malo, nisi fiat bonum, sequitur *spiritu ambulate, et habebitis hoc profectum, quod desideria carnis non perficietis.* Et subdit cur contraria non sunt, et ponit designationem in libro: hoc enim sibi invicem: et probat, quia concupiscunt adversum se, a specie.

19. AUGUST. *(De Genesi ad litteram, cap. 12.) Caro concupiscit.* Carnem itaque concupiscentem adversus spiritum dicit Apostolus; carnalem procul dubio delectationem, quam de carne et cum carne spiritus habet adversus delectationem, quam solus habet; solus quippe habet, ni fallor, illud desiderium non cum carnis voluptate, vel carnalium rerum cupiditate commistum; quod desiderat anima, et desiderat in atriâ Domini.

20. LANFR. *Caro concupiscit.* Quasi diceret: Ideo

enim sibi invicem adversantur 21. ut non quæcumque vultis, illa faciatis 22. Quod si spiritu ducimini, (nem aliud proficuum, si spiritu ambulant) ergo, 23. non estis sub lege, servi. 24. Manifesta sunt autem opera, desideria, carnis (probat) quæ sunt, fornicatio contra naturam, immunditia, in consanguineos, impudicitia, luxuria, in quibuslibet, idolorum servitus, veneficia, inimicitia, contentiones, 25. æmulationes, iræ, rixæ, 136 dissensiones, in fide, sectæ, 26. invidiæ, homicidia, ebrietates, comessiones, et his similia, quæ prædico vobis non esse faciendâ, sicut prædixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. 27. Fructus, opera, autem spiritus est, charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. hoc debetis facere, quia adversus hujusmodi non est lex. (assumptio.) Qui autem sunt Christi, 28. carnem suam vitiosam, et concupiscentem crucifixerunt cum vitiiis et concupiscentiis. Debemus spiritu ambulare, 29, 30. Si enim spiritu vivimus, spiritu sumpto in baptismo et ambulemus, ambulare debemus. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, invicem provocantes, invicem invidentes.

CAPUT VI.

Fratres, et 1. si præoccupatus fuerit homo (aliud præceptum morale) in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, hujusmodi instruite in spiritu lenitatis, non acriter, considerans, tu instruens, te ipsum, ne et quandoque similiter tu tenteris. 2, 3. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis 4. legem Christi. Ad hoc quod dixit considerans te ipsum. Nam si quis existimat se aliquid esse, id est, si quis extollit se, cum ipse nihil sit, 5, 6, ipse se seducit. 7. Opus autem suum probet, probatum faciat, unusquisque, et sic, nulli plus credens de se quam sibi, in semetipso tantum gloriam habebit, et non in altero, in alterius falsa laude; opus probet, Unusquisque enim 137 onus, meritum, suum portabit, quidquid dicat adulator. 8. Communicet autem is qui catechizatur verbo, prædicatione confirmatur, ei prædicatori, qui se catechizat, in

COMMENTARIUS.

utriusque desideria non potestis perficere quia contraria inter se sunt. Et hoc apte repetit subsequens: hæc enim sibi invicem adversantur, etc.

21. AUGUST. (ut sup. ad Galat.) Ut non quæcumque vultis. De his dictum est qui gratiam fidei susceptam tenere nolunt. Volunt enim opera justitiæ operari, sed vincuntur concupiscentiâ carnis.

22. LANFR. Quod si spiritu ducimini, id est, si Spiritus sanctus moderatur vobis, legem carnaliter non observatis. Vel legem..... nisi plus facientes quam lex jubeat.

23. AUGUST. (ibid.) Non estis sub lege. Intelligamus eos esse sub lege quorum spiritus ita concupiscit adversus carnem ut non ea quæ volunt faciant.

24. LANFR. Manifesta autem sunt opera carnis. Probat quia non perficient opera carnis, quia ista, et ista sunt opera carnis; sed hoc non perficient. Et hoc est quod dicit: qui autem sunt Christi, etc.

25. AUGUST. (ibid.) Æmulationes. Æmulatio est dolor animi cum alius pervenit ad rem quam duo pluresve appetebant, et nisi ab uno haberi non potest.

26. (ibid.) Invidiæ. Invidia est dolor animi cum indignus aliquid videtur assequi, etiam quod tu non appetebas.

27. LANFR. Fructus autem spiritus. Et si spiritu ambulant, opera spiritus facient, quia charitatem, etc.

28. Carnem suam crucifixerunt. Ille crucifigit carnem suam cum vitiiis, qui immobilis et crucifixus nullus declinatur vitiiis.

29. AUGUSTOS. Si spiritu vivimus. Convenit nos in illa vita, in qua per spiritum sumus regenerati, illa quæ consentanea sunt illius vitæ agere.

30. AUGUST. Si spiritu vivimus, id est si Spiritu sancto serviamus, spiritualiter serviamus.

CAP. VI. — 1. LANFR. Si preoccupatus non fuerit. Ita instrue ne propter instructionem extollaris, et cadas in vitium. Vel, leniter instrue, quia tu fortasse cades in vitium.

2. Alter alterius onera portate. Si videris fratrem in aliquo delicto, leniter corripe illum, vel ora pro illo, et sic levabis onus ejus.

3. AUGUST. (Tract. 3. in psal. CXLIII.) Alter alterius Qui portant invicem onera sua, nisi qui habent charitatem? Qui non habent charitatem graves sunt sibi. Qui autem habent charitatem portant se. Læsit te aliquis, petit veniam; si non dimittis, non portas onus fratris tui. Si dimittis, portas infirmum. Et tu si forte in aliquam infirmitatem cecideris, quasi homo, oportet ut sic te portet ille, quemadmodum et tu.

4. LANFR. Legem Christi, id est dilectionem. ipse enim dixit: Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos.

5. AUGUST. (Exposit. in Epist. ad Galat.) Ipse se seducit. Non enim eum seducunt laudatores ejus, sed ipse potius, quia cum sibi sit ipse præsentior quam illi, mavult se in illis quærere quam in seipso.

6. LANFR. Ipse se seducit. Ratio cur opus probari oporteat.

7. Opus autem suum probet. Pseudoapostoli laudabant eos, ideo dicit: Opus suum probet, ne quærat gloriam in altero, id est, in alterius dicto, sed in se.

8. Communicet. Qui, inquit, verbo Dei instruit, ei qui se instruit communicet in omnibus bonis suis. Arguit eos tenacitatis in prædicatores suos.

omnibus bonis. 9. Nolite errare: dicentes, non habere quid eis communcetis: 10. Deus non irridetur; 11. Communicet, inquit, quæ enim seminaverit homo in hoc sæculo, hæc et in futuro metet, 12. Quoniam qui seminat 13. in carne sua, male operando, de carne et metet corruptionem; qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Bonum autem facientes, non deficiamus; tempore enim suo, opportuno, metemus, non deficientes. Quia metemus indeficienter Ergo, dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maxime autem 14. ad domesticos fidei, Christianos. Videte (ne epistolam alterius esse putetis) qualibus litteris scripsi vobis mea manu 15. Quicumque enim volunt placere in carne, carnaliter circumcissione, hi cogunt vos circumcidi, tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur, tantum, non ut ipsi legem custodiant. Neque enim qui circumciduntur legem custodiunt, sed volunt vos circumcidi, ut in truncata carne vestra apud Judæos glorientur. 16. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce, crucis prædicatione, Domini nostri Jesu Christi, 17. per quem mihi, ut me non teneant, mundus erucifixus, vilis factus est, et, (ut eum non teneant), ego mundo! In Christo enim Jesu, neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, 18. Sed nova creatura. innovatio mentis, et corporis. Et quicumque hanc regulam, non circumcissionis, sed fidei, secuti fuerint, pax super illos, et misericordia, 19. et super Israel Dei, non 138 carnaliter viventem. 20, 21. De cætero nemo inobediens, putans me non esse Apostolum Christi, mihi molestus sit 22. Ego enim 23. stigmata Domini Jesu, non as passionum Christi, vel cicatrices vulnerum, vel virgarum, 24. in corpore meo porto. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro fratres. Amen.

COMMENTARIUS.

9. Nolite errare. Quasi diceret: Si dixeritis vos non habere quod prædicatori tribuatis, hominem quidem potestis fallere, Deum autem, qui occultorum cognitor est, non potestis irridere, id est, decipere.

10. Deus non irridetur. Tunc quasi irrideretur, si illi qui non laborant in vinea denarium acciperent.

11. Quæ enim seminaverit homo. Debetis, inquit, prædicatoribus et proximis vestra communicare, nam quod seminaveritis metetis; omnis enim homo hoc quod seminaverit metet, quia et ille qui seminat in carne carnaliter operando; et ille qui seminat in spiritu, spiritualiter operando; iste quidem vitam æternam, ille vero correptionem.

12. Quoniam qui seminat. Omne quod seminatur, aut in carne, aut in spiritu, hæc autem omnia metentur.

13. In carne, id est, qui facit ipsa carnalia opera, habebit gehennam, quæ est perpetua corruptio.

14. August. (in Epist. ad Galat.) Ad domesticos fidei. Quos enim, credendum est, nisi Christianos significare?

15. LANFR. Quicumque enim voluerit placere, etc. Præceptum est in rhetorica ut, cum aliquis vult persuadere aliquid, in principio et in fine mentionem faciat, quod facit Apostolus dicens: nolite facere quod vobis pseudo suadent, id est, circumcidi, quia propter hoc faciunt ut placeant Judæis in carne vestra truncata, et non patiantur ab eis persecutionem in prædicatione crucis. Et est convertenda propositio ita: Quicumque volunt vos circumcidi, ideo faciunt tantum ut crucis Christi persecutionem non patiantur; neque enim faciunt, ut legem custodiant, vel propter aliud.

16. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce, etc.

In cruce Christi gloriabor tantum, quia hoc tantum valet ad Christi salutem promerendam; non enim aliud, quia neque circumcisio, neque præputium.

17. August. (Expos. ad Gal.) Per quem mihi mundus, id est, ut non me teneat; et ego mundo, ut eum non teneam, id est, ut neque mihi mundus nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam.

18. (Ibid.) Sed nova creatura. Novam creaturam, dicit vitam novam per fidem Jesu Christi.

19. (ibid.) Super Israel, id est, qui vivere ad visionem præparantur; non qui vocantur hoc nomine, et carnali cecitate Deum videre nolunt.

20. LANFR. De cætero. De cætero, inquit, nemo vestrum onerosus et inobediens mihi sit, putans me non esse Apostolum Christi.

B 21. August. (ibid.) De cætero. Non vult per turbulentas contentiones lædium sibi fieri de re, quantum satis erat, exposita.

22. (ibid.) Ego enim stigmata, id est, habeo alios conflictus et certamina cum carne mea, quæ in persecutionibus quas patior, mecum dimicant. Stigmata Jesu dicuntur quædam notæ penarum servilium. Propter culpam enim persecutionis, qua persecutus est Ecclesiam Dei, hæc sibi retribuui cognoverat.

23. LANFR. Stigmata. Stigma proprie nota fugitivo servo impressa; quod Apostolus se portare dicit, eo quod prius Dominum fugerit.

C 24. In corpore meo. In corpore suo portabat cicatrices vulnerum et virgarum, in collo et manibus catenas; quæ omnia signa erant se esse Domini nostri Jesu Christi. Stigmata autem erant signa quædam, quæ in manibus militantium fiebant, per quæ cognoscebantur esse de militia imperatoris.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD EPHESIOS.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM. — Ephesii sunt Asiani. Hi, accepto Apostolus, scribens eis a Roma, de carcere, per verbo veritatis, perstiterunt in fide. Hec collaudat Tychicum diaconum.

CAPUT PRIMUM.

1. Paulus Apostolus Jesu Christi, non *Anania*, per voluntatem Dei, non *meritis suis, vel hominibus, emalibus sanctis, baptizatis*, qui sunt Ephesi, et *fidelibus, catechumenis*, in Christo Jesu, in *fide*. Gratia, remissio *peccatorum*, vobis et pax, qua *reconciliamur Deo Patri, vel observantia bonorum operum, quæ pax est inter Deum et homines*, a Deo Patre nostro et Domino **139** Jesu Christo. 2. *Benedictus, laudetur, Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui benedixit, auxit, vel ditavit, nos in omni benedictione spirituali, non carnali, sicut priorem populum, sed spirituali, id est, cælesti, existente*, 3, 4, 5. in *cælestibus, id est, quam in cælo participamus*, in Christo, sicut *elegit nos, ita benedixit, ut prædestinavit*. 6. in ipso *Christo, ante mundi constitutionem, ad hoc elegit, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus, non meritis nostris, sed* 7. in *charitate sua. Ecce quod dixit, elegit*. 8. Qui *prædestinavit nos in adoptionem filiorum, ut essemus sancti*, per Jesum Christum 9. in ipsum; *idem quod in ipso, scilicet credituros*, 10. secundum propositum voluntatis suæ, *idem quod in charitate*, in laudem gloriæ gratiæ suæ, *ut laudetur gloriosa gratia sua*, in qua *gratificavit nos sibi in dilecto Filio suo, in fide dilecti Filii sui*. In quo, *id est, per quem*, habemus redemptionem (*hoc effectum postertus*) per sanguinem (*et prius*) ejus (*hæc est causa prioris*), remissionem peccatorum, secundum 11. divitias gratiæ ejus, quæ *superabundavit in nobis*, 12. in omni sapientia, et prudentia, ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, *quod genus humanum salvare voluit*, secundum beneplacitum ejus, *non meritis humanis*, 13. quod *sacramentum* proposuit in eo, in *Filio*, 14. in dispensatione 15. plenitudinis temporum, *ecce quod proposuit, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, imminutum*

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. AMBROSIIUS. Docet illa bona quæ a *rum* adoptionem, ab eo quod dixerat sanctos et immaculatos. *Christus nobis suo adventu præstitit cum gratiarum actione. Postea transit ad ethicam exhortationem. sic inchoans: Obsecro vos, ego vincus in Domino (infra. iv).*

2. *Benedictus Deus.* Benedictio quæ sit in Deo, confessio sola est honorum quæ præstita sunt ab eo. Benedictio quæ sit a Deo, in nobis impletur, dum ejus beneficiis implemur.

3. *In cælestibus.* Hoc est quam in cælo participabimus; dicit enim resurrectionem quæ per spiritum nobis aderit, et ne ipsa novitas mentem turbaret; quoniam non ante tanta donasset, neque aperte dixisset; quæ sint illæ spirituales benedictiones, utrique respondet dicens: Sic elegit nos ex ipso ante mundi constitutionem esse sanctos **B** coram eo.

4. *AUGUST.* *In cælestibus.* In cælestibus, quasi de cælestibus. Quia omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est.

5. *LANFR.* *In cælestibus.* Cælestia vocat virtutes, per quarum observantiam itur ad cælum, in quibus dicit se habere omnem spiritualem copiam in fide Christi.

6. *In ipso.* In ipso, subaudiendum est permansuros; vel in ipso elegit, quia omnia in sapientia fecit, quæ est Christus. **C**

7. *AMBROS.* *In charitate.* Ex hac magnitudo ostenditur liberalitatis.

8. *Qui prædestinavit.* Majus est quod dicit filio-

9. *In ipso.* Quoniam dixit: prædestinavit in adoptionem filiorum, incertum erat cujus diceret filios esse adoptivos, adjecit: in ipsum, hoc est in sui ipsius, ut illius filii nuncupemur.

10. *Secundum propositum.* Volens ex omni parte ista extollere quod multa digna sint gratiarum actione, frequenter dicit per ordinationem, et bonum placitum, et voluntatem.

11. *LANFR.* *Divitias gratiæ suæ.* Per quam gratiam non solum remissio et redemptio, sed sapientia (qua dicitur, sapitur) et prudentia morum.

12. *In omni sapientia,* id est, dans nobis omnem sapientiam, in agnitione sui, et prudentiam morum nostrorum.

13. *Quod proposuit.* Bonum placitum suum in Christo Deus Pater proposuit, id est, palam non ostendit, dicens: *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacuit.*

14. *In dispensatione plenitudinis.* Vel tunc cum disponebat omnia tempora vel in ipso millennio quo natus est Christus, quod fuit plenitudinis, quia in eo completa sunt promissa. Vel quia alia tempora vacua fuerunt a salute.

15. *Plenitudinis.* In dispensatione, id est, in consummatione. Exponit quid sit illud bonum placitum Dei, videlicet impleto tempore ordinationis suæ instaurare in fidem Christi qui in cælis sunt, id est, numerum angelorum qui diminutus erat, et quæ

ordinem angelorum, et quæ in terra sunt, *corruptum genus humanum*, in ipso, in Christo. 16. 17. In quo *vel qua*, etiam et nos sorte, *non merito*, vocati sumus, prædestinati secundum propositum ejus qui operatur omnia secundum consilium voluntatis suæ, ut simus in laudem gloriæ ejus, *laudemus gloriam ejus* nos, qui ante operavimus in Christo; in quo et vos, *vocati estis*, ex quo, 18. cum audissetis verbum veritatis, *scilicet* (Evangelium salutis vestræ) in quo Christo, et credentes 19. signati estis. 20. Spiritu promissionis sancto, qui est 21. pignus *perpetuæ hereditatis nostræ*, 22. in redemptionem acquisitionis, *redempti ut Deo acquiramini*, in laudem gloriæ ipsius. Propterea (*quia credidistis, et signati, et vocati estis*) et ego audiens fidem vestram, quæ est in Domino Jesu, et dilectionem in omnes sanctos, non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis, 23. ut Deus Domini nostri Jesu Christi Pater gloriæ, det vobis spiritum sapientiæ et revelationis, in agnitione ejus, *et det vobis illuminatos oculos cordis vestri*, ut sciatis quæ sit spes vocationis ejus, *quæ et quantum speretis vocati*, et quæ divitiæ gloriæ, *gloriosæ hereditatis ejus in sanctis*, et 24. quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus in nos, *quo ditatus est nobis incorruptionem*, 25. qui credimus secundum operationem potentie virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, et 26. constituens ad dexteram suam in cœlestibus 27. supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, 28. et omne **140-141** nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro. Et omnia subjecit sub pedibus ejus; et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam, 29. quæ est corpus ipsius, et 30. plenitudo ejus, qui omnia 31. in omnibus adimpletur.

CAPUT II.

Et vos cum essetis prius mortui delictis *actualibus*, et peccatis *originalibus* vestris, in quibus aliquando

COMMENTARIUS.

[*f.*, qui in terra] sunt, homines videlicet cui magna A magna erga nos qui in eum credimus ab eo efficiuntur; et hoc explanat memoranda quæ in Christo facta sunt. Et considera quia non dicit gloriam hereditatis absolutæ, sed divitiæ gloriæ; neque virtutem ejus, sed neque magnitudinem virtutis ejus; sed vehementius: quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus.

16. AUGUST. (*Tract. psa. xxx, concion. 2, tom. VIII.*)

In quo et nos sorte. Sorte dixit gratiam, quia salvi facti sumus. Quare sortis nomine appellat gratiam? Quia in sorte non est electio, sed voluntas Dei. Nam ubi dicitur: iste facit, iste non facit, merita considerantur, et ubi merita considerantur, electio non est sors. Quando autem nulla merita nostra invenit, sorte voluntatis suæ nos salvos facit, quia voluit, non quia digni fuimus; hæc est sors.

17. LANFR. In quo et nos. Immutatio casuum est, quasi diceret: in quem, id est, in cujus fidem; vel in quo, id est, per quem.

18. AMBROS. Cum audissetis, in ipso et vos verba B Evangelii audistis, et ad fidem accessistis, et spiritus participatione confirmationem accepistis, hoc enim dicit: *Signati estis*.

19. LANFR. Signati estis. Ordo est: signati estis in redemptionem acquisitionis; spiritus enim credentes signat, id est, ab aliis hominibus discernit, et separat; quia a peccatis eos purgat et spiritualibus gratiis ornat.

20. AMBROS. Spiritum promissionis. Bene autem spiritum promissionis vocavit, quoniam bona quæ expectant in futuro, sancti Spiritus participationem expectant.

21. Pignus hereditatis. Redemptionem illam, fructum, quæ tunc erit, vocat, quod formæ illius dabitur.

22. In redemptionem. Redemptionem vocat C mortalitatem, quæ erit per resurrectionem, acquisitionem vero familiaritatem suam quæ ad Deum erit.

23. Ut Deus Domini nostri. Dicens Christi susceptum indicat hominem; pater gloriæ gloriosa est enim divina natura.

24. Quæ sit supereminens, id est, qualia, et quam

tur; et hoc explanat memoranda quæ in Christo facta sunt. Et considera quia non dicit gloriam hereditatis absolutæ, sed divitiæ gloriæ; neque virtutem ejus, sed neque magnitudinem virtutis ejus; sed vehementius: quæ sit supereminens magnitudo virtutis ejus.

25. LANFR. Qui credimus, etc., id est, qui credimus omnia quæ operatus est in Christo, possit operari in nobis, id est, resurrectionem.

26. AMBROS. Constituens, hoc est participem illum honoris accepit, de suscepto homine id dicens, propter inhabitantem mecum [*f.*, secum] naturam verbi Dei.

27. LANFR. Supra omnem principatum, etc., id est, super angelorum et archangelorum nomina, quæ modo sciuntur, et super omnia quæ ad præsens ignorantur; vel super cœleste et terrestre nomen.

28. Et omne nomen. Hoc est sive aliquid secundum præsentem vitam nominatur, et cognoscitur esse magnum quod nos in futuro cognoscere poterimus, quod nunc forsitan nescimus, omnium illorum superiorem fecit.

29. Quæ est corpus ipsius. Corpus ejus sumus, similitudinem naturæ, et participem spiritus suscipientes, et corpus unum erimus omnes, quia communem suscepimus resurrectionem et immortalitatem. In ordine vero caput nobis Christus erit; ex quo omnis causa secundæ regenerationis in nos derivasse videtur.

30. LANFR. Plenitudo ejus. Plenitudo Christi est Ecclesia, quia in ea et per eam adduntur non solum Christo, id est, fideles.

31. AMBROS. In omnibus adimpletur. Hoc est in omnibus plenus est. Necessario autem adiecit omnia, ostendens totum existere in omnibus, pro ut quis cogitare voluerit sive essentia, sive in operatione, sive in virtute.

ambulatis 1. secundum sæculum, *sæculares*, mundi hujus, 2. secundum principem *diabolum* 3. potestatis aeris hujus, spiritus, qui, *ordo: qui spiritus* nunc operatur 4. in filios *diffidentia*, *de promissis diffidentes*, 5. in quibus *peccatis* et nos omnes aliquando conversati sumus in desideriis carnis nostræ, *ecce quomodo in desideriis*, facientes voluntatem carnis et cogitationum, et eramus natura *originali peccato* filii iræ, sicut et cæteri, *interposito*. 6. Deus autem, qui dives est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos, et cum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo, (cujus gratia estis salvati), et conresuscitavit, 7. et consedere fecit in cœlestibus in Christo Jesu, 8. ut ostenderet 9. in sæculis supervenientibus, *id est, hominibus futuris, ut idem sperent de se, vel in aeterno sæculo*, abundantes divitias gratiæ suæ, *quia 142 salvavit nos*, in bonitate, *non meritis nostris*, super nos in Christo Jesu, *in fide Christi*. *Ostensio bonitatis*. Gratia enim estis salvati per fidem, et hoc, *salus nostra*, non ex vobis, Dei enim donum est, non ex operibus, ut ne quis *in se (quod non decet)* gloriatur, *quod faceret, si ex operibus salvaretur*. 10. Ipse enim sumus factura, creati in Christo Jesu in operibus bonis; *in hoc etiam quod bene operamur, facti sumus Deo*, qua præparavit Deus, *nec hoc a nobis*, ut in illis ambulemus. 11. Propter quod, *quia salvati gratia*, memores estote quod aliquando vos gentes in carne, 12. qui dicimini præputium ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta; *et memores estote* quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati a conversatione Israel, *Judæorum*, 13. et hospites testamentorum, *extranei a lege*, promissionis spem non habentes, *ut Judæi*, et sine Deo in hoc mundo. Nunc autem in Christo Jesu, *in fide Christi*, vos, qui aliquando eratis longe *a Deo per peccata*, factis estis prope in sanguine Christi. Ipse enim est pax nostra, qui fecit ut aque unum (*angelicam, et humanam creaturam, vel Judæos et gentes*) 14. et medium parietem (*quasi fortem* mœriæ solvens, inimicitias (*ecce parietem*)) 15. in carne sua, legem *Judaicam, vel parietem*, mandatorum decretis *evangelicis* evacuans, ut duos populos condat *evacuata lege* in semetipso in unum novum hominem *in se, vel [f., ut] sint unus novus homo*, faciens pacem, (*inculcatio superiorum*) 16. et reconciliet ambos *ut sint* in uno corpore, *in se*, Deo per crucem. interficiens inimicitias in semetipso. Et veniens evangelizavit pacem vobis, *gentibus*, qui longe fuistis; et pacem iis qui prope; quoniam per ipsum habemus accessum ambo in uno Spiritu *hoc operante* ad Patrem. Ergo, *quia destructa inimicitia*, jam non estis hospites et advenæ, sed estis cives sanctorum et domestici Dei (*exponit quomodo sint cives*) sup:ædificati

COMMENTARIUS.

CAP. II. — 1. AMBROS. *Secundum sæculum*. Sæculum non creaturam dicit, sed temporalem hujus sæculi conversationem.

2. LANFR. *Secundum principem*, id est, secundum quod persuadebat vos princeps qui in hoc aere potestatem habet vel fideles tentandi, vel ipsum commovendi.

3. AMBROS. *Potestatis aeris*. Diabolus mandatum accepit ut principetur aeri et potestatem habeat commovere eum.

4. LANFR. *In filios diffidentia*. Filii diffidentia dicuntur, vel quia de promissionibus Dei diffidunt, vel quia de conversione eorum nulla spes est fidelibus.

5. AMBROS. *In quibus et nos*. Quoniam dixerat vos, ne se subtrahere existimaretur ab illis qui necessariam videbantur habere gratiam, adjecit, *in quibus et nos*.

6. *Deus autem qui dives est*. Sic cœperat, Et vos enim essetis inortui, cætera interjecit, donec iterum illud resumpsit, ultra non dicens vos, sed nos.

7. *Et consedere*. Illis nos, ait communicasse quæ de Christo dixit, per illam, quæ apud illum est, conjunctionem.

8. *Ut ostenderet*. Bene in sæculis supervenientibus dixit, quando ipsarum rerum manifestam erga nos ostendet Dei bonitatem, et gratiam illam quam perficere dignatus est per illa quæ secundum Christum sunt.

9. LANFR. *In secundis supervenientibus*. In nobis, inquit, qui tantam misericordiam a Deo consecuti sumus, ostendit Deus quantam homines in futuris C temporibus sperare possint.

10. *Ipsi enim sumus*. Ratio cur ex operibus nisi nemini sit gloria dandum. Quasi diceret: ipse fecit et creavit nos in fide Jesu Christi, et in operibus bonis quæ per gratiam suam præparavit nobis. Potest et factura ablativus esse, ut sit sensus: operatio ipsius est, quod creati sumus in fide Jesu Christi, etc.

11. *Propter quod memores*. Quia, inquit, fidem, et bona opera Deus dedit vobis, memores estote verborum Dei; malorum, in quibus fuistis, ut pro collatis beneficiis majorem Deo gratiam rependatis.

12. AMBROS. *Qui dicebamini*. Quod dicit in carne adjici illi debet, qui dicimini non in illo dicto, quo gentes dixit, ut sit sensus in carne præputiatis debere dici.

13. LANFR. *Hospites testamentorum*. Hospites erant gentes in eos qui testamenta habebant, vel quia ad tempus more hospitum veniebant et recedebant; vel quia si qui eorum ad Judaicum ritum convertebantur advenæ et proselyti vocabantur.

14. AMBROS. *Medium parietem*. Inimicitiam et separationem quæ ex circumcisioe fiebat, cum omni lege fecit cessare. Nam post resurrectionem, immortalitatem nobis præstans destruxit hæc. In immortalitate etenim natura circumcisio nequaquam poterit celebrari.

15. LANFR. *In carne sua*. In carne sua vel assumpta, vel crucifixa, solvit Christus leges observationes, quas parietem et immuram [*f., inimicitiam*] vocat inter Judæos et gentes; lex enim non erat data, nisi usque ad adventum Christi.

16. *Reconciliet ambos*, etc. Reprimit Judæos, di-

17. super fundamentum, intransitive, vel fidem, apostolorum et prophetarum, 18. ipso summo angulari lapide Christo Jesu, in quo omnis ædificatio constructa crescit in templum sanctum in Domino, in quo, et vos cœdificamini in habitaculum, ut sitis habitaculum, Dei in Spiritu.

CAPUT III.

Hujus rei gratia, ut habitaculum Dei sitis, ego Paulus vincus Christi Jesu in carcere, pro vobis gentibus prædicandis, 1. si tamen audistis dispensationem Evangelii gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis, quoniam secundum revelationem Dei non per hominem, notum mihi 2. factum est sacramentum, sicut 3. supra scripsi in brevi, prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Christi, quod aliis 4. generationibus non est agnitus, scilicet, filiis hominum, sicut nunc revelatum est sanctis apostolis ejus, et prophetis Novi Testamenti, ut Agabo, in spiritu. (Ecce mysterium Christi) gentes esse cohæredes Judæis, vel angelis, et concorporales, et participes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium, fidem, cujus factus sum minister secundum donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secundum operationem virtutis ejus. Mihi enim omnium sanctorum minimo, data est gratia hæc, scilicet, in gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare, docere, omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis, a constitutione mundi, vel a secularibus, in Deo, qui omnia creavit, 5, 6, 7. ut innolescat principatibus et potestatibus, in cœlestibus degentibus, per Ecclesiam 8. multiformis sapientia Dei, secundum præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo Jesu Domino nostro; in quo habemus fiduciam et accessum in confidentia 143-144 per fidem ejus. 9, 10. Propter quod, quia fiduciam habemus, 11. peto ne deficiatis a fide in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. 12. Hujus rei gratia (ne deficiatis, vel repetit, quæ supradixit; quia multa interposuit) flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Jesu Christi, ex quo omnia 13. pa-

COMMENTARIUS.

cens eos quoque reconciliatione, ut gentes, indi- A gnis.

17. Super fundamentum. Fundamentum vocat fidem, eandem, inquit, fidem quam habuerunt et prophetæ.

18. Ipso summo angulari. Ordo: summo angulari lapide existente Christo Jesu.

CAP. III. — I LANFR. Si tamen audistis. Interruptio est sententiæ usque ad aliam sententiam, quæ sic incipit: Hujus gratia flecto, etc.

2. Factum est sacramentum. Sacramentum hoc de æqualitate gentium est, cum gente Judæorum, de quo supra breviter scripsit dicens: Ipse est enim pax nostra, qui fecit utraque unum, etc., usque jam non estis hospites et advenæ.

3. Supra scripsi in brevi. Breviter. Scriptum est superius, ut notum faceret sacramentum suæ voluntatis, instaurare omnia quæ in cælis, et quæ in terra.

4. Generationibus. Revelatum quidem fuit prophetis Veteris Testamenti per gratiam Dei gentes esse salvandas, sed quod ad æqualitatem Judæorum essent venturæ ut cohæredes et concorporales cum eis fierent, unam et æqualem cum eis hereditatem habituræ, spirituale corpus, id est, unam Ecclesiam cum gente Judæorum facturæ æqualiter promissionis Dei participes, nulli nisi in Novo Testamento revelatum fuit.

5. Ut innolescat. Absconditi ad hoc ut postea multiformis sapientia (in hoc quod præmisit patriarchas, prophetas et apostolos) notificaretur cœlestibus per Ecclesiam, id est, per ea quæ geruntur in Ecclesia.

6. Ambros. Ut innolescat. Sicut hoc erat occultum et nec invisibiles virtutes potuissent hoc scire. Nunc vero manifestum est per ea quæ erga Ecclesiam facta sunt.

7. LANFR. Ut innolescat. In cognoscendam sapientiam Dei cœlestes spiritus etiam profecerunt per Ecclesiam, quia, cum eam Christus seu per se, seu per apostolos suos instrueret, plurima secreta didicerunt quæ antea ignorabant.

8. Multiformis. Ordo: sapientia Dei multiformis secundum sapientiam Dei, quæ in propria natura simplex est, secundum ordinem sæculorum multiformis dicitur, eo quod ipsa sæcula in ipso Dei ordine multiformiter variantur.

9. Propter quod peto. Petit ne desperent de misericordia Dei circa seipsos, videntes cum tanta pati.

10. Ambros. Propter quod peto. Omnia inte j cit ab eo, Paulus vincus, usque ad hoc, propter quod peto.

11. LANFR. Peto ne deficiatis. Utrumque noverat alterutro indigere, et gloriam libero arbitrio, ubi rogat ne deficiant; et liberum arbitrium dono gratiæ, ubi Deum rogat, ut det eis corroborationem.

12. August. (Serm. 7 De verb. Apst., tom. X.) Hujus rei gratia. Cujus rei gratia, nisi quæ supra dixerat, peto, non infruari in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra. Quia ergo voluntatis habetis arbitrium, peto. Quia vero vobis voluntatis arbitrium non sufficit ad implendum quod peto: Hujus rei gratia flecto genua mea ad Patrem.

13. LANFR. Paternitas in cælis. Cœlos vocat spirituales homines. Terram carnales. Ad Patrem, inquit, flecto genua. Ex quo, id est, per quem nominantur ceteri patres seu spirituales, seu carnales. Qui enim fecit esse res quod sunt, ipse causa est ut nominentur quod sunt. Aliter: ex quo, id est, cujus similitudine nominantur patres spirituales, vel carnales. Quia enim omnipotens Deus pro eo Pater dicitur, vel quod Filium ex se generavit, vel quod creata proprio moderamine gubernat et regit. Ex ea

ternitas in cœlis, et in terra nominatur, ut det vobis, secundum divitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum ejus in interiorem hominem, et Christum habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate 14. radicati, et fundati, 15. ut possitis comprehendere cum omnibus sanctis, 16. quæ sit 17. latitudo, vera charitas, et 18. longitudo, *expectatio donorum Dei*, et 19. sublimitas vera, id est, Deum videre, et 20. profundum, *cognitio secretorum Dei*; scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi, 21, 22 ut impleamini virtutibus in omnem plenitudinem 145 Dei 23. Ei autem. qui potens est omnia facere superabundanter quam petimus, aut intelligimus, secundum virtutem, quæ operatur in nobis, quod possumus scire ex hoc quod dat nobis virtutem miraculorum, ipsi gloria in Ecclesia, in corpore, et in Christo Jesu et in capite, in omnes generationes 24. sæculi (*hujus ex multis sæculis ab initio constantibus* [f., constantis]) sæculorum. Amen.

CAPUT IV.

Obsecro itaque vos (*ethica admonitio*) 1. ego vincetus, *incarceratus*, in, pro, Domino, ut digne ambuletis vocatione qua vocati estis, cum omni humilitate, *dictis, et factis*, et mansuetudine, cum patientia, supportantes invicem in charitate. solliciti servare unitatem, *concordiam*, spiritus in vinculo pacis (*a simili*), 2, 3. Unum corpus, 4. et unus spiritus sitis; sicut et vocati estis in una spe vocationis vestræ. *Sicut est vobis unus Dominus una fides. unum baptisma, ita debetis unum spiritum habere.* Unus Deus, et Pater omnium, 5. qui est super omnes, *ut Dominus et per omnia, ut gubernans, et in omnibus nobis, ut inhabitans.*

COMMENTARIUS.

similitudine propter eandem causam patres dicuntur, vel quia ex se ipsis filios generant; vel quia subjectos pio studio gubernant et regunt. Si vero per coelos angelos intelligi voluit, credendum est minores angelos, patres nominare majores; quoque tamen modo sententia intelligitur, bona paternitas intelligi debet; neque enim ex Deo illa erat, de qua in Evangelio dicit: *Vos ex patre diabolo estis.* Et alibi: *ab initio mendax est*, et pater ejus patrem mendacii, diabolum dicens.

14. AUGUST. (Epist. 120 *De gratia Novi Test.*, c. 26, tom. II.) *Radicati et fundati.* Radicati propter agriculturam; fundati propter ædificationem; dicit enim alio loco: *Dei agricultura, Dei ædificatio estis.*

15. AMBROS. *Ut possitis.* Hoc est ut in fructu vite consistatis, quod ostendit dicendo cum sanctis, nam latitudinem, longitudinem, profundum. Alitudinem dicit gratiæ magnitudinem, ex his nominibus quæ apud nos magna esse videntur, oro, inquit, cum sanctis illa tam magna donatione Dei quam præstitit nobis charitas Christi.

16. AUGUST. (*Ibid.*) *Quæ sit latitudo.* Latitudo in bonis operibus, quibus benevolentia porrigitur usque ad diligendos inimicos; et longitudo, ut longanimiter pro hac latitudine molestiæ tolerantur; et latitudo, ut pro his æternum, quod in supernis est, præmium, non vanum aliquid temporale speretur; et profundum, significat profunditatem gratiæ gratiæ, in qua multorum ingenia coneruntur, investigare conantur, ut ad extremum eis dicatur: *O homo, tu quis es, qui respondeas Deo?*

17. LANFR. *Latitudo.* Latitudo Christianorum est cordis amplitudo, ad dandum et subvenientium pro Deo in quantum potest: unde alias dicitur: *Dilatamini et vos.*

18. *Longitudo.* Longitudo, quæ et alias longanimitas dicitur, id est, expectatio promissionum Dei cum alacritate mentis.

19. *Sublimitas.* Sublimitas est vita cœlestis. Unde

A alias dicitur: *Supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus.*

20. *Profundum.* Profundum infernum vocat. Orat ergo Apostolus quatenus hæc quatuor possint intelligere, et intellecta, tria appetere, unum vitare.

21. AGUST. (Epist. 112 *ad Paulinam De videndo Deo*, cap. 23, tom. II.) *Ut impleamini.* Sic impleantur in omnem plenitudinem Dei, non cum fuerint et ipsi plenus Deus, sed cum fuerint perfecte pleni Deo.

22. AMBROS. *Ut impleamini*, id est, ut ipsi in portione communis corporis videamini, in quo Deus inhabitat.

23. *Ei autem qui potens.* Post gratiæ narrationem orat pro illis, et sub spem [f., specie] gratiarum actionis concludens dogmaticos sermones incipit ethicos.

24. LANFR. *Sæculi sæculorum.* Sæculum sæculorum est æternitas cujus partes sunt tempora et omnia sæcula. Potest etiam intelligi sæcula sæculorum, hoc præsens sæculum ab initio mundi usque ad finem simul intellectum, quod in multa sæcula dividitur.

CAP. IV. — 1. AMBROS. *Ego vincetus.* Ad reverentiam mutat, quia adiecit: *Ego vincetus in Domino*; si quidem ipsa vincula propter prædicationem habere videtur.

2. *Unum corpus*, hoc est, hanc unitatem illibatam custodite, per pacem et charitatem; et hoc esse necessarium multis modis ostendere nititur per ea quæ sequuntur.

3. LANFR. *Unum corpus et unus spiritus.* Unum habetis spiritum, sicut estis unum corpus, ut non sitis schismatici.

4. AMBROS. *Et unus spiritus.* Spiritus qui nos regeneravit; corpus, inquit, per regenerationem consistere videmini.

5. *Qui super omnes.* Qui omnibus supereminet. Hoc enim dicit super omnes, qui et per omnia

6. Unicuique autem nostrum 7. data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Propter quod dicit, in psalmo LXVII: Ascendens Christus in altum, 8. captivam duxit (*re in se, spe in nobis*) captivitatem, mortem vel **146** homines, prius a diabolo captivatos; dedit dona hominibus. 9. Quod autem ascendit, quid est, nisi quia et descendit primum in inferiores partes terræ? in manus peccatorum, vel in infernum, vel in terram. Qui **10**, **11**. descendit, ipse est qui ascendit supra omnes cœlos, **12**. ut impleret omnia. *Probat diversa esse dona.* Et ipse dedit quosdam quidem apostolos, quosdam autem prophetas (*ut Agabus, et filia ejus*) alios vero evangelistas, **13**, **14**. alios autem pastores, episcopos, et doctores, cæteros prælatos, ad consummationem sanctorum (*ab hoc spiritu alia charismatu dantur eis, ut consummarent in eis sanctitatem*) in opus ministerii, ut corpus Christi, id est, Ecclesiæ sanctos ædificent, scilicet, in ædificationem corporis, Ecclesiæ, Christi ædificandi, **15**. donec occurramus omnes in die iudicii ante Deum in unitatem fidei, et agnitionis Filii Dei, in hoc sæculo subsistentes, **16**. in virum perfectum, perfecti resurgamus sine membrorum immutatione, **17**, **18**. in mensuram ætatis plenitudinis Christi; ad hoc dedit doctores, ut jam non simus parvuli fluctuantes, et circumferamur omni vento doctriæ in nequitia hominum. in astutia ad circumventionem erroris, ut inducant nos in errorem (*huc usque fuit digressio, id est, ab hoc quod dixit, solliciti servare* **147** veritatem, æquitatem, autem facientes in charitate, crescamus in illo per omnia dona virtutum, qui est caput Christus, **19**. ex quo totum corpus compactum, facit augmentum, id est augmentatum, et

COMMENTARIUS.

suam ostendit providentiam in omnibus, quanquam A nobis et esse et habitare dignatur.

6. *Unicuique autem vestrum.* Hoc vult dicere, quamvis per omnia necessaria sit concordia, videtur tamen inesse in eis differentia ob gratiarum varietatem.

7. LANFR. *Data est gratia secundum mensuram*, etc. Quamvis unus sit spiritus, diversa sunt dona ipsius. Et hoc est quod dicit: *Data est gratia secundum mensuram*, id est, diversæ; alii hoc, alii illud, alii plus, alii minus. Quod prius ab auctoritate, postea probat a partibus.

8. AUGUST. (*Enarr. in psa. LXVII, tom. VIII.*) *Captivam duxit.* Utrum quia vicit mortem, quæ captivos tenebat, in quibus regnabat, an ipsos homines appellavit captivitatem, quia captivi sub diabolo tenebantur.

9. LANFR. *Quod autem ascendit.* Probat de Christo superiorem verum esse dictum; ipse enim ascendit in cœlum et de cœlo descendit.

10. AMBROS. *Descendit.* Inferiores partes ipsam terram nominat in comparatione cœli. Vult autem dicere, quoniam non ascendisset, nisi primum in illo divina exstitisset natura, cui complacuit in illum habitare, qui super terram erat.

11. *Qui descendit.* Vult autem dicere quoniam is in quem divina descendit natura, super cœlos effectus est, et hoc inseruit volens ostendere quomodo Christus homo aliis posset tribuere spirituales donationes; post recurrit ad suam sententiam.

12. LANFR. *Impleret omnia.* id est. omnes gentes cultura divina, vel omnia quæ de eo prædicta erant.

13. AUGUST. (*Epist. 59 ad Paulin, quæst. 4, tom. II.*) *Alios pastores.* Pastores et doctores, quos maxime ut discernere voluisti, eosdem puto esse, sicut et tibi visum est, ut non alios pastores, alios doctores intelligamus; sed ideo cum prædixisse pastores, subiunxit et doctores, ut intelligant pastores ad officium suum pertinere doctrinam.

14. LANFR. *Alios autem pastores.* Propter hoc

Christus diversis diversa dedit, ut perfecte quisque exerceri possit in opus ministerii quod accepit. Si enim unus accepisset omnia, non perfecte posset vacare ad singula. Quid autem sit opus ministerii sanctorum, quibus spirituales gratiæ a Christo collatae sunt, subiungit dicens: *In ædificationem corporis Christi*, ad hoc enim spiritualia charismata dantur illis, ut corpus Christi, vel Ecclesiam ædificent.

15. *Donec occurramus.* Ordo: donec nos omnes, in unitatem fidei et agnitionem Filii Dei in hoc sæculo subsistentes, occurramus in virum perfectum, diem iudicii significat, quomodo [*f. quo*] omnes qui nunc habemus unam fidem et unam agnitionem Filii Dei, sic ex diversis partibus mundi occurrerimus invicem, ut unusquisque sit vir perfectus, habens eam ætatem qua Christus de hoc sæculo transiit et resurrexit, hoc est quod dicit in mensuram ætatis plenitudinis Christi, id est, in qua ætate Christus plenitudinem annorum et corporis habuit. Potest intelligi occursuros nos in virum perfectum, ut omnes simus unus vir perfectus, id est una Ecclesia, cui nihil desit et cui nihil sit postea addendum

16. AUGUST. (lib. XII *De civit. Dei*, c. 15, tom. V.) *In virum perfectum.* Sic accipiamus dictum, ut nec infra, nec ultra juvenilem formam resurgant corpora mortuorum, sed in ejus ætate et robore, usque ad quam Christum pervenisse cognovimus.

17. (*Ibid.*, ante.) *In mensuram.* De mensura ætatis plenitudinis Christi, aut propter illud intelligamus dictum esse; id est, ut illi capiti in populis Christianis antecedente omnium perfectione membrorum, ætatis ejus mensura compleatur; aut hoc de resurrectione corporum dictum est.

18. LANFR. *In mensuram ætatis plenitudinis Christi*, id est, in ætate qua Christus plenitudinem annorum et corporis habens in terra de hoc sæculo transiit.

19. AMBROS. *Ex quo totum.* Ex Christo quasi ex capite copulatur corpus Ecclesiæ, secundum quod

connexum per omnem juncturam 20. subministrationis, id est, accessionem subministrantium se Deo, 21. secundum operationem in mensuram uniuscujusque membri, id est secundum operationem uniuscujusque membri, augmentum corporis facit 22. in ædificationem sui ipsius 23. in charitate Christi non meritis. Hoc igitur dico, et testificor in Domino, ut jam accepta doctrina non ambuletis sicut et gentes ambulant in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati 24. a vita Dei, æterna, vel a resurrectione illa quæ fieri expectatur, per ignorantiam, quæ est in illis, propter cæcitate cordis ipsorum colendo idola, qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitæ, in operationem immunditiæ omnis, in avaritiam inexplebiliter. Vos autem non ita didicistis Christum velle vos facere, si tamen illum audistis, et in ipso edocti estis, sicut est veritas non hypocrisis in Jesu, deponere vos secundum pristinam conversationem veterem hominem, massam vitiorum, imo ita didicistis Christum velle ut deponatis, qui corrumpitur peccando secundum desideria erroris. Et quia non sufficit deponere a malo, subdit: 25. Renovamini autem spiritu mentis vestræ, et induite novum hominem, massam virtutum, 26. qui secundum Deum creatus est in justitia et sanctitate veritatis. Propter quod, ut novum hominem induatis, deponentes mendacium, loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo, quoniam sumus invicem membra. Si vel de præteritis irascimini, et nolite ad actum ducere, vel deinceps peccare. 27. Sol, vel Christus, 28. non occidat vobis super iracundiam vestram. Nolite locum dare diabolo (exponit quomodo); qui furabatur, jam non furetur, magis autem laboret, operando manibus suis quod bonum est, ut habeat unde tribuat (non unde inebriet) necessitatem patienti. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat, nullus sermo malus procedat, sed si quis sermo bonus est, **IAS** vel sit, ad ædificationem fidei, ille procedat, ita ut det gratiam, gratis sit, audientibus. 29. Et nolite contristare 30. Spiritum sanctum Dei, vel illos qui habent, in quo signati estis in 31. diem redemptionis, baptismi in partem Dei, id est, discreti ab infidelitate. Omnis amaritudo, et ira, et indignatio, et clamor in Deum, et blasphemia tollatur a vobis cum omni malitia. Estote autem invicem benigni, mise-

COMMENTARIUS.

in unoquoque nostrum, spiritualis efficitur operatio.

20. LANFR. *Subministrationis.* Subministratio aliquis peccatoris ad Deum conversio, qui ita Ecclesiæ copulatur ut membrum corpori.

21. *Secundum operationem.* Secundum id quod operatur magnum [s., unum] membrum, erit augmentum corporis.

22. AMBROS. *In ædificationem sui.* Quod dicit (sui) de Christo dicit, ut dicat: Quoniam Christus facit proprii corporis ædificium, ob illam charitatem quam erga nos habere videtur

23. LANFR. *In charitate.* Exponit modum hujus ædificationis; quod non fit nisi sola charitate. Si operari renuit, membrum non est.

24. AMBROS. *A vita Dei,* id est a resurrectione illa quæ fieri expectatur.

25. AUGUST. (lib. xiv *De Trin.* cap. 16, tom. III.) *Renovamini.* Quod autem ait: Spiritu mentis nostræ, non ibi duas res intelligere voluit, quasi aliud sit mens, aliud spiritus mentis.

26. AUGUST. (lib. iii *De Genes. ad lit.*, cap. 20, tom. III.) *Qui secundum Deum.* Sicut enim post lapsum peccati, homo in agnitionem Dei renovatur secundum imaginem ejus qui creavit eum, ita in ipsa agnitione creatus est antequam delicto veterasset; unde rursus in eandem agnitionem [al., in eadem cognitione] renovaretur

27. AUGUST. (*Enarr. in psal. xxv*, tom. VIII.) *Sol non occidat.* Intelligitur quid est, et secundum tempus. Quasi ex ipsa conditione et infirmitate mortalitatis, quam portamus, subrepat ira Christiano non debet diu teneri et fieri pridiana; ejice illam de corde antequam occidat lux ista visibilis, ne te de-

serat lux illa invisibilis. Sed aliter melius intelligitur, quia noster sol justitiæ et veritatis Christus est, cuius veritate anima humana illustratur.

28. AUGUST. (*serm. de psalmo xi* intra fragmenta 24) *Non occidat.* Est ergo verum lumen justitiæ atque sapientiæ quod desinit mens videre, cum perturbatione iracundiæ fuerit tanquam nubilo superata; et tunc quasi occidat sol [al., et tunc occidit sol] super iracundiam hominis.

AMBROS. *Ut det gratiam,* id est, in quo lætari conveniat eos qui audiunt.

29. AUGUST. (lib. iv *De Genes. ad lit.*, cap. 9) *Nolite contristare.* Neque enim ipsa Spiritus sancti, qua est quidquid ipse est, substantia contristari potest, cum habeat æternam atque incommutabilem beatitudinem, magisque sit ipsa æterna et incommutabilis beatitudo. Sed quia in sanctis [al., ita] habitat, ut eos impleat charitate, quia [al., qua] necesse est ut homines ex tempore gaudeant profectum fidelium et bonis operibus, et ideo necesse est etiam contristentur lapsibus vel peccatis eorum de quorum fide et pietate gaudebant.

30. (*ibid.*) *Spiritum sanctum Dei.* Ipse spiritus dicitur contristari ab eis qui sic agunt ut eorum factis contristentur sancti, non ob aliud nisi quia Spiritum sanctum habent; quo dono tam boni sunt ut eos mali molestificent [al., mœstificent].

31. LANFR. *Diem redemptionis.* Diem redemptionis diem vocat baptismatis, in quo Spiritus sanctus fide et sacramentis, et gratis spiritualibus signat fideles, id est ab infidelitate secernit.

AUGUST. (*ex lib. Contra mend.*, c. 19, tom. IV) *Blasphemia.* Blasphemia est per quam de ipso Deo falsa dicuntur.

ricordes, *communicando vestra.*, donantes invicem, *condonando commissa.* 32. sicut et Deus in Christo, in *fide* donavit nobis.

CAPUT V.

Estote ergo, autem, imitatores Dei, sicut filii charissimi, et ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem, et hostiam Deo in odorem suavitatis, ut eum delectetis. Fornicatio autem et omnis immunditia, aut avaritia nec nominetur in vobis, *nedum perperetur*, sicut decet sanctos, aut turpitudine verborum, aut stultiloquium in Deum, aut scurrilitas, *joculatoria verba*, quæ ad rem, *utilitatem*, non pertinet, sed magis gratiarum actio, *sit in vobis*. *Reddit causam cur non sint perpetranda*. Hoc enim scitote intelligentes, quod omnis fornicator, aut immundus, aut avarus, 1. quod est idolorum servitus, non habet hereditatem in regno Christi, et Dei. 2. Nemo nos seducat *persuadens vobis per hoc, regnum Dei non amitti*, inanibus verbis; propter hæc enim, *nam vere propter supradicta*, venit ira Dei in filios *diffidentie diffidentes de Deo*. Quia propter hoc venit ira Dei. Nolite ergo effici participes eorum. Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem **149** lux in Domino. Ergo quia lux estis, ut filii lucis ambulate; *ecce quomodo debent ambulare, scilicet in omni bonitate, id est, vere*. 3. Fructus enim, autem, lucis est in omni bonitate, et justitia, et veritate, probantes, *experientes*, quid sit beneplacitum Deo; et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum, *tenebrosorum*, magis autem redarguite illa opera. Quæ enim in occulto sunt ab ipsis, turpe est et dicere. *Redarguite*, 4, 5. Omnia autem, enim, *scilicet peccata predestinatorum ad vitam*, quæ arguuntur, a lumine, a *spirituali homine*, manifestantur *confessione*. 6. Omne enim quod manifestatur, *confessione*, lumen est, *id est, lumen facit, qui manifestat*. *Probat ab auctoritate*; propter quod dicit: 7, 8. Surge qui dormis in vitis, et exsurge *confitendo peccata tua a mortuis, peccatis*, et illuminabit te Christus. *Ecce quod lumen est*. Videte itaque, fratres, *quia filii lucis estis*, quomodo cante ambuletis non quasi insipientes, sed ut sapientes 9. redimentes tempus, quoniam dies mali sunt, *dies hujus sæculi, in quibus malus sævire permittitur*. Propterea nolite, *quia mali*, fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei. Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria; sed implemini Spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis, *David*, et hymnis, *ut Prudentii*, et canticis spiritualibus, *cæteris orationibus*, cantantes et psallentes in cordibus vestris, *non ore tenus tantum* Domino, gratias agentes semper pro omnibus, *vel pro prosperis, vel adversis*, in nomine Domini nostri Jesu Christi, Deo et Patri. Subjecti estote invicem, in timore Christi. *Ecce quomodo subjici rogat*. 10. Mulieres viris suis subditæ sint, *non in hypocrisi*, sicut Domino, *vel Deo*. *Ecce cur*: 11. quoniam vir, caput est mulieris

COMMENTARIUS.

32. AMBROS. Sicut et Deus. Quoniam grave videtur ut quis remittat nocenti se, adjectum est: sicut et Deus dedit in Christo vobis. A nis enim super delictum suum si manifestatur, patitur confusionem.

CAP. V. — 1. AMBROS. Quod est idolorum. Avaritiæ pondus in simili monstravit, idolorum servitutum illam vocans, eo quod similiter a Deo averteret.

2. LANFR. Nemo vos seducat. Seducebant quidam auditores suos, persuadentes eis quod, propter superiora peccata, non amitteret homo vitam æternam.

3. Fructus enim lucis. Illuminati inquit, hominis fructus est omnis bonitas et justitia, et veritas, præmisso genere sibi [*f.*, *ibi*] junxit species. et justitiam; quidam in operibus veritatem intelligi vult in cogitationibus et sermonibus.

4. Omnia autem quæ aguntur. Causam reddidit cur dixerit magis autem redarguite. Omnia enim peccata hominum prædestinatorum ad vitam æternam, quæ aguntur a lumine, id est, a justo spirituali homine, confessione manifestantur; omne autem quod in confessione manifestatur, lumen est, id est, facit eum lumen, qui manifestatur. Et recte quidem dictum est, sicut enim patratio sceleris tenebras, sic ejus confessio lumen facit.

5. AMBROS. Omnia autem quæ aguntur. Dictum est hoc ab Apostolo non integre. Nam dicens quia manifestantur, quod sequebatur silentio tradidit, id scilicet quod possit ipsa manifestatio adjuvare. Om-

6. Omne autem quod manifestatur. Aliud autem retulit quod dicit: Nolite communicare operibus tenebrarum; nec est, nolite illorum opera imitari, sed talia agite quæ, si fuerint manifestati, tristes vos minime faciant. Luminis enim sunt illa opera quæ in manifesto sunt; tenebrarum vero illa opera sunt quæ occultantur.

7. Surge qui dormis. Testimonium hoc nullam habet sequentiam; de lumine enim disputas retulit l. c. ad opera tenebrarum. Quidam autem dixerunt quod in illo tempore inter alias gratias, gratia psalmos faciendi daretur; unde hoc testimonio Apostolus abusus videtur.

8. AUGUST. (Enarr. in psal. LXII) Somnus animæ est oblivisci Deum suum; quæcumque anima oblita fuerit Deum suum dormivit [*al.*, *dormit*].

9. AUGUST. (Serm. 16 De divers. in appendice, l. X.) Redimentes tempus. Redimere tempus, nec est, quando aliquis tibi infert litem; perde aliquid ut Deo vaces, non litibus; perde ergo, ex eo quod perdis, pretium est temporis.

10. AMBROS. Mulieres viris. Tres effectus memoratus est, inter quos duos naturales præposuit et in uno quoque ab inferioribus inchoavit.

11. Quoniam vir caput est. Illum ordinem Christus habet ad Ecclesiam, eo quod ex illo secundæ

sicut Christus caput est Ecclesiæ; *vir quidem non salvavit mulierem, sed tamen Christus ipse* Salvator corporis ejus. Sed sicut Ecclesia subjecta est Christo, ita et mulieres viris suis **150** in omnibus *subji-
ciantur*. Viri, diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam, (*ex effectu*) et seipsum tradidit pro ea, ut illam sanctificaret, **12.** mundans **13.** lavacro aquæ in verbo vitæ, *baptismo, id est, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti, ad hoc*, **14.** ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, **15.** non habentem maculam *peccati*, aut rugam *hypocrisis*, aut aliquid hujusmodi, sed ut sit saneta et immaculata, ut Christus. Ita et viri debent diligere uxores suas ut corpora sua. **16.** Qui suam uxorem diligit, seipsum, *carne[m] suam*, diligit. **17.** Nemo enim unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus Ecclesiam, **18.** quia *nos, id est, Ecclesia*, membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus, *de infirmis, et firmis existentis, vel eandem carnem, et eadem ossa, quæ habuit Christus, habentis*. **19.** Propter hoc **20.** relinquet homo patrem et **21.** matrem suam, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una. **22.** Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico *esse sacramentum illud* in Christo et in Ecclesia. **23.** Verumtamen, **151** *quamvis allegorice possit intelligi de Christo*, et vos singuli, unusquisque uxorem suam sicut seipsum diligit; uxor autem timeat virum suum.

CAPUT VI.

Filii, obedite parentibus vestris in Domino; hoc enim justum est (*et hoc probat ab auctoritate*). Honora patri tuam et matrem tuam, **1.** quod est mandatum primum in promissione, *in lege, quæ promittit adimplentibus illam terram lacte et melle fluentem*, ut bene sit tibi, et sis longævus super terram virentiam.

COMMENTARIUS.

vitæ causam habere videtur; hoc enim in isto loco dicit [., dicitur] ipse Salvator corporis hunc ordinem vir habet ad mulierem, eo quod, ut consistat, virum accipit.

12. AUGUST. (*Tract. 15 in Evang. Joan., t. IX.*) *Mundans lavacro.* Quid est baptismus? Lavacrum aquæ in verbo. Tolle aquam, non est baptismus. Tolle verbum, non est baptismus.

13. LANFR. *Lavacro aquæ in verbo.* Verbum vocat prolationem divinitatis, quæ a baptizantibus super aquam profertur.

14. AUGUST. 14. (*lib. De perfect. just., c. 15, t. VII.*) *Ut exhiberet ipse sibi.* Tunc utique quando gloriosa; non enim modo in tantis malis, in tantis scandalis, in tanta permixtione hominum pessimorum, in tantis opprobriis impiorum dicendum est eam esse gloriosam.

15. AUGUST. (*Serm. 2 in monte, cap. 22.*) *Non habentem maculam.* Non habentem maculam neque rugam, id est, mundam et simplicem.

16. LANFR. *Qui suam uxorem diligit.* Debent uxores diligere, quia seipsum a toto, id est, carnem suam: nam non debent habere (a contrario). Nemo enim, etc., a genere.

17. Nemo enim unquam. Probat quod viri corpora sua diligant.

18. Quia membra corporis ejus. Potest legi, corporis ejus constantis de carne et ossibus ejus, id est, de infirmis et firmis, vel de carne et ossibus ejus sumus membra, eandem carnem, et eadem ossa habentia, quæ ipse habuit.

19. Propter hoc relinquet homo. Quia, inquit, nos sumus de carne et de ossibus ejus, propter hoc, sicut scriptum est in Genesi: *Relinquet*, Verbum Patris qui futurus est homo, *Patrem*, id est, non eandem essentiam apparens, quia cum Patre permanet, *et matrem*, id est, Synagogam, *et adhærebit uxori suæ*, id est, Ecclesiæ. Sic autem dicitur sacramentum. Sed tamen quamvis de Christo dicitur, potest ad

A litteram intelligi ut multi diligentes uxores patrem et matrem relinquunt. Et hoc est; *Verumtamen et vos*, etc.

20. AUGUST. (*lib. XII Contra Faust Manich., c. 9, t. VI.*) *Relinquet homo.* Quis enim non agnoscat Christum eo modo reliquisse Patrem; *qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit formam servi accipiens* Reliquisse etiam matrem Synagogam Judæorum Veteri Testamento carnaliter inhærentem et adhæsisse uxori suæ Ecclesiæ [*al. sanctæ*] ut pace Novi Testamenti essent duo in carne una, quia eum sit Deus apud patrem, per quem facti sumus, factus est participes noster, ut illius captis corpus esse possemus.

21. ID. (*Exposit. in Evang. Joan. 10, t. IX.*) *Et matrem.* Quomodo reliquit matrem? Relinquendo Synagogam Judæorum, de qua secundum carnem natus est Christus.

22. LANFR. *Sacramentum.* Quod de viro et uxore dicit, et ad litteram intelligendum est secundum sæculi consuetudinem, et spiritualiter de Christo et Ecclesia. Patrem Christus relinquere visus est, quando semetipsum exinanivit, et formam servi accepit. Matrem Synagogam, ex qua natus est, reliquit; quando ipsa in sua infidelitate persistente, ad prædicandum gentibus apostolos misit, et ex eorum conversione, Ecclesia congregata, quasi sponsæ sponsus adhæsit, cum qua unigenitus est in carne una; quia carnem quam de virgine sumpsit, in missa et celebritatibus, quotidie Ecclesia sumit.

23. Verumtamen. Quasi diceret: quamvis ergo hoc sacramentum in Christo et Ecclesia intelligam spiritualiter, verumtamen vos a morali intellectu historiæ nolite recedere.

CAP. VI. — 1. LANFR. *Quod est mandatum primum.* In prima quidem tabula tria fuere mandata ad Deum pertinentia, id est: *Non adorabis deos*

Et, vos patres, nolite ad iracundiam provocare filios vestros; sed educate illos in disciplina et correptione Domini. Servi, obedite dominis carnalibus, cum timore *animi*, et tremore *corporis*, 2. in simplicitate cordis vestri, sicut Christo *obediretis* (*ecce cur in simplicitate dixerit*), non ad oculum, *palam tantum*, servientes, quasi hominibus placentes; sed ut servi Christi, facientes voluntatem Dei ex animo, cum bona voluntate servientes, sicut Domino, et non hominibus, scientes quoniam unusquisque, quodcumque fecerit bonum, hoc recipiet a Domino, sive servus, sive liber. 3. Et vos, domini, eadem. *id est. ex simplicitate, et bona voluntate*, facite illis, 4. remittentes minas, scientes quia et illorum et vester Dominus est in cœlis, et personarum acceptio non est apud eum. *non est ei charior liber quam servus obediens illi*. De cætero, fratres, confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus, *non vestræ*. Induite vos armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli, *Dei armaturam dico*, quoniam 5. non est nobis colluctatio adversus carnem, et sanguinem *tantum*, sed adversus principes, et potestates, adversus mundi, *hujus sæculi*, 6. rectores tenebrarum harum, *scilicet*, 7. contra spiritualia (*intransitive dæmones dicit*) nequitiae 8. in cœlestibus, *in aere degentia*, 152 *vel pro virtutibus, quas nobis dæmones auferre conantur*. 9. Propterea 10. accipite armaturam Dei, *virtutes*, ut possitis resistere 11. in die malo, *in præseni sæculo, ubi mala fiunt*, et in omnibus, *vel prosperis, vel adversis* perfecti stare. State ergo, *non jaceatis in sordibus*, succincti lumbos vestros (*id est, stringite fluxa carnalis voluptatis*) in veritate, et induti loriceam justitiæ in opere, et 12. calceati, *contra insidias diaboli munitos habentes pedes, mentes*, in præparatione Evangelii, *ut præparetis eos percipiendo Evangelio, pacis, pacificantis*: In omnibus sumentes (*intransitive*) scutum fidei, in quo possitis omnia tela, *vitia*, nequissimi, *diaboli ignea* extinguere, et 13. galeam salutis, *spem, vel ipsam salutem æternam*, assumite; 14. et gladium spiritus (quod est verbum Dei) per omnem orationem, et per *crucem, vel obsecrationem*, orantes omni tempore in spiritu, et in ipso vigilantes: in omni instantia, *non remisse*, et obsecratione pro omnibus sanctis; et pro me, ut detur mihi sermo in apertione oris mei, *scilicet, cum fiducia, non cum timore*, notum facere 15. mysterium Evangelii; pro quo legatione fungor in catena, *carcere*, ita ut in ipso audeam, prout oportet me, loqui. Ut autem et vos sciatis quæ circa me

COMMENTARIUS.

alienos. Non assumes nomen Dei tui in vanum. Sabata custodies. Et reliqua septem in secunda ad proximum pertinentia; quorum fuit prius: *Honora patrem et matrem*. Unde dicit quod est primum mandatum.

2. AMBROS. *In simplicitate*. Mōm quo illud dixerat expandit, subjungens: *Non ad oculum servientes*.

3. LANFR. *Et vos Domini eadem*, id est, similia in simplicitate cordis, et bona voluntate, ut servi Christi facientes voluntatem Dei erga illos.

4. AMBROS. *Remittentes*. Non dixit auferentes, sed remittentes. Non enim corrigere servos, si pertinaciter peccant, prohibet.

5. *Non est nobis*. Abusus est indifferenter colluctationis nomine, pro bello ponens.

6. AUGUST. (*Enarr. in Psal. cxvii, tom. VIII.*) *Rectores*. Rectores tenebrarum harum, id est, rectores iniquorum mundum istam diligentium.

7. *Contra spiritualia*. Sunt ergo spiritualia nequitiae in cœlestibus non ubi sidera disposita fulgent, et sancti angeli commorantur, sed in hujus aeris infimi caliginoso habitaculo, ubi et nebula conglobatur.

AMBROS. *In cœlestibus*. Hoc est, pro cœlestibus; id est, pro regno cœlorum adversus illos est nobis certamen.

8. LANFR. *In cœlestibus*. Cœlestia vocat virtutes, quæ ad cœlestia, in quibus exercendis spiritum nequam contradictionem patitur.

9. *Propterea accipite*. Quasi diceret: Quia contra spiritualia hostes certatis, spiritualem armaturam sumere debetis.

10. AUGUST. (*ibidem in psal. xxiv.*) *Accipite arma-*

turam. Verumtamen, charissimi, arma ista ne putetis sic esse ut quasi quod scutum, semper scutum sit, aut quod galea est, semper galea sit; aut quæ lorica, semper lorica sit. In istis enim armis corporalibus ita est, quanquam et de ferro quæ sunt mutari possint, ut ex gladio securis; tamen ipsum apostolum videmus dixisse quodam loco, *loricam fidei*, et alio dixisse, *scutum fidei*. Scutum ergo est, quia tela inimicorum excipit et repellit. Lorica est, quia interiora tua transigi non sinit.

11. AMBROS. *In die malo*. Diem malum præsentem vitam dicit, eo quod in præseni sæculo mala [*f. mali*] agunt.

12. LANFR. *Calceati pedes*. Calceatos jubet pedes nostros esse, quia cogitationes nostræ, per quas mens quodammodo deambulat, munitæ debent esse contra insidias malignorum spirituum, ut præparemus in nobis ea quæ jubet Evangelium pacis, id est, Christi.

13. *Galeam salutis*. Salus æterna debet esse nostra galea, quia in memoria mentem nostram, quæ capitis nomine designatur, sæpe debet obvolvere.

14. AUGUST. (*ibid. in psal. cxlix.*) *Et gladium*. Sermo ergo Dei gladius bis acutus; unde bis acutus dicit de temporalibus, dicit de æternis. Gladius enim bis acutus, de quo Apostolus dicit, quia de utroque testamento feriens hoc gladio mactabant; de quibus dicebatur Petro: *Macta et manduca*.

15. LANFR. *Mysterium Evangelii*. *Mysterium* Evangelii, id est, quod Evangelium prædicat, incarnationem et passionem Christi et cætera sacramenta vult intelligere.

sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tycnicus, charissimus frater, et fidelis minister in Domino, quem misi ad vos, in, propter, hoc ipsum, ut cognoscatis quæ circa nos sunt, et ne deficiatis pro me, consoletur corda vestra. Pax fratribus et charitas cum fide a Deo Patre, et Domino Jesu Christo. Gratia sit, cum omnibus qui diligunt Dominum nostrum Jesum Christum in incorruptione, sincere. Amen.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD PHILIPPENSES.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

153 ARGUMENTUM.—Philippenses sunt Macedones. receperunt falsos apostolos. Hos collaudat Apostolus, Ili, accepto verbo veritatis, perstiterunt in fide, nec scribeas eis a Roma de carcere per Epaphroditum.

CAPUT PRIMUM.

1. Paulus et Timotheus, servi Jesu Christi, omnibus sanctis in Christo Jesu, confirmatis fide Christi Jesu qui sunt Philippis, 2. eum episcopis, et diaconibus. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri, semper quotiescunque vestri recordor, scilicet habita in cunctis orationibus meis factis pro omnibus vobis cum gaudio, vel habito de hoc quod evangelio communicatis, deprecationem faciens, super 3. communicatione vestra, ut eam Deus multiplicet, in Evangelio Christi perdurantem a prima die conversionis vestræ usque nunc : 4. confidens hoc ipsum, quia qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque 5. in diem Christi Jesu : judicii, vel obitus ejusque : 6. sicut est mihi justum, quia bene agitis, hoc sentire pro omnibus vobis : (reddit causam) eo quod habeam vos in corde, id est, diligo vos, et in vinculis meis, et in defensione, et confirmatione (miraculis) Evangelii, ita quidem ut velim socios gaudii mei, id est, regni cælorum, omnes vos esse. **154** Testis enim mihi est Deus, unde mihi testis est Deus, quomodo 7. cupiam omnes vos in visceribus Jesu Christi id est in charitate quæ secundum Christum est esse. Et hoc oro, ut charitas vestra magis ac magis abundet in scientia, et in omni sensu agendo ; ut probetis actu ipso potiora, ut sitis sinceri, et sine offensa in diem Christi, judicii, vel obitus, repleti fructu justitiæ, vita æterna, per Jesum Christum, in gloriam, et laudem Dei. Scire autem vos volo, fratres, (ne ipsi debaccharentur propter captionem Apostoli) quia quæ circa me sunt, vincula mea scilicet, magis ad profectum, quam ad detrimentum, venerunt Evangelii, 8. ita venerunt ad profectum ut vincula mea manifesta sferent in Christo, quia per Christum victus eram, in omni prætorio, et in cæteris locis omnibus, et plures e fratribus in Domino, apostoli, confidentes vinculis meis propter vincula mea, abundantius solito auderent 9. sine timore verbum Dei loqui. 10. Quidam quidem prædicant, et 11. propter invidiam,

COMMENTARIUS.

CAP. I.—1. AMBROS. Ad Philippenses. Philippenses A ita velle. Exponit causam : *Eo quod*, inquit, *habeam vos in corde*, sive victus, sive defendens, sive confirmans Evangelium, ut omnes sitis socii gaudii mei, id est, regni cælestis.

2. *Cum episcopis.* Episcopus dixit, qui nunc presbyteri dicuntur, nec enim hujus ordinis fas erat multos esse in una civitate.

3. **LANFR.** *Communions vestra*, id est, qua communionem habetis in Evangelio Christi, vel ut majorem habeatis; ad utramque enim sententiam refertur.

4. *Confidens hoc ipsum.* Hoc ideo adjecit, quia incautum videbatur gaudere de his quorum exitus erat incertus.

5. *In diem Christi.* Diem Christi Jesu vocat vel uniuscujusque diem extremum, quo de corpore exit, et ad judicium Christi perducitur; vel finalem sæculi diem, quo ad judicandum venturus est Dominus.

6. *Sicut et mihi justum est.* Quasi diceret : Gratias pro vobis ago, Deum oro. De vobis bene confido, sicut justum est mihi de vobis hoc sentire, id est,

7. **AMBROS.** *Cupiam vos.* Quod dixit in visceribus Christi, dicere voluit in charitate illa quæ secundum Christum est.

8. *Ita ut vincula.* Nam victus ad omnium notitiam pervenit, et fideles cum fiducia docebant ex his quæ circa illum facta sunt, fiduciam accipientes; quidam propter invidiam Christum annuntiant; quæ utraque latius significat adjiciendo : *Alii ex contentione, quidam quidem ex charitate.*

9. **LANFR.** *Sine timore.* Videntes alii Apostolum in vinculis non timentem verbum Dei loqui abundantius audentiam sumebant sine timore loqui verbum Dei, cum ipsi non essent victi.

10. **AUGUST.** (lib. *Contra mendacium ad Consent.*, c. 6, tom. IV.) *Quidam quidem.* Fuerunt enim etiam temporibus apostolorum qui veritatem non veritate, id est, non veraci animo prædicarent, quos dicit Apostolus Christum annuntiasse non caste, sed per invidiam et contentionem; ac per hoc etiam tunc

ut in me persecutionem excitent, et contentionem, quidam autem et propter bonam voluntatem Christum prædicant; (*repetit, quidam quidem*) quidam prædicant ex charitate, scientes, *videntes* quoniam in defensionem Evangelii positus sum in carcere. (*repetit, quidam quidem*) Quidam autem 12. ex contentione Christum annuntiant non sincere, 13. existimantes pressuram se suscitare vinculis meis, *sed hæc omnia magis ad profectum venerunt*. Quid enim? *Scilicet refert*. Dum omni modo, sive per occasionem, *id est, propter persecutionem excitandam mihi*, sive per veritatem, *sancto desiderio*, Christus annuntietur, et in hoc, *quod pressuram mihi excitant*, gaudeo nunc sed et gaudebo. *Ecce cur*, 14. Scio enim quia hoc, *illa pressura*, mihi proveniet ad salutem, per vestram orationem, 15. et subministrationem Spiritus Jesu Christi, (*a contrario*) *largam mercedem, quantam decet spiritum, tribuere*, secundum expectationem, *et hoc exspecto*, et spem meam, *et spero*, quia in nullo 16. confundar, **155** sed in omnia fiducia, sicut semper, et nunc, *etiam in vinculis*, magnificabitur Christus in corpore meo, sive per vitam, *dando exemplum boni aliis*, 17. sive per mortem, 18. Mihi enim vivere, *causa vitæ meæ*, Christus est, et mori lucrum, *quia tunc quiescam a laboribus*. 19. Quod si etiam vivere in carne, hic mihi fructus operis est, *sicut et mori*, et 20. quid eligam ignoro, *cum utrumque prosit, quid eligam ignoro, vivere an mori*. Coarctor autem, *enim*, e duobus; (*his scilicet*) desiderium habens dissolvi a corpore, et esse cum Christo, (*parenthesis*) multo magis melius, *scilicet. cu, esse cum Christo*; permanere autem me in carne, necessarium, *utile*, propter vos, *ut dem vobis exemplum*. Et hoc (*quod necessarium est vobis*) confidens, scio quia manebo, et permanebo omnibus vobis, *apud vos*, ad profectum vestrum, et gaudium fidei, *quod fides promeretur, vel exigit*; ut gratulatio vestra abundet in Christo Jesu in, *per, me scilicet*, per meum adventum iterum ad vos. Tantum digne Evangelio Christi conversamini, *ita ut*, sive cum venero et videro vos, sive absens, *scilicet fuero*, audiam de vobis quia statis in uno spiritu unanimes, collaborantes fidei Evangelii, et, *ita ut*, in nullo terreamini ab adversariis quæ (*quod ipsi vos terrent*) illis est causa perditionis, vobis autem salutis, (*causa cur non terreamini*) et hoc, *quod ipsi vos terrere volunt*, a Deo, *scilicet datum est*, quia vobis donatum est pro Christo, non solum ut in eum credatis, sed ut etiam pro illo patiamini, 21, 22. idem certamen habentes quale et vidistis in me, et nunc audistis de me.

CAPUT II.

Si qua ergo consolatio quam exspectatis in Christo, si quod est mihi in vobis solatium charitatis, 1. si qua societas spiritus, 2. si qua viscera miserationis, implete gaudium meum, *scilicet* ut idem sapiatis, eandem charitatem habentes, unanimes, idipsum sentientes, nihil per contentionem **156** neque per inanem gloriam facientes; sed in humilitate superiores sibi invicem arbitantes, non quæ sua sunt singuli considerantes.

COMMENTARIUS.

nonnulli tolerati sunt annuntiantes non casto animo **A** veritatem. Non tamen illi laudati sunt tanquam annuntiantes casto animo falsitatem. Deinde de illis dicit: *Sive occasione, sive veritate, Christus annuntietur*.

11. LANFR. *Propter invidiam*, vel ne Apostolus solus videretur prædicator, vel contendentes se pressuram suscitare Apostolo.

12. *Ex contentione Christum annuntiant*. Neque homines reducebant ad memoriam illud propter quod Apostolus incarceratus erat, ut ideo magis punirentur.

13. *Existimantes*. Vituperabant Christum, ut magis puniretur Apostolus, qui ligari se passus est propter talem Dominum.

14. *Scio enim*. Vituperationem etiam adversariorum in Christum jaculatam pervenire sibi dicit in salutem, quia quo magis propter eum punitus est, eo amplius coronatur.

15. AMBROS. *Et subministrationem*. Largam mercedem significat, quantam decet spiritum tribuere.

16. LANFR. *In nullo confundar*. Quod esset, si ab incepto destituissem, vel si quod spero non habiturus essem.

17. AMBROS. *Sive per mortem*. Sperabat enim Christo concedente mortem suam non fieri absolute aut vane.

18. *Mihi enim*. Quoniam dixit quia magnificabitur Christus per vitam, nec hanc probationem habebat, adjecit: *Mihi enim vivere Christus est*; neque enim, si vivam, inquam, alterius rei curam habeo.

19. LANFR. *Quod si vivere in carne*. Quandiu in carne possum proficere aliquid, ignoro quid eligam seu mori seu vivere; et si enim in carne nihil prodesse possem, haud dubium quin mortem eligerem.

20. AUGUST. (lib. III *De doct. Chr.* c. 2, tom. III.) *Et quid eligam*. Sic ergo distinguendum est, *et quid eligam ignoro*. Compellor autem ex duobus; quam distinctionem sequitur concupiscentiam habens dissolvi et esse cum Christo. Et tanquam quæreretur quare hujus rei potius habeat concupiscentiam, multo enim magis optimum, inquit

21. AMBROS. *Idem certamen*: Exemplo sui magis eos adhortatur.

22. LANFR. *Idem certamen habentes*. Quando tunc dixit Pythonissa Philippis futura prædicare.

CAP. II. — I. AUGUST. (serm. 11, *De verb. Domin.* c. 17, tom. V.) *Si qua societas*. Ad ipsum enim pertinet societas qua effimur unum corpus unici Filii Dei.

2. AMBROS. *Si qua viscera*, id est, si diligentes nos condoletis nobis talia patientibus.

rantes, sed ea quæ aliorum. 3. Hoc enim sentite in vobis quod et in Christo Jesu. Qui cum in forma Dei esset, 4, 5. non rapinam, ut primus homo, arbitratus est esse se æqualem Deo, 6, 7. sed semetipsum exinanivit, humiliavit. 8. formam servi accipiens, in similitudinem hominum, *carnis peccatrici*, factus, 9. et habitu inventus ut homo, *sititit, esurivit*, etc. Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem *turpissimam*, mortem autem crucis. 10. Propter quod, *quia humiliavit se*, et Deus exaltavit illum, 11. et donavit illi nomen, quod est super omne nomen, ut in nomine Jesus omne, *ex omni genere* genu flectatur, *vel vi, vel voluntate*, 12. cœlestium, terrestrium, et infernorum, et ita ut omnis lingua confiteatur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris. Itaque sicut Christus, qui in omnibus se humiliavit, charissimi mei, [13. sicut semper obedistis] non ut in præsentia mei tantum sed multo magis nunc in absentia mea, 14. cum metu. et tremore *vos ipsos humiliando, et quæ aliorum sunt querendo*, vestram salutem operamini. 15. Deus est enim. qui operatur in vobis et velle, et perficere, pro bona sua voluntate, *non meritis vestris*. Omnia autem facite sine murmurationibus, *non recalcitrantes*, et hæsitationibus *in fide* ut sitis sine querela, *ut non possit de vobis conqueri*, et simplices, *non hypocrisi*, 157 filii Dei, sine reprehensione in medio nationis prævæ et perversæ; inter quos lucetis sicut luminaria in mundo, verbum vitæ vos continentes ad gloriam meam, *unde gloriabor*, in die Christi, (*ecce cur*) quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboravi. 16. Sed et si immolor *ego ipse pro vobis*, supra sacrificium, quod feci Deo, *de fide vestra*, et obsequium fidei vestræ, 17. gaudeo, 18. et congratulor omnibus vobis, *vel quia tales estis*. Idipsum autem, *id est, de hoc si immolor*, et vos, *vel ut similiter immolemini, vel quia exemplar*, gaudeo, et congratulamini mihi 19. Spero autem, in Domino Jesu, Timotheum me

COMMENTARIUS.

3. LANFR. *Hoc enim sentite*, id est, humilitatem et charitatem (quæ aliorum sunt querentes) habete in vobis quas in Christo fuisse, et quod Christum fecisse scitis, quod est : *Hoc sentite in vobis*, etc.

4. *Non rapinam*. Quisquis arbitratur se esse quod non est, quodammodo in ipsa sua opinione aliunde rapit sibi quod non est.

5. AUGUST. (lib. II *Cont. Maximin.*, c. 5, tom. VI.) *Non rapinam*. Ergo intellige Apostolum ideo dixisse *non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo*, quia non aliorum arbitratus est esse quod natus est; sed tamen quamvis æqualitatem Dei non fuerit arbitratus alienam, sed suam, semetipsum exinanivit, non querens quæ sua sunt, sed quæ nostra sunt.

6. GREG. *Semetipsum exinanivit*. Semetipsum exinanisse est, ab invisibilitatis suæ magnitudine, visibilem se demonstrare, ut formam servi tegetet, quod incircumscripse omnia ex divinitate penetraret.

7. AMBROS. *Sed semetipsum*, hoc est dignitatem suam abscondit, hoc solum enim audientibus esse existimabatur quod et videri poterat.

8. *Formam servi*. Quod dixit, *Formam servi accipiens*, exposuit addens, *in similitudinem hominum factus*, factus posuit pro habitans, *in similitudinem hominum*, id est, in homine.

9. AUGUST. (lib. LXXXIII, *Quæst.* q. 75, tom. IV.) *Habitu inventus*, id est, habendo hominem. inventus ut homo est.

AMBROS. *Humiliavit semetipsum*. Usque in hunc locum illa quæ ad divinam naturam pertinent visus est dixisse. Jam vero ad illa transit quæ humanæ possunt aptari naturæ.

10. *Propter quod*. Illis sermonibus qui erant deitatis suadebat nobis humilitatem; de illis vero qui secundum humanitatem facti sunt, ostendit ipsam humilitatem lucrativam rem esse.

11. *Et donavit illi*. Evidens est quod non vocabu-

lum, sed rem quamdam acquisitam ei, quia assumptus est a Verbo, ut illud et cognoscant, quoniam nomen tibi Dominus.

12. *Cœlestium*. Cœlestium dicit invisibilium virtutum; terrestrium vero, vivorum hominum: infernorum etiam, illorum qui mortui sunt, qui et ipsi per resurrectionem Deum confitebuntur suæ resurrectionis auctorem.

13. *Sicut semper*. Optime per memoriam præteritorum, persuasit illis nihil de cætero indignum sapere.

14. AUGUST. (lib. *De grat. et lib. arb.*, cap. 9, tom. VII.) *Cum metu et tremore*. Tanquam ergo interrogaretur Apostolus et diceretur ei: *Quare dixisti cum timore et tremore? horum verborum rationem reddidit dicens: Deus enim qui operatur in vobis*. Si enim timetis et tremetis, non extollimini tanquam de vestris bonis operibus, quia Deus est qui operatur in vobis.

15. LANFR. *Deus est enim*. Ratio cur dixerit cum metu et tremore; summa enim reverentia et mentis et corporis faciendum est illud, cuius Deus cooperator existit.

16. *Sed et si immolor*. Immolatus, id est, occisus est Apostolus, quia hos et alios ad Deum convertit, quorum fidem quasi sacrificium et obsequium Deo obtulit. Et est sensus, quamvis sacrificium corporis mei [*sup.*, offeram], addo sacrificium, et obsequium fidei vestræ, etc.

17. *Gaudeo*, etc. Gaudeo, inquit, de obsequio fidei vestræ, id est, de hoc quod fidem vestram Deo sacrificavi; et non de hoc tantum, sed etiam si contingat mihi pro vobis, id est, si immolor.

18. *Et congratulor*, id est, gratias ago, quia obedientia vestra hoc mihi contulit.

19. *Spero autem*, etc. Mittens Apostolus hæc Epistolam per Epaphroditum, promittit quod ei

cito mittere ad vos, ut ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt. Neminem enim habeo tam unanimum mihi, qui sincera affectione, non pro lucro terreno, pro vobis sollicitus sit. Omnes enim quos habeo, quæ sua sunt commodum quærunt, non quæ sunt Jesu Christi. Experimentum, studium, autem ejus, Timothei, cognoscite, quia scilicet sicut patri filius, mecum servavit in Evangelio. Hunc igitur, quia talis es, spero me mittere ad vos, mox ut videro quæ circa me sunt. Confido autem in Domino, quoniam et ipse veniam ad vos cito. Necessarium autem existimavi, Epaphroditum fratrem, et cooperatorem, et commilitonem meum, vestrum autem apostolum, et ministrum necessitatis meæ, qui mihi necessaria ministrat, mittere ad vos, quoniam quidem omnes vos videre desiderabat, et mæstus erat, propterea quod audieratis illum infirmatum, et ita fuit. Nam et infirmatus est Epaphroditus usque ad mortem; sed Deus misertus est ejus, non solum autem ejus, verum etiam in salute ejus, et mei, ne mortis ejus tristitiam, super tristitiam infirmitatis ejus, vel carceris mei haberem. Festinantius ergo, quia de eo mæsti fueratis, nisi illum, ut viso eo, iterum gaudeatis, sicut prius eo præsentem, et ego 20. sine tristitia sim. 21. Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino, et ejusmodi hominem cum honore habetote: quoniam propter opus Christi usque ad mortem accessit, tradens animam suam, (non dimisit pro inimicis, quin Apostolo ministraret in carcere) ut impletet, id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium, quod non poteratis mihi administrare.

158 CAPUT III.

De cætero, fratres mei, gaudete in Domino. 1. Eadem quæ jam præsens dixi vobis me scribere, mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium, utile est. Ecce quæ 2, 3, 4. Videte canes, ut caveatis, videte malos operarios. 5. 6. videte concisionem, quasi ad non circumcisos et separatos. 7. 8. Nos enim Christiani tantum, sumus circumcisio, (qualitas pro quatuor) qui spiritu, non carnalibus observantiis, servimus Deo, et gloriamur in Christo Jesu, in fide Christi Jesu, et non in carne, carnali lege, fiduciam habentes, quamquam ego habeam, habere valeam, confidentiam et in carne. Si quis alius videtur posse confidere in carne, ego possum gloriari magis, circumcisus octavo die, habens circumcisionem octavi diei, non proselytus 9. ex genere Israel, oriundus de tribu Benjamin, Hebræus ex Hebræis, 10. secundum legem (Pharisæi legem tantum, non prophetas tenent) Pharisæus, religiosior in lege, secundum æmulationem bonam persequens olim Ecclesiam Dei, secundum justitiam, quæ in lege est, conversatus sine querela, non conquerens de austeritate legali. 11. Sed quæ, lex, vel persecutio stulta opinione, mihi fuerant prius lucra, hæc arbi-

COMMENTARIUS.

Timotheum non multo post ad eos mittet non enim A vero nunc Deo non placet, tantum concisio est. simul utrumque mittit.

20. Sine tristitia. Quam habeo pro eo quod contristati estis, audita infirmitate illius.

21. Excipite. In carcere erat. Apostolus, ad servandum ei accessit iste cum magno periculo.

CAP. III. — 1. AMBROS. Eadem vobis. Eadem dicit, quia de his docuerat eos quando apud eos fuerat; et hæc [f., hoc] ad ea quæ sequuntur, referendum est.

2. AUGUST. (Epist. 120 ad Honor. cap. 16.) Videte canes. Canes appellavit non ratione, sed consuetudine contra insolitam veritatem latrantes; hæc enim natura est canum, ut cum quibus habent consuetudinem, sive illi boni sint, sive mali, non ad eos latent; insolitorum autem personis visis etiam B innocentibus irritentur.

3. LANFR. Videte canes. Canes et malos operarios vocat eos qui carnalem circumcisionem prædicabant, quos cavendos præcipit. Concisionem vocat vel circumcisionem, id est, Judæos, vel separationem, id est, eos qui in aliam doctrinam a cœtu fidelium eos separabant.

4. AMBROS. Videte canes. Canes vocavit, quia reverentiam non habent; sed frequenter reprehensi, in vana doctrina persistere videntur.

5. Videte concisionem. Bene concisionem dixit, quia quandiu Deo placuit, circumcisio erat, quia

6. LANFR. Videte circumcisionem. Quidam enim cum non essent Judæi, circumcidebantur, et post jactabant se esse ex genere Abraham.

7. Nos enim. Ratio cur illi sunt cavendi, et apostoli audiendi, quia videlicet illi carnalem, isti spirituales circumcisionem prædicabant.

8. AUGUST. (lib. De ver. apost. serm. xv, c. 1, tom. X.) Nos enim sumus. Sed nos sumus circumcisio: sic accipite hoc voluisse Apostolum dicere, sumus nos justitia. Circumcisio enim justitia est. Magis enim commendat quod dicit, dicendo nos esse justitiam, quam dicendo nos esse justos: sic tamen ut cum justitiam dicit esse, justos intelligamus.

9. (Ibid., c. 3) Ex genere Israel, id est, non proselytus, non advena ad populum Dei, non major circumcisus, sed a parentibus natus Judæus, habeo circumcisionem octavi diei.

10. (Ibid.) Secundum legem Pharisæorum. Primarii quidam erant, et quasi ad nobilitatem Judæicam segregati, non contemptibili plebi commisti, qui dicebantur Pharisæi. Nam dicitur hoc verbum quasi segregationem interpretari, quomodo in Latina lingua dicitur egregius quasi a grege separatus.

11. LANFR. Sed quæ fuerunt. Carnales observationes, quæ ante adventum Christi animarum fuerunt lucra, servatæ post adventum ejus, fuerunt detrimenta; fides enim Christi observari eas non

tratus sum propter Christum, *fidem Christi*, detrimenta. Verumtamen nunc quoque existimo omnia detrimentum **159** esse, **12.** propter eminentem, omnia superantem, scientiam assequendam Jesu Christi Domini mei, propter quem (*repetit, vel generalius dicit*) omnia detrimentum feci, et arbitror ut stercora, quia observata animam polluant, ut Christum lucrifaciam, ut et inveniar in illo, non habens meam justitiam, quæ ex lege est, sed illam quæ ex fide est Christi Jesu : quæ ex Deo est justitia in fide Christi, **13.** ad cognoscendum illum, quod beneplacitum sit Deo, **14, 15, 16.** et virtutem resurrectionis ejus, qua homo interior suscitatur, **17, 18.** et societatem passionum illius, **19, 20.** configuratus morti ejus, si quo modo in futuro occurram ad resurrectionem, quæ est ex mortuis, *vel de peccatis*. Non ideo dico quod jam acceperim, resurrectionem carnis in cognitione Christi, aut jam perfectus sim in cognitione Christi; **21.** sequor autem, si quo modo comprehendam, *ex toto agnoscam Christum*, **22.** in quo (*in cognitione*) et comprehensus sum *ex toto* a Christo Jesu, fratres, ego me non arbitror comprehendisse scilicet scientiam Christi *ex toto*. **23, 24, 25.** Unum autem, *sed hoc unum arbitror*, quæ quidem scilicet retro sunt carnales observationes obliviscens, ad ea vero quæ sunt priora, potiora extendens meipsum, ad destinatum persequor, scilicet, ad bravium, præmium, supernæ vocationis Dei, quæ vocatio est in Christo **160** Jesu. **26.** Quicumque ergo (*quia ego id sentio volens esse perfectus*) perfecti sumus, *vel esse volumus*, hoc sentiamus, nos nondum comprehendisse : **27.** et si quid aliter sapitis, quam sapiendum sit, et hoc vobis Deus revelabit, ita esse sentiendum. **28.** Verumtamen non comprehendimus *ex toto*, ad quod **29.** pervenimus, in quantum pro-

COMMENTARIUS.

pernimit. Quæ enim adventum Christi tantum- A in hac vita. Sic alibi : *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum.*

12. Eminentem scientiam. Scientiam Christi habere non potest quisquis carnalia præcepta legis observat, vel observanda putat.

13. Ad agnoscendum. Quasi diceret : Qui se in lege justificari putat, non cognoscit Christum; sed ego aperta legali justitia, in fide ejus justificari volo, ut agnoscam illum, id est [*s.*, quod, aut quomodo], incarnatus et mortuus sit.

14. AMBROS. Virtutem resurrectionis. Resurrectionis ejus virtus est, ut omnes assequantur similem resurrectionem.

15. AUGUST. (Ibid., c. 10.) Virtutem resurrectionis. Et ubi nominavit virtutem resurrectionis Christi, B agnosce ibi justificationem tuam. Ex illius enim resurrectione justificamur.

16. LANFR. Virtutem resurrectionis. Virtus resurrectionis Christi est, justificare credentes; unde alibi dicit : *Et resurrexit propter justificationem nostram.*

17. Et societatem. Ille habet societatem passionis Jesu Christi, qui ita patitur in hoc sæculo, sicut idem passus est; quæ societas tunc bene cognoscitur, quando per eam perveniri ad gaudia cælestia creditur.

18. AUGUST. (Ibid., c. 12.) Et societatem passionis. Si enim in te fuerit charitas Dei, communicabis Christi passionibus, et verus eris martyr. In quo charitas coronatur, erit [*adde, ipse*] verus martyr.

19. (Ibid., c. 13.) Configuratus morti. *Consepulti enim sumus*, inquit, Christo per baptismum in mortem, ut quemadmodum Christus resurrexit a mortuis, sic et nos in novitate vitæ ambulemus.

20. LANFR. Configuratus morti ejus. In baptismo, ut enim tribus diebus jacuit Christus in sepulcro, sic in baptismate trina sit immersio.

21. Sequor. Imitor, inquit, Christum bonis operibus, conans si aliquo modo quandoque capiam illum perfecta intelligentia, in qua ipse cœpit me

A in hac vita. Sic alibi : *Tunc cognoscam, sicut et cognitus sum.*

22. AMBROS. In quo comprehensus. De cælo illi apparuit Christus, et suam gloriam ostendit; hoc dixit : Omnia facio ut illa assequar in quibus Christum esse perspexi, quando persequentem sua revelatione in suam cognitionem me convertit.

23. AUGUST. (Ibid.) Unum autem. Hoc me non arbitror apprehendisse.

24. (Ibid.) Unum. Multa habeo, et unum nondum apprehendi. *Unam petii a Domino, hanc requiram.* Quid petisti? *Ut habitem in domo Domini per omnes dies vitæ meæ.*

25. LANFR. Unum autem. Unum, inquit, de me possum confidenter asserere; terrenas namque substantias, quas propter Deum reliqui, penitus obliviscens, ad æterna, quæ temporalibus potiora sunt, tota intentione me extendens, festino ad destinatum, id est, ad id quod me festinaturum mente proposui, videlicet ad bravium, id est, præmium supernæ vocationis, id est, vitæ æternæ, ad quam vocat nos Deus.

26. AUGUST. (Ibid., c. 15.) Quicumque ergo perfecti. Dixerat : non sum perfectus, et dicit quotquot perfecti hoc sapiamus; ego me non arbitror apprehendisse, non quia jam acceperim aut jam perfectus sim, et dicit quotquot perfecti hoc sapiamus, perfecti et non perfecti. Perfecti viatores nondum perfecti possessores.

27. LANFR. Et si quid, id est, si perfectam Christi cognitionem vos habere putatis, et hoc, id est, male vos sapere, vobis per misericordiam suam revelabit Deus.

28. AUGUST. (Ibid.) Verumtamen. Sive quo pervenimus, in eo ambulemus, sicut dicit Apostolus, non solum quod nescimus et scire debemus, sed etiam si quid aliter sapimus, id quoque nobis revelabit.

29. LANFR. Pervenimus. Quasi diceret : quod de Christo sapimus, firmiter teneamus, et opere compleamus.

recti sumus, ut idem sapiamus; et in eadem permaneamus regula. 30. Imitatores mei estote, fratres, et observate. imitemini, eos, qui ita, sicut nos, ambulant, sicut habetis formam nostram, sicut estis captivati, ita ambulate. Multi enim ambulant, nonne omnes ita ambulant? quos sæpe dicebam vobis (nunc autem et flens dico) inimicos crucis Christi, quorum finis interitus, 31. quorum Deus venter est, et gloria eorum temporalis in perpetua confusione ipsorum, qui terrena sapiunt. Nostra autem conversatio in cælis est, vel de cælis est, quia in cælis conversamur. Unde etiam Salvatorem expectamus Dominum nostrum Jesum Christum, 32, 33. qui reformabit corpus humilitatis nostræ, humile nostrum, configuratum corpori claritatis suæ, et hoc potest, secundum operationem virtutis, divinitatis suæ, qua etiam possit subjicere sibi omnia.

CAPUT IV.

Itaque, (quia Deus reformabit nos, dando immortalitatem) fratres mei charissimi et desideratissimi, gaudium meum, unde gaudebo, et corona mea, unde coronabor sic state, ut in Ecclesiis conversemini, in Domino charissimi (dissentebant) Evodiam (proprium nomen) rogo, et Syntychem (proprium nomen) deprecor, ut idipsum sapere, sapiant, in Domino. Etiam rogo et te, Germane (proprium nomen) compar, adjuva illas duas, quæ mecum laboraverunt, necessaria ministrantes, in Evangelio cum Clemente et cæteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ. 1. Gaudete (determinat) in Domino semper, iterum dico: Gaudete. 2. Modestia vestra sit omnibus hominibus, omnibus modesti sitis, 3. Dominus enim prope est. (Ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi.) Nihil solliciti sitis, sed 4. in omni 5. oratione et obsecratione, cum gratiarum actione, 6. petitiones vestræ innotescant esse apud Deum, non ad jactantiam hominum. 7, 8. Et pax Dei, quæ exsuperat omnem sensum, (qua Christus nos Patri pacificavit, vel intransitive, quod nullus sensus nisi Dei percipit custodiat corda vestra, et intelligentias vestras, in Christo Jesu. De cætero, deinde, vel de aliis emendandis, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque justa, quæcunque sancta, quæcunque amabilia, 9. quæcunque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. Quæ et didicistis, et accepistis, et audistis, et vidistis in me, hæc agite; et Deus pacis erit vobiscum. 10. Gavisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando 11.

COMMENTARIUS.

39. AMBROS. Imitatores, hoc est, nolite sub lege A post communionem. Hoc ponit pro omni oratione. vivere, sicut nec ego vivo sub lege.

31. Quorum Deus venter. Quasi Deo quidam ventri intendentes, pietatem esse existimant, quod alia quidem offerre alia, alia minime studeant [f. alii quidem offerre alia, alii alia minime studeant].

32. Qui reformabit. Corpus quod nunc humilitatum est sub morte, ad immortalitatem transferet, simile illud suo corpori faciens.

33. LANFR. Qui reformabit. Sic in die resurrectionis reformabit Christus corpus nostrum, ut eandem claritatis figuram habeat quam habet et suam.

CAP. IV. — 1. (Serm. 37 De verb. Dom., c. 5, t. X.) Gaudete in Domino. Gaudete in Domino non B in sæculo, id est, gaudete 161 in veritate, non in iniquitate.

2. AUGUST. (Epist. 159. in medio, tom. II) Modestia vestra. Omnia bona opera amant in luce constitui, non propter humanam gloriam, sed ut videant, ait Dominus, opera vestra bona, et glorificent Patrem vestrum qui in cælis est.

3. (Ibid.) Dominus prope est. Ille enim qui ascendit in cælum, ut tolleretur ab oculis nostris, promissit nobis dicens: Ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem sæculi. Merito sic nos Apostolus alloquebatur: Dominus in proximo, nihil solliciti fueritis. Sedet super cælos Christus, et longe sunt cæli, et ipse qui ibi sedet, prope est.

4. LANFR. In omni oratione, etc. Oratio quæ ante C Evangelium; obsecratio, secreta; gratiarum actio,

5. Oratione, id est, quotiescunque oratis, vel gratias refertis, tunc petite si quid a Deo petere vultis.

6. AUGUST. (epist. 121. Ad prob. de orando Deo, cap. 9, tom. II.) Petitiones vestræ. Non sic accipiendum est tanquam Deo innotescant, qui eas et antequam essent noverat. Sed nobis innotescant apud Deum per tolerantiam, non apud homines per jactantiam. Aut forte etiam innotescant apud angelos, qui sunt apud Deum, ut quodammodo eas offerant Deo, et de his consulant, et quod Deo jubente implendum esse cognoverint, hoc nobis vel evidenter, vel latenter reportent. Dixit enim angelus: Cum oraretis, ego obtuli orationem vestram in conspectu claritatis Dei.

7. AUGUST. (lib. xxii. De civit. Dei, c. 29, tom. V.) Et pax Dei. Pacem qua Deus ipse placatus est, sicut Deus novit, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli angeli; superat itaque omnem intellectum.

8. LANFR. Pax Dei, id est, qua in semetipso pacatus est, vel qua humanum genus reconciliavit sibi.

9. AUGUST. (lib. De bono viduit, c. 22, tom. IV.) Quæcunque bonæ famæ. Non neglexit ponere bonæ famæ; duobusque cuncta conclusit, ubi ait: Si qua virtus, si qua laus. Ad virtutem autem pertinent quæ antea memoravit. Bona fama vero ad laudem.

10. AMBROS. Gavisus sum. In Domino dixit, ut non videretur ob pecuniam sibi directam lætari, sed propter propositum illorum qui miserunt.

11. LANFR. Reformatis, id est, pristinum largi-

refraueritis pro me sentire; sicut et sentiebatis: occupati autem eratis (*Ne hoc sibi objiceretur, remoret.*) Non quasi propter penuriam dico; ego enim didici, in quibus sum, *in his quæ habeo*, sufficiens esse. Scio et humiliari, scio et abundare; *si abundet, non extollor; si desit, non dejicior.* [ubique et in omnibus institutus sum] 12. et satiari, et esurire, *non fractus*, et abundare, *non elatus*, et penuriam pati, *et hoc non per me; sed* 162 omnia possum in eo qui me confortat. *In omnibus sufficio*, 13. Verumtamen bene fecistis, communicantes tribulationi meæ, *aliquid largientes mihi tribulato; et etiam prius dedistis.* Scitis autem, et vos Philippenses, quod in principio Evangelii, quando profectus sum a Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicavit 14. in ratione dati et accepti, *voluntarie dando terrestria pro celestibus*, nisi vos soli, quia et Thessalonicam semel et bis in usum mihi misistis; 15. non quia quæro datum, sed requiro fructum abundantem in ratione vestra, *id est, fructus justitiæ vestræ abundavit, cum rationem Deo redidistis de factis.* Habeo autem omnia, et abundo; repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis; *scilicet in odorem suavitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.* Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum, secundum divitias suas, in gloria in Christo Jesu. Deo autem et Patri nostro gloria in sæcula sæculorum. Amen. Salutate omnem sanctum in Christo Jesu. Salutant vos qui mecum sunt fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

COMMENTARIUS.

tatis florem resumpsistis, ut aliqua mihi daretis, **A** cit, ut tale habens institutum, non existimetur contemnere illa quæ ab illis missa sunt.

12. AUGUST. (lib. II, *Quæst. Evang.*, quæst., t. IV.) *Et satiari.* Interest non quid vel quantum alimentorum pro congruentia hominum atque personæ suæ, et pro suæ valetudinis necessitate quis capiat, sed quanta facilitate et serenitate animi careat, cum his vel oportet, vel etiam carere necesse est, ut illud in animo Christiano [*al.*, Christiani] impleatur quod Apostolus dicit: *Scio et minus habere, scio et abundare in omnibus, et in [al. in omnibus] imbutus sum, et satiari, et esurire, et abundare, et penuriam pati.*

13. AMBROS. *Verumtamen bene fecistis.* Hoc adje-

14. LANFR. *In ratione dati.* Nulla, inquit, mihi aliquid Ecclesia dedit, considerando quid daret, et quid a me acciperet. Est enim ratio dati et accepti, quoties perpenditur quod accipitur, et, secundum id, aliquid rependitur.

15. AUGUST. (lib. XIII. *Confes.* c. 25, tom. I) *Non quia quæro.* Datum, est res ipsa quam dat qui imperatur hæc necessaria, veluti est nummus, cibus, potus, vestimentum, tectum, adjutorium. Fructus autem bona opera, et recta voluntas datoris es

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD COLOSSENSIS.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM. Colossenses, et hi sicut Laodicenses, **B** Archippo, qui et ministerium in eos accepit. Ergo sunt Asiani, et ipsi præventi erant a pseudoapostolis. Nec ad hos accessit ipse Apostolus; sed et hos per Epistolam corrigit. Audierant enim verbum ab

Apostolus jam ligatus, scribit eis ab Epheso per Tychicum diaconum et Onesimum acolytum.

163 CAPUT PRIMUM.

1. Paulus apostolus Jesu Christi, *non Ananiæ*, per voluntatem Dei, *non meritis, vel hominis*, et Timotheus frater, eis qui sunt Colossis, sanctis, *baptizatis*, et fidelibus fratribus, *catechumenis* in Christo Jesu, *in fide Christi.* Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias agimus Deo, et Patri Domini nostri Jesu Christi, 2. semper pro vobis orantes, audientes fidem vestram in Christo Jesu, et dilectionem quam habetis in sanctos omnes, propter spem, quæ reposita est vobis in cælis; quam audistis in verbo, *prædicatione* veritatis Evangelii, quod pervenit ad vos. 3. sicut et in universo mundo est, et fructificat et crescit, sicut in vobis, 4. ex ea die qua audistis et cognovistis gratiam Dei in veritate, re-

COMMENTARIUS.

CAP. I.—1. AMBROS. In hac Epistola ostendit **C** ut assequi possitis cœlestia bona.

3. LANFR. *Sicut et in universo mundo.* Ne se solos putent esse Christianos, et per hoc deceptos. Vel ne sibi arrogant, si soli credidissent.

4. *Ex ea die qua audistis.* Multi audiunt, et non cognoscunt, id est approbant.

2. *Semper pro vobis.* Ordo est: orantes pro vobis propter spem quæ reposita est vobis in cælis, id est

missionem peccatorum in fide Christi, sicut didicistis 5. ab Epaphra charissimo 6. conseruo nostro, (*hic eos instruxerat*) qui est fidelis pro vobis minister Christi Jesu, qui etiam manifestavit nobis dilectionem vestram in spiritu. Ideo, quia fidem Christi, et dilectionem habetis, et nos ex qua die audimus, hoc ab Epaphra, non cessamus pro vobis orantes, et postulantes ut impleamini agnitione voluntatis ejus, ut Dei voluntatem agnoscatis et impleatis, in omni sapientia et intellectu spirituali, ut ambuletis digne Deo per omnia placentes; in omni opere bono fructificantes et crescentes in scientia Dei, in omni virtute confortati secundum potentiam claritatis ejus, id est, secundum quod potentia claritatis ejus potest vos confortare, in omni patientia et longanimitate (*ecce quod dixit in omni virtute*) cum gaudio, gratias agentes Deo Patri, qui illuminando dignos nos fecit ut essemus 6. in partem, id est, participatione, sortis sanctorum, hereditatis gratis datae, 7. in lumine Christi existentes, 8. qui eripuit nos de potestate tenebrarum, demonum, vel tenebrarum, 9. et transtulit in regnum Filii dilectionis suae, dilecti sui; in quo, in cuius fide, habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum, 10. qui est imago (*Filius commendatur*) Dei invisibilis, secundum divinitatem aequalis 164 Patri, 11, 12. primogenitus omnis creaturae ante saecula, quoniam in ipso per ipsum condita sunt universa in caelis, et in terra, visibilia, et invisibilia, (*partes invisibilium*) sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates; ergo a pari, omnia per ipsum, facta, et in ipso creata, existentia, sunt, ergo a relatione, et ipse est ante omnes, et omnia in ipso constant. Et ipse est caput sui corporis, id est, Ecclesiae, qui est principium ejus Ecclesiae, 13. primogenitus (*secundum humanitatem commendat*) ex mortuis, id est, prior resurrexit, 14. Ut sit in omnibus ipse primatum teneas, sive secundum divinitatem, sive humanitatem: 15. quia (*ecce cur*) in ipso, Patri 16. complacuit, id est, placitum habuit, omnem plenitudinem divinitatis, vel membrorum massam, inhabitare, vel habere realiter, et per eum, Christum, placuit Patri reconciliare omnia in, per, ipsum, pacificans 17. per sanguinem crucis ejus, si ve quae in terris, si ve quae in caelis sunt. Et vos reconciliavit cum essetis aliquando 18. alienati a Deo. et inimici sensu, (*exponit quomodo*) in operibus malis; nunc autem reconciliavit Deus Pater sibi in corpore carnis ejus, Filii sui, per mortem, exhibere, ut exhibeamus, vel ut ipse exhiberet, vos sanctos et immaculatos, et irreprehensibiles coram ipso, non solum coram hominibus; quod erit, si tamen permanetis in fide fundati, et stabiles, et immobiles a spe Evangelii, ab eo quod promittit Evangelium, quod audistis, 19. quod praedicatum est in universa creatura, principali, id est, hominibus, quae sub caelo est, (*persuadet ut libenter audiant*) cuius (*Evangelii factus sum ego Paulus minister*. 20 : Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis,

COMMENTARIUS.

5. *Conseruo nostro*. Hunc commendat sciens quoniam utile est ut venerabilis sit discipulis magister.

6. *In parte sortis sanctorum*. Sors dicitur aeterna hereditas, quia sicut illud quod forte capitur, non meritis acquiritur; sic ea non meritis, sed Dei gratia donatur.

7. *AMBROS.* *In lumine*, id est, per suam cognitionem.

8. *AUGUST.* (*epist. 107 ad vitalem*, tom. II.) *Qui eripuit nos*. Potestas enim tenebrarum quid est, nisi potestas diaboli et angelorum? qui cum fuissent angeli lucis, in veritate per liberum arbitrium non stantes, inde cadentes facti sunt tenebrae.

9. *AUGUST.* (*lib. xv, De Trin.*, c. 19, tom. III.) *Et transtulit*. Quod autem dictum est, *Filii charitatis suae*, nihil aliud intelligatur quam Filii sui electi [*al.* dilecti].

10. *AMBROS.* *Qui est imago*. In homine Christo quasi in imagine invisibilem illam videmus naturam; nam apparens in futuro imaginis nobis ordinem retinebit, quoniam in eo quasi in imagine quamdam divinam continemus naturam.

11. *LANFR.* *Primogenitus*. Per hoc probat quia genitus est a Patre ante omnem creaturam.

12. *Primogenitus creaturae*. Prior, inquit, est omnibus; omnia enim eo sunt posteriora; nam omnia ab eo sunt creata.

13. *Primogenitus ex mortuis*, id est, primus resurgens, quia ipsa resurrectio quaedam generatio est, sicut in Evangelio: *In regeneratione cum sederit*, etc.

14. *AMBROS.* *Ut sit in omnibus*. Non causam dicit, sed illud quod consequatur.

15. *Quia in ipso*. Plenitudinem Dei Ecclesiam vocat, et dicit, quoniam placuit Deo in Christo omnem plenitudinem, ut dicat omnem creaturam quae ab eo repleta est, probavit illi conjungere, et hoc latius consequitur.

16. *LANFR.* *Complacuit in ipso*. Complacuit sibi Pater, ut in Christo habitaret omnis plenitudo tam divinitatis quam omnium virtutum.

17. *Per sanguinem crucis*. Qua hora sanguis redemptionis de latere Domini in cruce pendens exivit, diuissimum est peccatum a saeculo humano generi, et pacificata sunt caelestia et terrestria, quia tunc patuit hominibus introitus in regnum caelorum.

18. *Alienati*, id est, habentes alienatum et inimicum consensum.

19. *AMBROS.* *Quod praedicatum*. Grave admodum erat ut discederent ab illa re quae in communi ab omnibus clamabatur.

20. *LANFR.* *Qui nunc gaudeo*. Duplici causa commendat se, quia patitur, et gaudet in passionibus pro vobis illatis.

et adimpleo 21. ea quæ desunt passionum Christi, in carne mea, pro corpore ejus, quod est Ecclesia, cuius Ecclesie factus sum ego minister secundum dispensationem Evangelii Dei, non hominis, quæ data est mihi in vos, ut impleam verbum Dei, (*ecce verbum*) mysterium incarnationis, quod absconditum fuit a sæculis, et generationibus præteritis, nunc autem in tempore plenitudinis manifestatum est sanctis 165 ejus, quibus voluit Deus notas facere divitiis gloriæ, gloriosas, vel gloriosi sacramenti hujus prædicandi in gentibus, quod est Christus, (*ecce sacramentum*) in vobis gentibus spes gloriæ, per quem speratis glorificari, quem nos annuntiamus, corripientes primo omnem hominem, male viventem, ut respiciat, et post docentes fidem Christi in omni sapientia, vel de divinis, vel de humanis, ad hoc docentes, 22. ut exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Jesu, in quo et laboro, certando non viribus, id est, meritis, sed secundum operationem ejus, quam operatur in me, in virtute sua, non mea.

CAPUT II.

1. Volo enim vos scire qualem sollicitudinem habeam pro vobis, et pro iis qui sunt Laodicis, et quicunque non viderunt faciem meam in carne, præsentialiter ut consolentur ipsi corda ipsorum, instructi in caritate, 2. et in omnes divitiis plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterii Dei Patris, et Christi Jesu in quo sunt omnes thesauri sapientiæ de divinis, et scientiæ de moribus, absconditi. Hoc autem dico, ut sitis instructi, et ut nemo vos decipiat 3. in sublimitate, sermonum loquens dialectice, vel rhetorice in sublimitate locorum et syllogismorum. 4. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum; gaudens, et videns ordinem vestrum, et firmamentum ejus, quæ in Christo est, fidei vestræ. Sicut ergo accepistis Jesum Christum Dominum nostrum, in ipso ambulate, radicati et superædificati in ipso, et confirmati fide, sicut et didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, dialecticam, et inanem fallaciam, loquens. 5. secundum traditionem hominum, ut Aristoteles, 6. secundum elementa 166 mundi, et non secundum Christum, 7. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter, realiter, non umbraliter et estis in illo, per illum, repleti charismatibus, qui est caput, principium, omnis principatus, et potestatis; 8. in quo, in cujus fide, et circumcisi estis 9. circumcissione non manu-

COMMENTARIUS.

21. *Ea quæ desunt.* Passiones Christi fuerunt vincula, sputa, colaphi, verbera, ad extremum mors ipsa; quorum partem jam se passum, partem passurum se esse fatetur. Fortasse ea quæ desunt vocat mortis angustias, quas adhuc passus non erat. Et est ordo: adimplebo in carne mea eas passiones.

22. AMBROS. *Ut exhibeamus omnem.* Perfectionem statum futurum vocat cui boni nihil decesse videbitur.

CAP. II. — 1. LANFR. *Volo enim vos scire, etc.* Ratio cur se laborare dixerit, videlicet ne diceretur ex jactantia dixisse laboro.

2. *In omnes divitiis plenitudinis intellectus.* Ut habeant divitem et plenum intellectum, cognoscetes mysterium Dei Patris, quod est Christus Jesus. Qui enim perfecte scit Christum, scit quid de Deo B sentiendum sit, et quomodo, et in quibus vivendum sit.

3. *In sublimitate,* id est, in altitudine verborum, et syllogismorum, et aliorum generum disputantium; non artem disputandi vituperat, sed perversum disputantium usum.

4. *Nam etsi corpore absens sum.* Ac si quis dicat: Vult nos aliquis decipere? ita; sed vos, inquit, contra illos firmati estis in fide. Quod satis scio, quanvis absens.

5. *Secundum traditionem.* Tradiderunt philosophi (quos homines vocat) Creatorem omnium non posse fieri creaturam; hominem non potuisse nasci ex virgine: Hominem mortuum revivere non potuisse, considerantes elementa mundi, has visibiles creaturas, in quibus animalia quæ nascuntur, ex utriusque C sexus commistione generantur, et in quibus quicquid moritur ultra vivere impossibile est.

6. AMBROS. *Secundum elementa,* id est, secundum dierum et temporum observantiam. Elementa enim mundi dicit solem et lunam, ex quibus dierum et temporum cursus efflci videtur.

7. AUGUST. (lib. XII, *De Genes. ad litt.*, cap. 7, tom. III.) *Quia in ipso habitat.* Quia inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter neque enim divinitas corpus est, sed quia sacramenta Veteris Testamenti appellat umbras futuri; propter umbrarum comparationem corporaliter dixit habitare in Christo plenitudinem divinitatis, quod in illo impleantur omnia quæ [al., in] illis umbris figurata sunt, ac si quodammodo umbrarum illarum ipse sit corpus, hoc est figurarum illarum et significationum ipse sit veritas.

8. AUGUST. (lib. XVI, *contra Faust.*, cap. 29, tom. VI.) *In quo circumcisi.* Quid significat circumcissio carnis, nisi exspoliationem mortalitatis, quam de carnali generatione portamus? hæc est fides nostra.

9. *Circumcissione non manufacta.* Resurrectio Christi quæ facta tertio quidem a die passionis, sed octavo in diebus hebdomadis, ipsa nos circumcidit. Audi circumcisos vera petra, Apostolo admonente: *Si ergo resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, ubi Christus est in dextera Dei sedens; quæ sursum sunt querite, non quæ super terram.* Resurrexit Christus abstulit nobis desideria carnalia, abstulit concupiscentias malas; abstulit superfluum cum quo nati eratis, et multo pejus quod male vivendo addideratis; circumcisi per petram, quare adhuc sapitis super terram?

facta (*hæc et circumcisio Christi, vitia mortificare*) in exspoliatione corporis carnis, sed in circumcisioe Christi, *circumcisioe spirituali, scilicet consepulti (exponit quomodo)* ei in baptismo, in quo et resurrexistis a vitia per fidem operationis Dei, *quam operatus est in Christo (ecce operatio)* qui suscitavit illum a mortuis. Et vos (*determinat quomodo intellexit in quo et resurrexistis*) cum mortui essetis in delictis, 10. et præputio carnis vestræ, *et cum in gentilitate essetis*, convivificavit cum illo, donans, *condonans*, vobis omnia delicta 11. delens quod adversus nos, *utilitatem nostram*, erat chirographum 12. decreti, quod erat contrarium nobis, *idem quod adversus nos; vel contrarium nostræ utilitati*, et ipsum tulit (*murus enim erat, inter nos, et Deum*) de medio nostri, *et Dei*, affligens, *abolens*, illud cruci, *per crucem*, et 13. exspolians principes *Judæorum, vel dæmonum*, et potestates, *raduxit confidenter*, 14. palam triumphans, *vel vincens, vel refaciens*, illos in semetipso, *non in alio exercitu. In quo Christo circumcisi estis, circumcisioe non manu facta.* 15, 16, 167 17, 18. Nemo ergo vos judicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, *ut vos faciat participare festis Judæorum*, aut, *scilicet*, neomeniæ, *novæ lunæ*, 19, 20. aut Sabbatorum, 21 quæ sunt umbra futurorum; corpus, *veritas*, autem Christi. 22. Nemo vos seducat, 23, 24. volens in humilitate, *facta in se*, et religione angelorum, *vel impendenda angelis*, dicens quæ non vidit et ambulans frustra inflatus sensu carnis suæ, *si sperat salvari se carnali lege, et ex hoc inflatus sit*, et non tenens, caput, *id est, Christum*, ex quo totum corpus, *Ecclesia*, per nexus *fidelium* et conjunctiones subministratum et constructum, crescit in augmentum, *ad honorem*, Dei. 25, 26. Si ergo mortui estis (*ad hoc quod dixit consepulti in baptismo*)

COMMENTARIUS.

10. AUGUST. (*epist. 59, ad Paul in quæst. 7. t. II.*) A festos, quæ erant umbra venturæ fœlicitatis; spiritualis [*s.*, spiritualiter] autem intellectus, veritas et corpus.

11. AMBROS. *Delens quod adversum nos*. Chirographum adversum nos legem vocat eo quod erat contraria nobis hoc est non permittens assequi propter suam scrupulositatem. Hanc delevit resurrectione et immortalitate.

12. LANFR. *Decreti*. Decretum Dei fuit, *de ligno quod est in medio paradisi, ne comedas*. Hujus decreti violati chirographum (*id est, in memoria*) delevit Deus, quando peccatum primi parentis humano generi, per fidem sanguinis Christi dimisit et ipsius prævaricationis peccatum oblivioni tradidit.

13. *Exspolians*. Spoliavit Christus infernales potestates animabus quas habebant, vel habituræ erant, in cruce pendens vel ad inferna descendens introduxit easdem potestates, id est, ab Ecclesia sua exterminavit, sicut in Evangelio dixit: *Nunc princeps hujus mundi ejicietur foras*. Vel fideles suos de infernis secum duxit confidenter, velut homo Deus sine peccato.

14. *Palam*, id est, in cruce, vel cum angelicis legionibus ad inferna descendens, triumphans illos, id est, vincens in semetipso, id est, in passione sui corporis, in præsentia suæ majestatis.

15. *Nemo ergo*. Quia ergo in Christo circumcisi estis spirituali circumcisioe, nemo vos nihil debentes legi judicet, id est, damnabiles faciat, suadens cibo vel potu abstinere, vel uti Judæorum.

16. AMBROS. *Nemo ergo vos*, id est, nemo vos decipiat, aut bravium vestrum tollat.

17. HIERON. *Nemo vos judicet*. Nemo vos superet, nemo adversum vos bravium accipiat, sicut quis in certamine iniquitate agonistæ, vel insidiis magistrorum perdit bravium.

18. *Nemo vos judicet*. Nemo vos judicet, et de his qui magistris legis esse jactant, in cibo et potu, quod alia munda sunt, alia immunda, aut in parte diei festi, ut alios dies festos putent esse, alios non

19. AUGUST. (*Or. advers. Judæos, c. 1, tom. VI.*) *Aut Sabbatorum*. In illo requiem cum invenimus, vere sabbatizamus, et novæ lunæ observatio, vitæ novæ sanctificatio est, et Pascha nostrum immolatus est Christus, et azyum nostrum sinceritas veritatis, fermentum veritatis [*al.*, non habens vetustatis]; et si qua alia sunt, in quibus nunc immorari non opus est, quæ illis veteribus adumbrata sunt signis, in isto habent finem, cujus regni non erit finis.

20. LANFR. *Aut Sabbatorum*. Dies festi, inquit, neomeniæ et Sabbata significabant futura, et in ipsa significatione erant corpus Christi, id est, si significabant corpus Christi, vel assumptum ex Virgine, vel Ecclesiam, qualis nunc est, vel in alio sæculo futura.

21. AMBROS. *Quæ sunt umbra*, id est, in comparatione futurorum umbræ sunt omnia ista, unde ad significantiam umbræ, corpus adjecit, hoc dicens: *Quoniam Christus veritas est.*

22. LANFR. *Nemo vos seducat*. Nemo, inquit, vos decipiat, volens persuadere vobis ea quæ nunquam intellexit, ostendens vobis in semetipso humilitatem et religionem angelorum, ut citius eis credatis. Angelos autem vocat vel celestes spiritus, vel sanctos prædicatores.

23. HIERON. *Volens in humilitate*. Adorabant enim militiam cæli. Unde Amos: *Tradidit eos ut servirent militiæ cæli.*

24. AMBROS. *Volens in humillitate*. Nolite, inquit, intendere illis qui angelos dicunt indignari si lex non fuerit custodita, eo quod per angelos lex data esse dicatur et humilitatem quamdam simulantes, ostendere properant quasi qui legem contemere metuant.

25. *Si mortui estis*. Si sic constituti estis quasi qui jam commortui estis Christo, et consurrexistis. Hoc dicit ab elementis mundi hujus.

26. HIERON. *Si mortui estis*. Elementa mundi, a

rum Christo 27. ab elementis (*per elementa, animalia, per animalia, carnes; per carnes abstinentiam intellige*) hujus mundi, a carnalibus observantibus; a creaturis observandis, ut suilibus, et cæteris, quid adhuc tanquam viventes in mundo, secundum mundum, id est, carnales, decernitis? dicentes: ne tetigeritis, quæ in lege prohibentur, neque gustaveritis, neque contrectaveritis, quæ sunt omnia in iterum animæ ipso usu, ea dico dicta, secundum præcepta et doctrinas hominum; quæ sunt rationem quidem 168 habentia sapientiæ in superstitione, quæ videntur agi secundum eorum superstitionem sapienter, et humilitate facta, 28. et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.

CAPUT III.

1. Igitur, (*ad id quod dixit, in quo et resurrexistis*) si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite. ubi Christus est in dextera Dei sedens æqualis Patri: quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. *Singula singulis.* 2. Mortui enim estis, et vita vestra est abscondita cum Christo *abscōso* in Deo. Cum autem Christus apparuerit, vita vestra; (*nam Christo apparente apparebit vita vestra*) tunc et vos apparebitis cum ipso in gloria. *Iluc usque de fide, nunc de moribus.* Mortificate ergo, ut cum Christo vivatis, 3. membra vestra, (*pravos actus*) quæ sunt super terram; (*ecce quæ membra*) fornicationem, *recedendo a Deo*, immunditiam in consanguineos, libidinem contra naturam, concupiscentiam malam non habitorum, et avaritiam habitorum, quæ est simulacrorum 4. servitus, propter quæ *supradicta* venit ira Dei super filios (*intransitive*) incredulitatis; in quibus vitiis et vos ambulastis aliquando, cum viveretis illis. Nunc autem deponite et vos omnia, scilicet, iram, indignationem, malitiam, rapinam, blasphemiam in Deum, turpem sermonem, jocularia, de ore vestro. Nolite mentiri invicem 5. exspoliantes vos veterem hominem cum actibus suis, *massa vitiorum*, 6. et induentes novum eum, 7. qui renovatur 8. in agnitionem Dei *ad cognoscendum* 169 Deum, secundum imaginem ejus, (*ecce ubi renovatur in anima, scilicet in ea parte quæ similis est Creatori*) qui creavit illum. Ubi (*in qua renovatione nullus excipitur, nec propter personam accipitur*) non est gentilis tantum, et Judæus, circumcisio, et præputium, Barbarus, et Scythæ, servus, et liber; sed omnia, et in omnibus habitat Christus, recipit Christus ex omnibus. Induite vos ergo (*pravos actus in vobis morti-*

COMMENTARIUS.

quibus mortui sumus, lex Moysi intelligenda est, a quibus quasi elementis, et religionis exordiis Domini discimus quomodo elementa appellantur litteræ, per quas, syllabas ac verba conjungimus, et ad texendam orationem procedimus: sic elementis Veteris Testamenti ut ad Evangelicam plenitudinem veniat, sancti viri eruditur infantia.

27. LANFR. *Ab elementis.* Elementa vocat has visibiles creaturas, quæ in tota universitate partes mundi sunt. Si, inquit, cum fidem Christi acceperitis, mortui, id est, separati estis ab abstinentia creaturarum mundi, Judaico ritu abstinerebat, quid adhuc tanquam viventes in eadem creaturarum mundi abstinentia Judaico ritu decernitis dicentes: *Ne tetigeritis, neque gustaveritis*, etc. Potest etiam intelligi cum [*s.* de] Christo, quasi diceret: si mortui estis sicut et Christus, id est, et Ecclesia Christi.

28. *Et ad non parcendum corpori.* Quæ, scilicet carnes suillas non esse comedendas, constituta sunt ad non parcendum corpori, ut corpus affligatur; cibo enim subtracto corpus affligitur. Vel non sunt constituta ad parcendum corpori, hoc est ad providendum corpori nostro; cum enim a mortiferis cibis abstinemus, corpori nostro providemus. Sed propter hoc non abstinere Judæi ab hujusmodi carnibus; nec ideo quod honestius possit saturari aliis quam prohibitis carnibus.

CAP. III. — 1. AUGUST. (*Cont. Faustum* lib. XI, cap. 7, sub finem.) *Igitur si consurrexistis.* Non utique resurreximus sicut Christus, sed tamen secundum spem quæ in illo [*al.*, nobis in illo] est, jam nos cum illo resurrexisse testatus est.

2. AUGUST. (*lib. De resurr. mort.*, inter frag. 31, tom. X.) *Mortificate.* Spiritualia nequitia dicit membra super terram. Nam sequitur, et exponit avaritiam, immunditiam, etc., quæ illic exsequitur, *exspoliantes, etc.*

3. LANFR. *Membra vestra*, id est, partes veteris hominis, qui universitas peccati intelligitur, vel membrorum nostrorum concupiscentias.

4. *Servitus.* Hoc dicit propter imagines Imperatorum quæ nummis reperiuntur insculptæ; unde qui nummis inseruntur quasi idolis, et simulacris servire videntur.

5. AUGUST. (*lib. xxiv contra Faust.*, tom. VI.) *Exspoliantes veterem.* Veterem hominem nihil aliud Apostolus dicit, quam veterem vitam, quæ in peccato est, in quo secundum Adam vivitur.

6. LANFR. *Induentes novum*, id est, induentes vos novitatem, facite vos novum hominem.

7. AUGUST. (*lib. xiv De Trinit.*, c. 16, tom. III.) *Qui renovatur.* Ista renovatio, est reformatio mentis secundum Deum, vel secundum imaginem Dei; sed ideo dicitur secundum Deum, ne secundum aliam creaturam fieri putetur. Ideo autem secundum imaginem Dei, ut in ea re intelligatur fieri hæc renovatio, ubi est imago Dei, id est, in mente. Non itaque sic intelligamus secundum imaginem ejus qui creavit eum; quasi alia est imago secundum quam renovatur, non ipsa quæ renovatur.

8. LANFR. *In agnitionem.* In agnitione Dei renovatur homo ad imaginem Dei: hæc est enim imago Dei, ad quam creavit hominem, ut videlicet rationalis esset, et cœlestia semper diligeret

facite; viscera autem misericordiae induite) sicut electi Dei, sancti, et dilecti, viscera, partes, misericordias (*acre*) benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam; supportantes vos invicem, et donantes vobismetipsis, si quis adversus aliquem habet querelam, sicut et Dominus donavit vobis, ita et vos. Super omnia autem haec, charitatem habete, *sitis habentes*, 9. quod, *id est*, *charitas*, est vinculum perfectionis, *massae cirtutum, vel perfectorum*, et pax Christi, *qua reconciliavit homines Deo*, exsultet in cordibus vestris, *exultare faciat corda vestra*, in qua, *per quam*, et vocati estis, *sitis*, in uno corpore, *Ecclesia*, et grati estote, *gratias agite*. Verbum, *praedicatio*, Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia, *sitis*, docentes, et orationem vosmetipsos, (*ecce in qua sapientia*) psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus, in gratia, *gratiarum actione*, cantantes in cordibus vestris, *non ore tantum*, Deo, *non hominibus*. *Ut brevier vobis et abundantius dicam*: Omne quodcumque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Jesu Christi facite, gratias agentes Deo, et Patri per ipsum, *Jesum mediatorem*. Mulieres, subditae estote viris, sicut oportet in Domino. Viri, diligite uxores vestras, et nolite amari esse ad illas. Filii, obedite parentibus per omnia; hoc enim placitum est in Domino. Patres, nolite ad indignationem provocare filios vestros, ut non pusillo animo, *in patiendo, aut fugiendo*, fiant. Servi, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum servientes, quasi hominibus placentes; sed in simplicitate cordis, timentes Deum *Patrem*. Quodcumque facitis, ex animo operamini, sicut Domino, et non hominibus, *non respicientes quid homines sunt*, scientes quod a Domino accipietis retributionem hereditatis. 10. Domino Christo servite. 11. Qui enim injuriam facit, accipiet id quod inique gessit; et non est personarum acceptio apud Deum.

CAPUT IV.

Domini, quod justum est et aequum servis praestare, scientes quod et vos Dominum habetis in caelo. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione, orantes simul et pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi, *os ad praedicandum, vel os 170 auditorum, id est, cor eorum*, (propter quod, *quia manifesto*, etiam vincit sum,) *ita aperiat ostium*, ut manifestem illud, ita ut oportet me loqui. In sapientia ambulate ad eos (*ne blasphement Christianitatem*) qui foris sunt, *infideles*, 1, 2. tempus, *quia male vixistis*, redimentes, *bene vivendo*. 3. Sermo vester semper in gratia sale. sit conditus, *temperatus*, ut scialis quomodo oporteat vos unicuique respondere. Quae circa me sunt, omnia vobis nota faciet Ty-chicus, charissimus frater, et fidelis minister et conservus in Domino, quem nisi ad vos ad hoc ipsum, ut cognoscat quae circa vos sunt et consoletur corda vestra, cum Onesimo charissimo, et fidei fratre qui ex vobis est (*Colossensis erat*). Omnia, quae hic aguntur, nota facient vobis. Salutat vos Aristarchus concapivus meus, 4. et Marcus consobrinus Barnabae, de quo accepistis mandata *a me ne eum reciperetis*; si venerit Marcus ad vos, *nunc*, excipite illum; et Jesus (*proprium nomen*) qui dicitur justus, *salutat vos*; qui, *supradicti*, sunt ex circumcissione, hi soli sunt adjutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, servus Christi Jesu, semper sollicitus pro vobis in orationibus, 5. ut stetis perfecti et pleni in omni voluntate Dei. Testimonium enim illi, *Epaphrae*, perhibeo, quod habet multum laborum pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciae, et qui Hierapoli. Salutat vos Lucas medicus charissimus, et Demas. Salutate fratres qui sunt Laodiciae, et Nympham, et quae in domo ejus est Ecclesia. Et eum lecta si erit apud vos Epistola haec, facite ut et in Laodicensium Ecclesia legatur 6, 7. et eam quae Laodi-

COMMENTARIUS.

9. **ANNAOS.** *Quod est vinculum.* In futuro, inquit, A saeculo ubi constiterimus, charitati colligati invicem permanebimus, nullam separationem ulterius sustine-

10. **LANFR.** *Domino Christo.* Quasi diceret: Quamvis jubeam quosdam ex vobis debere aliis subditos esse, quosdam diligere, alios aliis obedire et caetera quae sequuntur, in his tamen omnibus Domino Christo servite.

11. *Qui enim injuriam.* Ratio superiora probans, ab eo loco quo dicitur: *Mulieres, etc.*

CAP. IV. — 1. **ANNAOS.** *Tempus redimentes.* Presens tempus ad utilitatem nostrum comparantes.

2. **GRAC.** *Tempus redimantes.* Tempus quidem redimimus, quando antonotam vitam, quam lascivendo perdidimus, serpe reparamus.

3. **LANFR.** *Sermo vester in gratia.* Hic gratiam vocat bonam observantiam, quae per gratiam Dei datur, sicut ad Ephesios: *Ut dei gratiam audientibus.*

4. **ET MARCUS.** Propter hunc Marcum dissensio fuit inter Paulum et Barnabam, sicut in Actibus apostolorum legitur (*Act. xv, 39*). Quo audito, Colossenses ut audent [*f.*, non audent] nec Marcum nec Barnabam recipere, nisi imperatum eis ab Apostolo fuisset; ad utrumque enim referri potest, de quo....

5. **AUGUST.** (*lib. De corrept. et grat., cap. 7, t. VII*). *Ut stetis perfecti.* Nec alia oramus, ut qui stat stet, nisi ut perseveret. Item Judas apostolus, cum dicit: *Ei autem qui potens est conservare eos* [*al.*, vos] *sine offensione, et constituere ante conspectum gloriae suae immaculatos in laetitia.* Nonne aperit ostendit Dei donum esse in bono perseverare usque in finem?

6. **LANFR.** *Et eam quae Laodicensium.* De habitacionibus suis Laodicenses epistolam ad Apostolum scripserunt, quam Apostolus Colossis legi praecipit, ut eorum Laodicensium nunc visa dubitatione, sciant quid respondeant, et eam quam eis scribit

cenatum est, vos legatis. Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, ut illud implas. Salutatio, mea manu Pauli. 8, 9. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Dei vobiscum. Amen.

COMMENTARIUS.

Epistolam (54) ipsi Laodicensibus legi faciant; hac Aprehensione inferebantur. si esset Apostoli ad Laodicenses, diceret non Laodicensium, et plusquam tredecim [s., quatuordecim] essent Epistolae Pauli.

7. Annos. Et eam quae Laodicensium. Apostolus non ad Laodicenses dicit, sed ex Laodicia, quam illi scripserunt ad Apostolum, in qua aliqua digna re-

8. Memores estote. Hoc est, ad meam imitationem pro veritate nolite pigere.

9. LANFR. Memores estote vinculorum meorum. Memores eos esse vinculorum suorum rogat, vel ut pro eo vinculato orent vel ut necessaria subministrant.

(54) Negat Lanfrancus Epistolam ad Laodicenses esse B. Pauli.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSES I. CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

171 ARGUMENTUM. — Thessalonicensis sunt Macedonensium, qui, accepto verbo veritatis, peremerunt in fide. In perscrutatione circum suorum. Praeterea non receperunt falsos apostolos, nec ea quae a falsis apo-

stolis dicebantur. Hos collaudat Apostolus, scribens eis ab Athenis per Tylicum Theodorum et Orestem acolythum.

CAPUT PRIMUM.

1. Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesiae Thessalonicensium constitui, in Deo Patre et Domino Jesu Christo. Gratia vobis et pax. Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus nostris sine intermissione, memores operis fidel vestrae, quod exigit fides vestra, et quibus vos fideles facitis, et laboris, et charitatis, largiendo vestra aliis, et sustentis, tolerantis, spei Dominus nostri Jesu Christi habito. 2. ante Deum et Patrem nostrum, non ad oculum hominum; 3. scientes, fratres dilecti a Deo, scilicet esse, electionem vestram, (eoce cur sciat eos a Deo esse electos) quia Exemplum nostrum, non sicut ad vos in sermone tantum, sed et in virtute miraculorum, 5. et in Spiritu sancto datus vobis, et in plenitudine multa, plene, 6. sicut scitis, et ita esse vos scitis, quales fuerimus in vobis, ad imitandum, propter vos. 7. Et vos imitatores nostri facti estis, et Domini, excipientes verbum in tribulatione multa, quam patiemini pro Christo, 8. cum gaudio Spiritus sancti, quod dabit Spiritus sanctus, ita ut sitis forma omnibus credentibus 172 in Macedonia, et in Achaia. 9. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia et in Achaia, sed et in omni loco fides vestra, quae est ad Deum profecta est, ita ut non sit nobis necesse de fide vestra quidquam loqui. Ipsi enim de nobis, vel vobis, annuntiant, qualem introitum habuerimus ad vos, id est quia nos, et praedicationem nostram libenter auditis; et quomodo conversi estis ad Deum a simulacris, 10. servite, ad serviendum, Deo vivo et vero, et expectare, ad expectandum Filium ejus de caelis (11. quem susceperitis ex mortuis) Jesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. Annos. Apostolus scripsit ad Thessalonicenses hanc primam Epistolam, laudans eos quod sustinuerint fideliter in adversis pro fide certantes. Instructi vero eos et de illis quae apud eos inconvenienter geri cognoverat.

2. LANFR. Paulus. Non ponit nomen officii sui Apostolus, sicut in aliis Epistolis, ostendens hoc esse bonos et perfectos.

3. Annos. Ante Deum. Ut dicat: quantum placita Deo ista facitis.

4. LANFR. Scientes, fratres dilecti. Gratias agimus, vel quia scimus electionem, vel et vos, fratres, estis imitatores nostri.

5. Et Spiritu sancto, id est, in ostensione sancti Spiritus, per quem credentes spiritualia charismata accepistis.

6. Annos. Sicut scitis. Propter vos hoc dicit, ut

eos ad reverentiam invitaret.

7. Et vos imitatores. Domini commendationem faciens optime fidei exhortationem faciens.

8. Cum gaudio. Neque enim aliter gauderet pro illis, quae nondum videbantur.

9. LANFR. A vobis enim diffamatus est. Dicitur quia: Sciebant tunc Macedones et Achaici verbum Domini accepisse. Ad hoc respondet: Diffamatus enim diffamatus est, sermo habetur de vobis non eos de fide vestra.

10. Annos. Servite Deo vivo. Notandum est ut sit quod in simulacrorum abiectione Deum et vivum et verum esse asseruit.

11. AUGUST. (lib. xv De civit. Dei, c. 25, tom. 7). Quem susceperitis. Ira Dei non porturbato est, sed iudicium quo irrogatur poena peccato.

CAPUT II.

1. Nam ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, 2. quia non inanis, *vacuus, vel levis*, fuit: sed ante passi multa, et contumeliosi affecti (sicut scitis) in Philippia, fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Evangelium Dei in multa sollicitudine. *Ideo fiduciam habuimus*. Exhortatio enim nostra non fuit de errore, neque de immunditia, neque in idolo; sed sicut probati sumus a Deo, ut crederetur nobis Evangelium, ut probemur a Deo digni esse quod nobis suum credat Evangelium, ita loquimur, 3. non quasi hominibus placentes, sed Deo qui probat, laudat, corda nostra. Neque enim placentes, (probat) aliquando famus in sermone adulationis, sicut scitis; neque in occasione avaritiæ, pro lucro predicantes. Deus testis est; 4. nec fuimus querentes predicando ad hominibus gloriam, neque a vobis, (a partibus) neque ab aliis. Cum possemus vobis oneri esse, gloriam, vel vestra suscipiendo, ut alii Christi apostoli; sed facti sumus parvuli, humiles et immunes, in melio vestrum, 5. tanquam si nutrix, quæ mater est. foveat filios suos, non alienos. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Evangelium Dei, sed etiam animas nostras, ut pro vobis mereremur. (ecce cur) quoniam 173. charissimi nobis facti estis, quod ita esse scitis; vel non fuimus vobis oneri vestra capiendo. 6. Memores enim estis, fratres, laboris nostri et fatigationis (ecce labor), nocte, ob die operantes, ne quem vestrum gravaremus, (ecce fatigatio) predicavimus in vobis Evangelium Dei. Vos testes estis, et Deus, quam sancte, non adulando, et juste, non propter lucrum predicando, et sine querela, vobis, qui ere didistis, fuimus, affimus, sicut scitis. qualiter unumquemque vestrum (sicut pater filios suos) deprecantes vos et consolantes, testificati sumus ut ambularetis digne Deo, qui vocavit vos in suum regnum et gloriam, quia vocavit nos Deus, et vos tantum desiderabamus. Ideo et nos gratias agimus Deo sine intermissione. 7. quoniam, cum accepissetis a nobis verbum auditus Dei (per quod auditur Deus, ut: Quis vos audit, me audit) accepistis illud, non ut verbum hominum, non vilitate, sed (sicut est verum) verbum Dei, qui operatur in vobis (vel miracula, vel quod creditis), qui credidistis. *Alia ratio cur gratias agat, vel extensio quod in eis operetur*. 8. Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Judæa, in Christo Jesu, in fide Christi; in hoc imitatores facti estis, quia eadem passi estis et vos a contribulibus vestris, gentibus, sicut et ipsi a Judæis qui et Dominum occiderunt Jesum (si me persecuti sunt et vos persequentur) et prophetas, et nos persecuti sunt, et Deo non placent, et omnibus hominibus, utilitati omnium hominum, adversantur, prohibentes nos pro invidia gentibus loqui, predicare, ut salvi fiant, et impleant Judæi peccata sua tempore, et qui in cordibus est, sordescat adhuc; pervenit enim (quia jam prejudicati sumus) ira Dei super illos, et superiari eorum, vel desperare, 9. neque, duratura neque in finem servati; nos autem, fratres, desolati quædam sumus a vobis ad tempus horæ, verbis, et aspectu, non corde, abundantius festinavimus faciem vestram videre cum multo desiderio, quoniam volumus venire ad vos, ego quidem Paulus (ne videtis dixite de aliis, non de se), et semel et iterum, bis, sed impedit nos quædam tribulationes, vel in membris suis.) Satanæ. Ratio cur venire desideret. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nonne vos ante Dominum nostrum Jesum Christum spes nostra et gaudium estis in adventu ejus? Ideo volumus (vel sola antipophora), vos enim estis gloria nostra et gaudium.

174 CAPUT III.

Propter quod, quia estis spes nostra, non sustinentes amplius, placuit nobis, mihi soli, remanere Athenis, solis, et misimus nuper 1. Timotheum fratrem nostrum, et ministrum Dei in Evangelio Christi, ad constituendum.

COMMENTARIUS.

CAP. II. — 1. LANFR. Nam ipsi scitis. Ipsi autem nonstant quod verum est; vos enim scitis qualem introitum. Vel alia ratio, cur ei non sit necesse loqui. Vel, eripuit nos ab ira ventura, nam ipsi scitis introitum nostrum, quanta in eo passi sumus.

2. ANTON. Quis non inanis fuit. Scitis, inquit, quoniam non absolute neque fortuito ad vos venimus, sed passi multa.

3. LANFR. Non quasi hominibus placentes. Placere et in bono, et in malo invenitur, sed de ipso placere mihi hic locus est, subiungit: In sermone adulationis. Adulari enim in malo semper invenitur.

4. ANTON. Nec querentes. Cautissime posuit, non querentes; hoc est non hoc auspicantes, nec B hanc habentes actus nostri intentionem.

5. AUGUST. (non in se, xxx. circa supem, sqm. VIII). Tanquam si, nutrix. Non putrix, filios alienos, sed nutrix fovens filios suos.

6. LANFR. Memores enim. Ostendit quomodo animam, id est vitam suam, eis tradidit.

7. ANTON. Quoniam, cum accepissetis. Eorum laudem commemorat, ut illorum alacritatem suscitet. Quæ erga se sunt commemorat, ut eos ad reverentiam adducat.

8. Vos enim imitatores. Bene autem eos est adhortatus; commemorans filios, ut et ipsi sustineant.

9. LANFRANCUS. Usque in finem. Usque in finem quidam Judæi increduli erunt; tunc enim omni Israel salvabitur.

CAP. III. — 1. LANFR. Timotheum. Non in hac vice cum hac Epistola misit eum, sed priusquam hanc

mandos vos *in fide*, et exhortandos *in moribus* pro fide vestra, ut nemo moveatur in tribulationibus istis, *quas patimini; nec debetis moveri*; 2. ipsi enim scitis quod in hoc positi simus, *ut patiamur*. 3. Nam et cum apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut et factum est, et scitis. Propterea, *quia tribulabimini*, et ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram, ne forte tentaverit vos is qui tentat, *diabolus*, et inanis fiat labor noster. Nunc autem veniente Timotheo ad nos a vobis et annuntiante nobis fidem et charitatem vestram, et quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut et nos quoque vos, ideo consolati sumus, fratres, in vobis, *licet simus* in omni necessitate et tribulatione nostra, per fidem vestram, quoniam nunc vivimus, *gaudemus*, si vos statis in Domino. Quam enim *dignam* gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum, nocte ac die abundantius orantes ut videamus faciem vestram et compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? *nullam utique*. Ipse autem Deus et Pater noster, et Dominus Jesus Christus, dirigat viam nostram ad vos. Vos autem Dominus multiplicet et abundare faciat charitatem vestram in invicem et in omnes, quemadmodum et nos in vobis, *scilicet abundantius charitate*, ad confirmanda corda vestra sine querela, *ne Deus queratur de vobis, ut sitis vel et in sanctitate, ante Deum et Patrem nostrum*, in adventu, *in die iudicii*. Domini nostri Jesu Christi, cum omnibus sanctis ejus. Amen.

CAPUT IV.

1. De cætero, *de aliis præceptis*, ergo, fratres, rogamus vos, et obsecramus, in Domino Jesu, ut quemadmodum accepistis a nobis quomodo oporteat vos ambulare et placere Deo, sic et ambuletis, ut abundetis magis. Scitis enim quæ, *quam sancta*, præcepta dederim vobis 175 per Dominum Jesum. *Ecce præcepta*. Hæc est enim voluntas Dei sanctificationis vestra, 2. ut abstineatis vos a fornicatione, ut sciat unusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione et honore, 3. non in passione desiderii, *quam desiderium perficit*, sicut et gentes, quæ ignorant Deum; et ne quis supergrediatur, *adgraret in negotio, vel superbiendo*, neque circumveniat, *promittendo, nihil dando*, in negotio, *in aliqua re*, fratrem suum, quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, *(ne sitis fornicarii, vel sancti)* et testificati sumus. 4. Nam enim vocavit nos Deus in immunditiam, *ut sitis immundi*, sed in sanctificationem. 5. Itaque, *quia voluntas Dei est, nolite spernere*; qui hæc, *mandata Dei*, spernit, non hominem operuit, sed Deum, qui *non solum superiora præcipit, sed etiam* 6. dedit Spiritum suum sanctum in nobis. De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis; 7. ipsi enim vos a Deo didicistis ut diligatis invicem. 8. Etenim illud facitis in omnes fratres in universa Macedonia. 9. Rogamus autem vos, fratres, ut abundetis magis, et operam detis ut quieti sitis, et ut vestrum negotium agatis, et operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis, et ut honeste ambuletis ad eos qui foris sunt, et nullius aliquid desideretis. 10, 11, 12. Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, *defunctis*, ut non contristemini, sicut et ceteri,

COMMENTARIUS.

Epistolam mitteret. Alioquin non cum eo salutasset A eos in proœmio.

2. *Ipsi enim scitis*. Causam submovit cur moveri eos non oporteat, ipsamque auctoritatem [f., auctoritate] eorum confirmat.

3. *Nam et cum apud vos*. Eandem causam sua auctoritate confirmat.

CAP. IV. — 1. AMBROS. *De cætero, fratres*. Postquam laudes consumnavit, quas super fidei eorum dixerat infirmitate [f., firmitate], hortatur ut de cætero vitæ eorum diligentiam adhibeant.

2. LANFR. *Ut abstineatis vos*, etc. Præcepi vobis ut abstineatis a fornicatione, etc., neque ad hoc, *ut sitis sancti, quod vult Dominus* et hoc est: *Hæc est enim voluntas Dei*.

3. *Non in passione*. Passio desiderii, quando peccatum desideratur, et non perficitur.

4. *Non enim vocavit*. Contrarium destruit, ut statuat alterum contrarium, id est, essemus mundi.

5. *Itaque qui hæc spernit*. Hoc ex superiori sententia colligitur, quia dixit: *Hæc est enim voluntas Dei*.

6. *Dedit spiritum suum*. Id est, quia non solum superiora præcepta prædicandi nobis invenit, sed ut majoris auctoritatis in prædicando essemus Spiritum sanctum suum nobis dedit.

7. *Ipsi vos didicistis*, per inspirationem divinam, vel per evangelicum præceptum, ubi a Christo de dilectione præcipitur.

8. *Etenim facitis*. Alia causa cur de charitate non habeat eis necesse scribere.

9. *Rogamus vos*, etc. Contra eos qui in-virebant omnia otiosi, nihil laborantes.

10. *Nolumus autem vos*. Ad illos qui dolebant de amicis, quasi non resurrecturis.

11. AUGUST. (serm. 31, *De verb. Apost. cap. 7, tom. X*). *Nolumus autem*. Nam ideo et dormientes eos appellat. Scripturæ veracissima consuetudo, ut cum dormientes audimus, evigilatos minime despere-mus.

12. AMBROS. *Nolumus autem*. Bene non tristitiam ademit, sed immensam eam perhibuit comparatione adversariorum, ad verecundiam eos devocans, et quod illi non habent spem.

qui spem resurrectionis non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, (*resurgens, nam Christus resurrexit, quod credimus*) (a simili) ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum adducet cum eo (ab auctoritate sui, et Dei). 13. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt, *sed simul rapiemur*. 14. Quoniam ipse Dominus in Jussu Patris, vel jubens ut Deus, et in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de caelo, et mortui qui in Christo sunt, *boni*, resurgent primi. 15. Deinde nos, **176** qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus *ferentibus nos* obviam Christo in aera, et sic semper cum Domino erimus. Itaque, *quæ a sic futurum est*, consolamini invicem in verbis istis.

CAPUT V.

Diceret quis: Quando hoc erit? 1. De temporibus autem, 2, et momentis, fratres, non indigetis ut scribamus vobis. 3. Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, *improviso, cum alii sunt in quiete*, ita veniet. 4. 5. Cum enim *sæculares* dixerint: Pax et securitas est, tunc repentinus eis superveniet interitus, sicut dolor in utero habenti, et non effugient, *omnes morientur. Illis nescientibus superveniet interitus, quia sunt in tenebris*. Vos autem, fratres, non estis in tenebris peccatorum, ut vos dies illa, tanquam fur *improvisos*, comprehendat; *non estis in tenebris*, omnes enim vos filii lucis estis, (a pari) et filii diei ergo (a contrario) non sumus noctis, neque tenebrarum. Igitur non dormiamus, sicut et cæteri; *quia non sumus noctis, non quiescamus in peccatis, sed vigilemus in bonis, et sobrii simus, non ebrii*. Qui enim dormiunt, 6. nocte dormiunt, *noctis sunt*, et qui ebrii sunt, *nocte ebrii sunt, noctis sunt*. Nos autem qui diei sumus, *sobrii simus, (intransitive)* induti loriceam fidei et charitatis, et galeam spem salutis, et *vos in via sperare salutem*, quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum **177** nostrum Jesum Christum qui mortuus est pro nobis, 7. ut sive vigilemus, sive dormiamus *actu, vel mariamur*, simul cum illo vivamus. Propter quod, *quia vos dies, Deus non comprehendet improvisos*, consolamini invicem et edificate alterutrum, sicut et facitis. Rogamus autem vos, fratres, 8. ut novitius eos, *beneficiatis prædicatoribus vestris*, qui laborant inter vos, et præsent vobis in Domino, et *monent vos*, 9. ut habeatis illos abundantius in charitate propter opus bonum prædicationis illorum, et

COMMENTARIUS.

13. Hoc vobis dicimus, hoc est, secundum revocationem actionem; continuo subjungit: *Nam virtutes caelorum movebuntur; et tunc videbunt filium hominis venientem cum potestate magna et majestate*. Videamus itaque, ne forte melius intelligatur, non ea modo impleri quæ prædicta sunt in illis verbis, sed tunc potius esse ventura, quando sic erit tribulatio universæ orbi ut ad Ecclesiam pertineat quæ in universo orbe tribulabitur, non ad eos qui tribulant eam. Ipsi enim dicturi sunt: *Pax et securitas*, ut repentinus illis superveniat interitus, et eos adventus Domini, sicut fur in nocte, comprehendat.

14. Quoniam ipse Dominus. Jussum vel tubam vocat vocem archangeli qui dicit: *Surgite*.

15. August. (lib. xx De civit. Dei, cap. 20, tom. V). Deinde nos. Si ergo sanctos qui reperiuntur Christo veniente viventes. etque in obviam rapiuntur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patientur [at., patientur] angustias, sive ubi dicit: Tu quod seminas non vivificabitur, nisi moriatur. Sive ubi dicit: Omnes resurgemus, ut [at., aut] omnes dormiemus.

CAP. V. — 1. LANFR. De temporibus. De temporibus, an æstate vel hieme, an die vel nocte, venturus sit ad iudicium Christus.

2. De momentis, id est, qua hora diei vel noctis.

3. Ipsi enim diligenter. Quasi dicat: Non indigetis, quia nihil aliud scriberem nisi quod vos scitis, diem videlicet Domini clam venturum, nec tempora nec momenta aliquo sciente.

4. Cum enim dixerint: Pax. Defuncto Anticristo putabant stulti se amplius securos; sed tunc cito veniet interitus, et tunc bene erit nobis qui evademus, sicut mulier partum.

5. August. (epist. 80, ad Hesich., tom. II). Cum dixerint pax. Quid est quod ait Apostolus: Cum dixerint pax et securitas? Cum enim dixisset Evangelium: *Arescentibus hominibus præ timore et expecta-*

tionem; continuo subjungit: *Nam virtutes caelorum movebuntur; et tunc videbunt filium hominis venientem cum potestate magna et majestate*. Videamus itaque, ne forte melius intelligatur, non ea modo impleri quæ prædicta sunt in illis verbis, sed tunc potius esse ventura, quando sic erit tribulatio universæ orbi ut ad Ecclesiam pertineat quæ in universo orbe tribulabitur, non ad eos qui tribulant eam. Ipsi enim dicturi sunt: *Pax et securitas*, ut repentinus illis superveniat interitus, et eos adventus Domini, sicut fur in nocte, comprehendat.

6. August. (expos. psal. cxxxI, tom. VIII). Nocte dormiunt. Noctem dicens iniquitatem, in qua illi obdormierunt cupiendo ista terrena, et omnes istæ felicitates quæ videntur sæculi, somnia sunt dormientium; et quomodo qui videt thesauros in somniis, dormiens dives est? sed vigilabit et pauper erit: sic omnia vana ista hujus sæculi, de quibus gaudent in somno. Evigilabunt quando nolunt, si non modo evigilant quando utile est, et inveniunt somnia fuisse illa

7. Ambros. Et sive vigilemus, id est, sive secundum præsentem vitam in adventu Domini habeamus, sive egressi fuerimus a vita hac omnes vitam incorruptam acquiramus.

8. LANFR. Ut noveritis eos. Genus locutionis, cum dicimus cui nihil dare volumus: Non nosco te nescio te.

9. Ambros. Ut habeatis illos, id est, plurimo honore dignos existimate, non resultantes quando vos

pacem habete cum eis. 10. Rogamus autem vos, fratres, *doctores*, 11. corripite inquietos, consolamini puillanimes, *in fide vel in passione*, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 12. Videte ne quis malum pro malo alicui reddat; sed semper quod bonum est sectamini in invicem, et in omnes. 13. Semper gaudete. 14. Sine intermissione orate. In omnibus, *prosperis vel adversis, vel dictis et factis*, 15. gratias agite, hæc est enim voluntas Dei in Christo Jesu, *in iis, quæ sunt in fide Christi Jesu*, in omnibus vobis. 16, 17. Spiritum nolite extinguere. Prophetias nolite spernere. Omnia autem probate; quod bonum est tenete. Ab omni specie mala, *quod malum videbitur*, abstinete vos. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia (*sic promittit*), 18. ut integer, *immunis a malo*, 19. spiritus vester, *rationabilitas*, et animus, *sensualitas*, et corpus sine querela, in adventu Domini nostri Jesu Christi servetur. *Quod faciet, quia* 178 20. *Fidelis est qui vocavit vos, qui etiam faciet. Fratres, orate pro nobis. Salutate fratres omnes in osculo sancto. Adjuro vos per Dominum ut legatur Epistola hæc omnibus sanctis fratribus. Gratia Domini nostri Jesu Christi vobiscum. Amen.*

COMMENTARIUS.

corrige cupiant, et horum contumaciam videtur A in operationem spirituales profitebantur, quæ con-

10. *Rogamus vos.* Ad doctores vertit sermonem: necessarium enim erat et hos exhortari, ut non discederent ab opere propter quorundam contumaciam

11. *August. (lib. De corrupt. et grat., cap. 16, t. VII). Corripite inquietos.* Ubi intelligendum est tunc potius malum pro malo reddi, si corripiendus non corrigitur, sed prava dissimulatione negligitur.

12. *LANFR. Videte ne quis malum.* Malum pro malo reddit qui quem corrigere potest impunitum dimittit.

13. *Ambros. Semper gaudete, id est, pro omnibus* tristitiis quæ vobis accidunt.

14. *August. (lib. De hæresib. ad Quodvultdeus, hæres. 57, tom. VI.) Sine intermissione.* Dominus ait: *Oportet semper orare, et non deficere.* Et Apostolus: *Sine intermissione orate.* Quod sanissime accipitur sic ut nullo die intermittantur certa tempora orandi.

15. *August. (lib. Sent. Prosp., sent. 5, tom. III). Gratias agite.* Vera fidelium humilitas est in nullo superbire, in nullo mormurare, nec ingratum esse, ne querulum, sed in omnibus judiciis gratias Deo agere. Dominumque laudare, cujus omnia opera aut justa sunt, aut benigna.

16. *Ambros. Spiritum nolite.* Apud Thessalonicenses quidam erant qui non suscipiebant ea quæ

frangebant, seductorum causa, studio cautela, et id declinare. Fiebant autem ista ab indisciplinatis, eo quod a prophetis arguebantur. Ideo dixit: Nolite spirituales operationem prohibere, sed si, inquit, seductores timetis, accipite illa: *ut dicantur* rotantes illa.

17. *August. Spiritum nolite extinguere.* Si quis per Spiritum loquitur nolite impedite; nolebant enim quosdam audire, quia Apostolus dixerat ne reciperent pseudoapostolos. Vel scientiam per Spiritum eis collatam, vel Spiritum in aliis nolite extinguere.

18. *Ambros. Integer spiritus.* Orat ut tributa Spiritus gratia integra in illis custodiat, nullam sustinens minorationem.

19. *August. (lib. iv, De anima et orig. ejus, ad Vincent. Vict., cap. 2, tom. VII). Spiritus vester et anima.* Quamvis proprie dicatur spiritus; non universa anima, sed aliquid ipsius; sicut dicit Apostolus: *Et integer spiritus, et anima, et corpus.* Vel illud multo expressius in libro Job: *Abolivi animam meam a spiritu meo.* Tamen universa anima vocatur hoc nomine. Cum enim constet aliquid esse in animo quod proprie spiritus nominetur, illud etiam ergo dico proprie vocari spiritum quo ratiocinamur et intelligimus, quando ita distincte ista dicuntur.

20. *Ambros. Fidelis est.* Hoc adjectum ut de oratione dubii habeantur.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD THESSALONICENSIS II.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM. — Ad Thessalonicenses secundam scribit Epistolam Apostolus, et notum facit eis de temporibus novissimis et de adversarii dejectione.

Scribit hanc Epistolam ab Athenis per Titum dionysium et Onesimum acolythum.

CAPUT PRIMUM.

1, 2. Paulus, et Silvanus, et Timotheus, Ecclesie Thessalonicensium, *existenti in Deo Patre nostro et* COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. *Ambros. Scribit hanc Epistolam* C 2. *LANFR. Paulus, etc.* In superiori Epistola dixit primum collaudans eos; deinde instruit eos ne existiment incumbere sibi consummationem temporum; et de Antichristo.

de die iudicii: *Nos, qui residui sumus, non prævenimus eos qui dormierunt.* Mode autem, ne isti suo tempore existiment hoc futurum, determinat

Domino Jesu Christo. Gratia vobis et pax a Deo Patre nostro et Domino Jesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper Deo pro vobis, fratres, ita ut dignum est, quoniam supercrevit fides vestra, et abundat charitas uniuscujusque vestrum in invicem, ita ut et nos ipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra et fide perseverante, et in omnibus persecutionibus vestris, et 4, 5. Tribulationibus, quas sustinetis 6. in exemplum justi iudicii Dei, pro quo et patimini; si tamen justum est apud Deum retribuere tribulationem his qui vos tribulant, et vobis, qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Dei de celo venturi cum angelis virtutis ejus, cum quibus exercebit virtutem suam, in flamma ignis dantis. Christi dico, vel ignis, vindictam his qui non noverunt Deum, et qui non obediunt Evangelio Domini nostri Jesu Christi; qui poenas ex se dabunt in interitu aeternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, dando immortalitatem, 7. et admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, vobis dabit requiem, 8. quia creditum est testimonium nostrum super vos 9, in die illo, in die, quo nos gratias agimus, sed etiam oramus semper pro vobis; ut dignetur, dignos faciat, vos vocatione sua Deus noster, (hac: Venite, benedicti Patris mei) et impleat omnem voluntatem bonitatis, modo vel tunc cum reddet mercedem plene, et opus fidei, quod fides Christiana exigit, in virtute divinitatis suae, ut clarificetur (hic: Ut videntes opera bona glorificent, vel in futuro, ut: Qui habitant in domo tua, Domine, etc.) nomen Domini nostri Jesu Christi in vobis, et vos in illo, glorificemini, (ut: Fulgebunt iusti, sicut sol, in regno Patris mei) secundum gratiam Dei nostri et Domini Jesu Christi, non meritis.

CAPUT II.

Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, 1. et nostrae congregationis (hinc in Ecclesia, vel futurae in caelis) in ipsum, Christum, vel in unum, ut non cito moveamini a vestro sensu, neque 2. terreamini, neque per spiritum, si quis dicat sibi esse revelatum per 189 spiritum, neque per sermonem, neque per Epistolam tanquam per nos, a nobis, missam, 3. quasi instet dies Domini, iudicii. Rogamus 4. ne quis vos seducat ullo modo, 5, 6. quoniam non erit dies Domini, nisi venerit discessio pri-

COMMENTARIUS.

quando sit futurum, quod nisi fecisset, vel falsus A Deus, oramus semper. Vel in quo, id est, pro quo esse crederetur, vel dies iudicii a posterioribus vitando periculo. semper orandum est.

3. August. (lib. De grat. et lib. arb., c. 18, tom. VII). Gratias agere. Hoc dixit ne forte de tanto bono, quod ex Deo habebant, tanquam ex seipsis id habebant [al., habebant], extollerentur. Quod ergo supercrevit fides vestra, inquit, et abundat charitas uniuscujusque vestrum, gratias agere debemus Deo, non ita vos laudare, tanquam hoc ex vobis habeatis.

4. August. (lib. XXI Cont. Faust., c. 20, ante finem). Tribulationibus quas sustinetis. Hinc enim intelligitur quomodo non parcatur impiis, tanquam praecisis ad combustionem, quando justis non parcatur propter perficiendam purificationem.

6. Laura, Tribulationibus quas sustinetis. Tribulationes quas sancti in hac vita tolerant in exemplum justi iudicii Dei, quo judicabit reprobos in fine mundi; qui enim sic horribiliter, et tamen juste, judicat eos qui peccant, et prius peccata plangunt, quam juste judicabit eos qui nunquam plangunt, et tamen peccare non desinunt.

6. In exemplum justi iudicii Dei. Vel, opera hominum sunt exemplum, id est, ostensio, quod Deus justus sit, in dando bonis bona, malis mala.

7. Ambros. Admirabilis. Ordo est: admirabilis fieri in die illo; velle dicere, admirabilis videbitur in die illo in his qui crediderunt, et quod nostram doctrinam suscepisti [f., suscepistis].

8. Laura. Quis creditum. Causam reddit earum requiem tribuat illis, quia videlicet testimonium quod de die iudicii super eos protulit, velut de loco altiori loquens, creditum sit ab illis.

9. In die illo in quo. Ordo: in quo iudicii die ut dicitur (hinc est, dignos iudicet) vocatione sua vos

CAP. II. — 1. Ambros. Et nostrae congregationis. Dicit enim Christi adventu congregationem tunc ad eum futuram.

2. Terreamini, id est, sive quis spirituali in operatione id permittat se dicere, sive ex verbo et Epistola nostra sit edoctus

3. August. (ep. 80 ad Hercul., tom. II). Quasi instet. Vigilare debet Christianus ne imparatum, eum inveniat Domini adventus. Imparatum autem illum inveniet dies ille, quem imparatum inveniet, suus vitae hujus dies ultimus.

4. August. (lib. xx De civit. Dei, cap. 19, tom. V). Ne quis vos seducat. Ne quis vos seducat ullo modo: Quoniam, nisi venerit refuga primum, etc. Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse, dicque iudicii: hunc enim appellat diem Domini non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique a Domino Deo.

5. Quoniam, nisi venerit. Impossibile est discessionem fieri nisi hec discessio prius hec, non est: necesse est ergo, inquit, impleri accessionem, de qua dicitur est: In nomine tuo benedicentur omnes gentes: et: Venient omnes gentes ad eum. Quo impleto incipiet discessio, de qua dicitur: Ex abundantia iniquitatis refrigescet charitas, quae discessionem completa, quasi jam parato iumento, opportunum erit adesse sessorem, id est, revelati filium perditionis.

Dicit autem, cum apud eos esset, haec eadem illis dixisse, eosque advertere debere quod non sit revelandus Antichristus, nisi suo tempore, id est, opportuno. Quom enim locum inventurus erat tempore apostolorum, maxime confessorum, vel non refrigeratae charitatis? Quod autem in tantum quodque

mum, *apostasia Romani imperii, vel fidei*, et revelatus fuerit homo peccati, *Antichristus, filius perditionis, suæ, et aliorum*, qui adversatur, *adversabitur*, et extollitur, *extolletur*, supra omne 7. quod dicitur *esse Deus*, aut quod colitur a *Christianis*, 8. ita ut in templo Dei, *Hierusalem, vel Ecclesia*, sedeat, ostendens se tanquam sit Deus. *Hoc dixi vobis, et Non retinetis quod, cum adhuc essem apud vos, hæc supradicta dicebam vobis* ? 9. Et nunc quid detineat *Antichristum, vel diem Domini*, scitis, (*ecce quod detinet*) ut reveletur in suo *convenienti* tempore. *Ipsæ revelabitur*, 10, 11. Nam *mysterium jam operatur iniquitatis, id est, secreta operatur per membra*, 12. tantum, *hoc tantum restat*, 13, 14. ut qui tenet, **181** nunc teneat, *Romanum imperium, vel fidem, vel ad nos nihil, nisi tenere fidem*, donec de medio fiat, *donec destruat Romanum imperium, vel Antichristus nascatur; vel, qui tenet fidem, teneat donec moriatur*. Et tunc revelabitur ille iniquus, 15. quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, *virtute Spiritus sancti ab eo procedentis*, et destruet 16. *illustratione, (id est, claritate, quæ tanta erit ut ea visa moriatur)* adventus sui cum, *Antichristum*; cuius est adventus secundum operationem Satanæ, *dispositam, vel Satanæ in eo operabitur*, in omne virtute *resurrectionis*, et signis *miraculorum* et 17. prodigiis mendacibus *ad salutem, vel quia videbitur, nec revera operabitur*, et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt, eo quod *charitatem veritatis non receperunt, ut salvi fierent, eo quod prædicabat pro charitate, vel redemptione*. Ideo mittit illis Deus operationem erroris, *operatorem Antichristum*, ut credant mendacio, ut *judicentur, damnentur*, omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati, *diabolo*. Nos autem, *sed vos credidistis veritati, unde nos debemus gratias agere Deo semper* 18. pro vobis, *fratres dilecti a Deo, quod elegerit vos Deus primitias, primitivam Ecclesiam, in salutem, datum vobis, in sanctificatione primum sancti Spiritus, et in fide veritatis, Christi; in qua et vocavit vos per Evangelium nostrum*, 19. in acquisitionem gloriæ, *ut vos acquiratis gloriam Dei, vel ut vos acquiramini a Deo gloriæ Domini nostri Jesu Christi*. Itaque, *quia gloriam acquireretis, fratres, state, et tenete Evangelii traditiones quas didicistis, sive per sermonem mei præsentis, sive per, absentis, Epistolam postquam*. Ipse autem Dominus noster Jesus Christus, et Deus et Pater noster.

COMMENTARIUS.

abundatura sit iniquitas, ex eo, inquit, colligi potest quod in ipsis principis accessione apparent quædam primitivæ discessionis, ut quidam se Christi discipulos simulent, neque de futuro debere, cum hoc tantum sufficiat, ut teneat quisque in religione quod tenet, in quo in eo permaneat, donec de medio fiat, id est, de aperto innotescat homo ille, impleturus personam iniquitatis, qui tunc futuri sunt illi videant; mihi autem in anima morituro, quo valet rescire post quot annos prius esse fieri ascensionem, consequenter discessionem, etsic demum adesse diem Domini.

6. AMBROS. *Nisi venerit*. Discessionem vocat tempus illud, eo quod paulo minus omnes tunc discedent a pietate; et peccati hominem dixit, eo quod peccatum ministrabit; et filium perditionis, utpote perditioni subdendum.

7. LANFR. *Quod dicitur Deus*, id est, super omnes sanctos, qui dicuntur dii, et supra Deum [*f., eum*], qui colitur Deus.

8. AUGUST. (lib. xx *De civit. Dei*, cap. 19). *Ita ut in templo*. Hoc loco intelligi Antichristum volunt, rectiusque putant etiam Latine dici, sicut in Græco est, non in templo Dei, sed in templo Dei sedeat, tanquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia, sicut dicimus sedet in amicum, id est, velut amicus.

9. AMBROS. *Et nunc quid detineat*, id est, Deus interim detinet eum.

10. *Nam mysterium*, hoc est, non aperte apostasiam operatur, sed ministerio per suos a pietate tentat divellere.

11. LANFR. *Nam mysterium*. Mysterium iniquitatis suæ in Nerone, et cæteris membris suis Antichristus tunc operatur, quia per unanimitatem et magnitudinem iniquitatis, quæ per eos exercebat,

quanta sit iniquitas quæ per semetipsum exercebat [*f., exercebit*], ostendebat. Et est probatio quod revelandus sit.

12. AMBROS. *Tantum ut qui tenet*, hoc est, ubi diffinitio Dei, quæ eius prohibet adventum, cessabit, tunc ille apparebit.

13. LANFR. *Ut qui tenet*, Romanum designat imperium, quo destructo veniet Antichristus. Hoc est enim quod dicit: tantummodo hoc restat ut Romanus imperator, qui tenet nunc mundum, teneat donec de medio fiat, id est, penitus auferatur; de medio enim fieri, est de communi hominum aspectu auferri.

14. AUGUST. (*ibid.*). *Ut qui tenet*. Illud tamen quod Apostolus dicit, tantum quomodo tenet, teneat donec de medio fiat, id est, de medio tollatur; et tunc revelabitur iniquus, per quem significari Antichristum nullus ambigit.

15. AMBROS. *Quem Dominus Jesus*. Subito de cælo apparens Christus, et solummodo clamans, cessare faciet ab opere totum illum expendens hoc dicit: *Spiritu oris*.

16. LANFRANCUS. *Illustratione*, id est, claritate, quæ tanta erit ut visa ea moriatur.

17. *Prodigiis mendacibus*. Mendacia vocat, prodigia Antichristi, vel quia non erit quod apparebit, vel quia perituris mendacia suadebunt.

18. *Pro vobis fratres*. Pro vobis, subaudis instruendis, ut et vos pro collatis beneficiis, similiter gratias referatis; vel quia et vos vocati estis, ut paulo post dicitur.

19. *In acquisitionem*, id est, ut vos essetis ei acquisitio, in qua Dominus Jesus Christus glorificetur, ut et vos acquiratis gloriam quam Dominus Jesus Christus habet.

qui dilexit nos et dedit consolatorem eternam, *mittendo Christum vel Spiritum sanctum, et spem bonam in gratia, non meritis*, exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere et sermone bono.

182 CAPUT III.

De cetero, fratres, orate pro nobis ut sermo Dei, *quem predicamus, currat, non rejiciatur, et clarificetur, sicut et, scilicet alias, apud vos, et orate ut liberemur ab importunis et malis hominibus, qui nobis insidiantur, (sola antipositio)* non enim omnium est fides. 1, 2. Fidelis autem Dominus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo, *diabolo*. Confidimus autem de vobis in Domino quoniam quæ præcipimus et facitis et facietis. 3. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, *ut Deum diligatis*, et patientia Christi, *et pro eo patiamini*. Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Jesu Christi, *ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinate, extra riam recte fidei, et non secundum traditionem, quam acceperunt a nobis*. 4. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos, quoniam non inquieti fuimus inter vos, *hac et illac vagantes*, neque gratis panem manducavimus ab aliquo, sed in labore operis manuum, et in fætigatione prædicationis, nocte operando manibus, et die prædicando operantes fuimus, ne quem vestrum gravaremus. *Ne quis objiceretur: non poteras*. Non quasi non habuerimus potestatem, sed ut nosmetipsos formam daremus vobis ad imitandum nos. 5. Nam et cum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis; quoniam si quis non vult operari, nec manducet. *Ratio cur laboris sui mentionem fecerit*. Audivimus enim inter vos quosdam ambulare inquiete, *otiose*, nihil operantes, sed curiosos agentes, *rumorizantes*. Iis autem, qui ejusmodi sunt, denuntiamus, et obsecramus, in Domino Jesu Christo, ut cum silentio *ne sint curiosi aliam operantes, suum, non alterius panem manducet*. Vos autem fratres, nolite deficere benefacientes, *qui benefacitis, nolite deficere; vel si nesciunt operari, sustinete eos*. 6. Quod si quis non obedit verbo nostro, *quod per Epistolam loquimur, per epistolam hunc notate, arguite separando a vobis*; et ne commisceamini cum illo, ut confundatur; et nolite quasi inimicum existimare, sed corripite ut fratrem. Ipse autem Deus pacis dei vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 7. *Salutatio, mea manuum Pauli scripta, quod est signum in omni Epistola; ita scribo. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

COMMENTARIUS.

CAP. III. — 1. LANFR. *Fidelis autem*, id est, verax, A quia vos eam scitis.

qui additurum se promisit fidelibus suis usque in finem sæculi.

2. AMBROS. *Fidelis autem*. Hoc ad verba orationis quæ fecerat reddidit.

3. *Dominus autem dirigat*, id est, contingat vobis permanere in illa charitate, quæ est erga eum. tolerantiam etiam si aliquid conveniat pro eo pati. Et quod dixit, Dei et Christi, in commune id positum esse videtur.

4. LANFR. *Ipsi enim scitis*. Quasi diceret: Non est opus ut exponam hanc traditionem, de qua loquor,

5. *Nam et cum essemus*. Alia ratio, cur in labore et fætigatione incessanter apud eos operatus sit; sic enim eis facere, dum apud eos esset, suadebat.

6. AMBROS. *Quod si quis*, id est, per Epistolam loquimur.

7. *Salutatio mea*. Hoc adjecit, quia qui consumptionem sæculi dicebant esse propinquam, suadebant hoc quasi ex Epistola Apostoli; hoc autem additur ut nihil contrarium recipiant his quæ hic scripta sunt.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM I

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

183 ARGUMENTUM. Timotheum instruit et docet de ordinatione episcopatus, et diaconii, ac ecclesia-

sticæ disciplinæ, scribens ei a Laodicea per Tychicum diaconum.

CAPUT PRIMUM.

Paulus Apostolus Jesu Christi secundum imperium Dei Salvatoris nostri, et Christi Jesu spei nostræ, *quæ est spes nostra*, Timotheo dilecto filio in fide, *quem in fide genui*. Gratia, misericordia (*causa inter effecta sua posita*) et pax a Deo Patre et Christo Jesu Domino nostro. Sicut rogavi te ut remaneres Ephesi, cum iocem in Macedoniam, *hoc rogavi, ut denuntiares quibusdam ne aliter docerent, quam nos*, 1. neque intenderent fabulis et 2. genealogiis interminatis, *sine termino, indefinitis, vel prohibitis a me, inquirebantur*; quæ

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. AMBROS. *Neque intenderent*. Eo quod Judæi tunc multam sollicitudinem expendebant, ut intenderent Christum non ex Abraham, sed ex Babel descendisse.

2. LANFR. *Genealogiis*. Generationibus, quotannis

videlicet vixerit Mathusalem et ceteri. Vel generationibus Christi, quomodo concordant, vel discordant; videtur enim discordare ibi Lucas a Mattheo.

questiones præstant magis (quasi *ser nuntium commodum, imo incommodum*) quam ædificationem Dei, quæ est in sile. 3, 4, 5. Finis autem præcepti est 6. *charitas, effice ne intendant supradictis, sed charitati, quia finis, id est, completio legis est charitas procedens de corde puro, et conscientia bona et sile non ficta.* A quibus, *genealogiis, vel conscientia et in fide*; quidam aberrantes, conversi sunt in vaniloquium, volentes esse legis doctores, non intelligentes *questiones de quibus agitur*, neque quæ loquuntur, *autoritatem Scripturarum*, neque *ipsas questiones de quibus 184 affirmant. Ne videretur legem incensare, hoc dicit.* 7. *Scimus autem quia bona est lex Judæorum, si quis ea legitime utatur, spiritaliter intelligens*: 8. *sciens hoc (ne videretur conversationem legis iterum introducere, hoc adjecti) quia 9. lex, carnalis observantia, iusto non est posita, sed in iustis coercendis, et non subditis, impiis, Deum negantibus, et peccatoribus, confitentibus Deum, et precantibus, sceleratis et contaminatis, parricidis et matricidis, homicidis, fornicariis, masculorum concubitoribus, 10. plagiariis, vel sicariis, mendacibus et perjuris, et si quid aliud sanæ doctrinæ adversatur, quæ est 11. secundum Evangelium gloriæ gloriosum, beati Dei, quod creditum est mihi, unde Gratias ago ei qui ut auferem prædicare me confortavit, Christo Jesu Domino nostro, quia fidelem me existimavit, poneas in ministerio Evangelii, qui prius blasphemus in Deum fui, et persecutor Ecclesiæ, et contumeliosus; sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate. Superabundavit autem gratia Domini nostri cum fide et dilectione (quia condonans peccata addidit et fidem, et dilectionem) quæ est in Christo Jesu, qui ut superabundaret gratia ut hoc venit, et hoc est quod dicit, fidelis sermo, etc. Fidelis sermo, et omni acceptione dignus; ecce sermo: quod Christus Jesus venit in hunc mundum peccatores salvos facere, 12. quorum primus, peior ego sum. Sed ideo condonatis mihi peccatis per fidem misericordiam consecutus sum, ut in me primo, pejori, ostenderet Christus Jesus omnem patientiam quam habet in peccatores, 13. ad informationem eorum (ne desperarent), qui credituri sunt illi in vitam æternam, ut habeant illam. Unde, Regi autem æternitatis immortalis, invisibili, soli Deo, honor et gloria in secula sæculorum. Amen Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, 14, 15. secundum præcedentes in. de, te prophetias (prophetans mihi Spiritu sancto, vel ver prophetiam Spiritus sancti electus erat, ut fieret episcopus et 185 doctor subditorum;*

COMMENTARIUS.

3. **ANNOS.** *Finis autem præcepti.* Dividens illa a veteri homine non est mutatus; sua enim vita quæ conveniebat præcipere eis, et a quibus se cohibere debuerant, inquit: *Finis præcepti est charitas.*

4. **AUGUST.** (serm. 39 *De tempore*, tom. X). *Finis autem.* Quid est autem præcepti finis, nisi præcepti adimpletio? Et quid est præcepti adimpletio, nisi legis plenitudo? Quod ergo ibi dixit: *Plenitudo legis charitas*, hoc etiam hic dixit: *Finis præcepti est charitas.*

5. **LANFR.** *Finis autem præcepti.* Præcepti, id est, præceptorum, quorum finis est charitas, id est, dilectio Dei et proximi. Sicut in Evangelio: *In his duobus mandatis tota lex pendet et propheta.*

6. **AUGUST.** (lib. i *De doct. Chr.*, cap. 40, tom. III). *Charitas de corde.* Cum enim diceret charitas, addidit de corde puro, ut nihil aliud quam id quod diligendum est diligatur. Conscientiam vero bonam subiungit propter spem. Ille enim se ad id quod credit et diligit perventurum esse desperat, cui male conscientia inest scrupulus. Tertio *et fide*, inquit, *non ficta*; si enim fides nostra mendacio caruerit, tunc et non diligimus, quod diligendum non est, et recte vivendo id speramus, ut nullo modo fides nostra fallatur.

7. **AMBROS.** *Scimus autem quia bona.* Ne videretur legem incensare, hoc dixit.

8. *Sciens hoc.* Ne videatur conversationem legis iterum introducere.

9. **AUGUST.** (expos. *Ep. ad Galat.*, cap. II, tom. IV). *Lex non est posita.* Deo vivit, qui sub Deo est; legi autem, qui sub lege est. Sub lege autem vivit, in quantum quisque peccator est, id est, in quantum

vivit, et ideo lex supra illum est; quia qui eam non implet, infra illam est; nam iusto lex posita non est, id est, imposita, ut supra illum sit, sed illa est enim potius quam sub illa, quia non sua vita vivit; cui coherendo lex imponitur; ut enim sic dicam, ipsam quodammodo legem vivit, qui cum dilectione iustitiæ iuste vivit.

10. **LANFR.** *Plagiariis.* Plagiarii sunt clam transferentes homines de patria in patriam, et vendentes.

11. **AMBROS.** *Secundum Evangelium.* Quæ ab illo nobis tribuitur, et beati dicit eo quod beatitudinem in natura habeat immutabilitatem [*s. in mutabilitate*].

12. **AUGUST.** (serm. 9 *De verb. Apost.*, cap. 6, tom. X). *Quorum primus.* Apostolus novissimus peccator primus. Et hic quomodo primus peccator? *Quorum primus ego sum.* Quia quibus prior sum, ergo pejorem voluit intelligi priorem.

13. **LANFR.** *Ad informationem, id est, hi qui in Christum sunt credituri, in magnis peccatis non desperent de misericordia Dei, in eo videlicet exemplo informati.*

14. *Secundum præcedentes.* Spiritus sanctus semper prædicebat Apostolo quidquid oportet eum iungere Timotheo. Et est sensus: Commendo te secundum quod inspiratio sancti Spiritus suggerit mihi.

15. **AMBROS.** *Secundum præcedentes.* Hoc secundum revelationem divinam, tui faciens electionem, commisi doctrinæ opus.

ad eandem quod prophetae tibi Spiritus sanctus tibi injungendum), ut milites in illis bonam militiam, habens fidem, non derisive de gratia, et retributione per fidem, etc. 16. bonam conscientiam, quam quidam repellentes circa fidem naufragaverunt; ex quibus est Hymeneus et Alexander, 17. quos puniendos, vel excommunicationi, tradidi Satanae, ut discant non blasphemare.

CAPUT II.

Obsecro igitur (quia per prophetiam es electus) primam annuum fieri 1. obsecrationes, in secreta, orationes, ante secreta, postulationes, cum benedicit episcopus, gratiarum actiones, sumptis communione sacramenti (etiam missale officium tangit) pro omnibus hominibus; pro regibus, et omnibus, qui in sublimitate, in principatu aliquo constituti sunt, 2. ut quietam et tranquillam vitam agamus, in omni pietate et castitate. 3. Hoc enim bonum est et acceptum coram Salvatore nostro Deo, qui omnes homines vult, vel ex operibus, salvos fieri et ad agnitionem veritatis venire. 4. Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum, homo Christus, Jesus qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, 5. testimonium temporibus suis, scilicet incarnationis in quo positus sum ego praedicator, 188 et Apostolus (veritatem dico in praedictis, non mantior) causa cur verum dicere debeat, doctor gentium in fide et veritate. Volo ergo, vel praecipiendo, vel quia doctor, virum opare 6. in omni loco levantes, vel in caelum, vel per bona opera, puras manus, juste reprehendentes, 7. sine ira, et disceptatione, sine desperatione retributionis. Similiter et mulieres in habitu ornato competenti, cum verecundia et sobrietate ornantes se, non in tortis criibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa; sed, quod decet mulieres, promittentes pietatem, quam promiserunt Christiana religione tenere, per opera bona. 8. Mulier in silentio discat, cum omni subjectione. 9. Docere autem mulieri non permitto, 10. neque dominari in virum, sed esse in silentio. Adam enim primus formatus est, deinde Eva; 11, 12, 13.

COMMENTARIUS.

16. LANFR. Bonam conscientiam. Conscientiam A quod ipse Christus similiter omnibus appropinquare vocat cogitationes, in quibus summo opere observanda est humilitas, qua spreta, in magnos quidam deveniunt errores, sicut in Epistola ad Romanos legitur

17. AMBROS. Quos tradidit. Ecclesiae alienationem Satanae traditionem vocat, ostendens per hoc quantum malum sit de Ecclesia excludi.

CAP. II.—1. AUGUST. (epist. 59, ad Paulin. qu. 3, solut). Obsecrationes. Obsecrationes accipiamus dictas, quas facimus in celebratione sacramentorum, antequam illud quod est in Domini mensa incipiat benedici; orationes, cum benedicitur et sanctificatur, et ad distribuendum comminuitur, quam totam benedictionem fere omnis Ecclesia Domini oratione concludit; interpellationes autem, sive, ut vestri B codices habent, postulationes sunt, cum populus benedicitur; quibus peractis et participato tanto sacramento, gratiarum actio cuncta concludit, quam etiam in his verbis ut inam commendavit Apostolus. Haec autem praecipua causa fuit ut, his breviter praescriptis atque significatis, non putaretur esse negligendum quod sequitur.

2. LANFR. Ut quietam. In pace principum quies et regimen servatur Ecclesiarum; nam in bellis et discordiis eorum tranquillitas dissipatur, tepescit pie as, distinctio solvitur, distinctione soluta morum castitas violatur.

3. AMBROS. Hoc enim bonum est. Et hoc probat adiciens: qui omnes homines vult salvos fieri, et ad agnitionem veritatis venire. Quod ostendit dum adje- C cit, Unus est enim Deus, hoc est, quia omnium est Dominus; sed et ille Mediator, qui nos homines nititur Deo copulare, unus est et hic homo, et per omnia necessarium ostendit quod conveniat de omnibus sollicitudinem impendere, eo quod Deus curam omnibus adhibet, et omnium Dominus est, et

videtur proprietate naturae; et omnibus praebuit beneficium, pro omnibus passionem suscipiens.

4. LANFR. Unus enim Deus. Ad hoc respondet quod dixit singulariter: Salvatore nostro Deo, vult omnes salvos fieri, quia unus Deus omnium, et unus Mediator est causa. Vel ab effectu probat: Vult omnes salvos fieri, quia seipsum dedit redemptionem pro omnibus.

5. Testimonium. Testimonium vocat quae de Christo praedixerunt prophetae vel quod de seipso Christus protulit, videlicet quando passurus, resurrecturus, etc., congruis temporibus reipsa et eventum confirmatum est.

6. AMBROS. In omni loco. Ordo: in omni loco extollentes sanctas manus, in quo orant.

7. Sine ira. Quod dixit sine ira, hoc est neminem odientes. Quod dixit sine disceptatione id est, ut fidei mente non dubitent accipere quod postulant; et ex altero charitatem erga proximum, et ex altero erga Deum commendat.

8. LANFR. Mulier in silentio. Mulier in silentio discere jubetur, quia, dum loquitur, magis ad luxuriam irritat et irritatur.

9. AMBROS. Docere autem. Necessaria erat illo tempore haec praecipio, quando prophetissae erant.

10. LANFR. Neque dominari in virum. Mulier non debet dominari, indignior enim est homine ut Eva, posterius enim quam Adam formata est, quia ille prius. Item quia indignior est, nam seducta est, quae per partem damnata, per partem liberabitur. Dicitur Adam non esse principaliter seductus, sed amore mulieris, sicut Salomon et alii multi.

11. AUGUST. (lib. xiv De civit. Dei, cap. 11, t. V). Adam non est seductus. Sicut enim Aaron erranti ad idolum fabricandum non consentit inductus, sed cessit obstrictus nec Salomonem credibile est errore

et Adam non est seductus, mulier autem seducta in pravaricatione fuit. 14, 15. Salvabitur autem per filiorum generationem, si filios in fide nutrierit religiose, vel per bona opera, si permanserit in fide, et dilectione et sanctificatione cum sobrietate.

187 CAPUT III.

Fidelis, dignus fide, sermo : ecce, 1. si quis 2. episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Oportet ergo, quod intentionem tantam quærit, episcopum (per episcopum et presbyter intelligitur) irreprensibilem esse, 3. unius uxoris virum, (si non virginem, non tamen bigamum) 4. sobrium, prudentem, 5. ornatum, 6. pudicum, hospitalem, doctorem, non violentum, non percussorem, sed modestum, non litigiosum, non cupidum, sed suæ domui bene prepositum, filios habentem subditos cum omni castitate. 7. Si quis autem domni suæ bene præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? Non neophytum, & ne in superbiam elatus, in iudicium incidat diaboli, ne iudicet se esse magnum, et sanctum, sicut diabolus iudicavit se æqualem Deo. Oportet autem illum et testimonium habere bonum ab iis qui foris sunt, ut non in opprobrium incidat, et 9, 10. in laqueum diaboli. Diaconos similiter pudicos oportet esse, non bibulagos, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes, 11. habentes mysterium fidei, quod jubet Christiana fides, in conscientia pura. Et hi autem, diaconi et cæteri probentur primum; et sic ministrent, nullum crimen habentes. Mulieres, sanctimoniuales similiter pudicas, 12. non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. Diaconi sint unius uxoris viri, qui filiis suis bene prius præsent, et suis domibus. Ratio cur tales debeant esse. Qui enim bene ministraverint, 13. gradum bonum, honorem, sibi acquirunt, (non in præsentis sæculo dicit) et multam fiduciam habere possunt in 188 fide, quæ est in Christo Jesu. Hæc tam paucæ

COMMENTARIUS.

putasse idolo esse serviendum, sed blanditiis femineis ad illa sacrilegia fuisse compulsum. Ita credendum est illum virum suæ femine uni, unum hominem homini conjugem conjugi, ad legem Dei transgrediendam non tanquam verum loquenti credidisse seductum, sed sociali necessitudine paruisse.

12. LANFR. Adam non est seductus. Seductus in eam re in qua Eva; neque enim vel Deum, vel Dei similem pro pomi comestione futurum esse se credidit, certissimeque se noverat male facere; et mendacium esse quod suadebatur sibi a muliere; sed utrumque posse fieri existimavit, et uxori suæ morem gerere, et peracti sceleris acta pœnitentia a Deo posse veniam obtinere. Minus ergo pœcavit qui pœnitendi intentionem habuit quam ea quæ neque de pœnitentia neque de venia in pravaricatione aliquid cogitavit, sed Deum Deoque similem potius per inobedientiam se fore existimavit.

13. AMBROS. Adam non est seductus, eo quod illius seductio mulier causa videtur existisse.

14. SALVABITUR AUTEM. Ostendit quod salute videtur digna esse progenies per eas mulieres quæ ad pietatem respiciunt. Nec de Eva hoc dixit, sed de genere loquitur.

15. AUGUST. (expos. in psal. LXXXV). Salvatur autem. Salvabitur ergo mulier, quæ in typo carnis accipitur per filiorum generationem, id est, si faciat bona opera (sed non ubicunque) in fide vera, in fide catholica, in solita unius Ecclesiæ pariat opera sua; propterea et de illa cum quereretur Apostolus, subiecit: *Salva autem erit per filiorum generationem,*

CAP. III. — 1. AUGUST. (lib. x De civit. Dei, cap. 19). Si quis episcopatum. Ait Apostolus: Si quis episcopatum desiderat, bonam opus desiderat. Exponere voluit quid sit episcopatus, quia nomen est operis, non honoris. Græcum est enim atque inductum vocabulum, quod ille qui præficitur, super-

A intendat, curam eorum scilicet gerens. Scopus quippe intentio est; ergo *ἐπιτοπιῶν* si velimus Latine *superintendere* possumus dicere, ut intelligat non se esse episcopum qui præesse dilexerit, non prælesse curat.

2. LANFR. Episcopatum. Episcopatus est super suam et aliorum vitam intentio, quod qui desiderat, bonum opus desiderat.

3. Unius uxoris, id est, qui unam tantum uxorem habuerit, vel in laica persona, vel in gradibus licite.

4. AMBROS. Sobrium, ita ut cum sollicitudine prospiciat ea quæ conveniunt.

5. Ornatum, conversatione, motu, specie.

6. Pudicum, eo quod in commune virorum et B mulierum constituitur doctor.

7. LANFR. Si quis autem domui suæ, etc. Talis debet eligi qui sciat domui suæ præesse; nescius enim minoris, ignorat majora.

8. AMBROS. In superbiam elatus. Unde extollens se propter magisterium, nihil differt a diabolo qui minister Dei creatus est, admissus est sibi nomen et honorem Dei.

9. In laqueum diaboli. Alia causa, id est, ne in antiqua præcipiet delicta eo quod nuper ab exterioribus recessisse videtur.

10. LANFR. In laqueum diaboli. Solet evenire illi qui ab aliis despiciuntur, ut despicientes se et ipsi despiciant, et sic in iram et odium, et cæteros diaboli laqueos incidant.

C 11. AMBROS. Habentes mysterium. Mysterium vocat illud dogma quod est de Christo.

12. Non detrahentes. Eo quod necessarie fieri soleat ut cæteræ mulieres confidenter ea quæ desunt referant.

13. Gradum bonum. Non in præsentis sæculo dicit.

tibi scribo, sperans me ad te venire cito. Si autem tardavero, et propte ea scribo, si tardavero, ut scias quomodo oporteat te in domo Dei conversari, que est 14. Ecclesia 15. Dei vivi, 16. columna et firmamentum veritatis, quæ tuetur, et firmat veritatem. 17. Et manifeste 18. magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, 19. justificatum est in spiritu, per spiritum in Jordane, vel assumendo carnem 20. apparuit angelis (Domus tue, vel angelis bonis famulantibus notus, vel in deserto malis) prædicatum est gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria, in assumptione.

CAPUT IV.

1. Spiritus autem manifeste dicit (exponit contra quos Ecclesia veritatem, scilicet contra hæreticos) quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoniorum, in hypoerisi loquentium mendacium, docent quod non faciunt, 2. et cauteriatam, adustam, corruptam, vel adurentem et alios corruptentem, 3. habentium suam conscientiam, 4. prohibentium nubere, (diversarum hæresium mentionem facit) abstinere, scilicet præcipientium, a cibis, (exponit quæ mendacia loquantur) quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, et iis qui cognoverunt veritatem. Qui cibi rejiciendi non sunt, boni enim sunt, 5. Quia omnis creatura Dei bona est, nihil rejiciendum, quod cum gratiarum actione percipitur; sanctificatur enim 189 per verbum Dei et orationem sacerdotis. 6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Jesu, 7. enutritus verbis fidei et bonæ doctrinæ, quam assecutus es. Ineptas autem et aniles fabulas devita; 8. exerce autem te ipsum ad pietatem, pasce gregem tibi commissum spirituali cibo et carnali ut sis pius. Nam sine pietate 9. corporalis exercitatio ad modicum, parum utilis est; pietas autem ad omnia utilis est, 10, 11. promissionem habens vitæ, quæ nunc est, et futuræ. Fidelis sermo, quem dixi, et omni acceptione dignus. In hoc enim, in promissione illa, laboramus et maledicimur, quia speramus in Deum vivum, qui est Salvator

COMMENTARIUS.

14. LANFR. Ecclesia Dei vivi, columna, etc. **F. A.** 5. AUGUST. (exposit in psal. cxliii, tom. VIII, et lib. vi Cont. Faust. c. 7, initio). Quia omnis creatura. Animalia quedam non natura sed significatione immunda dixisse; itaque [al., ita quod], verbi gratia, si de porco et agno requiratur, utrumque natura mundum est, quia omnis creatura Dei bona est; quedam vero significatione agnus mundus, porcus immundus.

15. AMBROS. Dei vivi. Optime adjecit Dei vivi, ut ostendat ex hoc Ecclesiam dignitatem.

16. LANFR. Columna. Ecclesia Dei in magnis viris columna est, qui alios sustinent; in eisdem etiam firmamur cum veritatis firmamento, quia ipsi verbis et miraculis veritatem Evangelii confirmant.

17. AMBROS. Manifeste. Quia Ecclesiam columnam veritatis dixit, ostendit ipsam veritatem, quæ sit.

18. LANFR. Magnum est pietatis sacramentum. Veritas et sacramentum quod hic habetur, id est, Christus, qui est veritas et sacramentum, manifeste **B** magnum est.

19. AMBROS. Justificatum. Humanæ naturæ hoc aptatur, quia spiritus habitationem in baptismate accepit.

20. Apparuit. Hoc est, perspicuus angelis factus est.

CAP. IV.—1. LANFR. Spiritus autem manifeste, etc. Vel columna Christi firmabit Ecclesiam contra impugnantes a fide discedentes, et quod discederent spiritus manifeste dicit.

2. Et cauteriatam. Cauterium, ferram quo adurit rei facies.

3. AMBROS. Habentium suam. Qui enim de castitate se simulant disputare, omnem spurcitiam in se perpetrare inveniuntur.

4. LANFR. Prohibentium nubere, etc. Præcipit ei ut interdicit eis spernere cibos, non nubere, et prædicare per spiritum, quia hoc prohibetur eis a pseudoapostolis.

5. AUGUST. (exposit in psal. cxliii, tom. VIII, et lib. vi Cont. Faust. c. 7, initio). Quia omnis creatura. Animalia quedam non natura sed significatione immunda dixisse; itaque [al., ita quod], verbi gratia, si de porco et agno requiratur, utrumque natura mundum est, quia omnis creatura Dei bona est; quedam vero significatione agnus mundus, porcus immundus.

6. LANFR. Hæc proponens fratribus. Duplex commotum sibi promittit, scilicet quia bonus minister, et doctrinam ipso usu assequitur.

7. AMBROS. Enutritus. Proficiet, inquit, hoc et tibi; nam dum debita sollicitudine doces alios, assidua meditatione nutriris.

8. Exerce autem te. Exercitationem pietatis, diligentiam doctrinæ dixit.

9. LANFR. Corporalis exercitatio. Datur intelligi quia in vigiliis, jejuniis, labori manuum et cæteris corporalibus laboribus se exercenat, operibus misericordie non adeo intentus.

10. AUGUST. (exposit. in psal. cxliii, tom. VIII). Promissionem. Sinistra ejus sub capite meo. Non me deserit et in temporalibus necessariis, sed tamen ipsa sinistra sub capite erit, non capiti præponetur, sed erit sub capite. Et dextera ejus amplectitur me, pollicens vitam æternam. Ita enim sinistra sub capite, dextera super caput, impletur quod sic dictum est, promissionem habens presentis vitæ, et futuræ; quod in præsentem, sinistra sub capite; quod in futuro, dextera ejus complectetur me.

11. LANFR. Promissionem habens vitæ. Quia per opera melius habet homo et in hoc sæculo, et in futuro.

12. Per prophetiam. Prophetiam vocat inspiratio-

omnium hominum, maxime fidelium. Præcipe hæc, *predicta*, et doce. Nemo adolescentiam tuam contemnat, *ita ut vita contemptibilem ætatem non faciat*; sed exemplum esse fidelium, in verbo, *id est*, *animæ a quo bonum sumatur exemplum*, in conversatione, in charitate, in fide, in castitate. Dum venis *interius considera qualiter vivas, et qualiter doceas*, attende lectioni, exhortationi, in moribus, et doctrinæ, *in fide*. Noli negligere *episcopatus gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi 12. per prophetiam, cum impositione manuum 13. presbyterii, vel cum accepti ipsam presbyterium*. Hæc meditare; in his esto, ut profectus tuus manifestus sit omnibus. 14. Attende enim tibi, *in utilitat*, et doctrinæ *propagandæ*; insta in illis. Hoc enim faciens, et teipsum salvum facies, et eos qui te audiunt.

CAPUT V.

1. Seniorem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem; juvenes, ut fratres; anus, ut matres; juvencales ut sorores in omni 5. castitate; **190** 4. videas honora, *in eis necessaria de ecclesiasticis*, quæ vero viduæ sunt, *remotæ ab omni cura sæculari*. Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet; 5. discat, *id est*, doceat, primum domum suam regere, et mutuam vicem *patri et matri, sicut illi sibi*, reddere 6 parentibus; hoc enim acceptum est coram Deo. 7. Quæ autem vere vidua a mundo separata est, et desolata, *nihil habens*, speret in Deum, et instet obsecrationibus, et orationibus nocte et die. *Ille tantum sperat in Domino*. Nam quæ in deliciis est, vivens corpore, mortua est in anima. Et hoc præcipe ut irreprehensibiles sint. 8; 9; 10. Si quis autem suorum, et maxime domesticorum curam non habet, fidem negavit et est infideli deterior. 11. Vidua eligatur *ad ministerium Ecclesiæ* non minus sexaginta annorum, quæ fuerit unius viri uxor, *ja, de*, operibus bonis factis testimonium habens, *scilicet*, si filios educavit, si hospitium peregrinos recepit, si sanctorum pedes lavit, si tribulationem patientibus ministravit, si omne opus bonum subsecuta est. Adolescentiores autem viduas *ad ministerium Ecclesiæ* devita 12, 13. Cum enim luxuriatæ fuerint, in Christo, *impinguatæ de ecclesiasticis*, nubere, *relicto castitatis voto*, volunt, habentes 14. damnationem, quia primam fidem, *votum, vel quam de castitate fecerunt promissionem*, irritum fecerunt. 15. Simul autem et otiosæ discunt circuire domos, non solum otiosæ, sed et verbosæ, et curiosæ, loquentes quæ non oportet. 16. Volo ergo, *ne iterum redeant ad sæculum*, juniores nubere, filios procreare, matre familiæ esse, 17. nul-

COMMENTARIUS.

nem sancti Spiritus, per quam præciebat quid de A hoc et de cæteris esset acturus.

13. Presbyteri. Presbyteri pro presbyterorum; pauciores enim tribus esse non possunt, et vocat presbyterum episcopum.

14. Attende, id est considera qualiter vivas, et qualiter doceas.

CAP. V. — 1. AMBROS. Seniorem ne increpaveris. Vult dicere: Nulli injurias te, neque sis acerbus aut asperus.

2. LANFR. Seniore. Non tantum ætate quantum moribus seniorem oportet hic intelligi; de qua senectute Salomon dicit: *Casi sunt sensus hominis, et ætas senectutis, vita immaculata*.

3. Castitate. In alloquio juvenularum, rectissime juvenis de omni castitate admonetur, ut nec saltim B minima dissolutione moveatur.

4. AMBROS. Viduas honora, id est, ecclesiasticis bonis ale.

5. Discat. De filiis ac nepotibus dixit, non de viduis.

6. LANFR. Parentibus. Parentes vocat, quos superius filios et nepotes vocavit. Tota progenies parentela dicitur; unde et in mundana lege parenti et a parente jam succedere jubentur, quibus mutuam vicem reddere, et in servitutis [i. e. senectute, vel servitutis] eorum subsidia et adminicula rependere.

7. Quæ vere vidua. Vere vidua est, quæ et moribus ornata est, et neminem habet qui [i. e. cui] diligentiam adhibeat.

8. Si quis autem suorum. Melius est veritatem ignorare quam cognitam postponere; quod facit qui suos non curat.

9. AUGUST. (lib. xix De civit. Dei, cap. 14., tom. V). Si quis autem. Ad eos quippe habet opportunitatem, facilioremque aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humane.

10. AMBROS. Si quis autem. Hoc ad illud refertur: Si qua vidua filios et nepotes habet, discant.

11. Vidua eligatur. Redd aliud [i. e. ad illud]: Viduas honora.

12. Cum enim luxuriatæ, hoc est, ubi fuerint inter duas receptæ, et ecclesiasticum sumptum consociatæ.

13. LANFR. Cum enim luxuriatæ. Ratio earum detestanda est, quia sæpe contingit ut, relicto proposito castitatis, per multos amatores luxurentur, et post multam luxuriam in Christo nubere, id est copulatis [i. e. copulatis] viris legitime volunt.

14. AUGUST. (lib. De bono vidui, cap. 9). *Malles damnationem. Ut voluntas [i. e. voluntatem], quæ a proposito cedit [i. e. cecidit], appareat esse damnatam, sive subsequantur nuptiæ, sive desint.*

15. AMBROS. Simul autem. Quotiam nullam habentes sollicitudinem temporalium, dum secute subsequantur quæ usul sunt necessaria; discunt et ipsa largitate studere otiositati.

16. Volo ergo. Ut juventutis impetus et ga plirram sollicitudinem occupatæ possint compercere.

17. Utam occasione. Illis qui nobis derogare C properant.

hanc occasionem dare adversario, quæ possit eas sibi imitare, maledicti gratia. Jam enim quædam cœteras sunt vitæ Satanae, sequentes illam. Si quis fidelis habet viduas, apud se congregatas, subministrabilis, id est, videris unde illas regat, non gravetur Ecclesia, **191** subministrazione earum, ut iis quæ vix viduas sunt sufficiat. Qui bene præsent præbyteri, duplici honore digni habeantur, verbis, et rebus honorantur; vel majori quam alii, maxime qui laborant in verbo, ad mores, et doctrina, ad fidem. Dicit enim Scriptura: Non alligabis os bovi trituranti, et, dignus est operarius mercede sua. 18. Adversus præbyterium accusationem cæcis noli recipere, nisi sub duobus, aut 19. tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue, ut et ceteri timorem habeant. Testor coram Deo et Christo Jesu, adjuro, teste Deo, et electis angelis, non reprobis, ut hæc custodias sine præjudicio, dijudicatione, id est, discretionem, nihil faciens in alteram partem declinandum, quæ declinanda sit. Manus cito remitti ad gradus ecclesiasticos dante: imponeris, neminem cito ordinaeris, neque 21. communicaveris peccatis alienis. 22. Te ipsum eorum custodi. 23. 21. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino utere, propter stomachum tuum, et frequentes tuas infirmitates (ad hoc quod dixit, sine præjudicio nihil faciens). 25, 26, 27. Quorundam hominum peccata manifesta sunt, ante discussionem, præcedentia ad iudicium: qui latenter peccant, eorum peccata in ipsius iudicii discussione manifestantur; quosdam, vel quorundam autem et subsequuntur; quidam quidem ante, **192** quidam post discussionem; similiter et facta bona manifesta sunt; et quæ 28. aliter se habent (id est, quæ mala sunt, vel bona, quæ manifesta non sunt), abscondi non possunt.

CAPUT VI.

Quicumque sunt sub iugo hominis fidelis servi Christiani, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, t. ne nomen Domini et doctrina blasphemetur. Qui autem fideles habeat dominos, non contemnant, 2. quia

COMMENTARIUS.

18. Adversus præbyterium. Prospexit ergo Aposto-
lus quæ facile adversus presbyteros accusationes
admitti possunt, eo quod interdum increpant obnoxios
pro amissis deliciis.

19. LANFR. Tribus testibus, id est, nisi accusator
habeat duos aut tres testes criminis quod con-
tendit.

20. AUGUST. (lib. De verb. Dom. serm. 16, cap. 7).
Peccantes. Ergo ipsa corripienda sunt coram omni-
bus, quæ peccantur coram omnibus; ipsa corripi-
enda sunt secretis, quæ secretius peccantur.

21. LANFR. Communicaveris. Qui indignum ordi-
nat, peccatis ordinanti et ipse communicat.

22. Te ipsum eorum. Quasi diceret: qui indignos
iuberis repellere, te ipsum debes in vitæ munditia
custodire.

23. Noli adhuc aquam. Quia castitatem servandam
præcepit, ne immoderatam abstinentiam vel auget,
vel tenere vellet, hoc subjungit. Vel quia infirmus
fuit, necdum ad plenum convalescerat. Vel ideo dicit,
adhuc eum juvenis sis, donec majoris sis ætatis.

24. Amas. Noli adhuc aquam bibere. Contem-
platione continentie adhuc aquam bibebat, et quia
frequentem aliam causam, talia agimus, ne videamur
indifferentes esse erga conversationem, bene
sunt.

25. Quorundam hominum. Vult dicere quia sicut
delinquentiam hominum non recte intentionem deli-
cta manifestata sunt, quæ illis in futuro seculo po-
nis esse provitura, licet faciant aliqua quæ multos
hæc potuerunt; sic et de illis qui recte vivere
impugnare; plurimas quidem illorum manifesta
sunt hominibus. Sunt etiam multa quæ lateant
multos; hoc enim significat dicens: et quæ aliter se
habeat, et abscondi non possunt. Utere vero vino
pro ipsa infirmitate, sciens et illa quæ homines
conijciant, etsi recte vivamus, bona esse, plurima

ex parte perspiciantur, nec ullam ex his nocuita-
tem sustinebimus; licet videantur multi actus nostri
a multis ignorari.

26. AUGUST. (lib. II De serm. Dom. in monte,
cap. 18). Quorundam hominum, manifesta ea dicitur
de quibus clarum est quo animo fiant; hæc præ-
cedunt ad iudicium, id est, quia si fuerit ista subse-
cutura, iudicium non est temerarium. Subsequuntur
autem illa quæ occulta sunt, quæ nec ipsa latebunt
tempore suo. Sic et de horis factis intelligendum est,
nam ita subjungit: Similiter et bona facta manifesta
sunt; et quæcumque aliter se habent, abscondi non
possunt. De manifestis ergo iudicemus, de occultis
vero, iudicium Deo relinquamus, quia et ipsa abs-
condi non possunt, sive bona, sive mala, cum tem-
pus advenit, quo manifestentur.

27. LANFR. Quorundam hominum. Causam sup-
ponit cui manus homini eis sunt imponenda. Judi-
cium autem vocat concilium, synodum, non aliquam
locum, in quo fit discussio personarum: Quorun-
dam, inquit, hominum peccata ita manifesta sunt, ut
eorum fama vel notitia prius pervenit ad iudi-
cium, quam ipsi infames qui veniunt ad ordinandum.
Quosdam autem peccata sua ad iudicium subsequuntur;
quæ tunc prius manifestantur, eorum ordi-
nandi discutuntur.

28. Aliter se habent. De quibus peccatis hinc intel-
ligendum est, non enim omnia in ipsa discussione
panduntur, plurima namque aliquando lateant.

CAP. VI. — 1. LANFR. Ne nomen Domini, etc.
Blasphemaretur nomen Dei, et doctrina, si propter
quod humiliari deberent, superbirent, et dominos
contemnerent.

2. Quia fratres sunt. Per hoc videbantur pares
esse servi et domini, quia Christiani utriusque, ac
per hoc servi contemnebant dominos.

fratres sunt, sed magis serviant, quia fideles sunt, *domini eorum, vel i; si*, et dilecti a Deo, quia benefici participes sunt, *Christianæ religionis, vel humaniores* Hæc doce, et exhortare. Si quis aliter docet (*eum docita*), et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Jesu Christi, *anathema sit*, et ei, quæ secundum pietatem, *religionem*, est, doctrinæ, superbus est, nihil sciens, 3. sed languens (*quia nescit solvere quæ proponit*) circa quæstiones et pœnas verborum; ex quibus oriuntur invidiæ, contentiones, blasphemie, et alter alteri maligne opponat, suspiciones malæ, confictationes hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, 4. existimantium 5. quæstum *temporalem* esse pietatem, *religionem, prædicationem*. 6. Est autem quæstus (*æquivoce quæstum accipit*) magnus, pietas cum sufficientia, *fides cui sufficit quod a Deo datur*. Ratio cur sufficere debeat, *quod impræsentiarum est*. Nihil enim intulimus in hunc mundum, laud dubium quia nec auferre quid possumus, *nec ista sunt nostra, non enim nobiscum deferemus*. Habentes autem allimenta et quibus tegamur, his contenti sumus. *Nec caremus ditari*. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia, et nociva, quæ mergunt nomines in interitum, et perditionem. 7. Radix enim omnium malorum est cupiditas; quam 8. quidam appetentes, erraverunt, 193 a fide, et inseruerunt se doloribus multis. 9. Tu autem, o homo Dei, hæc fuge; sectare vero justitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. Certa bonum certamen fidei, *quod pro fide Christiana certandum est; sic certando apprehende vitam æternam*, in qua, *ad quam habendam*, vocatus es, et confessus bonam confessionem, *catholicam fidem*, coram multis testibus, *in baptisni die vel in susceptione presbyterii*. Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Jesu, qui testimonium reddidit 10. sub Pontio Pilato *non erubescens* bonam confessionem, *Patrem scilicet*, ut serves 11. mandatum sine macula, (*non erubescas coram regibus evangelicum præceptum, de quo in psalmo: lex Domini immaculata*) irreprehensibile, usque 12. in adventum Domini nostri Jesu Christi; quem suis, *congruis*, temporibus; 13. ostendet *Deus beatus*, et solus potens, Rex regum, et Dominus dominantium, qui solus habet 14. immortalitatem, et lucem inhabitat inaccessibilem; quem nullus hominum *permanens in hac corruptibilitate* vidit, sed nec 16. videre potest: cui honor, et imperium sempiternum. Amen. Divitibus hujus sæculi præcipe, non sublime sapere, *in divitiis gloriari*, neque sperare in incerto divitiarum, sed in Deo vivo (qui præstat nobis omnia abunde adfruendum *non congregandum*) *ad hoc scilicet, vel præcipe bene agere*, divites fieri in bonis operibus, facile tribuere, communicare *proximis indigentibus*, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant veram vitam. O Timothee, 17. depositum, *fidem, episcopatus gratiam*, custodi, devitans profanas vocum novitates, *deceptivas propositiones*, et oppositiones falsi nominis scientiæ, (*artem sophisticam dicit*) quam quidam 18. promittentes, *proficientes*, circa fidem exciderunt, *in hæreses*. Gratia tecum. Amen.

COMMENTARIUS.

5. AMBROS. *Sed languens*. Languorem dicit cogitationum eorum, eo quod relinquentes pietatem ad quæstiones evolabantur.

4. LANFR. *Existimantium*. Existimabant Christum esse colendum tantummodo propter lucra hujus vite.

5. *Quantum esse*. Ad hoc se pios exhibent, ut terrena assequantur, quibus sua non sufficiunt.

6. *Est autem quæstus*. Quasi diceret: est quidem religio Christiana quæstus, sed non qualem ipsi putant, sed magnus, id est æternus.

7. *Radix omnium malorum*, etc. Avaritia, id est, cupiditas divitiarum infert hæc mala; nec mirum, quia cupiditas omnium est radix malorum.

8. AMBROS. *Quidam appetentes*. Pro illis quæ sibi acciderunt.

9. *Tu autem, o homo Dei*. Aperte visus est eum exhortasse, hominem Dei illum dicens.

10. LANFR. *Sub Pontio*. Quando dixit, *Omnis qui ex veritate est, audit meam vocem*, etc.

11. *Mandatum*, id est, evangelicum præceptum, de quo in psalmo: *Lex Domini immaculata*.

12. AUGUST. (lib. iii contra Maxim. Arian., c. 12).

A *In adventum*. Quem scilicet adventum Domini nostri Jesu Christi ostendet.

13. AMBROS. *Ostendet beatus*. Beatum vocavit ad confirmationem invertibilitatis nature in nobis future, quæ illi est in natura potentie. Et regem ac dominum, quia potens est, et demones subjugare, et mortem adimere. Et lucem habitat, quis corpora sanctorum illustrabit.

14. AUGUST. (*ibid.*). *Immortalitatem*. Immortalitatem autem dicitur habere solus Deus. In omni enim mutabili natura, nonnulla mors est ipsa mutatio; quia facit aliquid in ea non esse quod erat.

15. LANFR. *Immortalitatem*, id est immutabilitatem; omnis enim creatura mutabilis.

16. *Videre potest*. In hac vita intelligendum est, non posse ab hominibus videri Deum. Nam de alia scriptum est: *Videbimus eum sicuti est*.

17. *Depositum*, id est, spiritualia charismata, quæ tibi Deus disposuit, id est, commendavit.

18. *Panitentem*. Ordo. Scientiæ [*s.*, scientiam] falsi nominis autem sophisticam dicit, quæ falso nomine scientiæ dicitur; cum error et fallacia rectius diceretur.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TIMOTHEUM II.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

194 ARGUMENTUM. Item Timotheo scribit de exhortatione martyrii, et omni regula veritatis, et quid futurum sit temporibus novissimis, et de sua passione scribens ei ab urbe Roma.

CAPUT PRIMUM.

Paulus Apostolus Jesu Christi per voluntatem Dei, secundum 1. promissionem vitæ, (*Apostolus prædicans promissionem vitæ æternæ, secundum quod promisit Deus*) quæ est in Christo Jesu, in fide Christi, non meritis, Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, (*causa inter effecta sua posita, id est, gratiam, et pacem*) pax a Deo Patre, *ex quo genitus sum in Ecclesia, vel in massa sanctorum Patrum, ex quibus sum, et Christo Jesu Domino nostro.* 2. Gratias ago Deo, cui servo a progenitoribus meis Anania, et aliis, in conscientia pura, non in hypocrisi, quod sine intermissione (*ecce unde gratias agit*) habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, *desiderio mei effusarum*, ut gaudio implear, recordationem accipiens ejus fidei, quæ est in te non ficta, quæ et habitavit primum (*bonus a bonis progenitus*) in avia tua Loide, et matre tua Eunice, (*non facit mentionem patris, qui in gentili errore permansit*) certus sum autem quod et in te habitet fides. Propter quam causam admoneo te, (*hic inquit eum pigrum esse in prædicatione*) ut resuscites (*torpebat enim præ timore*) 3. 4. gratiam Dei, episcopatus, quæ est in te per impositionem manuum mearum. *Non debemus timere*, Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, et dilectionis, et sobrietatis. Noli itaque erubescere, *timere*, testimonium, prædicationem, Domini nostri, neque me vinculum ejus, *pro eo 195 vinculatum.* 5. Sed collabora Evangelio secundum virtutem Dei, *prout virtus Dei opitulabitur tibi*, qui nos liberavit, et 6. vocavit vocatione sua sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et secundum gratiam, quæ data est nobis a Deo in Christo Jesu ante tempora sæcularia, in prædestinatione. Manifestata est autem nunc in tempore plenitudinis per illuminationem Salvatoris nostri Jesu Christi, qui 7. destruxit quidem mortem, illuminavit autem vitam, *illuminando dedit vitam*, et incorruptionem, *hanc incorruptibilem*, per Evangelium; in quo prædicando positus sum ego prædicator, et Apostolus et magister gentium. Ob quam causam etiam hæc vincula patior: sed 8. non confundor, *non erubesco*. Scio enim cui credidi, *pro quo patior*, (*a simili creditoris sumptum*) et certus sum, *quod non ero inimicus*, 9. quia potens est depositum meum, *quod sibi deposui, id est, opus bonum, quod ego feci, servare et reddere* in illum diem. Formam habe sanorum verborum, *collabora Evangelio, vel esto habens formam verborum, quæ sanant*, 10. quæ a me audisti in fide habenda, et in dilectione, in Christo Jesu. Bonum depositum, *doctrinam a me commentatam tibi*, custodi per Spiritum sanctum, *per auxilium Spiritus sancti*, qui habitat in nobis. *Ut firmus custodiat hoc, dicit*, 11. Scis hoc, quod aversi sunt a me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phigelus et Hermogenes. Dat misericordiam Dominus Onesiphori (*qui a me non discessit, nec erubuit*) domui, quia sæpe me refrigeravit, *visitando me, et aliis modis*, et 12. catenam meam non erubuit; sed, cum Romana venisset, sollicitè me

COMMENTARIUS.

CAP. I. — . AUGUST. *Promissionem vitæ, hoc est: A* cens: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego vos requiescere faciam.*

2. *Gratias ago.* Gratias ago Deo cui servo; unde hoc ita se habet: quoniam sine intermissione memoriam tui habeo in orationibus. Ordo est: Gratias ago memor lacrymarum tuarum, ut gaudio implear, ut non causam, sed quod sequitur, significet.

3. *Gratiam Dei.* Divinam donationem in ordinatione concessam.

4. LANFR. *Gratiam Dei.* Gratiam episcopatus admoneo enim resuscitare, ut confidentius prædicet verbum Dei, non timens terrenas potestates, nec erubescens se dicere discipulum crucifixi, et vincii; aliquantisper enim timidus et negligens erat,

5. AUGUST. *Sed collabora.* Ut prædices virtutem Dei, qui nos salvos fecit.

6. LANFR. *Vocavit vocatione*, id est, invitavit, di-

7. *Destruxit*, id est, perspicue ostendit ubi esset vita et corruptio.

8. *Ameos. Non confundor.* Bene posuit non confundor, quia dixerat non erubescas.

9. *Potens est depositum*, id est, perfectam spiritus gratiam, in qua spe ad præsens hanc spiritus gratiam, ut pignus vel arrham, assecuti sumus.

10. LANFR. *Quæ a me audisti*, id est, cum insinuarem fidem et dilectionem quæ oportet haberi in fide Christi Jesu.

11. *Scis enim quod.* Ad hoc ei istos commemorat, ut et ipse cautus sit, ne similiter sese avertat.

12. *Catenam meam.* Consequenter hoc adjunxit, quia ad exhortationem ejus dixerat, nec erubescas testimonium Domini.

erepa in omn. patientia, *exterius ostensa, interius habita*, et doctrina. *verborum, et operum. Et sic oportebit*: Erit enim tempus cum, *quando*, sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria concurrant sibi magistros, 2. prurientes auribus, et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur. *Quidquid illi*, Tu vero vigila, in omnibus labora, 3. opus fac evangelistæ, ministerium tuum imple. Sobrius esto. 4. Ego enim jam delibor, *immolor*, et tempus resolutionis meæ instat. 5. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. 6. In reliquo (*et quid relinquitur? hoc scilicet*) reposita, *id est, servata*, est 7. mihi corona justitiæ, *quam mereor justitiam*, quam reddet mihi Dominus in illa die justus iudex, non solum autem mihi, sed et 8. iis qui diligunt. 9. adventum ejus, *boni, non metuentes damnationem in die iudicii*. Festina ad me venire cito. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam; Lucas est mecum solus. Marcum assume, et adduc tecum; est enim mihi utilis in ministerium. Tychicum autem misi Ephesum. Pænulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, et libros, *meos*, maxime autem membranas. Alexander Erarius (*narrat ei quid sibi Romæ contigerit*) multa mala mihi ostendit; reddet illi Dominus secundum opera ejus, quem et tu devota, *ne alloquaris*, valde enim restitit verbis nostris. In prima mea defensione, *qua me apud Neronem defendi*, nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt; non illis imputetur. Dominus autem mihi assistit et confortavit me; ut per me prædicatio impleatur, et audiant omnes gentes; et sic liberatus sum de ore leonis, *Neronis*. Liberavit me Dominus ab omni opere malo; et salvum faciet in regnum suum cœlestis; cui gloria in sæcula sæculorum. Amen. Saluta Priscam et Aquilam, et Onesiphori domum. Erastus remansit Corinthi; Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, et Pudens, et Linus, et Claudia et fratres omnes. Dominus Jesus Christus cum Spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

COMMENTARIUS.

2. LANFR. *Prurientes*, id est, leves, instabiles, nova a parte, quæ instat. semper audire volentes.

3. *Opus fac evangelistæ*. Opus evangelistæ est, bene vivere, et bene dicere; moribus et verbis subjectos instruere.

4. *Ego enim jam*. Quasi diceret: ideo tam studiosè te moneo, quia in præsentem moriturus sum, te postea non moniturus.

5. AMBROS. *Bonum certamen*. Non ludens ista, sed ad exhortationem dixit Timothei.

6. LANFR. *In reliquo*, id est, in reliqua æternitati

7. AMBROS. *Mihi corona*. Bene justitiæ coronam vocavit illam quæ contemplatione [compensatione? Ed. P.] laborum datur.

8. *Illis qui diligunt*. Miraculi dignum quod non dixit, illis qui laboraverunt aut passi sunt, sed dixit qui diligunt, quia certaminum et passionum tempus non semper est.

9. LANFR. *Adventum ejus*. Adventum Christi dicunt qui a malis cessant, et bona faciunt; hi enim in die iudicii damnari non metuent.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD TITUM.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

200 ARGUMENTUM. — Titum commonefacit et instruit de constitutione presbyterii, et de spirituali

conversatione, et hæreticis vitandis qui in traditionibus Judaicis credunt, scribens ei a Nicopoli.

CAPUT PRIMUM.

Paulus servus Dei, Apostolus autem, *nuntius*, Jesu Christi 1. *prædicando secundum fidem, vel non meritis*, electorum Dei, et 2. *agnitionem veritatis, quæ* 3. *secundum pietatem, Christianam religionem*, est in spem vitæ æternæ, quam vitam promisit, qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcularia; manifestavit autem temporibus suis, *congruis*, 4. Verbum suum, *Christum, qui est causa illius vitæ*, in prædicatione,

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. AMBROS. *Secundum fidem electorum*. Dicit Apostolus: constitutus sum ut per me credant electi, ut vitam æternam assequi possint, quam dum representare præsumperant. In opus vero nunc produxit adventum Christi, quando optime se rem habere existimavit.

2. LANFR. *Agnitionem veritatis*. Veritas secundum pietatem, id est, Christianam religionem, est Creatorem creaturam factum, hominem de Virgine na-

tum, mortuum resurrexisse, nosse.

3. *Secundum pietatem*. Per quam habemus spem æternæ vitæ. Diceret quis: satis potes sperare, et nihil consequi; ad hoc respondet: *Quam promissit Deus*. Iterum objicienti: spes aliquando fallit, adjungit: *qui non mentitur*.

4. *Verbum suum*. Vitam æternam (quæ promissa et manifestata est) dicit esse Verbum Dei: *Ego sum*, inquit, *via, et veritas et vita*.

quæ credita est mihi secundum præceptum Salvatoris nostri Dei; Tito 3. dilecto filio secundum (*determinat quomodo sit filius*) communem fidem, gratia et pax a Deo Patre et Christo Jesu Salvatore nostro. Hujus rei gratia reliqui te Cretæ, ut 6. ea quæ desunt corrigas, *suppleas*, et constituas per civitates presbyteros, *episcopos*, sicut et ego disposui tibi. Si quis 7. sine crimine est, unius uxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. 8. Oportet enim episcopum sine **201** crimine esse, sicut Dei dispensatorem; non superbum, 9. non iracundum, non violentum, *effectus iracundiæ*, non percussorem, non turpis lucri cupidum; sed hospitalem, benignum, sobrium, justum, sanctam continentem, amplectentem, *adimplentem opere*, eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem, *doctrinam scilicet Christianam veracem*, ut potens sit exhortari in doctrina sana, *sanante*, et eos qui contradicunt, *inobedientes*, arguere. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui, et seductores, (*pseudo et incircumcisi quæstiones deceptorio cæteris faciebant*) maxime qui de circumcissione sunt; quos oportet redargui; qui universas domos, *familias*, subvertunt a fide, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia. Dixit quidam ex illis 10. proprius ipsorum propheta: 11. Cretenses semper mendaces, malæ bestię, ventres pigri. Testimonium hoc *de Cretensibus* verum est. Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes *Judaicis fabulis*, et mandatis, *traditionibus*, hominum avertentium se a veritate, *volentium judicare, a cibis abstinere, quod non decet, quia* 12, 13, 14. Omnia munda mundis; 15. coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia. Constitentur se posse Deum, factis autem negant, cum sint abominati, *abjecti a Deo*, et incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi.

CAPUT II.

Tu autem loquere quæ docent sanam doctrinam. *Admone Senes*, ut sobrii sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia; *admone anus* similiter ut sint in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino servientes, bene docentes, ut prudentiam doceant adolescentulas, ut viros suos ament, filios suos diligant, *se exhibeant* prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, ut non blasphemetur verbum Dei. Juvenes similiter hortare ut sobrii sint. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate vitæ, in gravitate morum verbum sanum, *sit tunc irreprehensibile* **202** ut is qui ex adverso est, *infidelis vel diabolus*, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. *Admone*. Servos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, non frævantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes, 1. ut doctrinam Salvatoris nostri Dei 2. ornent, *ornate habeant*, in omnibus actis, et dictis. *Est ne aliqua doctrina? est hæc qua dicit*: 3. Apparuit enim gratia

COMMENTARIUS.

5. *Dilecto filio*. Qui est filius meus, non secundum ^A carnem, sed secundum catholicam fidem, quam ei insinuavi; catholicum enim Græce, *commune* vel *universale* dicitur Latino.

6. AMBROS. *Ea quæ desunt*. Bene dixit quæ desunt; nam pietatis ratio omnibus credita erat ab Apostolo.

7. AUGUST. (*expos. in Evang. Joan.*, Tract. 41, tom. IX) *Sine crimine est*. Crimen autem est peccatum grave, accusatione et damnatione dignissimum.

8. LANFR. *Oportet episcopum*. Hic aperte ostendit presbyterorum nomine episcopos superius designatos fuisse.

9. AMBROS. *Non iracundum*. Hoc est reminiscens iram, et per longi temporis spatia tenentem.

10. LANFR. *Proprius eorum propheta*. Attende non solum Judæos, sed et gentes habuisse prophetas.

11. *Cretenses semper mendaces*. Tales esse eos confirmat auctor Epimenides, poeta gentilis.

12. AMBROS. *Omnia munda mundis*. Quæ ad escam facta sunt, nihil in se immundum habent; si tamen quis cum munda conscientia velit insumere. Si quis autem per suam incredulitatem habet conscientiam coinquinatam, nihil mundum poterit illi esse, qui talis est.

13. AUGUST. (*lib. xxxi cont. Faust.*, c. 4, tom. VI)

^A *Omnia munda mundis*. Omnia munda mundis secundum naturam in qua creata sunt; non tamen omnia secundum significationem munda: primo populo Judæorum; nec nobis omnia vel propter salutem vel propter consuetudinem humanæ societatis apta sunt, sed cum sua cuique redduntur et naturalem ordinem servant, omnia munda sunt mundis.

14. LANFR. *Omnia munda*. Datur intelligi quod, ex mandatis ipsorum hominum, quidam cibi judicarentur immundi.

15. AUGUST. (*ibid.*) *Coinquinatis*. Immundos dicit Apostolus quod carnaliter asperant; et infideles quod tempus gratiæ a legis tempore non discernant, quibus ideo dicit nihil mundum, quia et his quæ respuebantur [*al.*, respuebant], et his quæ sumebant non sancte, non juste utebantur.

CAP. II. — 1. LANFR. *Ut doctrinam*. Hoc ad omnia superiora refertur, ex eo loco, quo dicit: *senes ut sobrii sint*.

2. *Ornent in omnibus*. Ornaventum doctoris est honesta vita discipulorum.

3. *Apparuit enim omnibus*. Quasi diceret: Doctrinam Christi ornare oportet omnis cui gratia Dei, id est remissio peccatorum, et vita æterna in promptu est, omnibus ornamentibus eam.

Dei, et Salvatoris nostri omnibus hominibus, erudiens nos, ut abnegantes 4. impietatem, et sæcularia desideria, sobrie et juste, et pie vivamus in hoc sæculo, expectantes beatam spem, et adventum 5. gloriæ magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi; qui dedit semetipsum pro nobis, ut nos redimeret ab omni iniquitate, et mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem honorum operum, Hæc loquere, et exhortare, et argue cum omnimperio, ita te habe, ut 6. Nemo te contemnat.

CAPUT III.

Admone illos principibus et potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse, neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. 1. 2. Erasmus enim aliquando et nos insipientes, increduli, errantes, servientes desideris, et voluptatibus variis, in malitia, rapina, et invidia agentes, odibiles, odio digni, odientes invicem. Cum autem benignitas et humanitas apparuit Salvatoris nostri Dei, non ex operibus justitiæ, quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit, 3. per lavacrum regenerationis, vel lavacri regenerationem, et renovationis, renovationem, Spiritus sancti, quem effudit in nos abunde per Jesum Christum Salvatorem nostrum, ut justificati gratia ipsius, hæredes 203 simus secundum spem vitæ æternæ. Fidelis sermo est, quem dixi, et 4. de his volo te 5. confirmare, ut curent, scilicet eos, qui credunt Deo, 6. bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona, et utilia hominibus. Stultas autem questionēs, et 7. genealogias, et 8. contentiones, et pugnas legis devita; sunt enim inutiles et vanæ. Hæreticum hominem post unam et secundam correptionem devita, sciens quia subversus est qui ejusmodi est, et delinquit, cum sit proprio 9. judicio condemnatus. Cum misero ad te Arteman, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim; ibi enim statui hiemare. Zenam legisperitum, et Apollo sollicitè præmiue, Nicopolim ad ministerium illorum, ut nihil illis, Arteman, et Tychico desit. Discant autem, Arteman, et Tychicus, et nostri bonis operibus præesse ad usus necessarios, impendendo aliis similiter, ut non sint infructuosi. Salutant te qui tecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.

COMMENTARIUS.

4. *Impietatem*, id est, idololatriam et culturam dæmonum.

5. *Gloriæ*. De hac gloria dicitur in Evangelio secundum Mattheum: *Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui, cum angelis suis*. Et est ordo: gloriæ Jesu Christi magni, etc.

6. AMBROS. *Nemo te*. Contemnat te nemo, dicit. Si valde sit aliquis ferox, arguas eum peccantem.

CAP. III. — 1. AMBROS. *Erasmus enim*. Objiciebant vero ei quorundam impietatem, ob quam multi fidelium bonum existimabant, si adversus hujusmodi litem exercerent.

2. LANFR. *Erasmus enim*. Quasi diceret: Nulli spernendi, etiamsi insipientes sint et increduli, quia aliquando eis similes fuimus: sed per gratiam Dei salvati fuimus.

3. *Per lavacrum*. Per baptismum dicit, in quo regeneratur et renovatur homo, adveniente in eum Spiritu sancto, per quem fit remissio peccatorum.

4. AMBROS. *Et de his volo*. Necessarium utique ut ipse cum multa fiducia de his doceas, et consilium des illis qui crediderunt Deo, quatenus diligentiam convenientium adhibeant. Et omnia ista ad illud reddidit quod superius dixerat commone eos principibus et potestatibus subditos esse.

5. LANFR. *Confirmare*. Ordo: confirmare, sed [s., scilicet] eos qui credunt Deo, ut curent, etc.

6. *Operibus*, id est, ut studeant majora operari, sicut sunt in majori loco constituti.

7. *Genealogias*. Genealogias Christi aliter computabant quidam quam Evangelistæ et apostoli, quos vitandos potius quam confutandos præcipit.

8. *Contentiones*. Contentiones et pugnae legis erant inter Judæos et Christianos, ista ad litteram, B his ad spiritualem intelligentiam legem oportere intelligi contendentibus.

9. *Judicio*. Proprio judicio se condemnat qui errorem laudat, vituperat veritatem.

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM.—Philemoni familiares litteras facit pro Onesimo servo ejus, scribens ei ab urbe Roma de carcere, per ipsum Onesimum.

CAPUT PRIMUM.

Paulus 1. vincetus Christi Jesu, et Timotheus frater, 2. Philemoni dilecto, 204 et adjutori nostro, et

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. AMBROS. *Vinctus Jesu Christi*. In præsentem negotio neque servum Christi, neque Apostolum se dixisse [s., dixit], sicut erat consuetudo scribendi; nam de spiritualibus negotiis scribebat.

Appiæ uxori sorori charissimæ, et Archippo filio ejus commilitoni nostro, et Ecclesiæ, quæ in domo tua est. Gratia vobis, et pax a Deo Patre nostro, et Domino Jesu Christo. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis, audiens charitatem tuam, et fidem, quam habes in Domino Jesu, quam charitatem habes et 3. in omnes sanctos, 4. ut communicatio fidei tuæ evidens fiat, in agnitione omnis operis boni patrati, quod est in vobis, vel nobis, 5. in Christo Jesu, ad Christi honorem. Gaudium enim (alia ratione reddit gratias) magnum habui, et consolationem in charitate, quia viscera sanctorum requieverunt per te, frater, sanctos refecisti dando de tuis. Propter quod, id est, charitatem tuam, 6. multam fiduciam habens in Christo Jesu imperandi tibi quod ad rem perinet; propter charitatem magis obsecro, 7. cum sis 8. talis, ut ego Paulus senex, nunc autem et vinculus Jesu Christi; obsecro te pro 9. meo filio, quem genui, baptizavi, in vinculis, 10. Onesimo, qui tibi 11. aliquando inutilis (temperative) fuit, nunc autem et mihi 12. et tibi utilis erit, quem remisi tibi. Tu autem illum ut mea viscera suscipe; quem ego vulturam tecum desinere, ut pro te mihi 13. ministraret 14. in vinculis Evangelii; sine consilio autem tuo nihil volui facere, uti ne velut, ut non, ex necessitate, exactorie, bonum tuum esset, sed voluntarium. Versitan enim ideo discessit ad horam a te, ut 15, 16. æternum, hic, et in futurum fideliter illum reciperes; jam non 17. ut servum, sed pro servo charissimum fratrem, maxime, valde, mihi, quanto autem magis tibi, et 18. in carne servus, et in Domino? in fide firma. Si ergo (adjective) habes me 19. socium, suscipe illum sicut me; si autem aliquid, detrahendo res tuas, nocuit tibi, aut debet; hoc mihi imputa. Ego Paulus scripsi mea manu; ego reddam, ut non dicam tibi, quod et teipsum mihi debes; 20. ita, frater. Ego 21. te fruar in Domino; refice viscera mea, hunc, in Domino. Confidens in obedientia tua scripsi tibi, sciens quoniam et super id quod dico, (vel liberum, vel aliud bonum) facies. Simul autem et para mihi hospitium;

COMMENTARIUS.

et nunc de his quæ in potestate Philemonis erant. A zatus est; quem remittens, pro eo nunc rogat.

Ei illud magis proponendum censuit quod valde suadere poterat, quia pro aliorum salute habebatur in vinculis.

2. Philemoni. Marito junxit uxorem, deinde filium Philemonis et Appiæ, nec cæteros, qui pertinebant ad eos, fraudavit salutatione.

3. In omnes sanctos. Ex hoc illud cognoscitur. Nam erga sanctos charitas in operibus demonstrata, affectum, quem erga Deum habes, comprobatur. Unde et optime adjecit: Ut communicatio fidei tuæ perfecta fiat in agnitione omnis boni.

4. LANFR. Ut communicatio, id est, communicans fidei nostræ fides tua.

5. In Christo. Qui me Apostolum fecit.

6. AMBROS. Fiduciam multam. Non dixit: potestatem habeo præcipiendi, sed fiduciam. Non dixit propter apostolatam, sed propter charitatem quam erga omnes habebat. Qui enim erga omnes sanctos sic liberalis est, nunquam hunc gratiam postulatam dare pigebit.

7. Cum sis talis ut Paulus. Omne quod summum bonum intelligi poterat, hoc erat in Paulo. Adjiciendo senioem et vinculum, ad reverentiam eum invitavit.

8. LANFR. Talis. Senex erat iste sicut Apostolus, et ideo non vult sibi imperare, sed obsecrare; ipse enim superius dixit: Senioem ne increpaveris, sed obsecra ut patrem.

9. AMBROS. Pro meo filio. Bene primum dixit, propositis ejus mutabilitatem [f., proposita ejus mutabilitate]; ac sic posuit nomen, eo quod sciret non bene habere de illo Philemonem, propter priusnam ejus mutabilitatem.

10. LANFR. Onesimo. Onesimus iste servus Philemonis erat, qui fugiens dominum suum, quædam furatus est; sed veniens Romam ab Apostolo bapti-

11. AMBROS. Aliquando. Adjecto aliquando, alium esse hunc ostendit ab illo qui dudum.

12. Et tibi. In primis dixit, tibi, ut non videatur alienum servum subtrahere ab ejus domino. Quod dixit, tibi, contemplatio [f., contemplatione] obsequii dixit; quod autem, mihi, secundum correptionem ejus dixit.

15. Ministraret. Vult dicere: etiamsi hoc fecissem, tuum lucrum erat ut is mihi ministraret. Nam si servus tuus ministraret mihi, mercedem utique tibi acquirebat. Nec dixit pro te, sed pro tuo commodo.

14. LANFR. In vinculis Evangelii, id est, quæ sustineo propter Evangelium, quod prædico.

16. Æternum, id est, æternaliter tecum 205 futurum, ut non dicam tibi. Astute rogat ut quod servus ei debet, sibi dimittat. Quasi diceret: Possem dicere quod non solum hoc, sed et teipsum debes mihi, sed nolo

16. AMBROS. Æternum. Evidens est quoniam in fugam versus est arbitrii per pravitatem. Ex his vero quæ facta fuerant occasione accepta, dixit eum recessisse, ut melior fieret; præbebat enim firmitatem verborum ejus, exitus ipsius negotii. Unde nec definitive, sed dubitative dixit.

17. Ut servum. Hoc est, recipias eum non solum servile obsequium persolventem.

18. In carne. Statum hunc temporalem dixit, qui in præsentia habetur.

19. Socium. Si, inquit, existimas nobis omnia esse communia, recipe hunc, eo quod eum recepi.

20. Ita, frater. Pro adjuratione posuit.

21. Te fruar. Hoc est sic videam te, in omnibus illis quæ secundum Deum sunt, profectum habentem spiritualem, quod tecum æstimo esse lucrum.

nam spero per orationes vestras donari me vobis. *Veniam enim ad te. Salutat te Epaphras concaptivus meus in Christo Jesu, Marcus, Aristarchus, Demas et Lucas, adiutores mei. Gratia Domini nostri Jesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*

EPISTOLA B. PAULI APOSTOLI AD HEBRÆOS.

CUM INTERJECTIS B. LANFRANCI GLOSSULIS.

ARGUMENTUM. — In primis dicendum est cur Apostolus Paulus in hac Epistola scribenda non servaverit morem suum, ut vel vocabulum nominis sui, vel ordinis describeret dignitatem. Hæc causa est quod, ad eos scribens qui ex circumcissione crederant, quasi gentium Apostolus, et non Hebræorum; sciens quoque eorum superbiam, suamque humilitatem demonstrans, meritum officii sui noluit ante-

ferre. Nam simili modo etiam et Joannes apostolus propter humilitatem in Epistola sua nomen suum eadem ratione non prætulit. Hanc ergo Epistolam fertur Apostolus ad Hebræos conscriptam Hebraica lingua misisse. Cujus sensum et ordinem retinens Lucas evangelista, post excessum beati Pauli apostoli, Græco sermone composuit.

206 CAPUT PRIMUM.

1. 2. 3. Multifariam, 4. multisque modis factis olim Deus loquens patribus in prophetis, per prophetas, novissime diebus istis 5. locutus est nobis 6. in Filio, per Filium, in eo, quod homo, quem constituit 7. hæredem universorum, (quæ tunc per ipsum facta sunt) per quem fecit et sæcula, secundaum quod Deus. 8. Qui cum sit splendor gloriæ, (procedens a Patre, ut splendor a sole, non tamen diversus sed eandem habens substantiam) et 9. figura, veritas, substantiæ ejus, portansque, regens, omnia verbo virtutis suæ, jussu potenti, 10, 11. purgationem peccatorum faciens, non tamen portans peccata, sed dejiciens, 12. sedet ad dexteram majestatis (cum dexteram nec sinistram Deus habeat, æqualitatem ejus et Filii, dexteræ sedem appellamus) in excelsis; tanto melior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditavit. Cui enim dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu; ego 13, 14. hodie, in æternum, genui te? 207 Nulli

COMMENTARIUS.

CAP. I. — 1. LANFR. Multifariam, etc. Conscius indignationis et invidiæ eorum auditò nomine Pauli apostoli, solita cessat salutatione, etsi ideo ejus Epistola denegatur, quia ejus nomine non titulatur; nullius esse, simili ratione probatur.

2. Multifariam. Ut de propheta cui præcepit uxorem accipere fornicariam (Gen. 1). Et de illo cui præcepit ponere lumbare sub lapide, et post quadraginta dies visere, quod visens invenit quia computruit (Jer. xiii). Et de illo cui præcepit panem suum tegere humano fimo; sed quia non posset comedere, post præcepit tegi bovino (Ezech. iv).

3. Multifariam, id est, aliquando prospera, aliquando adversa prædicens, aliquando prophetarum verbis, et aliquando eorum factis futura ostendens.

4. AMBROS. Multisque modis. Tota intentio B. Apostoli, in Epistola, Hebræos ad fidem Christi convocare, eminentiamque gratiæ, quæ per Filium data est, a legalibus discernere verbis.

5. LANFR. Locutus est nobis in Filio, etc. Commendato Filio, cum ostendat Novum Testamentum ab ipso datum; et humiliatis angelis, humiliatur per illos Vetus datum.

6. AMBROS. In Filio, quasi diceret: Per Filium, sicut in multis locis Epistolarum invenitur præpositionibus indifferenter uti.

7. Hæredem, hoc est Dominum totius mundi, nec jam portio Domini tantum Jacob, et sors ejus Israel, sed sicut in psalmo de eo legitur: Postula a me, et

A dabo tibi gentes, etc.

8. Qui cum sit splendor. Ubique quidem religionis nobis est opus intellectus, maxime autem ubi de Deo aut loquimur aut audimus. Oportet autem, ubi sermo deficit vel cogitatio, glorificare nos Deum, quod talem Deum habemus qui et intellectum transcendit et cogitationis intuitum. Merito autem splendorem eum dicit, qui est lux mundi, lumen de lumine, insinuans nobis Patrem. Per splendorem autem unitatem declaravit essentiæ, et duas aperuit personas in gloria et splendore.

9. Figura substantiæ. Hæc figura æqualitatis præbet judicium, et figuram dicit quod alio loco formam: Qui cum in forma Dei esset.

10. LANFR. Purgationem Aperte [s., aperit, vel apud] Patrem exhibendo humanitatem, quam assumpsit pro nobis.

11. AMBROS. Purgationem. Ad humilia incarnationis descendit, dicens: Purgationem peccatorum faciens per passionem.

12. Sedet. De resurrectione et ascensione ejus nos instruit. Per dexteram autem magnitudinem demonstravit honoris.

13. LANFR. Ego hodie, id est, in hac æternitate, nec melius potuit exprimi æternitas quæ continuaverit.

14. Ego hodie genui te, etc. Probatur Filius esse; nam ipse est Pater, quia ipse dicit, quod est: Ego illi in Patrem, et ipse erit, etc.

itaque. Et rursum, cui Angelorum dixit : Ego ero illi in Patrem, et ipse erit mihi in Filium? 15. Et cum iterum Pater 16. introducit, *introducere disponit, id est, incarnari*, Primogenitum in orbem terræ, dicit : 17. Et adorent eum omnes angeli Dei. Et 18. ad angelos, *de angelis*, quidem dicit : Qui facit angelos (*dum sunt missi*) suos, spiritus, et ministros suos, (*dum assistunt Deo*) flammam ignis. Ad Filium autem, *per prophetam*, 19, 20 : Thronus tuus Deus, *Fili*, in sæculum sæculi; virga æquitatis, 21. virga regni tui, 22. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem (*item dignior est, quia majori dono Spiritus sancti unctus est, quam alii sancti; nam Scriptura dicit*) : 23. Propterea unxit te, o Deus, Deus tuus, oleo exsultationis, *spirituali gratia, quæ lætificat*, præ 24. participibus tuis, *plus aliis sanctis* : Et, tu Fili 25., in principio (*ne videretur posterior; vel tu Pater in Filio, qui est principium*) Domine, terram fundasti, et opera manuum tuarum, *Filii, qui est manus Patriæ, vel ad litteram, sunt cæli*. 26. Ipsi peribunt, *mutabuntur*, tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascent, et velut amictum mutabis eos, et mutabuntur; tu autem ideim ipse es, et anni tui non deficient. (*Item probat quia dignior est, ut supra.*) Ad quem autem angelorum dixit aliquando : Sede a dextris meis, 27. quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? 28. Nonne omnes sunt 29. administratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, *fideles, qui hæreditatem capiunt salutis?*

208 CAPUT II.

1. Propterea 2. abundantius oportet observare nos ea quæ audivimus. Ergo quia dignior angelis, dignius est præceptum, quam vetus datum per angelos, et quia dignius est, oportet nos illud serrare, ne forte 3. perefluamus, evanescamus opere in fide. Si enim qui per angelos dictus est 4. 5. sermo, factus est firmus, et omnis prævaricatio, et inobedientia veteris legis accepit justam mercedis retributionem, quomodo salutem, nos effugiemus, si tantam 6. neglexerimus salutem, *Novi Testamenti scilicet, non tantum ser-*

COMMENTARIUS.

15. Et cum iterum. Ordo : et cum introducit, etc. A Per pedes Domini stabilitas æterna significatur, ubi

tanquam vestigiis positus, omnipotentis virtute consistit; his pedibus constat esse subdendos qui, vitiis derelictis, ejus prædicationibus inclinantur. Donec vero non hic finem temporis, sed æternitatem demonstrat.

28. Nonne omnes. Filius solus salvat; isti saluti prædestinatorum deserviunt; nam angelum ad Mariam legimus missum; pastoribus etiam et mulieribus in resurrectione angeli apparuerunt.

17. Et adorent. Incarnatum Verbum adorare admonendi erant angeli; in ipsa divinitate admonitionis non indigebant.

29. LANFR. Administratorii spiritus. Proloquo Filium esse digniorem, probat quoque angelos esse indigniores; sunt enim ei et hominibus administrantes.

18. Ad angelos. Ordo : qui facit spiritus suos angelos, et flammam ignis suos ministros.

19. Thronus tuus Deus. Item probatur dignior; nam thronus, id est, sedes ejus et sceptrum ejus manet in æternum; quod non est angelorum.

CAP. II. — 1. LANFR. Propterea. Quia tantam curam habuit et habet Deus, ut et Filium suum pro nobis fecerit incarnari, et angelos suos in ministerium nostrum quotidie invitet.

20. Annos. Thronus tuus. Thronus Dei ad iudicium pertinet futurum; in sæculum sæculi ait, quia novissimum iudicium æterna discretionem stabit.

2. AMBROS. Abundantius. Hoc est amplius quam in lege solebamus audire.

21. Virga regni. Hæc virga fortitudo est invicta, æquitas rectissima, inflexibilis disciplina.

3. LANFR. Ne forte perefluamus. Ne pejus puniamur, ideo quod cognovimus, notum postposuimus. Vel, quia jam ex parte decidimus, ne ex toto decidamus.

22. Dilexisti. Ipsa est virga recta, amare æquitatem, odisse iniquitatem.

4. Sermo factus. Veteris Testamenti legem dicit, quæ per angelos data est Moysi. Non enim Deus per propriam substantiam loquebatur, sed angeli in persona Dei.

23. Propterea. Unctus Christus et regem significat et sacerdotem; sed illa natura unctus dicitur, qua natus et passus; quod dicit Deus, præconium magnæ dilectionis ostendit. Oleum lætitiæ est, peccati maculam non habere; unde conscientia exhilaratur, quando nulla asperitatis recordatione morderetur.

5. Sermo factus est firmus. Oportet nos servare sermonem ejus; nam firmus est : firmus enim factus est sermo datus per angelos. Oportet nos servare, et, si non servaverimus, puniemur; nam qui non servaverunt legem datam, per angelos puniti fuerunt.

24. Participibus. Filiis hominum dicit.

25. In principio, Domine. Post humanitatis excellentiam, iterum ad æternitatem Filii se convertit.

26. Ipsi peribunt. Pereunt ab eo quod sunt, dum immutantur in melius.

27. Quoad usque [i. e. donec] ponam inimicos tuos.

6. AMBROS. Neglexerimus. Per hoc significat quia non erat tanta salus in Veteri Testamento; illa enim temporalis, hæc perpetua.

monem? 7. Quæ salus cum initium accepisset (*humilitatis gratia dicit in nobis, non ut in ipso confirmaretur, dixerat enim non ab eis accepisse*) enarrari per Dominum Christum ab eis, apostolis, qui audierunt, in nos confirmata est, contestante Deo, *testimonium perhibente verborum signis, et portentis, et variis virtutibus*, et Spiritus sancti *spiritualium gratiarum distributionibus divisis* secundum suam voluntatem. Non enim 8. angelis subiecit Deus 9. orbem terræ futurum, de quo loquimur. (*Probatur quia dignior, quia Pater subiecit ei orbem terræ, nam omnia, quia Psalmista dicit, quod testatus est, etc.*) 10. Testatus est autem in quodam loco quis, *vel de quo loquimur testatus est quidam, dicens: Quid est homo, quod memor es ejus, aut 11. filius hominis, quoniam visitas eum? Minuisti eum paulo minus 12. ab angelis; gloria et honore coronasti eum, et constituisti eum (omnia ei subjecta sunt, quia ipse super omnia constitutus est) super opera manuum tuarum. Omnia subiecisti sub pedibus ejus. In eo enim (omnia subiecit, nam nihil dimisit, a contrario) quod omnia ei subiecit, nihil dimisit non subjectum et ita orbem subiecit ei. Probatur quod 209 dixit, futurum est de quo loquimur. Nunc autem necdum videmus præsentis speculatione omnia subjecta ei. 13. Eum autem, qui modico quam angeli minoratus est, videmus Jesum, propter passionem 14, 15. mortis, gloria resurgendo et honore coronatum, 16. ut gratia Dei, id est, ipse Christus, vel per gratiam, 17. pro omnibus gustaret mortem, proprie gustavit. 18. Decebat enim eum, Patrem propter quem omnia, pro ejus laude et per quem omnia facta, qui multos filios in gloriam per prædestinationem adduxerat, auctorem Christum salutis eorum per passionem consummare. Qui enim sanctificat Christus, et qui sanctificantur homines, 19, 20. ex uno Patre omnes. Propter quam causam, quia ab uno sunt, non confunditur, erubescit, 21. fratres eos vocare, dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis; in medio Ecclesiæ laudabo te. Et iterum (*probatur, quia ab eo pendet*) 22: Ego ero fidens in eum. Et iterum (*quia ipse episcopus, et sibi subditi pendunt ab illo*): Ecce ego, 23, 24. et pueri mei, quos dedit mihi Deus. 25, 26. Quia*

COMMENTARIUS.

7. LANFR. Quæ cum initium. Diceret quis: Quis A nobis annuntiavit illam salutem? Respondet: Quæ cum initium, etc.

8. Angelis. Adhuc persistit in eodem, volens probare differentius præ angelis Christum habere nomen.

9. Orbem. Orbem terræ hic intelligit universitatem omnis creaturæ in futuro sæculo; de qua terra alias dicitur: *Portio mea in terra viventium.*

10. AMBROS. Testatus est. Cur nomen prophetæ non posuit? Existimo non abscondentis affectu, sed ostendentis multam eos habere scientiam Scripturarum.

11. Filius hominis. Visitavit cum Verbum caro factum est, et habitavit in nobis (*Joan. 1*). Nam visitare dicitur, quando medicus ad infirmos ingreditur. B

12. Ab angelis. Bene autem dixit: paulo minus ab angelis, quia etsi corpus mortale assumpsit, tamen peccatum non habuit.

13. LANFR. Eum autem. Ordo: eum autem Jesum qui modico quam angelis minoratus est propter passionem mortis, ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem, videmus gloria et honore coronatum; et est hyperbaton, id est, ordo confusus, qua figura frequentius utitur in Epistola hac.

14. Mortis. Quasi aliquis diceret: An Deus Pater morti tradidit Filium suum? Ita, inquit: *Qui enim sanctificat, et qui, etc.*

15. Mortis, gloria, id est, mortis ita susceptæ, ut pro salute hominum gustaret mortem, hoc est cui jungitur: *Ut gratia Dei pro omnibus gustaret mortem, alioquin nisi gustaret pro omnium salute mortem, cassa easset et irrita.*

16. AMBROS. Ut gratia Dei. Ipsum gratiam nominat, qui pro omnium salute gustavit mortem; proprie gustavit, quia brevi tempore in illa fuit.

Gloria coronatus est in resurrectione; honore in confessione paternæ majestatis.

17. LANFR. Pro omnibus gustaret mortem. Ideo gustavit, nam decebat. Decebat Deum, et potuit per Christum consummare, id est, salvare nos, quia Christus et nos ab illo sumus, quod est: *Qui enim, etc.*

18. Decebat. Decebat enim, inquit, Deum Patrem ut per mortem consummaret Christum auctorem salutis humanæ. Cur autem decuerit, multis causis prætermittis, duas paulo post dicit: *Ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis principium, id est, diabolum; et liberaret, etc.*

19. Ex uno omnes, id est, ex unius Patris dispositione pendunt.

20. AMBROS. Ex uno omnes. Unus enim est Deus, a quo omnia; sed ille aliter, aliter nos; ille, quasi proprius Filius; nos, adoptivi.

21. Fratres eos. In eo quod dicit: Non erubescit fratres vocare, ostendit non naturæ esse fraternitatem nostram, sed misericordiæ ejus et humilitatis multæ.

22. Ego ero. De suscepto homine hoc est dictum.

23. Et pueri mei. Pueros propter innocentiam nominavit, de quibus ait Dominus in Evangelio: *Sinite parvulos venire ad me (Marc. x).*

24. LANFR. Pueri. Pueros vocat fideles, sicut in Evangelio: *Pueri, nunquid pulmentarium habetis? (Joan. xxi.)* Et alias: *Nisi efficiamini sicut puer iste (Luc. xviii).* Et Apostolus: *Malitia parvuli estote (I Cor. xiv).*

25. Quia ergo pueri communicaverunt, etc. Quia dederat Pater homines illi futuros honori, et illi, futuri sui, carne et sanguine compacti erant, placuit Christo homo fieri.

26. AMBROS. Quia ergo pueri. Ut haberet unde gustaret mortem pro puerorum salute.

ergo pueri communicaverunt carni et sanguini, *id est, sunt veri homines*, et ipso similiter participavit *factus homo verus* eisdem, *carni et sanguini*, ut per mortem destrueret eum, qui habebat mortis imperium, *id est, diabolus*, (*cujus imperium mortificabat*) 27. et liberaret eos qui 28. timore mortis per totam vitam 29. obnoxii erant *legis servituti*. 30, 31. Nusquam enim angelos, *angelicam naturam*, apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit, *sed humanam naturam*. 32. Unde (*quia semen Abrahæ apprehendit; vel quia participavit carni et sanguini*) debuit per omnia *fragilitatum* fratribus similari, 33. ut *expertus in se hominis miseriam* misericors fieret, et fidelis pontifex ad Deum, 34. ut repropitiaret, *condonaret*, delicta populi, *quod potest; ideo similari*. In eo enim 35, 36. in quo (*in carne*) passus est ipse, et tentatus, potens est, *modo accepta incorruptibilitate*, et eis qui tentantur auxiliari.

CAPUT III.

1. Unde (*quia potens auxiliari*) 2. fratres sancti, vocationis cœlestis participes, 3. considerate, *cognoscite, honorate*, apostolum, et pontificem confessionis fidei nostræ Jesum, 4. qui fidelis est ei qui fecit 210-211 illum, sicut et Moyses in omni domo ejus *populo Judæorum*. 5. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus (*exponit*), 6. quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricavit illam, *quam serviens in ea*. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo; qui autem omnia creavit, Deus est 7. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo ejus tanquam famulus, in testimonium eorum *dicendo* quæ dicenda erant; Christus vero tanquam filius in domo sua; quæ domus sumus nos, 8. si 9. fiduciam, et gloriam spei usque ad finem, firmam retineamus. 10. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione *obduraverunt patres*, secundum diem, *in tempore*,

COMMENTARIUS

27. LANFR. *Et liberare eos*. Homines liberavit, quod probat a contrario; non enim angelos, nam si angelos liberaret, angelicam naturam assumeret, sed nusquam angelorum naturam apprehendit, ergo, etc.

28. *Timore mortis*. Fideles dicit qui timore mortis, seu corporis, seu animæ, per totam vitam observabant legem; quos liberavit Christus seu ab inferno, seu ab importabili jugo legis.

29. AMBROS. *Obnoxii erant*. Servi si quidem omnes fuerant mortis, quia mortem timebant.

30. LANFR. *Nusquam enim*. Probat superiorem causam, quia ideo homo factus est Deus, ut mori potuisset, nisi enim pro humana salute mori disponderet, apparere volens hominibus, non hominem, sed angelum, in quo loqueretur, assumeret.

31. AMBROS. *Nusquam enim angelos*. Quia dixerat: *Quoniam pueri communicaverunt carni et sanguini, et ipse similiter participavit eisdem*, ideo, inquit, *nusquam angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit*. Quare dixit apprehendit? Quia nos quasi recedentes ab eo, et longe fugientes insecutos apprehendit; et in unam personam nostræ fragilitatis naturam sibi contemperavit.

32. *Unde debuit*. Non itaque alia fuit causa illi per omnia fratribus assimilari, nisi ut fidelis pontifex in vobis, nostrisque propitiaret peccatis.

33. LANFR. *Misericors*. Revera non vocatur misericors nisi homo; misericors a misero corde dicitur; sic B. Gregorius in Moralibus.

34. *Ut repropitiaret*. Probat quod potest condonare delicta, id est, auxiliari; nam per divinitatem, et per carnem? Per divinitatem, quia etiam per carnem.

35. AMBROS. *In eo in quo passus est*. In eo, id est in homine, in quo passus est, potens est tentatos adjuvare, ne vincantur, quia tentationes nostras, sicut homo, in seipsy per experimentum cognovit.

36. LANFR. *In quo passus est*. In carne passus est, et tentatus est, et in carne tentatus auxiliari potest.

CAP. III. — 1. LANFR. *Unde fratres*, etc. Superius monstravit Christum digniorem angelis; nunc monstrat digniorem et Moyse, ut Veteri Novum præferat Testamentum?

AMBROS. *Fratres sancti*. Animos eorum vult erigere ad excellentiam promissionum Dei, nominans eos fratres charissimos ad cœlestia vocatos.

3. *Considerate Apostolum*, id est, cognoscite quis est Jesus sacerdos et allicus [*f.*, fidelis], et non habens opus alia consolatione.

4. *Quis fidelis*. Asserit eum fidelem, id est, devotum, defendentem ea quæ sunt ejus, non permittentem corrumpi.

5. LANFR. *Amplioris enim est*, etc. Dignior est, nam amplioris gloriæ est, siquidem creator est, et Moyses creatura; omnis creator amplioris gloriæ est quam creatura; nam fabricans domum majoris honoris est quam domus.

6. *Quanto amplior est*, etc. Probat quia debent considerare, id est, honorare Christum, quia amplioris dignitatis est quam Moyses; et hoc a simili, et a pari.

7. *Et Moyses quidem*. Probat quia dignior est Christus Moyse: Omnis enim filius dignior est in domo patris, et sua, quam famulus.

8. *Si fiduciam*, id est, fidem et bonam operationem, per quas spem habemus.

9. *Si fiduciam et gloriam*, etc. Ergo ut ejus domus simus, fidem habere debemus; igitur non debemus esse increduli, quod est, *videte, fratres*, potest enim illuc usque pendere sententia.

10. *Quapropter sicut dicit*, etc. Quasi dicat: Ergo, quia tantæ dignitatis est lator Novi Testamenti, non habeamus cor obduratum, sed illius præceptis acquiescamus.

tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri, probaverunt me, et viderunt opera mea sicut Dei quadraginta annis; propter quod, quia tentaverunt, infensus fui generationi huic, et dixi: Semper, nam assidue, errant corde. Ipsi autem non cognoverunt vias meas, praecepta mea, sicut juravi in ira mea: Si (apostopesis) introibunt, non introibit quisquam, in requiem meam. Videte, fratres, ne sitis increduli, ne forte sit in aliquo vestrum cor malum, incredulitatis, discedendi a Deo vivo; sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec hodie (in praesenti dum licet) cognominatur, ut non obduretur quis ex vobis 11. fallacia peccati (causa cur non debeamus obdurari). 12. Participes enim Christi, ut membra capituli, effecti sumus; 13. si tamen 14. initium substantiae ejus, fidei quando substitimus, usque ad finem firmam retineamus. Dum dicitur: Hodie, in praesenti, si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum obduraverunt patres vestri in illa exacerbatione. Responsio. Quidam enim audientes, exacerbaverunt, sed non universi qui profecti sunt ab Aegypto per Moysen. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nonne illis qui peccaverunt, quorum cadavera prostrata sunt in deserto? Quibus autem juravit non introire in requiem ipsius, vel terram promissionis, nisi illis qui increduli fuerunt? Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

212 CAPUT IV.

Timeamus ergo (a simili) ergo nec nos intrabimus existentes increduli, ergo timeamus, ne forte relicta pollicitatione fidei introeundi in requiem ejus, id est, aeternam requiem, existimetur aliquis ex vobis deesse. Cur timeremus? illis tantum nuntiatum est. Etenim et nobis nuntiatum est, quemadmodum et illis; sed non profuit illis sermo auditus, non admistus, creditus, fidei ex his quae audierunt. Ingreddiemur enim (nuntiatum est nobis, nam ingrediemur; vel, sed nobis, qui credidimus, ingrediemur) in requiem ejus; qui credidimus, quemadmodum dixit (probat quod non profuit, nam non intrabunt in requiem): Sicut juravi in ira mea: Si introibunt (apostopesis) in requiem meam, terram promissionis, 1. et quidem operibus ab institutione mundi perfectis. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: 2. Et requievit Deus die septima ab omnibus operibus suis. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. 3. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, et hi, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem; iterum terminat diem 4. quemdam, Hodie, in David dicendo, post tantum temporis, sicut supradictum est: Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra. 5. Nam si eis Jesus 6. requiem praestitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die. 7. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Qui enim ingressus est in requiem ejus; etiam 8. ipse requievit ab operibus suis, sicut a suis Deus. 9, 10. Festinemus ergo

COMMENTARIUS.

11. Fallacia peccati. Peccatum vocat diabolus, A vocat [sup., incredulos], cum dicit: Nolite obdure corda vestra.

12. AMBROS. Participes enim Christi, id est, unus effecti sumus cum illo si quidem ipse caput est, et nos membra.

13. Si tamen initium. Quid est initium substantiae? Fidem significat, per quam subsistimus, et Deo nati sumus in filios.

14. LANFR. Initium substantiae. Substantia vocat fidem, quia ipsa velut fundamentum bonis operibus substatur, id est jacet.

CAP. IV. — I. LANFR. Et quidem operibus. Probat duas esse requies, unam terrenam, quae promissa est Judaeis; aliam caelestem quae promittitur nobis. Et est responsio, quasi aliquis diceret: Quare dixisti: Ingressi sumus in requiem, cum in nullam promissionis terram intrare nobis non tantopere utile sit? Dux, inquit, requies sunt.

2. Et requievit. Haec est requies quae promittitur sanctis, videlicet caelestis, ineffabilis Dei suavitas.

3. Quoniam ergo superest. Quia quidam, inquit, intraturi sunt in requiem Dei caelestem, et hi quibus annuntiatum est in deserto non introierunt, quia verbum non crediderunt. Admonentur praesentis temporis fideles, ne obdurent corda sua verbo Dei, sicut obduraverunt superiores increduli, eos enim

4. Quemdam. Ordo: quemdam [f., terminat diem quemdam] post tantum temporis hodie in David dicendo, sicut supra dictum est Hodie si, etc.

5. Nam si eis Jesus. Non est iste Jesus Salvator mundi; sed Jesus, qui etiam Josue nominatur, a quo populus Judaeorum ductus est in terram promissionis; qui si veram requiem eis praestitisset, nunquam post illam hac die, id est hodie, hoc tempore David de alia loqueretur.

6. Requiem praestitisset. Illi ingressi sunt, id est, illis non dedit requiem illam, nam si illis praestitisset, nunquam de alia locutus fuisset. Vel respondit: non omnem requiem tribuit eis Jesus Nave (nunquam de alia) omnem requiem id est. temporalem et caelestem.

7. Itaque relinquitur. Concludit quod superius probabatur. Quasi diceret: ingredimur igitur in requiem.

8. Ipse requievit. Requies Dei operum perfectio intelligenda est; per illam vero requiem quae aeterna est nos ad aeternam provocat, quam sabbatismum nominavit, non requiem, quia Judaeis loquebatur; nec vult tale sabbatum in regno Dei, ut iterum quis exinde revertatur ad opera laboriosa, sicut in sabbato carnali fecerunt. Istud vero sabbatum

ingredi in illam requiem, ut ne 11. in idipsum quis incidat incredulitatis 12. exemplum. 13, 14. Vivus est enim sermo Dei, et efficax, et penetrabilior omni gladio ancipiti; et pertingens usque ad divisionem 15, 16. animæ ac spiritus, 17. compagum quoque ac medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus; omnia autem nuda et aperta sunt oculis ejus, 18. ad quem nobis sermo. Habentes ergo pontificem magnum, qui penetravit cælos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem. Non enim habemus pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia 19, 20. pro similitudine absque peccato. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, et gratiam inveniamus 21. in auxilio opportuno.

213-214 CAPUT V.

1. 2. Omnis namque pontifex, ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, ut offerat dona et sacrificia pro peccatis; qui condolare possit iis qui ignorant et errant, quoniam et ipse circumdatus est infirmitate; et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam et pro semetipso offerre pro peccatis. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur a Deo tanquam Aaron. Sic et Christus non semetipsum clarificavit ut pontifex fieret; sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Quemadmodum et in alio loco dicit: 3. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem 4. Melchisedech. Qui in diebus carnis suæ preces, 5. supplicationesque ad eum qui possit 6. illum salvum

COMMENTARIUS.

tum Dei quicumque intrat, requievit perpetuo ab A stris in die judicii. operibus suis, sicut Deus a suis.

9. *Festinemus ingredi.* Quoniam non sufficit fides, sed debet addi fidei digna vita, si enim meruerant terram, qui murmurati sunt, quomodo merebimur cælum indifferenter viventes ut gentes?

10. LANFR. *Festinemus ergo ingredi,* id est, quia requies illa æterna est, ergo festinemus fide ingredi. Vel, ergo quia illi per incredulitatem non ingressi sunt, ergo nos per fidem ingrediemur in illam.

11. AMBROS. *In ipsum incredulitatis,* id est, ne in similia incidamus, ne eadem patiamur quæ illi passi sunt.

12. LANFR. *Exemplum.* Exemplum incredulitatis vocat vindictam Dei, quæ tanta illata est, ut exemplo aliis esse valeat, ne increduli esse præsumant.

13. AMBROS. *Vivus est enim.* Ostendit hic nos eundem habere judicem qui illos propter incredulitatem eorum damnavit.

14. LANFR. *Vivus est enim,* id est, vivax, vivaciter et cum vigore agens, quasi incredulis respondet. An novit Deus si credo, vel non credo? Vivus est, inquit, Dei sermo id est, Verbum Patris homo Christus, etc.

15. AMBROS. *Animæ ac spiritus.* Anima vivimus, spiritu intelligimus; et tam efficax est Dei judicium ut discernat inter carnalia et spiritualia.

16. LANFR. *Animæ ac spiritus.* Discernit Filius inter animam et spiritum, quia ipse novit quid homo cogitet aut faciat propter terrena commoda, et propter cælestia.

17. *Compagum.* Compages vocat conjunctiones cogitationum, medullas intentiones eorum, et idem apertius repetit cogitationum et intentionum. Et est ordo: discretor compagum, etc. Si enim cogitatio cogitationi conjungitur, ipse novit quæ sit secundum Deum, vel secundum sæculum: ipse quoque qua vergat intentio cogitantis, sive bonum, sive malum videatur esse quod agit.

18. *Ad quem nobis sermo.* Ad Christum erit nobis sermo, quia sibi reddemus rationem de actibus no-

19. AMBROS. *Pro similitudine.* Similitudinem itaque peccati habuit, quæ tamen caro illius absque omni peccato fuit.

20. LANFR. *Pro similitudine peccati.* Pro similitudine, id est, secundum similitudinem, videlicet secundum carnem, quia in similitudine hominum factus est. Vel pro similitudine, id est, pro exemplo dando fidelibus, ut et ipsi absque consensu peccati tententur; observantes ne inducantur in tentationem. Vel ita, pro similitudine, id est, propter similitudinem, propter carnem scilicet quam gerebat: nisi enim aliis hominibus similis esset, tentare eum diabolus non auderet. Ordo: tentatum per omnia absque peccato.

21. *In auxilio.* Auxilium Dei semper est opportunum; quia in necessitatibus subvenit; sicut in psalmo. *Adjutor in opportunitatibus, in tribulatione (Psal. ix).*

CAP. V. — 1. LANFR. *Omnis namque pontifex.* Quasi diceret: Non est dispendium quin per hunc pontificem misericordiam et gratiam consequamur, quia alii etiam pontifices, qui puri homines sunt, ad hæc impetranda hominibus constituti sunt.

2. AMBROS. *Omnis namque pontifex.* Ponit hic Apostolus quædam communia Christo cum sacerdotibus; quædam vero altiora: Hoc commune est: pro omnibus constituitur, ut offerat pro peccatis.

3. *Tu es sacerdos.* Sacerdos dicitur Christus, qui semel se obtulit immolandum, sicut semel de Melchisedech in sancta legitur Scriptura.

4. LANFR. *Melchisedech.* Melchisedech panem et vinum sacrificare Deo constituit; quem ritum Dominus Jesus Christus observavit, et in Ecclesia sua observari præcepit.

5. AMBROS. *Supplicationes.* Dicit preces eum et supplicationes fundere non timore, sed nostræ causa salutis. Unde et in alio loco dicit sanguinem Christi melius clamasse pro nobis quam sanguinem Abel; qui ad accusandum de terra fratrum scelus

facere a morte, cum clamore valido et lacrymis offerens, exauditus est pro sua reverentia. 7. Et quidem, cum esset Filius Dei, 8. didicit ex iis quæ passus est obedientiam, 9, 10. et, consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ, appellatus a Deo pontifex 11. juxta ordinem Melchisedech. 12. De quo nobis grandis sermo 215 et interpretabilis ad dicendum quoniam imbecilles 13. facti estis ad audiendum. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursus indigetis ut vos doceamini quæ sint elementa 14. exordii sermonum Dei, et facti estis quibus 15. lacte opus sit, non solido cibo. Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis justitiæ; parvulus enim est. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

CAPUT VI.

1. Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, 2. ad perfectionem referamur, non rursus jacentes 3. fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, et fidei ad Deum 4. baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, 5. et 216 judicii æterni. Et hoc facie-

COMMENTARIUS.

clamavit; Christi vero sanguis ad interpellandum A pro nobis de terra clamat ad Patrem.

6. LANFR. *Illum salvum faceret a morte.* Non ut moreretur, sed ut resurgendus a morte non teneretur.

7. *Et quidem cum esset.* Exponit ipsam reverentiam. Magna enim religio fuit eum, qui æqualis erat Patri, duram in passione morte obedientiam [f., motum obedientiæ] experiri.

8. AMBROS. *Didicit ex his.* Obedientiam didicisse Filium Dei, hoc est voluntarie suscepisse.

9. *Et consummatus est, id est, perfectus et sufficiens ad salutem æternam omnium credentium.*

10. LANFR. *Et consummatus est.* Consummatus etsi aliis videtur seductor, illis tamen visus est consummatus, id est, perfectus qui obtemperaverunt B sibi causa salutis æternæ. Potest et ita distingui ut causa nominativus casus sit, hoc modo; et consummatus, id est, perfectus, vel ab hoc sæculo mortuus, factus est causa salutis æternæ omnibus obtemperantibus sibi; per fidem enim passionis et resurrectionis illius salvantur credentes.

11. *Juxta ordinem.* Juxta ritum offerendi panem et vinum, quod Melchisedech primus fecisse legitur; quæ tamen in Christi carnem et sanguinem convertuntur.

12. *De quo grandis.* Si, inquit, vellemus vobis exponere cur Christus secundum ordinem Melchisedech factus est pontifex, grandis nobis sermo esset, necessariis [f., necessariis] et interpretabilis, id est, habens multas expositiones mysteriorum et allego- C riarum.

13. *Facti estis ad audiendum,* id est, ad intelligendum, sicut ad Corinthios: Nemo audit, id est, intelligit.

14. *Exordii sermonum Dei.* Exordium sermonum Dei vocat Symbolum Christianæ fidei, quod non solum non intelligebant, sed nec ipsam litteraturam qua præfertur [f., profertur] memoriter sciebant.

15. *Lacte opus sit.* Lac est brevis insinuatio et facilis observatio moram. Solidus cibus est ratio ipsius fidei et perfecta institutio vitæ. Probare intendit quia illis opus est lacte; omnis enim expers sermonis justitiæ particeps est lactis. Hæc probatio in libro conversa. Vos autem estis expertes sermonis,

id est, probatione propositionis primæ, vel a causa, vel a genere subjungit, ubi ait: *Parvulus enim est.* Quod vero dicit: *Perfectorum enim est solidus cibus.* Probatio est quoniam non est opus illis solito cibo.

CAP. VI. — 1. AMBROS. *Quapropter intermittentes.* Quia exercitatos sensus in lege Domini oportet vos habere, intermittamus inchoationis Christi sermonem. Sermo inchoationis Christi est initium fidei. Sicut enim qui in doctrina litterarum adducitur, elementa oportet primum audire, sic Christianus primum omnium de fide catholica erudiri debet. Si autem opus est de fide docere [f., doceri], necdum fundamentum habet. Si enim opus est iterum audire, quia credere eum oportet de resurrectione et futuro sæculo, necdum fundamentum habet.

2. *Ad perfectionem.* Perfectum illum vocamus, qui cum fide vitam habet rectam. Si autem unum eorum deerit, perfectus non erit; si ambo, merito parvulus [f., perfectus] dicitur.

3. LANFR. *Fundamentum.* Quicumque doctor infideles ad fidem convertit, hic imprimis fundamentum mentibus jacit, dicens oportere eos peccatorum suorum penitere, in Deum credere, in remissionem peccatorum baptizari, pro accipiendis sancti Spiritus donis in impositione manuum episcopi consummari, resurrectionis et judicii diem præstolari.

4. AMBROS. *Baptismatum.* Sicut una fides est, ita unum baptisma; sed pro varietate accipientium [baptisma], *baptismatum* dixit. Ne vero ullatenus qui secundum æstimaret post peccatum fieri posse baptismum, adjungit: *Impossibile est eos qui semel illuminati per gratiam sancti Spiritus, gustaverunt etiam donum cælestis* (hoc est remissionem peccatorum) *et particeps facti sunt Spiritus sancti* (in distributione donorum) *et bonum Dei verbum gustaverunt* (hæc est doctrina Evangelica) *et virtutes venturi sæculi cognoverunt* (id est, resurrectionem et vitam beatam quæ sanctis promittitur), *si in peccatis incidant, iterum renovari.* Cujus baptismatis virtus in cruce et sepultura Christi constat; proinde subjungit: Sicut enim semel Christus mortuus est carne in cruce; sic nos semel morimur in baptismate, non carne, sed peccato.

5. LANFR. *Et judicii,* quia quales de judicio eribunt, tales sine fine manebunt

mus, siquidem permiserit Deus. Impossibile est enim eos qui semel sunt illuminati, gustaverunt etiam donum celeste, et participes facti sunt Spiritus sancti, gustaverunt nihilominus bonum, 6. Dei verbum virtutesque sæculi venturi, et prolapsi sunt, rursus renovari ad pœnitentiam, rursus 7. crucifigentes sibimetipsis Filium Dei et ostentui habentes 8. Terra enim, sæpe venientem super se bibens imbrem, 9. et generans herbam opportunam illis a quibus colitur, accipit benedictionem a Deo; 10. proferens autem spinas ac tribulos reproba est, et 11. maledicto proxima; 12. cujus consummatio in combustionem. Confidimus autem de vobis, dilectissimi, mellora et viciniora salutis; tametsi ita loquimur. Non enim injustus Deus ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, et ministratis. Cupimus autem unumquemque vestrum eandem ostentare sollicitudinem ad expletionem spei usque in finem, ut non sœgnes efficiamini, verum imitatores eorum qui fide et patientia hæreditabunt promissiones. Abrahamæ namque promittens Deus quoniam neminem habuit per quem juraret majorem, juravit per semetipsum, dicens: Nisi benedicens benedicam te, et multiplicans multiplicabo te. Et sic longamitter serens, adeptus est repositionem. Homines enim per majorem sui jurant, 13. et omnis controversiæ eorum finis, ad confirmationem est juramentum. In quo abundantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilli sui, interposuit jusjurandum, 14. ut per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem; quam 15. sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, et incedentem 16. usque ad interiora velaminis, 17. ubi præcursor pro nobis introivit Jesus, secundum ordinem Melchisedech pontifex factus in æternum.

CAPUT VII.

1. Hic enim Melchisedech, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obviavit Abrahamæ regresso a cæde regum, et benedixit ei; cui et decimas omnium divisit Abraham; primum quidem qui interpretatur *rex justitiæ*; deinde autem et rex Salem, quod est, *rex pacis*, 2. sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, 3. manet sacerdos in perpetuum.

COMMENTARIUS.

Impossibile. Rationem reddit cur non expediat nos in rerum speciem quomodo fide et spe tenemus. primam fidem relinquere et in peccata cadere; non enim revertentes jam ultra baptizari possunt in remissionem peccatorum, sicut prius.

6. *Dei verbum*, id est, Patris, qui in perceptione corporis et sanguinis ejus gustatur.

7. *Crucifigentes.* In semetipsis crucifigunt Filium Dei, et ostentui, id est contumeliæ habent qui, gratiam ejus vilipendentes, in peccatis jacent.

8. *AMBROS.* *Terra enim sæpe.* Hic declarat quod hi ad quos ejus sermo fuit, susceperunt et combiderunt verbum celestis doctrinæ.

9. *Et generans herbam.* Nihil sic opportunum sicut fides in Filium Dei et vita optima.

10. *Proferens autem.* De his spinis Dominus dicit quia cura hujus sæculi et deceptio divitiarum præfocant verbum, et infructuosum efficitur.

11. *Maledicto proxima.* Quantam habet solationem hic sermo maledictioni proxima, non maledicta; quæ enim necdum in maledictionem incidit, sed proxima est et longe fieri potest.

12. *Cujus consummatio in combustionem.* Hæc combustio non erit, nisi quis usque in finem permaneat in peccatis.

13. *Et omnis controversiæ.* Si hominum juramento credendum est, quanto magis Dei qui nec falli nec mentiri potest?

14. *LANFR.* *Ut per duas res.* Jusjurandum, et per semetipsum, quibus immobile sit quod dicitur.

15. *AMBROS.* *Sicut anchoram habemus.* Sicut anchora non permittit navim circumferri, licet venti commoveant eam, sic spes fide roborata introducit

A nos in rerum speciem quomodo fide et spe tenemus. ideo addidit: *Incedentem usque ad interiora velaminis.* Spes enim penetrat interiora velaminis, dum cœlestia absque dubitatione credit.

16. *LANFR.* *Usque ad interiora.* Spes nostra usque ad præsentiam Dei incedit, quam significabant interiora velaminis.

17. *AMBROS.* *Ubi præcursor pro nobis.* Non 217 dixit simpliciter introit, sed, ubi præcursor pro nobis introit, oportet prosequi præcursorem nostrum. præcursorem siquidem et consequentem in eodem esse convenit.

CAP. VII. — 1. *LANFR.* *Hic enim Melchisedech.* Ratio cur secundum ordinem Melchisedech pontifex factus sit Christus, et non secundum ordinem Leviticum, videlicet quia majoris dignitatis est Melchisedech. (54) Nam si reprobamur, maledicto proximi orimus; et probat a simili: nam si germinans tribulos proxima est maledicto: et hoc probat a contrario; nam germinans herbam proxima est benedictioni.

2. *Sine patre.* Non revera sine patre et matre fuit; nec revera initio et fine dierum cauit; sed unde, et quando ortus sit, vel quo tempore obierit, Scriptura non commemorat. Illum namque significabat, qui revera nec patrem secundum humanitatem; nec matrem, nec initium vel finem secundum divinitatem habiturus erat.

3. *Manet sacerdos.* Melchisedech non mansit in perpetuum, sed sacerdotalis ejus constitutio manet in perpetuum.

(54) Hæc non videntur cohærere cum præcedentibus.

Intuentium autem quantus sit hic, cui et decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha. Et quidem 4. de filiis Levi sacerdotium accipientes, mandatum habens decimas sumere a populo secundum legem, id est a fratribus suis, quanquam et ipsi exierint de lumbis Abraham. Cujus autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, et hunc qui habebat repromissiones benedixit. 5. Sine ulla autem contradictione, quod minus est a meliore benedicitur. Et hic quidem, 6. decimas morientes homines accipiunt; ibi autem contestatur quia vivit. Et (ut ita dictum sit) per Abraham et Levi, qui decimas accepit, decimatus est; adhuc enim in lumbis patris erat, quando obviavit ei Melchisedech. 7, 8. Si ergo consummatio per sacerdotium Leviticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessarium fuit secundum ordinem Melchisedech alium surgere sacerdotem, et non secundum ordinem Aaron dici? Translato enim sacerdotio, necesse est ut et legis translatio fiat. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est de qua nullus altari præsto fuit. Manifestum est enim quod ex Juda ortus sit Dominus noster; in qua tribu nihil de sacerdotibus Moyses locutus est. Et amplius adhuc manifestum est si secundum similitudinem Melchisedech exurgat alius sacerdos, qui non 9. secundum legem mandati carnalis factus est, sed 10. secundum virtutem vitæ insolubilis. 11. Contestatur enim: Quoniam tu es sacerdos in æternum. 12. secundum ordinem Melchisedech. Reprobatio quidem sit præcedentis mandati, propter 13. infirmitatem ejus et 14. inutilitatem; nihil enim ad perfectum adduxit lex 15., introductio vero mellioris spei, per quam proximamur ad Deum. Et quantum est non sine jurejurando (alii quidem sine jurejurando sacerdotes facti sunt; hic autem cum jurejurando, per eum qui dixit ad illum: Juravit Dominus, et non ponitebit eum: Tu es

COMMENTARIUS.

4. *De filiis Levi.* De superiori sententia hoc obicitur. Quasi aliquis diceret: Non potes probare Melchisedech per hoc superiorem Abraham quia decimas ab eo accepit, quia sacerdotes de tribu Levi ab aliis tribubus secundum legem decimas accipiunt, fratres scilicet a fratribus, et cœquales a cœqualibus.

5. *Sine ulla autem.* Responsio, novi ita esse. Sed Melchisedech non tantummodo decimas accepit, sed etiam Abraham benedixit, ac per hoc sine ulla contradictione major eo est, quia minor a meliore semper benedicitur.

6. *Decimas morientes.* Quasi diceret: Per hoc non possumus approbare Melchisedech fuisse immortalem, id est, significasse immortalem, quia decimas Abraham accepit; quia hic etiam, id est, in lege et sacerdotio Levitico morientes homines decimas accipiunt. Sed ibi, hoc est ubi sine patre et matre, sine initio et fine dierum Scriptura eum commemorat; aperte contestatur ipsa Scriptura quia vivit, id est, viventem et immortalem significat.

7. *Si ergo consummatio.* Si inquit, lex consummata, id est, perfecta, non mutanda sed usque ad finem sæculi permansura 218, erat data per illud tempus quo constitutum est sacerdotium Leviticum, cur aliud sacerdotium subrogat? Quia enim simul, et ab eodem, et sub eadem sponsione utraque data sunt; quod de uno dicitur, de altero necesse est intelligatur. Tota enim ratio sic procedit: Si lex erat permansura, et sacerdotium, sed sacerdotium transferretur, lex autem necesse est transferatur.

8. *Ambros. Si ergo consummatio.* Si consummatio, id est, perfectum sacerdotium Leviticum fuit, quid necesse fuit alium surgere sacerdotem? Si igitur sacerdotii translationem, necesse est et legis esse translationem; neque potest sacerdos sine testamento esse.

9. *Lanfr. Secundum legem.* Christus non est

factus sacerdos secundum legem Judæorum, quæ carnales observationes præcipiebat, quia non est de tribu Levi, unde sacerdotes eligi ipsa lex jubebat, sed secundum quod placuit virtuti divinitatis suæ, in qua et ex qua est vita insolubilis, id est, æterna, quæ morte interveniente non solvitur. Aliter. Non est factus sacerdos ut in sacrificiis observaret vel observari præciperet carnalia præcepta legis, sed spirituales intelligentiam, quæ est virtus per quam datur vita insolubilis: *Littera enim occidit, spiritus autem vivificat.*

10. *Ambros. Secundum virtutem,* id est, vitam in semetipso habens insolubilem. Quamvis enim ad tempus mortuus est carne, tamen in æternum divinitate vivit.

11. *Lanfr. Contestatur.* Probat auctoritate divina, quia secundum similitudinem Melchisedech, exsurrexit alius sacerdos.

12. *Ambros. Secundum ordinem Melchisedech.* Ordinem autem ejus multis modis interpretatur quod solus et rex fuit et sacerdos, ante circumcisionem functus sacerdotio, ut non gens ex Judæis, sed Judæi ex gentibus sacerdotium acceperant.

13. *Lanfr. Infirmitatem.* Vetus lex infirma erat, quia cultoribus suis perfectam justitiam dare non poterat. Si enim cultores ejus perfecte justii essent, post mortem statim requiem habituri cœlum ascenderent. Sed erat per ejus observantiam justificatio nonnulla, peccatorum remissio aliqua, non tamen plena.

14. *Inutilem.* Inutile fuit post adventum Christi observare ea quæ ideo fiebant, ut ea quæ tunc sunt, prædicent esse futura.

15. *Ambros. Introductio.* Habuit quippe ex spem, sed non talem; sperabant enim bene placentes, et legem Dei custodientes possidere terram, nihil ærumnosum pati; evangelica autem præcepta custodientes, non terram sperant possidere, sed cœlum.

sacerdos in æternum) 16, 17. in tantum 18. melioris testamenti 19. sponsor factus est Jesus. Et alii quidem plures facti sunt sacerdotes, ideoque quod morte prohiberentur permanere? hic autem eo quod maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 20. Unde et salvare in perpetuum potest accedentes per 21. semetipsum ad Deum semper vivens ad interpellandum pro nobis. Talis enim decebat ut nobis esset pontifex, sanctus, innocens in pollutus, segregatus a peccatoribus, et 22. excelsior cœlis factus; qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre deinde pro populi; hoc enim fecit semel se ipsum offerendo. 23. Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes; sermo autem iurandi, qui post legem est, Filium in æternum perfectum.

CAPUT VIII.

1. 2. Capitulum autem super ea quæ dicuntur : Talem habemus pontificem qui cœdit in dextera sedis magnitudinis in cœlis, sanctorum minister, et tabernaculi veri quod fixit Dominus, et non homo. Omnis enim 3. pontifex ad offerendum munera et hostias constituitur; unde necesse est et hunc habere aliquid quod offerat. 4. Si ergo esset super terram, non esset sacerdos; cum essent qui offerrent secundum legem munera, qui exemplari et umbræ deserviant 5. cœlestium. Sicut responsum 219-220 est Moysi, cum consummaret tabernaculum : Vide, inquit, omnia facito secundum 6. exemplar quod tibi ostensum est in monte. Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto et 7. melioris testamenti mediator est, quoniam in melioribus re-promissionibus sanctum est. Nam si illud prius culpa vacasset, non utique secundi locus inquireretur. 8. Vituperans enim eos dicit : Ecce dies venient, dicit Dominus, et consummabo super domum Israel, et super domum Juda, testamentum novum; non secundum testamentum quod feci patribus eorum, in die qua apprehendi manum eorum ut educerem illos de terra Ægypti, quoniam ipsi non per-

COMMENTARIUS.

16. *In tantum melioris.* Secundum quod juratum A sententia, ab eo sic nominatum quod breviter capiat totius rationis summam. Hoc autem capitulum incipit ab eo quod sequitur : *Talem habemus.* Et desinit ubi dicitur : *Non homo.*

17. *LAMBR.* *In tantum.* In quantum superius dixi quia vita æterna promittitur, et non sine iurejurando.

18. *Melioris,* id est, Novi Testamenti, per cuius observantiam spem habemus eundi ad Deum.

19. *Sponsor* Veteres sacerdotes promittebant cultoribus legis copiam frugum, longævam vitam, victoriam inimicorum, et cætera his similia. Jesus autem spondet spem per quam proximamus ad Deum, id est, vitam æternam, in qua videbimus Deum facie ad faciem. Vel sponsor est Novi Testamenti secundum divinitatem, quia omnia quæ Pater facit, et ipse facit.

20. *AMBROS.* *Unde et salvare.* Quis est qui interpellat, nisi humanæ naturæ divinitati conjunctio, quam paterno solio advenit semper..... ad salvandum idoneos? Alii pontifices, quia semper non erant, semper non interpellabant; hic non solum in hac vita salvat per interpellationem humanitatis suæ, sed etiam in futuro glorificat, dum tradet regnum Deo et Patri, et perducet sanctos ad visionem paternæ majestatis.

21. *LAMBR.* *Per semetipsum.* Ipse Salvator in Evangelio dicit : *Nemo venit ad Patrem, nisi per me (Joan. xiv).* Et aliq̄ : *Ego sum ostium; per me si quis introierit, salvabitur (Joan. x).*

22. *AMBROS.* *Excelsior factus.* Quia adorant eum omnes angeli Dei.

23. *LAMBR.* *Lex enim.* Ratio cur sacerdotes necessitatem habeant quotidie pro suis delictis sacrificandi; Christus autem non.

CAP. VIII. — 1. *AMBROS.* *Capitulum autem.* Præcedentis dispositionis recapitulatio, ad rem ipsam delucens auditorem.

2. *LAMBR.* *Capitulum autem.* Capitulum est brevis

PATROL. CL.

3. *Pontifex.* Ad superiorem sententiam redit : *Hoc enim fecit semel offerendo.* Quasi diceret : rationis fuit quod se obtulit, quia omnis pontifex ad offerenda, etc.

4. *Si ergo super terram esset.* Ratio cur Christus seipsum obtulerit, si, inquit, esset super terram quod pro peccatis totius mundi digne posset offerri, non esset sacerdos offerre dignus, et ideo mundus bene obtulit mundo.

5. *Cœlestium.* Cœlestia vocat præsentem Christi Ecclesiam, cujus pars est in cœlis; pars secutura adhuc peregrinatur in terris. Hanc figurabant quæcumque in sacramentis Veteris Testamenti fiebant. Sicut alias : *Hæc omnia in figura contingebant illis.*

6. *Exemplar.* Exemplar vocatur, et illud quod fit, et illud ad cuius similitudinem aliquid fit, sicut species, imago, figura, similitudo.

7. *Melioris.* Melioris testamentum vocat præcepta evangelica, per quorum observantiam promittitur vera justitia et vita æterna, hoc est enim quod sequitur : *Quod in melioribus,* etc.

8. *Vituperans enim.* Probat prophetica auctoritate quia sæculi locus inquiritur. Quanta autem locorum et disputationum subtilitate hæc epistolæ plenæ sint, (licet ipse Apostolus in scribendo non curaret, ipse enim in sapientia verbi et subtilitate sermonum se non loqui alias testatur), perspicax lector poterit invenire. Summa disputationis sic se habet : *Si illud prius culpa vacasset, sæculi locus non inquireret, vituperans enim,* etc. Prius ergo culpa non vacavit, id est, hominem a culpa perfecte liberare non potuit, sicut econtra de Novo Testamento dicitur : *Mandatum sine macula; et : Lex Domini immaculata.*

manserunt in testamento meo, et ego neglexi eos, dicit Dominus, quia hoc est testamentum quod disponam domui Israel post dies illos, dicit Dominus : Dando leges meas in mentem eorum, et in corde eorum superscribam eas, et ero eis in Deum, et ipsi erunt mihi in populum, et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens : Cognosce Dominum, quoniam omnes scient me a minore usque ad majorem eorum, quia propitius ero iniquitatibus eorum, et peccatorum eorum jam non memorabor. 9. Dicendo autem novum, veteravit prius. Quod autem antiquatur et senescit prope interitum est.

CAPUT IX.

Habuit quidem et prius justificationes culturæ, et sanctum 1. sæculare. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, et mensa, et propositio panum, quæ dicitur Sancta. Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur, Sancta sanctorum ; aureum habens thuribulum, et arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua urna aurea habens manna, et virga Aaron, quæ 221 fronderat, et tabulæ testamenti, superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorum ; de quibus non est modo dicendum per singula. His vero ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes ; in secundo autem semel in anno superior pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua et populi ignorantia, hoc significante Spiritu sancto nondum propalatum esse 2. sanctorum viam, adhuc 3. priore tabernaculo habente statum. Quæ 4. parabola est temporis instantis, juxta quam munera et hostiæ offeruntur, quæ non possunt juxta 5. conscientiam perfectum facere servientem solummodo in cibus, et in potibus, et variis baptismatibus, et justitiis carnis, usque ad tempus correctionis impositis. Christus autem assistens pontifex futurorum honorum, per amplius et perfectius 6. tabernaculum non manufactum, id est, non hujus creationis, neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introivit semel 7. in Sancta, æterna redemptionis inventa. Si enim sanguis hircorum et taurorum, et cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis, quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatam Deo, emundabit conscientiam nostram 8. ab operibus mortuis, ad serviendum Deo viventi ? Et idcirco novi testamenti 9. mediator est, ut 10. morte intercedente in redemptionem earum prævaricationum quæ erant sub priori testamento repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hæreditatis. 11. Ubi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. Testamentum enim 12. in mortuis confirmatum est ; alioquin nondum valet, dum vivit qui testatus est. Unde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. Lecto enim omni mandato legis a Moysè universo populo, accipiens sanguinem vitulorum et hircorum cum aqua, et lana coccinea et hyssopo ipsum quoque librum et omnem populum aspersit, dicens : Hic sanguis testamenti quod mandavit ad vos Deus. Etiam tabernaculum et 222 omnia vasa ministerii sanguine similiter aspersit. Et omnia pene in sanguine secundum legem mundantur, et sine sanguinis effusione non fit remissio. Necesse est ergo exemplaria quidem cœlestium his mundari, ipsa autem cœlestia

COMMENTARIUS.

9. *Dicendo autem novum.* Ita sunt inter se Novum A et Vetus, sicut magnum et parvum. Quotiescunque enim duæ res inter se conferuntur, si una vocatur nova, altera vetus ; et e contra.

CAP. IX. — 1. LANFR. *Sæculare.* Sacrificium Judæorum vocat sæculare, vel quia transitorium, sicut omnia quæ hujus sæculi sunt, vel quia in modum temporis singulis annis eadem repetebantur.

2. *Sanctorum viam.* Sanctorum via est vel ipse Christus, vel spiritualis intelligentia legis.

3. *Priore.* Prius tabernaculum est carnalis intelligentia et observantia legis ; secundum, spiritualis.

4. *Parabola est.* Allegoria Veteris Testamenti ; hoc præsens tempus. in quo Ecclesia Christi fundatur et gratia Novi Testamenti prædicatur, significat.

5. *Conscientiam.* Juxta conscientiam dicit, vel B quia legales hostiæ peccata cogitationum non purgabant, vel quia ab anima conscientiam perpetrati sceleris perfecte abstergere non poterant.

6. *Tabernaculum.* Tabernaculum quod Christus introivit, vocat cœlum, quod per amplius et perfectius est quam illud Judæorum tabernaculum quod vocabant Sancta sanctorum.

7. *In Sancta* Exponit quod superius vocaverit tabernaculum non manufactum, videlicet sancta sanctorum cœlestia.

8. *AMBROS. Ab operibus.* Si quis tangebatur corpus mortuum, polluebatur ; et hic si quis tetigerit opus mortuum, contaminatur per conscientiam.

9. *LANFR. Mediator est.* In eo quod homo est, novi Testamenti mediator fuit ; quia legem Dei hominibus attulit.

10. *Morte intercedente.* Christus mortuus est, non solum ut gentes, sed et Judæos, tam vivos quam mortuos, ad vitam æternam prædestinatos a prævaricationibus quas ipsi sub veteri lege commiserant, redimeret.

11. *Ubi enim testamentum.* Exponit causam cur Christus mortuus sit, videlicet quia testamentum conditurus erat. Testamentum autem nisi a moriente non conditur.

12. *In mortuis.* Secundum legales sæculi loquitur, in quibus præcipitur vivente testatore testamentum non esse ratum. Est autem testamentum, a quo ad divina testamenta similitudine ducitur, ordinatio

melioribus hostiis quam istis. 13. Non enim in manufacta sancta Jesus introivit, exemplaria verorum, sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis; neque ut saepe offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno, alioquin oportebat eum frequenter pati ab origine mundi. Nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad destitutionem 14. peccati, per hostiam suam apparuit. Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, iudicium; sic et Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata; 15. secundo 16. sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem.

CAPUT X.

1. Umbram enim habens lex futurorum bonorum, 2. non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem 3. ipsis hostiis, quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere; alioquin cessasset offerri, ideo quod nullam haberent ultra conscientiam peccati, cultores semel mandati, sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. Impossibile enim est sanguine taurorum et hircorum auferri peccata. Ideo ingrediens mundum dicit: Hostiam et oblationem noluisti; corpus autem aptasti mihi. Holocaustomata pro peccato non tibi placuerunt. Tunc dixi: Ecce venio; 4. in capite libri scriptum est de me: Ut faciam, Deus, voluntatem tuam. Superius dicens: Quia 223 hostias, et oblationes, et holocaustomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi quæ secundum legem offeruntur, tunc dixi: Ecce venio, ut faciam, Deus, voluntatem tuam; aufert primum, ut sequens statuat. In qua voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi semel. 5. Et omnis quidem sacerdos preesto est quotidie ministrans, et easdem saepe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata; hic autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, de cætero exspectans 6. donec ponantur inimici ejus 7. scabellum pedum ejus. Una enim oblatione, consummavit in sempiternum sanctificatos. 8. Contestatur autem nos et Spiritus sanctus. Postquam enim dixit: Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, 9. Dando leges meas in cordibus eorum, et in mentibus eorum superscribam eas, et peccatorum et iniquitatum eorum jam non recordabor amplius. Ubi autem horum remissio, jam non est oblatio pro peccato. Habentes itaque, fratres, fiduciam 10. in introitu Sanctorum in sanguine Christi, 11. quam initiavit nobis viam novam et viventem per velamen id est carnem suam. et sacerdotem magnum super domum Dei, accedamus cum

COMMENTARIUS

hominis præcipientis quid post mortem ejus de re- A
bas ipsius sit agendum.

13. *Non enim.* Exponit ipsas meliores hostias, quæ est una, id est corpus Christi.

Vimus [f., usus] autem loquendi sic vellet: in manufactis sanctis exemplaribus verorum, vel in manufacta sancta exemplaria verorum.

14. *Peccati.* Peccati dicit pro peccatorum. Omnia enim peccata destruxit in his qui credituri erant.

15. *Annos. Secundo apparebit.* Non enim tunc erat hostia pro peccato.

16. *LANFR. Sine peccato.* Sine peccato dicit, sine similitudine carnis peccati. In primo enim adventu suo Dominus talem carnem gestavit qualem et cæteri homines qui peccatores erant; in secundo vero, in tanta gloria caro ejus apparebit quanta nec excogitari nec explicari ab aliquo mortalium potest. Potest etiam intelligi, sine peccato, sine hostia pro peccato; non enim tunc apparebit, ut peccata purget, sed damnat.

CAP. X. — 1. *LANFR. Umbram enim.* Redit ad superiorera rationem, ubi dixit, legales hostias non posse facere servientem perfectam juxta conscientiam. EA est responsio, quasi diceret: cur dixisti peccata exhaurienda per Christum, et non per legem?

2. *Annos. Non ipsam imaginem.* Hoc est enim ipsam veritatem.

3. *Ipsis hostiis.* Quid ergo nos? Nonne per singulos dies offerimus? Offerimus, sed ad reconciliationem mortis ejus, et una est hæc hostia, non mul-

tae; hoc autem exemplar est illius quod nos facimus, in commemorationem fit ejus quod factum est: *Hoc facite*, inquit, *in meam commemorationem* (Luc. xxii).

4. *In capite libri.* Utique pastelii, ubi dicitur: *Beatus vir*; qui psalmus capitulum totius libri dicitur a quibusdam.

5. *Et omnis quidem.* Ministrare famulorum est; sedere vero dominorum.

6. *Donec ponantur.* Non solum inimici qui infideles sunt, sed etiam qui immunde vivunt. Prudentia enim carnis inimica est Deo.

7. *LANFR. Scabellum.* Sub pedibus Christi erunt omnes qui sunt modo inimici ejus in die iudicii, quia ad imperium ejus, aut conversi ibunt in vitam æternam, aut pertinaces perpetuam patientur gehennam.

8. *Contestatur*, id est, confirmat verba nostra, quibus asserimus una oblatione corporis Christi peccata penitus esse dimissa.

9. *AMBROS. Dando leges.* Ista lex est charitas, ut quod nobis nolumus fieri, alteri non faciamus; et sicut in Evangelio dicitur: *Quæcumque vultis ut faciant vobis homines, eadem et vos facite eis* (Matth. vii, 12).

10. *LANFR. In introitu.* Introitum vocat cœlum, quo sancti intraturi sunt redempti sanguine Christi.

11. *Quam initiavit.* Ordo: Quam viam novam quia nullus hominum ante illum cœlum ascendit, et viventem, id est, non deficientem, permanentem, quia usque ad finem sæculi ascensura sunt membra ejus: initiavit nobis Christus id est incepit vel dedicavit.

vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda a conscientia mala, et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostrae confessionem indeclinabilem (fidelis enim est qui repromisit), et consideremus, 12. invicem in provocationem charitatis et honorum operum, non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, et tanto magis 13. quanto videritis appropinquantem diem. 14. Voluntarie enim peccantibus nobis, post acceptam notitiam veritatis, jam non relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autem quaedam expectatio iudicii, et ignis æmulatio, quæ consumptura est adversarios. Irritam quis faciens legem Moysi, sine ulla miseratione duobus vel tribus testibus moritur, quanto magis putatis deteriora mereri supplicia, qui 15. Filium Dei conculcaverit, et sanguinem testamenti pollutum duxerit in quo sanctificatus est, 224 et Spiritui gratiæ contumeliam fecerit? 16. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, et ego retribuam. Et iterum: Quia iudicabit Dominus populum suum. Horrendum est incidere in manus Dei viventis. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnum certamen sustinuistis 17. passionum, et in altero quidem, opprobriis et tribulationibus spectaculum facti; in altero autem, sociè taliter conversantium effecti. Nam et vincitis compassi estis, et rapinam honorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem et manentem substantiam. Nolite itaque 18. amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. 19. Patientia enim vobis necessaria est, ut voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. Adhuc enim modicum aliquantulum qui venturus est, veniet, et non tardabit. Justus autem meus ex fide vivit; quod si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

CAPUT XI.

1. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. In hac enim testimonium consecuti sunt senes. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei, ut ex 2. invisibilibus visibilia fierent. Fide plurimam hostiam Abel quam Cain obtulit Deo; per quam testimonium consecutus est esse justus, testimonium perhibente muneribus ejus Deo et per illam defunctus adhuc loquitur. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, et non inveniebatur, quia transtulit illum Deus; ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. Sine fide autem impossibile est placere Deo. Credere enim oportet accedentem ad Deum quia est, et inquirentibus se remunerator sit. Fide Noe, responso accepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens aptavit arcam in salutem domus suæ, per quam 3. damnavit mundum et justitiæ, quæ 225 per fidem est, hæres est institutus. Fide qui vocatur Abraham, obedivit in locum exire, quem accepturus erat in hereditatem, et exiit, nesciens quo iret. Fide demoratus est in terra repromissionis, tanquam in aliena, in casulis habitando, cum Isaac et Jacob cohæredibus repromissionis ejusdem. Expectabat enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex et conditor Deus. Fide et ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis, quoniam fidem credidit esse eum qui repromiserat. Propter quod et 4. ab uno orti sunt (et hoc emortuo) tanquam sidera cœli in multitudinem, et sicut arena quæ est ad oram maris innumerabilis. Juxta fidem defuncti sunt omnes israel, non acceptis repromissionibus, sed a longe eas aspicientes et salutantes, et confidentes quia peregrini et hospites sunt super terram. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant utique tempus revertendi; nunc autem meliorem appetunt, id est,

COMMENTARIUS

12. *Invicem.* Alter consideret quid boni alter faciat, non ut invidet, sed ut exemplum bonum iudeumat. A amittit, qui bonum deserit et malum facit.

13. *Quanto videritis.* Diem dicit vel extremum iudicii, vel temporalis afflictionis.

14. *Voluntarie.* Causam reddit cur charitas sit tenenda, et a malis sit cessandum; dum enim voluntas peccandi est in nobis, nihil prodest hostia immolata pro peccatis nostris.

15. *Filium Dei.* Gratiam Filii Dei in semetipso conculcat, et sanguinem redemptionis pollutum, id est, peccata purgare non valentem putat: et Spiritui sancto, per quem contenti peccata remittuntur, contumeliam facit, qui voluntarie in peccatis jacet.

16. *Scimus enim.* Superiorem sententiam probat: B Terribilis autem quaedam, etc.

17. *Passionum.* Passiones certaverunt contra eos, ut patientiam ipsi amitterent et fidem negarent.

18. *Amittere.* Confidentiam divinx remunerationis

19. *Patientia.* Ostendit quomodo non amittitur confidentia: In patientia enim, inquit, possidebitis animas vestras.

CAP. XI.—1. LANFR. Est autem fides Talis debet esse fides ut sperandas res in corde credentis faciat subsistere, etai alius dubitet quod sine argumento possint esse: quod plerique divini eloquii tractatores fecerunt, probantes resurrectionem corporum et vitam æternam, multaque alia esse vel fuisse ex eo quod patriarchas, prophetas, apostolos, martyres constat ea credidisse.

2. *Invisibilia.* Invisibilia erant elementa ante mundi constitutionem.

3. *Damnari mundum.* Per arcam Noe damnavit mundum; quia tanto majus peccatum haberent homines, quanto majorem ejus in fabricanda arca instantiam videbant, et non credebant.

4. *Ab uno orti.* Ordo: Ab uno et hoc emortuo orti sunt tanquam, etc.

caelestem. ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum; paravit enim illis civitatem. Fide obtulit Abraham Isaac, cum tentaretur, et unigenitum offerebat qui susceperat repromissiones; ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen 5. arbitrans quia et a mortuis suscitare potens est Deus; unde eum et 6. in parabolam accepit. Fide et de futuris benedixit Isaac, Jacob et Esau. Fide Jacob, moriens, singulos filiorum Joseph benedixit, et adoravit 7. fastigium virgæ ejus. Fide Joseph, moriens, de protectione filiorum Israel memoratus est, et de ossibus suis mandavit. Fide Moyses natus, occultatus est mensibus tribus a parentibus suis, eo quod vidissent elegantem infantem et non timuerunt regis edictum. Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiz Pharaonis, magis eligens affigi cum populo Dei quam temporalis peccati habere jucunditatem, majores divitias æstimans, thesauro Ægyptiorum, improprium Christi; aspiciebat enim in remunerationem. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis; invisibilem enim tanquam videns sustinuit. Fide celebravit Pascha et sanguinis effusionem, ne qui vastabat primitiva tangeret eos. Fide transierunt mare Rubrum, tanquam per aridam terram; quod experti Ægyptii devorati sunt. Fide muri Jericho corruerunt circuitu dierum septem. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace. Et quid adhuc dicam? Deficiet enim me tempus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, 226 8. Jephthe, David, Samuel, et prophetis; qui per fidem vicerunt regna, operati sunt justitiam adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, exstinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convaluerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum; 9. acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. Alii autem dissentiunt, non suscipient redemptionem, 10. ut meliorem invenirent resurrectionem. Alii vero ludibria et verbera experti, insuper et vincula et carceres; lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt, circuierunt 11. in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti; quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus, et speluncis, et in cavernis terræ. Et hi omnes testimonio fidei probati, non acceperunt 12. repromissionem, Deo pro nobis melius aliquid providente, ut non sine nobis consummarentur.

CAPUT XII.

Ideoque et nos tantam habentes 1. impositam nubem testium, deponentes 2. omne pondus et circumstantans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in auctorem fidei et 3. consummatorem Jesum, qui proposito sibi 4. gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedet. Recogitate enim eum qui talem sustinuit a peccatoribus adversum semetipsum contradictionem, ut ne fatigemini, animis vestris deficientes. Nondum enim usque ad san-

COMMENTARIUS.

5. *Arbitrans quia.* Utrumque credidit Abraham, A filium vidua Sareptana, et ab Eliseo Sunamitis. et quia in Isaac semen habiturus esse, et placere Deo si ei ipsum Isaac immolaret; credidit enim quoniam mortuum Deus resuscitaret.
6. *In parabolam.* Aries qui inter vepres hærens cornibus repertus est, et Isaac unum Christum hominem et Deum significant. Per hoc igitur quod aries quidem est immolatus, Isaac vero morte subtractus, significatum est Christum secundum carnem passarum, secundum vero divinitatem, mortis discrimen non esse sensurum. Et hoc quod ait: in parabolam, id est allegoriam eum accepit. Ipsum enim prius ad moriendum dedit, sed post experimentum fidei reperto ariete ad videndum recepit. Hoc sibi propter fidem et obedientiam honore collato, ut per filii vitam, divinitatis significaretur a morte subtractio. B
7. *Fastigium virgæ.* Vel sceptrum ferebat Joseph more secundi a rege. Vel fastigium virgæ dicit altitudinem regiminis ejus, quam altitudinem Jacob adoravit, id est in summa veneratione habuit. Et hoc fide, quia a Deo factum esse credidit.
8. *Jephthe, David.* Non ex eo ducitur Jephthe in testimonium quod filium occiderit, sed quod per fidem, adjuvante eum Deo, hostes superaverit.
9. *Acceperunt mulieres.* Ordo: Mulieres acceperunt, scilicet a sanctis Dei mortuos suos de resurrectione, id est, resurgentes, ut ab Elia unicum
10. *Meliorem invenirent.* Meliorem resurrectionem vocat excellentiorem gloriam in resurrectione, quanto enim magis quis patitur, tanto magis coronabitur
11. *In melotis, in pellibus.* Vestimentum est ex piliis, ut aiunt, camelorum factum, quo vel caprinis pellibus quis in veteri populo Judæorum usus sit, aperte Scriptura non dicit: Joannes autem Baptista usus est.
12. *Repromissionem.* Beatitudine animarum recepta, resurrectio corporum, quam sanctis suis promisit Deus, ideo adhuc differtur, ut simul omnes resurgamus, quatenus, in communi gaudio omnium, majus fiat singulorum.
- CAP. XII. — 1. *LANFR. Impositam nubem.* Multitudinem sanctorum vocat nubem, quia verbis pluuunt et miraculis coruscant.
2. *Omne pondus.* Pondus vocat peccatum, sicut in psalmo: *Quoniam iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum; sicut onus grave gravatæ sunt super me (Psal. xxxvii).*
3. *Consummatorem,* id est, qui nos consummabit, id est, animæ et corporis perfectam beatitudinem dabit.
4. *Gaudio.* Vel regni cælestis, vel regni terrei, quod sibi oblatum est.

guinem restitistis, adversus peccatum repugnantes, et oblitus estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens. 5. *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris. 227* Quem enim diligit Dominus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. In disciplina perseverate. Tanquam filiis vobis offert se Deus; quis enim filius quem non corripit pater? Quod si extra disciplinam estis cujus participes facti sunt omnes, ergo adulteri, et non filii estis. Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus, et verebamus eos. Num multo magis obtemperabimus Patri spirituum et vivemus? Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudebant nos; hic autem ad id quod utile est in recipiendo sanctificationem ejus. Omnis autem disciplina in præsentem quidem videtur non esse gaudii, sed mœroris; postea autem 6. fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet justitiæ. Propter quod, remissas manus et soluta genua erigite, et gressus rectos facite 7. pedibus vestris, ut non claudicans quis erret, magis autem sanetur. Pacem sequimini cum omnibus, et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum; contemplantes ne quis deest gratiæ Dei, ne qua radix auaritudinis sursum germinans impediatur, et per illam inquinentur multi. Ne quis fornicator, aut profanus ut Esau, qui propter unam escam vendidit primitiva sua. 8. Scitote enim quoniam et postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est; non enim invenit penitentiam locum, quanquam cum lacrymis inquisisset eam. 9. Non enim accessistis ad tractabilem montem et accensibilem ignem, et turbinem, et caliginem, et procellam, et tubæ sonum, et vocem verborum, quam qui audierunt excusaverunt se ne eis fieret verbum. Non enim portabant quod dicebatur: et si bestia tetigerit mentem, lapidabitur. Et ita terribile erat quod videbatur. Moyses dixit: Exterritus sum et tremebundus. 10. Sed accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum qui conscripti sunt in cœlis et judicem omnium Deum et spiritum justorum perfectorum et testamenti novi mediatorem Jesum, et sanguinis aspersionem 11. melius loquentem quam Abel. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur, multo magis nos, qui de cœlis loquentem nobis avertimus, cujus vox movit terram tunc, nunc autem repromitit, dicens: 12. Adhuc semel, et ego movebo non solum terram, sed et cœlum. Quod autem adhuc semel dicit, 13. declarat mobilium translationem 228 tanquam factorum, ut maneant ea quæ sunt immobilia. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam, per quam serviamus placentes Deo, cum metu et reverentia. Etenim Deus noster ignis consumens est.

CAPUT XIII.

Charitas fraternitatis maneat in vobis. Et hospitalitatem nolite oblivisci; per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis. Mementote victorum, tanquam simul victi, et laborantium, tanquam et ipsi in corpore morantes. Honorabile connubium in omnibus, et thorus immaculatus. Fornicatores enim, et adulteros judicabit Deus. Sint mores sine avaritia, contenti presentibus; ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam, ita ut confidenter dicamus: Dominus mihi adiutor est; non timebo quid faciat mihi homo. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei; quorum intuentes exitum conversationis, imitami fidem. 1. Jesus Christus heri, et hodie; ipse et in sæcula. Doctrinis variis et pe-

COMMENTARIUS.

3. *Fili mi, noli.* In Proverbiis ita habetur: *Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias, neque deficias cum ab eo corripis; quem enim diligit Dominus corripit, et quasi Pater in filio complacet sibi.*
6. *Fructum pacatissimum.* Ordo: Fructum pacatissimum justitiæ, id est, quem justitia promeretur.
7. *Pedibus vestris.* Pedes vocat cogitationes, quæ tunc recte gradiuntur, cum bene credunt; tunc claudicant, cum errant.
8. *Scitote.* Ostensio quam fuerit Esau profanus, et est a conventu fidelium alienus.
9. *Non enim accessistis.* Quando lex data est Judæis, apparuit ignis tractabilis, id est, palpabilis, et accessibilis, in quo loquebatur Deus, et cætera terribilia quæ sequuntur. Non ita, inquit, in novæ legislatione factum est, omnia enim suaviter et dulciter indicantur vobis.
10. *Sed accessistis,* id est, ad altitudinem, in qua vel de qua videtur Deus. Sion enim *speculatio in-*
- A terpretatur.
11. *Melius loquentem.* Aspersione sanguinis Abel clamat vindictam; aspersione sanguinis Christi misericordiam.
12. *Adhuc ego semel.* In Aggeo propheta sic: *Adhuc unum modicum est, et ego commovebo cœlum et terram (Agge. 11).*
13. *Declarat.* Per hoc quod dicit: *Movebo,* declaratur cœli et terræ translatio, id est, in alium statum transmutatio. Probat hoc vero, quod semel ostenditur, quod postea futura sunt immobilia. Quod vero dicitur: *Ea quæ sunt,* sic intelligendum est quasi diceretur: *Id quod sunt.* Quidquid enim erit sive in principalibus essentiis, sive extrinsecus sumptis, secundum id immobile erit.
- B CAP. XIII. — 1. *Jesus Christus heri et hodie.* Quasi diceret: *Jesus Christus qui cum illis fuit, vobiscum est, et erit cum Ecclesia sua usque ad consummationem sæculi.*

regnis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, 2. non escis quæ non profuerant ambulanti-
 bus in eis. 3. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deserviunt. 4. Quorum
 enim animalium inferitur sanguis pro peccato in sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra
 castra. Propter quod et Jesus, ut sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.
 Exemus igitur ad eum extra castra, improprium ejus portantes. Non enim habemus hic manentem civitatem,
 sed futuram inquirimus. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum laborum con-
 fidentium nomini ejus. Beneficentiæ autem, et communionis nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur
 Deus. Obedite præpositis vestris, et subjacete eis. Ipsi enim pervigilant, quasi rationem pro animabus vestris
 reddituri, ut cum gaudio hoc faciant, et non gementes; hoc enim non expedit vobis. Orate pro nobis; 5. con-
 fidimus **229** enim quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene volentes conversari. Amplius autem
 deprecor vos hoc facere, quo celerius restituatur vobis. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis Pastorem
 magnum ovium, 6. in sanguine testamenti 7. æterni, Dominum nostrum Jesum Christum, aptet vos in
 omni bono, ut faciatis ejus voluntatem, faciens in vobis quod placeat coram se, per Jesum Christum, cui
 est gloria in sæcula sæculorum. Amen. Rogo autem vos, fratres, ut sufferatis verbum solatii. Etenim per
 paucis scripsi vobis. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum, cum quo (si celerius venerit)
 videbo vos. Salutate omnes præpositos vestros, et omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres. Gratia cum
 omnibus vobis. Amen.

COMMENTARIUS.

2. *Non escis.* Datur intelligi quosdam fuisse qui **A** passus est, ut nos qui corpore et sanguine ejus
 dogmatizarent peccatum non esse escis et volupta-
 tibus affluere.

3. *Habemus altare.* Causa cur escis non sit Immo-
 derate affluendum. Cum sobrietate enim edendum
 est corpus Christi; quod et in aliis divinarum locis
 Scripturarum altare vocatur, pro eo videlicet quod
 in ipso, id est, in fide ipsius, quasi in quodam altari
 oblatæ preces et operationes nostræ acceptabiles
 sunt Deo.

4. *Quorum enim animalium.* Per duplicem allego-
 riam, unam Veteris, et alteram Novi Testamenti
 probat corpus Christi non esse edendum ab his
 qui tabernaculo deserviunt. Ad hoc enim corpora
 animalium horum extra castra cremabantur; et
 propterea Christus extra portam civitatis Jerusalem **B**

a peccatis mundari volumus, impropria et angustias
 passuri, tabernaculi delicias deseramus.

5. *Confidimus enim.* Causa cur orent pro eo, vi-
 delicet quod bonam conscientiam et ad eos et ad
 omnes [*sup.*, habeant].

6. *In sanguine.* Sanguinem more suo vocat mor-
 tem, per quam Christus de mortuis resurrexit. Nisi
 enim moreretur, nec ad inferos descenderet, nec ab
 inferis ascenderet.

7. *Æterni.* Æternum duobus dicitur modis, et
 quod initio et fine caret, et quod tantum usque ad
 finem sæculi permanet, secundum quam significa-
 tionem æternum hic ponitur, et per Moysen dicitur: *Dominus regnabit in æternum, et ultra (Exod. xv).*

Explicit Commentarius B. Lanfranci in Epistolas D. Pauli.

CLARISSIMUM VIRUM G. RATUM

SACRÆ THEOLOGIÆ PROFESSOREM,

A vicibus et poenitentis reverendissimi in Christo Patris ac domini D. Georgii Ambasiani,
 archipræsulis Rothomagensis,

FRANCISCUS QUADRATUS, BECCENSIS COENOBITA, SALUTAT.

230 Fere fit ut, cum aut ardua tentamus, aut ingenii nostri vires non probamus, eos summo nobis studio
 conciliemus quos rei nostræ usui futuros arbitramur. Ad te igitur, theologorum oculatissime, liberius nostra
 progreditur epistola, ut quod nostro jure non possumus tuo munere consequamur. Ut autem ad nostri
 instituti scopum pervenias, paucis absolvam. Cum, hisce diebus, animi colligendi causa bibliothecam nostram
 revolvens, aliquid de Virginis assumptæ laudibus quererem, ecce in manus nostras vetus quidam codex
 incidit, de corpore et sanguine Christi, in Berengarium quemdam hæreticum Lanfranco auctore conscriptus,
 Tum mihi persuadebam dignum quid accidisse, ætatiq; nostræ maxime necessarium, in qua et dispersi
 gregis Dominici fides enervatur, et per pseudoapostolos; ea est etiam apud domesticos controversia ut vix
 ullum civitatis alius desideratæ, id est, Christianæ pacis vestigium, aut simulacrum aliquod appareat. Ne
 igitur salutis frumentum a fideli populo maledictus absconderem, apud me tacitus cogitabam cuinam strenuo
 Christianæ militiæ duci, expertum Christi militem hactenus neglectum, longoque carcere, nec non incuria
 fere victum mitterem. Mibi itaque, tantum scelus non ferenti, venit in mentem tui nominis, qui rudioribus
 tirunculis evangelici lactis pabulum uberrimum indefessus porrigis, ut nimiam adulterantis aridique sæculi